

MU'İDÜ'N-Nİ'AM

Makam ve Meslek Ahlâkı

TÂCEDDİN ES-SÛBKÎ

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 123

Bilim ve Felsefe Serisi : 48

Kitabın Adı : MU'İDÜ'N-Nİ'AM VE MÜBİDÜ'N-NİKAM
Makam ve Meslek Ahlâkı

Müellifi : Ebû Nasr Tâcüddin Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi es-Sübki (ö. 771/1370)

Özgün Dili : Arapça

Hazırlayan : Dr. Öğr. Üyesi Harun Yılmaz
Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Ar. Gör. Muhammet Enes Midilli
İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Editör : Doç. Dr. Halit Özkan
İstanbul Şehir Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Son Okuma : Mehmet Macit Yangın, Yazma Eser Uzmanı

Yayın Hazırlık : Ahmet Özer, Yazma Eser Uzmanı

Arşiv Kayıt : Süleymaniye Yazma Eser Ktp, Reisülküttâb, No. 910

Baskı : İmak Ofset Basım Yayın
Akçaburgaz Mah. 137. Sk. No: 12 Esenyurt/İstanbul
Tel: 444 62 18 www.imakofset.com.tr / Sertifika No. 12531

Baskı Yeri ve Yılı : İstanbul 2019

Baskı Miktarı : 1. Baskı, 1500 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Tâceddin es-Sübki
Makam ve Meslek Ahlâkı, *Mu'îdü'n-Ni'am*

1. Siyâset, 2. Ahlâk, 3. Meslek, 4. Toplum, 5. Sübki, 6. Memlûkler
ISBN: 978-975-17-4142-4

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.

Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayımlanamaz ve çoğaltılamaz.

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı

Süleymaniye Mh. Kanuni Medresesi Sk. No: 5 34116 Fatih / İstanbul

Tel.: +90 (212) 511 36 37

Faks: +90 (212) 511 37 00

info@yek.gov.tr

www.yek.gov.tr

MU'ÏDÜ'N-NÏ'AM

MAKAM VE MESLEK AHLÂKI

(ÇEVİRİ - METİN)

TÂCEDDİN ES-SÛBKÎ

(ö. 1370)

Hazırlayan

Harun Yılmaz
Muhammet Enes Midilli

Editör

Halit Özkan

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim, sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşa edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gökkubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslam ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasınının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine'de, Kahire'de, Şam'da, Bağdat'ta, Buhara'da, Semerkant'ta, Horasan'da, Konya'da, Bursa'da, İstanbul'da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örecek değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanların geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşa edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan
Cumhurbaşkanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	4
ÖNSÖZ	11
GİRİŞ	13

MU'İDÜ'N-Nİ'AM VE MÜBİDÜ'N-NİKAM

MUKADDİME	20
-----------	----

BİRİNCİ KISIM: NEREDE HATA YAPTIĞINI ANLAYIP HATANA TÖVBE ETMEN HAKKINDA	24
---	----

A. Kalp ile Yapılan Şükür	26
B. Dil ile Yapılan Şükür	36
C. Fiiller ile Yapılan Şükür	38
1. Göz Nimeti	38
2. Kulak Nimeti	40
3. Yöneticiler	40
4. Yöneticiler Katında Sözü Makbul Kimseler	44
5. Sultan	46
6. Nâib-i Saltanat	52
7. Devâdâr	58
8. Hâzindâr	58
9. Üstâdüddâr	60
10. Vezir	60
11. Müşiddü'd-Devâvîn	62
12. Diğer Divanlardaki Görevliler	62
13. Sır Kâtibi	64
14. Muvakki'ler	66
15. Mihmandâr	66
16. Berîdiyye	68
17. Nâzirü'l-Ceyş	70
18. Silâhdâr	70
19. Çomakdâr	72
20. Teberdâr	72

21. Çevgândâr	72
22. Cemdâr	72
23. Başmaktâr	74
24. Emîr-i Alem	74
25. Emîr-i Şikâr	74
26. Emîr-i Âhûr	74
27. Sâkî	74
28. Tavâşiyye	76
29. Hâcib ve Hâciblik	80
30. Nakîbler	82
31. Vali	84
32. Bevvâb	88
33. Emîrler	90
34. Askerler	100
35. Günümüzün Arap Emîrleri	102
36. Kadı	102
37. Kadı Kâtibi	112
38. Kadı Hâcibi	114
39. Kadı Nakîbi	114
40. Kadı Emînleri	114
41. Dârü'l-Kâdî Vekilleri	116
42. Şühûd	116
43. Vakıf Nâzırı ve Yöneticileri	118
44. Beytülmâl Vekîli	120
45. Muhtesib	120
46. Ulemâ	122
47. Müftî	188
48. Müderris	196
49. Muîd	200
50. Müfîd	202
51. Müntehî	202
52. Medreselerdeki Öğrenciler	202
53. Kâriü'l-Aşr	202
54. Münşid	204
55. Yoklama Kâtibi	204
56. Kur'an'ı Nağme ile ve Hatalı Okuyan Kâriiler	204

57. Kütüphaneci	206
58. Şeyhü'r-Rivâye	206
59. Hadis Öğrencilerinin Yoklama Kâtibi	208
60. Hatip	208
61. Vâiz	208
62. Kıssacı	210
63. Kâriü'l-Kürsî	210
64. İmam	212
65. Müezzin	212
66. Muvakkit	212
67. Sûfiler	220
68. Şeyhü'l-Hankâh	228
69. Hankâhlardaki Sûfiler	230
70. Hâdimü'l-Hankâh	232
71. Şeyhü'z-Zâviye	232
72. Zanaatkârlar, Tâcirler ve Mal Sahipleri	232
73. Çiftçiler ve Ağaç Sahipleri	234
74. Avcılar	234
75. Şâddü'l-Amâir	236
76. Yapı Ustası	238
77. Sıvacı	238
78. Küttâb Muallimi	238
79. Müstensih	240
80. Varrâk	242
81. Mücellit	242
82. Müzehhip	242
83. Tabip	244
84. Müzeyyin	244
85. Sürmeci	246
86. Dokumacı	246
87. Hamam Görevlisi	246
88. Boyacı	246
89. Terzi	248
90. Kumaş Boyacısı	248
91. Nâtır	250
92. Ferrâşlar	250

93. Baba	250
94. Şarapdâr	252
95. Taştdâr	252
96. Sarraf	254
97. Mükârî	254
98. Arîf	256
99. Nakkaşlar	256
100. Gassâl	256
101. Seccân	256
102. Kasap	258
103. Meş'aleciler	258
104. Dellâl	260
105. Medrese ve Cami Benzeri Müesseselerde Görevli Bevvâb	260
106. Seyis	262
107. Kelâbizî	262
108. Derbentçi	262
109. Tavfiyye	262
110. Kâsîh	264
111. Ayakkabıcı	264
112. Bundukla Avlananlar	264
113. Dilenci	266

İKİNCİ KISIM: NİMETİN SENDEN ALINMASININ FAYDALARI HAKKINDA	278
HÂTİME	300
DİZİN	303

ÖNSÖZ

İslam tarihinde hicrî VI. yüzyıldan X. yüzyıla kadar geçen dönem, birçok açıdan olduğu gibi üretilen eserler bakımından da günümüzü en çok etkileyen, hâlâ çok okunan ve istifade edilen eserlerin yazıldığı zaman aralığıdır. Özellikle VIII. ve IX. yüzyıllarda yaşayan, alâkaları tek bir ilim dalı ile sınırlı olmayıp aynı anda birçok alanda kalem oynatabilen, ansiklopedik tarzda eserler üreten bazı âlimler, günümüzde dahi birçok insana ilham vermeye devam etmektedirler. Bunlar arasında yer alan ve Kahire-Şam bölgesinin önde gelen Şâfiî âlimlerinden olan Tâceddin es-Sübki'ye (ö. 771/1370) ait elinizdeki eser bazen bir nasihatnâme, bazen bir siyasetnâme, bazen de en geniş anlamıyla makam mevki sahiplerinin ve çeşitli meslek erbabının, özellikle de ulemanın toplum içindeki durumuna ışık tutan önemli bir ilim ve kültür tarihi kaynağıdır. Siyasetnâme mahiyetindeki kısımlarında çok kıymetli malumât içeren bu eserin özellikle ilim tarihine ve kültürel çalışmalara yapacağı katkı kanaatimizce büyük önem arz etmektedir.

Her meslek erbabı için o mesleğin tarihini bilmek, hangi aşamalardan geçerek bugüne ulaştığı hakkında bilgi sahibi olmak büyük önem arz eder. İşte *Mu'îdü'n-Ni'am* bu noktada ilgi alanımıza girer, zira eser ilim erbabının geçmişi hakkında bize önemli veriler sunan kıymetli bir kaynaktır. Hemen bir noktaya dikkat çekelim: İslam tarihinin hatırı sayılır bir bölümü boyunca ilmi bir meslek, ulemayı da bir meslek erbabı olarak görmek kabul edilebilir bir durum değildi, zira âlimler “peygamberlerin varisleri” ve “ümmeti doğru yola ulaştıran kandiller”di. Bu algı hâlâ geçerlidir. Ancak tarihin belirli bir noktasından itibaren, toplumsal, siyasî, iktisadî, ilmî ve kültürel şartlara ve zorunluluklara bağlı olarak geleneksel algılarda bazı değişiklikler yaşandı ve yine Allah rızası için ilim tahsil etmekle birlikte bunu aynı zamanda bir geçim yolu olarak da benimsemenin mümkün olduğu görüldü. Bu durum başka birçok etkene de bağlı olarak zamanla “önemli oranda” kabul gördü. “Önemli oranda” tabirini kullanmak zorundayız, zira tarih boyunca bu algıya karşı çıkan ve mesleği yahut maişeti ile ilmî faaliyetlerini birbirine karıştırmayan ve yalnızca Allah rızası için ilim tahsil edip öğrenci yetiştiren ulema her zaman var oldu ve daha fazla saygı gördü. İşte elinizdeki eser, siyasî ve idarî hiyerarşinin yansımaları olarak birçok idarî makamın ve mansıbın ortaya çıkmasının yanı sıra bir meslek olarak ulemaya intisabın ve ilim adamlığının giderek yaygınlaştığı, bunun iyi ve kötü taraflarının görülmeye başlandığı dönemleri tasvir eden meşhur bir kitap

olarak tarihteki yerini almıştır. Yazıldığı dönemin diğer birçok ürünü gibi bu eser de en yukarıdan en aşağıya toplumun birçok kesiminin yanı sıra ulema hakkında çok canlı tasvirler sunmaktadır.

Allahu Teâlâ'nın lütfu sayesinde var olduk ve yine onun inayetiyle yüzünde türlü nimetlere gark olmuş kullar olarak yaşıyoruz. Onun kullarına verdiği nimetler saymakla tükenmez ve bunların karşılığında şükür vazifesini hakkıyla yerine getirmek mümkün değildir. Ancak aciz kullar olarak her nimetin karşılığını gücümüz nispetinde verebileceğimiz bir şükür tarzı ve şekli aramak da boynumuzun borcudur. VIII. hicrî yüzyılda önce ilim gibi bir büyük nimete, ardından dünya nimetlerinin birçoğuna mazhar olmuş bir âlimin elinden çıkan *Mu'îdü'n-Ni'am ve Mübîdü'n-Nikam*, lütfu mazhar olan her kula bir şükür vesilesi, kendilerine verilen nimetten zamanla mahrum kalanlara da yeni bir çıkış yolu göstermek amacıyla, "şükür" ve "sabır/tövbe" ana temaları üzerinden yazılmış, gerek ulemaya gerek diğerlerine dair bahislerde hem ideal olanı hem de o günün gerçeklerini dile getirmek suretiyle ikisi arasındaki farka daima dikkat etmek gerektiğini hatırlatan, kıymeti hiçbir zaman eksilmeyecek bir eserdir.

Eserin yayına hazırlanması sürecinde en büyük pay sahipleri, metni baştan sona dikkatli biçimde tercüme eden ve dipnot ilaveleriyle zenginleştiren Dr. Öğretim Üyesi Harun Yılmaz ve Ar. Gör. Muhammet Enes Midilli'dir. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin kıymetli mensupları Prof. Dr. Hasan Hacak, Dr. Öğretim Üyesi Nail Okuyucu ve Dr. Öğretim Üyesi Ali Benli de metnin doğru okunup anlaşılması konusunda katkılarını esirgemediler. Her birine ayrı ayrı müteşekkirimiz. Ayrıca eserin yayımlanmasında desteklerini esirgemeyen Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanı Prof. Dr. Muhittin Macit Bey ve Çeviri ve Yayın Dairesi Başkanı Doç. Dr. Ferruh Özpilavcı Bey'e, yayın aşamasında emeği geçen başta Arafat Aydın olmak üzere tüm kurum çalışanlarına teşekkür ederiz.

Editör

Halit Özkan

Kartal, Şubat 2019

GİRİŞ

Elinizdeki eser, Memlûkler dönemi fakihlerinden Ebû Nasr Tâceddin Abdülvehhâb b. Ali b. Abdülkâfi es-Sübki (ö. 771/1370) tarafından telif edilmiştir. Memlûkler döneminin önemli ulemâ ailelerinden Sübkîler'e¹ mensup olan müellif, 727 (1327) yılında Kahire'de doğdu. İlk eğitimini dönemin önde gelen Şâfiî fakihlerinden olan babası Takıyyüddin es-Sübki'den aldıktan sonra ailesinin sağladığı ilim çevresinden istifade ederek Kahire ve Dımaşk'ta Zehebî, Mizzî, Ebû Hayyân el-Endelüsî, Bedreddin İbn Cemâa ve İbn Seyyidünnâs gibi âlimlerden ilim tahsil etti. Zamanla fıkıh usûlü, fıkıh, hadis, tabakat, dil ilimleri alanında döneminin önde gelen âlimleri arasında yer aldı.²

Tâceddin es-Sübki, babasının Dımaşk Şâfiî kâdılkudâtlığına tayin edilmesi üzerine onunla birlikte 739 (1338) yılında Dımaşk'a yerleşti. Burada Takviyye, Azîziyye, el-Âdilîyyetü'l-Kübrâ, Gazzâlîyye, Azrâviyye, eş-Şâmiyyetü'l-Berrâniyye, eş-Şâmiyyetü'l-Cevvâniyye, Nâsırıyye ve Emîniyye medreseleri ile Emevî Camii ve Eşrefiyye Dârülhadisi'nde dersler veren Sübkî, 763 (1362) yılında Kahire'ye giderek İmam Şâfiî Camii, Şeyhûniyye Medresesi ve İbn Tolun Camii gibi şehrin önemli ilim kurumlarında müderrislik yaptı. Ayrıca Dımaşk'ta el-Bîmâristânü'n-Nûrî'nin nâzirliğine getirildi. Bu görevlerinin yanında Memlûkler döneminde önemli bir makam olarak görülen Emevî Camii hatipliğini üstlendi.³

Sübki, 754 (1353) yılında Şam nâib-i saltanatı Emîr Alâeddin Ali el-Mardinî'nin huzurunda tevkî'u'd-dest⁴ makamına tayin edildi.⁵ İlimdeki

1 Sübkî ailesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. David W. Mhyrman, "Introduction", *Mu'idi'n-Ni'am ve Mübidü'n-Nikam*, Leiden 1908, s. 8-14; Muhammed es-Sâdık Hüseyin, *el-Beytü's-Sübki: Beytü İlmî fi Devleti'l-Memâlik*, Kahire 1948; J. Schacht, "al-Subki", *EF*, Leiden 1997, IX, 744-745.

2 Bilal Aybakan, "Sübki, Tâceddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, 11-12. İbn Sa'd el-Makdisî (ö. 759/1358), Sübkî'nin semâ ve icâzet yoluyla kendilerinden rivayette bulunduğu 172 hocasını ihtiva eden bir mu'cem tertip etmiştir. Bk. İbn Sa'd el-Makdisî, *Mu'cemü Şüyûhi'l-Tâc es-Sübki* (thk. Hasan b. Muhammed Âyet Bel'îd), Beyrut 2004.

3 Sübkî'nin tayin edildiği mansıplar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Sa'd el-Makdisî, *Mu'cem*, Neşredenin Girişi, s. 46-47.

4 Tevkî'u'd-dest, sultanın ya da nâib-i saltanatın kararlarının kaleme alındığı ve mühürlendiği makamın adıdır. Bu makamı üstlenen kâtibü'd-dest, Dârüladl'de sultanın veya emîrin meclisinde bulunur ve sır kâtibi ile birlikte çalışırdı. Kendisine söz verildiğinde olayları sultana veya emîre arz eder, bunun yanında sır kâtibinin yaptığı gibi kararları (tevkî'ât) kaleme alırdı. Bk. Muhammed Ahmed Dehman, *Mu'cemü'l-Elîzi'l-Târihiyye fi'l-Asri'l-Memlûki*, Dımaşk 1990, s. 75; Fatih Yahya Ayaz, "Sır Kâtibi", *DİA*, XXXVII, s. 117.

5 Tâceddin es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ* (thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhi v.dğr.), Kahire 1964, Neşredenin Girişi, I, 8.

gayreti ile henüz yirmi yaşını tamamlamadan fetva icâzeti aldı.¹ Babasının kadılık makamındaki nâibi olan ağabeyi Cemâleddin Hüseyin'in vefatı üzerine 755 (1354) yılında onun yerine atandı.² Bundan altı ay kadar sonra, babasının talebi ve tavsiyesi ile 756 (1358) yılında onun yerine Dımaşk Şâfiî kâdilkudâtlığına tayin edildi ve üç defa kısa sürelerle kesintiye uğrasa da vefatına kadar bu görevi sürdürdü.³ Bunun yanı sıra 760 (1359) yılında Kahire'ye geldiğinde, burada Sultan Nâsır Hasan Camii'nde iftâ makamına tayin edildi ve şehrin Dârüladl müftülüğü de kendisine verildi.⁴ 771 (1370) yılında, VIII. (XIV) yüzyıl boyunca Şam bölgesinde sık görülen veba salgınlarından birinde vefat eden Sübkî, Kâsiyûn'da ailesine ait türbeye defnedilmiştir.⁵

Eş'arî ve Şâfiî olduğu bilinen⁶ Tâceddin es-Sübkî fıkıh usûlü, fıkıh, kelâm, tabakat ve dil ilimlerine dair çok sayıda eser telif etmiştir.⁷ İbn Hacer, Sübkî'nin eserlerinin daha sağlığında meşhur olduğunu ve herkes tarafından okunduğunu söyler.⁸ Onun fıkıh usûlüne dair telif ettiği ve yüzyıllar boyunca üzerine şerh, hâşiye, ihtisar ve nazım türünde çok sayıda çalışma yapılan *Cem'ü'l-Cevâmi'* adlı eseri ile tabakat literatürünün en önemli örneklerinden sayılan *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ'sı* İslâm telif tarihinde özel bir yere sahiptir.⁹

Tam adı *Mu'îdü'n-Ni'am ve Mübîdü'n-Nikam* olan elinizdeki esere gelince, 44 yaşında vefat eden Sübkî bunu, muhtemelen ömrünün son on

1 İbn Hacer el-Askalâni, *ed-Dürerü'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mieti's-Sâmine* (thk. Muhammed Seyyid Câdelhak), Kahire 1966, III, 41.

2 Aybakan, "Sübkî, Tâceddin", *DİA*, XXXVIII, 12.

3 Sübkî, Dımaşk Şâfiî kâdilkudâtlığına ilk tayin edilmesinde 756-759 (1355-1358), ikinci tayin edilmesinde 759-763 (1358-1362), üçüncü tayin edilmesinde 764-769 (1363-1368), dördüncü ve son tayin edilmesinde ise 770-771 (1368-1370) yılları arasında görev yapmıştır (Bk. Mehmet Fatih Yalçın, *Bahri Memlükler Döneminde Dımaşk Kâdilkudâtları (1266-1382)*, Konya 2016, s. 422).

4 İbn Sa'd el-Makdisî, *Mu'cem*, Neşredenin Girişi, s. 47.

5 İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, III, 41; İbnü'l-İrâkî, *ez-Zeyl ale'l-'İber* (thk. Sâlih Mehdi Abbas), Beyrut 1989, II, 303.

6 Sübkî'nin bir Eş'arî/Şâfiî savuncusu olduğunu ifade eden ve onun itikadî görüşlerini değerlendiren bazı çalışmalar için bk. George Makdisî, "İslâm Dini Tarihinde Eş'arî ve Eş'arîler", *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi* (trc. Hasan Tuncay Başoğlu), İstanbul 2007, s. 51-64; Çağfer Karadaş, "Sübkî, Tâceddin", *DİA*, XXXVIII, 13-14. Sübkî'nin *Mu'îdü'n-Ni'am*'da itikadî mezheplere dair değerlendirmelerde bulunduğu bölüm için bk. paragraf no. 71, 218-239, 252-253.

7 Sübkî'nin eserlerinin listesi için bk. İbn Sa'd el-Makdisî, *Mu'cem*, Neşredenin Girişi, s. 50-54; Ziriklî, *A'lâm*, Beyrut 2002, IV, 184-185; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Beyrut 1957, III, 225-226; Aybakan, "Sübkî, Tâceddin", *DİA*, XXXVIII, 12-13.

8 İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, III, 40.

9 Bu iki eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ali Bardakoğlu, "Cem'ü'l-Cevâmi'", *DİA*, VII, 343-344; Bilal Aybakan, "Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ", *DİA*, XXXIX, 303-304.

yılında telif etmiştir. Zira bu kitapta *Cem'u'l-Cevâmi'* adlı eserine atıfta bulunmakta ve onun telif tarihinin 760 (1358-59) yılı olduğunu ifade etmektedir.¹

*Mu'idi'n-Ni'am'*ın telif sebebi Sübkî'ye sorulan şu sorudur:

“Dinî veya dünyevî bir nimet kişinin elinden alınsa, o kişi bu nimeti geri döndürebilmek için izleyecek bir yola sahip midir?”

Sübkî bu soruya cevap vermek maksadıyla *Mu'idi'n-Ni'am ve Mübîdü'n-Nikam'*ı kaleme almıştır.² Sübkî'nin üç ana başlıktan oluşan cevabı aynı zamanda eserin çerçevesini belirlemiştir. Buna göre kişinin kaybettiği bir nimetin kendisine dönmesi için yapması gereken şudur:

- (1) Önce nerede hata yaptığını anlayıp bu hatasına tövbe etmeli,
- (2) Sonra nimeti kaybetmekle duçar olduğu musibetteki faydaların farkına varıp bundan memnun olmalı,
- (3) Son olarak da Rabbine dua etmelidir.

Sübkî'ye göre bir kişiden nimetin alınmasının sebebi, onun yerine getirmesi gereken şükür gibi önemli bir vazifeyi ihmal etmesidir. Bu sebeple kitabın birinci bölümünde kalp ile, dil ile ve fiil ile olmak üzere şükürün üç türü ele alınmış, bunlar arasından da fiillerle şükretmek ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Sübkî'ye göre fiillerle yapılan şükür, nimeti verenin emirlerine itaat edip yasaklarından kaçınmakla olur ve her bir nimetin kendine has bir şükürü vardır. Bir başka deyişle, her bir nimetin Allah'ın emirlerine itaat ve nehiyelerinden sakınma konusunda kendine özgü hususiyetleri vardır. Sübkî, 113 nimet için fiille şükürün nasıl yapılacağını açıklar. Eserin büyük bir kısmı bu bölümden oluşmaktadır. Onun nimet ile kastettiği, yaşadığı dönemde var olan mansıplar ve mesleklerdir. Dolayısıyla kitapta önce halife, sultan ve nâib-i saltanat gibi devlet görevlileri, ardından askerî görevliler, sonra ulemâ, son olarak da diğer meslek ve zanaat ehli müstakil başlıklar altında incelenmekte, her bir mansıp ve meslek sahibinin elinde bulundurduğu bu nimetin şükürünü nasıl edebileceği izah edilmektedir. Kitabın ikinci bölümünde ise nimeti kaybetmekle duçar olunan musibetteki faydalara işaret edilmekte ve eser son bölümde müellifin duası ile bitmektedir.

1 Mhyrman, “Introduction”, s. 35-36. *Cem'u'l-Cevâmi'*deki ilgili bölüm için bk. Sübkî, *Cem'u'l-Cevâmi'*, Beyrut 2003, s. 133.

2 Sübkî, *Mu'idi'n-Ni'am*, paragraf no. 2-5.

Kitap, bir taraftan sistematik bir plan ve nimet-şükür kavramları etrafında şekillenen güçlü bir teorik örgüye, diğer taraftan yazıldığı dönem ve toplumla yakından irtibatlı bir muhtevaya sahiptir. Zira müellif eserde sultandan ümerâya, askerlerden berîde, kadıdan müderrise ve terziden dilencilere kadar içinde yaşadığı toplumun her alanından mansıb ve meslek sahipleri hakkında gözlemlerine sıkça yer vermektedir. Özellikle kadı, müftî, medrese görevlileri, hatip, nâzır, sır kâtibi ve nâib-i saltanat gibi görevliler hakkında anlatılanların hayatı boyunca çok sayıda üst düzey ilmî mansıbı elinde bulundurmuş olan Sübkî'nin şahsî tecrübelerinden izler taşıdığı söylenebilir.¹ Ayrıca eserin yaklaşık dörtte birlik bölümünü teşkil eden ulemâ bahsinde müellif fakihler, muhaddisler, tarihçiler, müfessirler, kelâmcılar, sûfiler, nahivciler ve dil âlimleri vs. hakkında kendi tecrübelerine dayanarak değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Şâfiî bir fakih olan müellif, metni de fikhî kavramları yoğun şekilde kullanarak inşa etmiştir. Metin boyunca çoğu mansıb ve meslek sahibinin fiilleri, şeriata uygun olup olmaması bakımından incelenmektedir. Bu bağlamda metnin bütününe bakıldığında, Sübkî'nin mansıb ve meslek sahipleri hakkında eleştirel bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilir. Kitapta mansıb ve mesleklerin tarifinden ziyade Sübkî'nin yaşadığı dönemde bu görevleri deruhte edenlerin pratik uygulamalarından, doğru ve yanlış işlemlerinden, mansıb ve görevlerin içerdikleri zaafardan, görev sırasında kaçınılması gereken gizli tehlike ve tuzaklardan bahsedilmektedir. Dolayısıyla eser, bir yandan mansıb ve mesleklerin teoride olması gereken ideal durumunu anlatırken bir yandan da o dönemde, mansıb ve mesleklerin uygulamasında görülen aksaklıklara işaret etmesi bakımından önemlidir. Ayrıca eser, tarihî olay ve aktörlerin yanı sıra dönemin mevcut âdet ve uygulamalarına dair de önemli bilgiler ihtiva etmektedir.²

1 Tarif Khalidi, belki de *Mu'îdü'n-Ni'am*'ın bu özelliğini dikkate alarak onun otobiyografiye benzer bir metin olduğunu söylemiştir (Tarif Khalidi, *Arabic Historical Thought in the Classical Period*, Cambridge 1994, s. 187).

2 Bazı örnekler için bk. Sübkî, *Mu'îdü'n-Ni'am*, paragraf no. 80, 94, 98, 119, 135, 137-143, 148-152, 161-165, 187, 189, 195-197, 328-336, 339, 361-362, 410-411, 430, 449, 457, 474-475, 479-480, 483-484.

Bu çalışmada *Mu'îdü'n-Ni'am ve Mübidü'n-Nikam*'ın Muhammed Fethi en-Nâdî tarafından yapılan neşri esas alınmıştır.¹ Ancak nâşirin metinde geçen kitaplar, hadisler, rivayetler, ıstılahlar, râvîler ve diğer meşhur şahıslar hakkında dipnotlarda verdiği bilgiler tercüme edilmemiş, bununla birlikte bazı kavramlar, kitaplar, şahıslar, olaylar ve meseleler hakkında gerekli görülen açıklamalar tarafımızdan yapılmıştır. Müellifin yaşadığı dönemde muhtemelen kolaylıkla anlaşılabilen ancak günümüzde cemiyet hayatında mevcut olmayan bazı mansıb ve mesleklerle ilgili kimi bilgilerin bugün tasavvur edilebilmesi için belirli bir bağlam bilgisi gerekmektedir. Bu gibi bölümler için Memlûkler dönemine dair kaynaklar ve modern araştırmalar üzerinde yapılan tetkik sonucunda bir bağlam tespit edilebilmişse elde edilen bilgi dipnotlarda verilmiştir.

Yukarıda zikredilen neşir esas alınmakla birlikte, gerekli görülen yerlerde eserin Türkiye kütüphanelerinde kayıtlı yazma nüshalarından istifade edilmiştir.² Bu konuda şöyle bir yöntem izlenmiştir:

[1] Esas alınan neşirdeki ibarelerin hatalı bulunduğu durumlarda, anlatım ve cümle bütünlüğü gibi hususlar açısından doğru görülen ibare yazma nüshalardan hareketle tespit edilmiş, tercih edilen ibare metne alınmış ve ibarenin bulunduğu nüsha dipnotta belirtilmiştir.

[2] Konunun akışına göre, esas alınan neşirden farklı olarak metin yeneden paragraflara bölünmüştür.

[3] Metin içinde geçen âyetler çiçekli parantez içinde, harekeli olarak verilmiş ve hemen akabinde âyet ve sûre numaraları kaydedilmiştir. Hadisler ise tırnak içine alınmış ve tespit edilebildiği kadarıyla kaynakları dipnotlarda gösterilmiştir.

1 Sübkî, *Mu'îdü'n-Ni'am ve Mübidü'n-Nikam* (thk. Muhammed Fethi en-Nâdî), Kahire 2008. Eserin bilinen ilk neşri, Avrupa ve Amerika'daki yazma nüshaları kullanan David W. Mhyrman tarafından 1908 yılında Londra'da yapılmıştır. Muhammed Ali en-Neccâr, Ebû Zeyd Şiblî ve Muhammed Ebû'l-Uyûn tarafından eserin Mısır'daki nüshalarına dayanılarak hazırlanan tahkikli metni ise 1948'de Kahire'de yayımlanmıştır. Elinizdeki çalışmada Muhammed Fethi en-Nâdî neşrinin tercih edilmesinin sebebi, onun mevcut iki neşri mukayese ederek kitabın planını daha iyi yansıtan bir metin ortaya koymasındır. *Mu'îdü'n-Ni'am*'ın mevcut neşirlerinin hiçbirinde eserin Türkiye'deki yazma nüshalarına başvurulmamıştır.

2 Bu çalışmada kullanılan nüshalar ve rumuzları şu şekildedir: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, nr. 4276 (Rumuzu: "١"); Süleymaniye Kütüphanesi, Reîsülküttâb, nr. 910 (Rumuzu: "٢"); Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr. 1291 (Rumuzu: "٣").

MU'ÎDÛ'N-Nİ'AM VE MÛBÎDÛ'N-NİKAM

TÂCEDDÎN ES-SÛBKÎ

Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun.

معيد النعم ومبهد النقم

تاج الدين السبكي

رحمة الله عليه

MUKADDİME

[1] Efendimiz, üstâdımız, kâdılkudât, hâkimler hâkimi, şeyhülislâm, cümle halkın bereketi, müctehidlerin son örneklerinden Takıyyüddin Ebü'l-Hasen Ali es-Sübki eş-Şâfiî'nin oğlu efendimiz, üstâdımız, kâdılkudât, hâkimler hâkimi, şeyhülislâm, âlimlerin delili, peygamberlerin ilimlerinin vârisi, cümle halkın müftîsi, münâzara ehlinin ve mütekellimlerin keskin kılıcı, müfessirlerin dayanağı, hadis hâfızları ve muhaddislerin imamı, biricik müctehid Tâceddin Ebû Nasr Abdülvehhâb -Allah Teâlâ ikisine de rahmet etsin- demiştir ki: Öncelikle kullar şükürünü arttırdıkça tekrar tekrar nimetler veren ve sonsuz keremiyle cezaları yok eden Allah Teâlâ'ya hamdolsun. Salât ve selâm O'nun peygamberi, Arap ve Acemin en hayırlısı, yolun en doğrusu ve en isabetlisine ulaştıran efendimiz Muhammed'in, ailesinin, ashâbının, ümmetlerin en hayırlısı olan ümmetinden dosdoğru olanların üzerine olsun.

[2] Bana şu muhtevada bir soru ulaştı: "Dinî veya dünyevî bir nimeti elinden alınan kişinin, bu nimetin kendisine iade edilmesi için izleyebileceği bir yol var mıdır?" Bu sorunun cevabı şudur: İzlenilmesi gereken yol,

1. Bu kişinin nerede hata yaptığını anlaması ve bu hatasına tövbe etmesidir.
2. Başına gelen musibetteki hayırların farkına varması ve bu durumdan razı olmasıdır.
3. Zikredeceğimiz şekilde Allah Teâlâ'ya yakararak dua etmesidir.

[3] İşte bu üç husus, onun izlemesi gereken yoldur. Bunların tamamını yerine getirdiğinde hastalığına çare bulur ve devamında hastalığının sebebi ortadan kalkar. Bunlar sıraya riayet edilerek yapılmalı, üçüncü ikincinin, ikinci de birincinin önüne geçmemelidir.

[4] Daha sonra soruyu soran kişi bana şöyle dedi: "Bu hususları bizim için açık ve muhtasar bir şekilde izah et. Bu hastalığın ilacını apaçık bir şekilde tarif et ki onu kullanabilelim." Bunun üzerine ona "Bu, yaratılmışların ilminin kuşatamayacağı garip bir sır, insanların çoğunun umursamadığı büyük bir haberdir. Çünkü gaffet onların kalplerini ele geçirmiş, Rabb'in kulları üzerindeki hakları konusundaki cehâletleri onlara galip gelmiştir." dedim.

المقدمة

[١] قال سيدنا، ومولانا، قاضي القضاة، حاكم الحكام، شيخ الإسلام، حجة العلماء، وارث علوم الأنبياء، مفتي الأنام، تاج الدين، سيف المناظرين، حسام المتكلمين، عمدة المفسرين، إمام الحفاظ والمحدثين، أوجد المجتهدين، أبو نصر عبد الوهاب، ابن سيدنا، ومولانا، قاضي القضاة، حاكم الحكام، شيخ الإسلام، بركة الأنام، بقية المجتهدين، تقي الدين، أبي الحسن علي السبكي الشافعي رحمهما الله تعالى: أما بعد حمد الله تعالى، معيد النعم، ومبيد النقم، بمزيد الشكر، ومديد الكرم. والصلاة والسلام على نبيه، سيدنا محمد، خير العرب والعجم، والهادي إلى أرشد طريق وأقوم أَمَمٍ وعلى آله، وأصحابه، وصالحى أمته خير الأمم.

[٢] فقد ورد عليّ سؤال مضمونه: هل من طريق لمن سلب نعمة دينية أو دنيوية إذا سلكها عادت إليه ورُدَّت عليه؟ فكان الجواب طريقه: أن يعرف من أين أتى فيتوب عنه. ويعترف بما في المحنة بذلك من الفوائد فيرضى بها. ثم يتضرّع إلى الله تعالى بالطريق التي نذكرها.

[٣] فهذه ثلاثة أمور هي طريقه التي يحصل بمجموعها دواء مرضه، ويعقبها زوال علته، بعضها مرتب على بعض، لا يتقدم ثالثها على ثانيها، ولا ثانيها على أولها.

[٤] فعاد إليّ السائل قائلاً: اشرح لنا هذه الأمور شرحاً مبيناً مختصراً، وصف لنا هذا الدواء وصفاً واضحاً لنستعمله. فقلت: هذا سر غريب، جمهور الخلق لا يحيطون بعلمه، ونبأ عظيم أكثر الناس معرضون عن فهمه؛ لاستيلاء الغفلة على القلوب، ولغلبة الجهل بما يجب للرب على المربوب.

[5] *Mu'îdü'n-Ni'am ve Mübîdü'n-Nikam* adını verdiğim bu kitapta söz konusu hususlardan muhtasar bir şekilde bahsedeceğim, detaylara girip bunları uzun uzadıya anlatmayacağım. Çünkü bu konu uçsuz bucaksız bir denizdir. Şayet ne var ne yok her şeyi zikredip bütün bunları açıklamaya girişmiş ve işin inceliklerine dalmış olsaydım, yaratılmışların çoğunun anlamakta zorlanacağı hususları anlatır ve neticede işi, açıklanmasına izin verilmeyen ilmî sırlara kadar vardırırmış olurduk. Bu nedenle kitapta hem havassın hem de avamın anlayabileceği şeylerden ve sadece dünya nimetlerinden bahsedeceğim. Zaten soruyu soran kişinin amacı da budur. Umulur ki Allah Teâlâ bununla o kimseyi uhrevî nimetlere de ulaştırır. Bu da nihaî amaçtır.

[6] Allah Teâlâ'nın ihsan ettiği dinî ve dünyevî bir nimete sahip olup da onu kaybeden kimsenin bu kitaba inanarak bakmasını, onu anlamasını, içindekilere inandıktan sonra da onlarla amel etmesini dilerim. Böylece bu nimet veya bundan daha hayırlısı ona tekrar verilir, endişeleri bütünüyle ortadan kalkarak neşe ve mutluluğa dönüşür. Şüphe eden kimse sadece denemek ya da eleştirmek amacıyla değil, hüsnüzanla ve samimi şekilde inanarak bu ilacı kullansın. Şüphesiz bu ilaç, ancak bu şekilde asıl amaca ulaştırabilir. Allah Teâlâ'dan dileğim odur ki bu kitabı hak edenlere ulaştır-sın, hak etmeyen ve değerini bilmeyeceklerden de onu uzak tutsun.

[٥] وأنا أبحث عن هذه الأمور في هذا المجموع، الذي سميته: مُعِيدُ النَّعْمِ وَمُيَبِّدُ النَّعْمِ بحثًا مختصرًا، لا أرخي فيه عنان الإطناب، فإنه بحر لا ساحل له، لو ركبت فيه الصعب والدَّلُول، وشمّرت فيه عن ساق البيان، وخضت فيه لُجج الدقائق؛ لذكرت فيه ما يعسر فهمه على أكثر الخلائق، ولانتهينا إلى ما لم يؤدّن لنا في إظهاره من الأسرار العلمية، وإنما أذكر من ذلك ما يشترك الخاصة والعامة في فهمه، وأخص فيه النعم الدنيوية؛ إذ كانت محط غرض السائل. عسى الله أن ينبهه بها للنعم الأخروية؛ إذ هي غاية الوسائل.

[٦] وأنا أرجو أن لمن كانت عنده نعمة لله تعالى في دينه أو دنياه وزالت، فنظر في هذا الكتاب نظر معتقد، وفهمه، وعمل بما تضمنه بعد الاعتقاد، عادت إليه تلك النعمة أو خير منها، وزال همه بأجمعه، وانقلب فرحًا مسرورًا. فمن شك، فليستعمل هذا الدواء لا على قصد التجربة والافتقاد، ونظر الاختبار والانتقاد، بل بحسن الظن وجميل الاعتقاد، فإنه عند ذلك يظفر بغاية المراد. أسأل الله تعالى أن يصرف إليه عزيمة مستحقيه، ويصرف عنه همة من لا يستحقه ولا يديره.

BİRİNCİ KISIM: [NEREDE HATA YAPTIĞINI ANLAYIP HATANA TÖVBE ETMEN HAKKINDA]

[7] Nimetin sana nereden geldiğini ve senden alınma sebebini bilmen gerekir. Çünkü nimet senden sebepsiz yere alınmaz. “*Bir toplum kendisindeki özellikleri değiştirmeye kadar Allah onda bulunanı değiştirmez.*”¹

[8] Bilmelisin ki bu nimet ancak yerine getirmen gereken bir vazifeyi terk ettiğin için senden alınmıştır. Bu vazife ise şükürdür. Şükredilmeyen her nimet yok olmayı hak eder. Denilmiştir ki: “Nimet şükredildiğinde kalıcı olur, nankörlük edildiğinde ise kaybolur.” Yine denilmiştir ki: “Karşılığında şükredilen nimet yok olmaz, nankörlük edilen nimet ise kalıcı olmaz.” Ayrıca, “Nimet vahşi bir hayvan gibidir, onu şükürle bağlayınız.” denilmiştir. Nimete nankörlük etmenin onu kesin olarak ortadan kaldıracığına dair deliller çoktur. Bu delilleri zikrederek sözü uzatmayacağız. Netice olarak Allah Teâlâ’nın kitabı ve Resûlullah’ın (s.a.) sünneti, nimete nankörlüğün o nimeti ortadan kaldıracağına, şükürün ise onu arttıracığına dair iki delildir.

[9] Ârifler demiştir ki: “Şüphesiz ki Rab Teâlâ istisnasız bütün nimetlerin şükürle artacağını kesin olarak belirtmiştir. Fakat beş şey bundan müstesnadır: Zenginlik, duaya icâbet, rızık, bağışlanma ve tövbe.” Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Allah dilerse sizi kendi lutfundan zengin edecektir.*”², “*Allah (kaldırılması için) kendisine yalvardığınız belâyı dilerse kaldırır.*”³, “*Allah dilediğine hesapsız lutufta bulunur.*”⁴, “[Allah] dilediğini bağışlar.”⁵, “*Sonra Allah bunun ardından yine dilediğinin tövbesini kabul eder.*”⁶ [Bu beş şey dışında] şükür konusunda Allah Teâlâ hiçbir istisna koymamış ve şöyle demiştir: “*Eğer şükrederseniz elbette size (nimetimi) arttıracam.*”⁷

[10] Şayet “Şükür nedir?” diye soracak olursan, derim ki ârifler onu açıklamış ve hakikatini ortaya koymuşlardır. Fakat ben senin için bunu özetleyip anlayabileceğin şekilde anlatacağım: Şükür kalp, dil ve fiillerle olacak şekilde üç rükne sahiptir.

1 er-Ra’d, 13/11.

2 et-Tevbe, 9/28.

3 el-En’âm, 6/41.

4 el-Bakara, 2/212.

5 el-Bakara, 2/284; el-Mâide, 5/40.

6 et-Tevbe, 9/27.

7 İbrâhim, 14/7.

الأمر الأول

[٧] أن تعرف من أين أُتيت، وما السبب الذي زالت به عنك النعمة؛ فإن النعمة لا تزول عنك سدى، و﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنفُسِهِمْ﴾، [الرعد، ١١/١٣].

٥ [٨] اعلم: أنها لم تزل عنك إلا لإخلالك بالقيام بما يجب عليك من حقوقها، وهو الشكر؛ فإن كل نعمة لا تُشكر جديرة بالزوال. ومن كلامهم: النعمة إذا شُكرت قُرت، وإذا كُفرت قُرت. وقيل: لا زوال للنعمة إذا شُكرت، ولا بقاء لها إذا كُفرت. وقيل: النعمة وحشية فاشكلوها بالشكر. والأدلة على أن كفران النعمة يوجب انزواءها كثيرة فلا نطيل بذكرها. والحاصل أن كتاب الله تعالى، وسنة رسوله صلى الله تعالى عليه وسلم دالان على أن كفران النعمة يؤذن بزوالها، ١٠ وشكرها يقضي بمزيدها.

[٩] وذكر العارفون أن الرب تعالى قطع بالمزيد مع الشكر، ولم يستثن، واستثنى في خمسة أشياء: في الإغناء، والإجابة، والرزق، والمغفرة، والتوبة، فقال تعالى: ﴿فَسَوْفَ يُعْطِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِن شَاءَ﴾، [التوبة، ٢٨/٩]، وقال: ﴿فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِن شَاءَ﴾، [الأنعام، ٤١/٦]، وقال: ﴿يَزِيدُ مَنْ يَشَاءُ﴾، [البقرة، ٢١٢/٢]، ١٥ ﴿وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ﴾، [المائدة، ٤٠/٥]، وقال: ﴿ثُمَّ يَتُوبُ اللَّهُ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ﴾، [التوبة، ٢٧/٩]، وقال في الشكر من غير استثناء: ﴿لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ﴾، [إبراهيم، ٧/١٤].

[١٠] فإن قلت: فما الشكر؟ قلت: قد شرحة العارفون وبينوا حقيقته، وأنا أختصر لك القول فيه، وأتي بما يقرب من فهمك، فأقول: الشكر يكون بالقلب، ٢٠ واللسان، والأفعال، هذه أركانه الثلاثة.

A. Kalp ile Yapılan Şükür

[11] En büyük şükür kalp ile olandır. Bununla kastedilen, bu nimeti sana Allah Teâlâ'nın verdiğini ve hiçbir şeyin O'na ortak olamayacağını bilmen ve buna inanmandır. Yüksek bir makam sahibi veya emîr, vezir, efendi, arkadaş, baba vb. kimseler gibi bir şey yapmaya güç yetirebilen herkes, aslında başkaları için bir şey yapabilmek şöyle dursun kendileri için bile bir şey yapmaya güç yetiremezler. Şayet kişi hayırlı bir iş yapmış ise bu işi yaptıran Allah Teâlâ'dır ve kişinin o işte hiçbir yapıp etmesi söz konusu değildir.

[12] Bir hükümdarın kendisine bir şey ihsan ettiği kişi şayet hükümdarın vezirinin veya maiyetinden birinin o işte bir rolü olduğunu düşünürse, bu kimseleri nimette hükümdara ortak etmiş olur. Çünkü bu nimeti sadece hükümdardan değil, hem hükümdardan hem de başkasından bilmiş, şükran duygusunu ikisi arasında paylaşmış olur. Böylece hükümdarın hakkı konusunda ona ortak koşmuş olur. Bu inanışından ötürü onu cezalandırmak hükümdarın hakkıdır.

[13] Şayet, "Bana hizmet sorumluluğu bulunan, emeğimin geçtiği, aramızda sadakat bağı olan, dinim ve dünyam adına bana faydaları dokunan, kalbimden çıkaramayacağım insanlar varken bu hastalığın ilacı nedir?" diye soracak olursan cevabım şu olacaktır: "Onları senin hizmetine veren, kalplerini bu arzu ile dolduran ve sana faydaları dokunsun diye vesileleri onlara kolaylaştıran kimdir? Hadi söyle bana!" Şayet, "Onları hizmetime veren Allah'tır. Güneş de ay da O'nun emri altındadır ve her şey Allah'ın kanunu içinde hareket eder." diyecek olursan bil ki bütün bunlar Allah'ın gücü dâhilinde hizmet ederler. Sen bahsettiklerinin bir şey yapabileceklerine inanıyorsan, senin menşurunun yazılmasında kullanılan kalem, mürekkep ve kâğıdın da gerçek fâil olduklarına inanıyorsun demektir. Niçin [bu menşuru onaylayan] muvakkî'in gerçek fâil olduğuna inanmıyorsun? Peki, niçin sana dirhemler veren hâzinin gerçek fâil olduğuna inanmıyorsun? Her bir dirhemini hükümdarın kontrolünde olduğunu ve hâzinin kendi hâline bırakılrsa sana bir zerre bile vermeyeceğini anladığın ve buna inandığın zaman bil ki yaratılmışlardan sana ulaşan her bir iyilik Allah'ın gücü dâhilinde gerçekleşmiştir. Sadece O'na şükret ve hiç kimseyi O'na ortak koşma.

أما القلب

[١١] وهو أعظمها؛ فالمراد منه: أن تعلم وتعتقد أن الله تعالى هو الذي منحك النعمة، لا أحد سواه شاركه، فإن كل من يقدره من كبير، أو أمير، ووزير، وصاحب وخليل، ووالد وغيرهم، لا يقتدر على فعل شيء لنفسه، فضلاً عن غيره، وإن جرى على يديه خير، فالله تعالى هو الذي أجراه على يديه، وإلا فهو لا مدخل له فيه ولا صنع.

[١٢] فمن أنعم عليه ملك من الملوك بشيء، فإن رأى لوزير الملك، أو لحاشيته مدخلاً في تيسير ذلك وإيصاله فهو إشراك بالملك في النعمة؛ إذ لم ير النعمة منه من كل وجه، بل رآها منه ومن غيره، فيتوزع فرحه عليهما، فلا يكون موحدًا في حق الملك، فمن حق الملك أن يعاقبه على هذا الاعتقاد.

[١٣] فإن قلت: ما علاج هذا الداء، فإني أرى أناساً لي عليهم خدمة، ولي عندهم يد، وبينني وبينهم صداقة، يصدر على يديهم نفعي في ديني ودنياي، فلا أستطيع أن أدفعهم عن قلبي؟ قلت: من الذي سخرهم لك، وألقى في قلبهم الداعية، ويسر الأسباب عليهم، حتى أوصلوا النفع إليك، هات قل لي. فإن قلت: الله الذي سخرهم، وسخر الشمس والقمر كل يجري بأمره، فاعلم أنهم مسخرون تحت قبضته، فإن كنت تعتقدهم فاعلين شيئاً، فهلا اعتقدت القلم والحبر والكاغد التي كتب فيها منشورك فاعلاً؟ ولم لا اعتقدت الموقع فاعلاً؟ ولم لا اعتقدت الخازن الذي يخرج لك الدراهم فاعلاً؟ فإذا كنت تفهم وتعتقد أن كل واحد من هؤلاء مقهور من الملك مجبور، ولو خلي ونفسه لما أعطاك ذرة، فافهم أن كل من وصل إليك على يديه خير من المخلوقين فهو كذلك في قبضة رب العالمين، فاشكره وحده، ولا تشرك به أحداً.

[14] Bilmelisin ki Allah Teâlâ yaratılmış olanlara –ki yaratılmış olan her şey başkasına mecburdur- küllî iradeyi hâkim kılmıştır. Allah sana iyiliği dokunan kimse üzerinde bazı saikler uyandırır ve kalbine sana ihsanda bulunma hissini yerleştirir. Bundan sonra sana ihsanda bulunmamak için hiçbir yol bulamaz. Durum böyle olunca, seni düşündüğü için değil kendisini düşündüğü için sana ihsanda bulunmuş olur. Sana ihsanda bulunmakta bir maksadı olmasa bunu yapmazdı. Şayet sana ihsanda bulunmakla kendisinin bir fayda edineceğine inanmasaydı, bunu yapmazdı. Demek ki o, sana ihsanda bulunarak aslında kendi menfaatini istemiştir. Aslında seni, kendisi için istediği başka bir nimete vesile kılmıştır. Şu hâlde sana nimeti veren, onu senin hizmetine verip kalbine de sana ihsan etme arzusunu yerleştiren-den başkası değildir.

[15] Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivayet ettiğine göre Resûlullah şöyle demiştir: “İnsanlara teşekkür etmeyen Allah'a şükretmez.”¹ Ebû Dâvûd aynı lafızla, Tirmizî ise iki farklı şekilde aynı rivayeti aktarmıştır. Bunlardan ilki, “Kim insanlara teşekkür etmezse Allah Teâlâ'ya da şükretmemiş olur.”² Diğer ise, “İnsanlara teşekkür etmeyen Allah Teâlâ'ya da şükretmemiş olur.”³ Nu'mân b. Beşîr'in rivayet ettiği hadise göre Hz. Peygamber şöyle demiştir: “Aza şükretmeyen çoğa da şükretmez. İnsanlara teşekkür etmeyen Allah'a da şükretmez. Allah'ın nimetini anmak şükür, onu anmayı terk etmek ise nankörlüktür.”⁴ Bu hadisin isnadında, bazı cerh âlimlerinin hakkında olumsuz şeyler söylediği Vekî' b. Cerrâh'ın babası Cerrâh b. Melih bulunmaktadır. İşin aslı o, güvenilir bir râvidir ve Müslim ondan hadis rivayet etmiştir. Eş'as b. Kays el-Kindî şöyle demiştir: “Allah'a en fazla şükreden, insanlara en fazla teşekkür edendir.” Ahmed b. Menî' [244/858-9] bu rivayeti *Müsned*'ine almıştır. Şimdi diyeceksin ki madem bu gibi hadisler var, şeriat niçin sadece Allah'a şükretmemi söylüyor? Buna cevap olarak derim ki: Sana nimetin O'nun tarafından ihsan edilmiş olmasından dolayı. Senin yalnızca Allah'a edeceğin şükür, iyilikleri arttırmasını dilemek olacaktır. Senin üzerine düşen, bu ve açıklamasına gerek duymadığımız sebeplerden dolayı hakiki fâil olan Rab Teâlâ'ya şükretmendir.

1 Ebû Dâvûd, “Edeb”, 12.

2 Tirmizî, “Birr”, 35.

3 Tirmizî, “Birr”, 35.

4 Ahmed b. Hanbel bu hadisi eserinde zikretmiş, eseri tahkik eden Şuayb el-Arnaût v.dğr. hadisin isnadının zayıf olduğunu belirtmişlerdir (bk. *Müsned*, Beyrut 2001, XXX, 390). Hadisin zayıf oluşuyla ilgili olarak ayrıca bk. İsmail b. Muhammed el-Aclûni, *Keşfü'l-Haflâ*, Kahire 1351, I, 333.

[١٤] واعلم: أن المخلوقين وكل مخلوق مضطر سخط الله تعالى عليه الإرادة، وهيج عليه الدواعي، وألقى في قلبه أن يعطيك، فلم يجد بعد ذلك سبيلاً إلى دفعك، ولا يعطيك - والحالة هذه - إلا لغرض نفسه لا لغرضك، ولو لم يكن له غرض في الإعطاء لما أعطاك، ولو لم يعتقد أن له نفعاً في نفعك لما نفعك، فهو إذا إنما يطلب نفع نفسه بنفعك، ويتخذك وسيلة إلى نعمة أخرى يرجوها لنفسه، وما أنعم عليك إلا الذي سخره لك، وألقى في قلبه ما حملة على الإحسان إليك.

[١٥] فإن قلت: فلم ورد الشرع بشكري إياه؛ حيث قال أبو هريرة رضي الله تعالى عنه: قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم: «لا يشكر الله من لا يشكر الناس»^١ رواه أبو داود بهذا اللفظ، والترمذي بلفظين: أحدهما: «من لا يشكر الناس لا يشكر الله تعالى»^٢، والآخر: «من لم يشكر الناس لم يشكر الله تعالى»^٣.

وفي حديث النعمان بن بشير أن النبي صلى الله تعالى عليه وسلم قال: «من لم يشكر القليل لم يشكر الكثير، ومن لم يشكر الناس لم يشكر الله، والتحدث بنعمة الله شكر، وتركه كفر»^٤ الحديث في إسناده الجراح بن مليح والد وكيع، تكلم فيه بعضهم، والعمل على توثيقه، وأخرج له مسلم. وفي حديث الأشعث بن قيس الكندي قال: «إن أشكر الناس لله أشكرهم للناس» أخرجه أحمد بن منيع في مسنده. قلت: ورد بذلك لكونه أجرى النعمة على يديه، فيكون شكرك إياه داعياً له إلى أن يزيد من فعل الخير، ولك أن تشكر الفاعل بالحقيقة الذي هو الرب، ولغير ذلك من الأسباب التي لا غرض الآن في شرحها.

١ سنن أبي داود، الأدب ١٢.

٢ سنن الترمذي، البر والصلة ٣٥.

٣ سنن الترمذي، البر والصلة ٣٥.

٤ مسند أحمد، ٣٩٠/٣٠.

[16] Sana ihsanda bulunan kişiye onun hakiki fâil olduğuna inandığın için değil, Allah emrettiği için teşekkür etmen gerekir. Şayet onun fâil olduğunu düşünerek teşekkür edecek olursan, teşekkür etmemiş şirk koşmuş olursun. Sana ihsanda bulunan kişiye teşekkür etmeli ama onun sana faydasının da zararının da dokunmayacağını bilmelisin. Onun sana karşı tavırları en ufak bir nedenle değişebilir, sevgisi ise nefrete dönüşebilir. Bu saikler ortadan kalkarak tam tersine de dönebilir. Şüphesiz tek ihsan edici, değişmeyen, dönüşmeyen ve zâil olmayan Rablerin Rabbi'dir. Yaratılmış ile Yaratan arasındaki vasıta ise bize karşı merhametli ve bağışlayıcı olan, bu durumu hiç değişmeyen Muhammed Mustafâ'dır (s.a.) ki o emin, bütün mahlûkatın en hayırlısı, resullerin ve nebîlerin efendisidir. Âlemlerin Rabbi katından salât ve selâmın en güzeli onun üzerine olsun.

[17] Bu kaideyi iyice anladığın zaman yani tüm nimetlerin sana yaratılmışlardan biri tarafından değil Allah Teâlâ tarafından verildiğini idrak eder hâle geldiğinde, işte bu, nimet için en büyük şükür ve şükrün de en büyük rüknü olur. Bu nedenle muhakkiklerin çoğu onu şükrün bizzat kendisi saymışlar ve “Şükür, ihsanda bulunanın nimetini boyun eğerek itiraf etmektir.” demişlerdir. Tıpkı sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimizin, “Hac Arafat'tır.”¹ ve “Pişmanlık tövbedir.”² sözlerinde olduğu gibi bunu da şükrün en büyük rüknü kabul etmişlerdir.

[18] Dâvûd b. Süleyman b. Dâvûd el-Âbârî semâ yoluyla Ömer b. Ebi't-Tâhir Yûsuf b. Ömer b. Yûsuf'tan, o Berekât İbn İbrâhim el-Huşû'î'den, o Hibetullah b. el-Ekfânî, o Ahmed b. Abdülvâhid b. Muhammed ve Muhammed b. Ukayl b. Ahmed'den, her ikisi Ebûbekir Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Ebi'l-Hadîd'den, o Ebûbekir Muhammed b. Ca'fer es-Sâmirî el-Harâitî'den, o Yahyâ b. Ebî Tâlib'den, o Ali b. Âsım b. İsmâil b. Ebî Hâlid'den, o Ebî Amr eş-Şeybânî'den rivayet etmiştir: Tür günü Mûsâ (as), “Rabbim, şayet namaz kıldıysam senin lutfunla, tasadduk ettiysem senin lutfunla ve tebliğ görevimi yerine getirdiysem senin lutfunladır. Sana nasıl şükredebeyim?” diye sorunca Allah Teâlâ, “Ey Mûsâ, işte şimdi bana şükretmiş oldun.”; başka bir rivayette ise, “Nimetin benden olduğunu anladığında şükrünü eda etmiş olduğun için senden razı oldum.” buyurmuştur.

1 Nesâî, “Menâsikü'l-Hac”, 203; Tirmizî, “Hac”, 57; İbn Mâce, “Menâsik”, 57.

2 İbn Mâce, “Zühd”, 30.

[١٦] فعليك الشكر لأجل أمر الله، لا لاعتقاد أنه فاعل، بل لو شكرته بذلك الاعتقاد لكنت مشرِكًا لا شاكِرًا، فاشكره واعلم أنه لا ينفع ولا يضر، وأنه ربما تغير عليك بأيسر الأسباب، وانقلب حبه بغضًا، وزالت تلك الدواعي وتبدلت بضعها. وإنما المحسن الذي لا يتغير ولا يحول ولا يزول رب الأرباب، والواسطة التي بين الخلق والحق الذي هو بنا رءوف رحيم لا تتغير حالته، محمد المصطفى صلى الله تعالى عليه وسلم، الأمين، خير الخلق أجمعين، محمد سيد المرسلين والنبیین، عليه أفضل الصلاة والسلام من رب العالمين.

[١٧] فإذا استقرت هذه القاعدة عندك، بحيث صرت تتلقى كل ما يأتيك من الله تعالى لا من أحد من خلقه، فهذا شكر عظيم للنعمة، وهو أعظم أركان الشكر؛ ولذلك أطلق عليه كثير من المحققين أنه نفس الشكر؛ حيث قالوا: الشكر: الاعتراف بنعمة المنعم على وجه الخضوع، وإنما أطلقوا عليه ذلك؛ لكونه أعظم الأركان؛ كما في قوله صلى الله تعالى عليه وسلم: «الحج عرفة»^١، و«الندم توبة»^٢ ونحو ذلك.

[١٨] أخبرنا داود بن سليمان بن داود الآباري إذنا، أخبرنا عمر بن أبي الطاهر يوسف بن عمر بن يوسف سماعًا، أخبرنا بركات بن إبراهيم الخشوعي، أخبرنا هبة الله بن الأكفاني، أخبرنا أحمد بن عبد الواحد بن محمد، ومحمد بن عقيل بن أحمد قالوا: أخبرنا أبو بكر محمد بن أحمد بن عثمان بن أبي الحديد، أخبرنا أبو بكر محمد بن جعفر السامري الخرائطي، حدثنا يحيى بن أبي طالب، حدثنا علي بن عاصم بن إسماعيل بن أبي خالد، عن أبي عمرو الشيباني قال: قال موسى عليه الصلاة والسلام يوم الطور: «يا رب، إن أنا صليت فمن قبلك، وإن أنا تصدقت فمن قبلك، وإن بلغت رسالتك فمن قبلك، فكيف أشكرك؟ قال: يا موسى الآن شكرتني». وفي لفظ: «إذا عرفت أن النعم مني، فقد رضيت بذلك منك شكرًا».

١ سنن النسائي، مناسك الحج ٢٠٣؛ سنن الترمذي، الحج ٥٧؛ سنن ابن ماجه، المناسك ٥٧.

٢ سنن ابن ماجه، الزهد ٣٠.

[19] Bu şüphesiz doğrudur ve kendi seçimimizle yapıp ettiğimiz her şey Allah'ın bizim üzerimizdeki bir nimetidir. Azalarımız, gücümüz, irademiz, güdülerimiz, hareket ve davranışlarımızı sağlayan diğer bütün işlerimiz, Allah'ın yarattığı şeyler ve onun birer nimetidir. Biz aslında O'nun nimetine yine O'nun nimetiyle şükrederiz.

[20] Âlimlerin hatibi Şâfiî (r.a.) bu noktaya işaret etmiş ve şöyle demiştir: “Yalnızca bir nimetinin şükrü dahi ancak yine kendisinden bir ihsan ile eda edilebilecek olan Allah'a hamdolsun. Eda edecek kimse için önceki bir nimetin şükrünün edası yine şükrü gereken yeni bir nimetle olur. Tarifini yapacak olanlar O'nun büyüklüğünün sınırına erişemezler. Öyle ki O, kendisini vasfetmiştir ve bu, yarattıklarının onu vasfetmesinin ötesindedir.”

[21] Mahmûd el-Verrâk şu şiiri söylemiştir:

Allah'ın nimetine şükürüm, tıpkı bunun gibi şükrü gerektiren bir nimetle olur

O'nun lutfetmesi olmadan şükür nasıl tamam olur ki?

Günler uzasa, ömür sürekli olsa bile

[22] Bu rükün konusunda ulemâ, bizim zikrettiklerimizden fazlasını söylememiştir. Kanaatimce nimete mazhar olan kişi -onda bir azalma olsa dahi- Allah Teâlâ tarafından ihsan edildiği için elindeki nimete aynı önemi vererek özen göstermelidir. Çünkü O'nun ihsan ettiği şey, az olsa dahi ona az denilemez. Dahası kişi, o nimeti hak etmediğini ve gerçekte kendisinin akıtılan meniden bir nutfe olduğunu itiraf edip nefsine küçümseyerek bakmalıdır. Allah Teâlâ onu, hak ettiğinden dolayı değil kendi lutfuyla o nimete ulaştırmıştır.

[23] Bilirsin ki, bir kimseye hükümdarın birinden bir hediye ulaşırsa, o kimse de hediyeyi küçümseyip önemsiz görse, hükümdar ondan bunun intikamını alır, onu şiddetle cezalandırır, yanından uzaklaştırır ve ihsanından men eder. Şayet hükümdarın nimetini yüceltip o nimete nispetle kendi değersizliğini itiraf etse, hükümdar bundan memnun kalacak ve yaptığı bu iş başka bir nimetin kendisine verilmesine vesile olacaktır.

[24] Rab Teâlâ'ya hiçbir şey gizli kalmaz. O, sende olan her şeyden haberdardır. Şayet kalbinde nimeti küçük görürsen nimetin ortadan kalkmasından ve ona muhtaç olmandan korkulur.

[١٩] وهذا حق، فجميع ما نتعاطاه باختيارنا نعمة من الله تعالى علينا؛ إذ جوارحنا، وقدرتنا، وإرادتنا، ودواعينا، وسائر الأمور التي هي أسباب حركاتنا وسكناتنا من خلق الله تعالى ونعمته، فنحن نشكر نعمته بنعمته.

[٢٠] وإلى هذا المنزع أشار خطيب العلماء الشافعي رضي الله تعالى عنه؛ حيث قال: «الحمد لله الذي لا يؤدي شكر نعمة من نعمه إلا بنعمة منه توجب على مؤدي ماضي شكر نعمه بأدائها نعمة حادثة يجب عليه شكرها، ولا يبلغ الواصفون كنه عظمته الذي هو كما وصف نفسه، وفوق ما يصفه به خلقه» انتهى.

[٢١] وأنشد محمود الوراق لنفسه:

إذا كان شكري نعمة الله نعمة علي له في مثلها يجب الشكر

فكيف بلوغ الشكر إلا بفضلته وإن طالت الأيام واتصل العمر

[٢٢] ولم يزد العلماء في هذا الركن أكثر مما ذكرناه. وعندني أنه يتعين على ذي النعمة -أيضاً- أن ينظر إليها -وإن قلت- بعين التعظيم؛ لكونها من قبل الله تعالى؛ فإن قليله لا يقال له: قليل. وإلى نفسه بالتحقير بالإضافة إليها، معترفاً بأنه ليس أهلاً لها، وأن أصله نطفة من مني يمني، وقد أوصله الله تعالى إليها، لا باستحقاق عليه، بل بفضل منه.

[٢٣] ولا يخفى عليك أن من وصلت إليه هدية من ملك فاستقلها ولم يعبأ بها، فإن الملك ينقم منه ذلك، ويشدد عقوبته، ويأخذ في نفسه منه، ويمنع عنه العطاء. وإن استعظمها واستحققر نفسه بالنسبة إليها، فإن الملك يحب ذلك منه، ويحمله هذا الأمر على إسداء نعمة أخرى.

[٢٤] والرب تعالى لا تخفى عليه خافية، فمهما وقع في نفسك فهو مطلع عليه، فإن وقع بقلبك استقلالها، فإنه يُخشى عليك زوالها وافتقارك إليها.

Şayet onu kalbinde yüceltirsen, bu defa nimetin devamına ve artmasına sevin. eş-Şeyhül-İmâm'ın¹ [ö. 1355/756] -Allah rahmet etsin- şöyle dediğini işittim: “Bir kimseye hediyeler verdim ve o kimse bu hediyeleri küçümsedi. Anladım ki Allah Teâlâ bu ihsanı ona vermeyecek ve onu bu ihsana muhtaç edecek.”

[25] Şayet, “Çoğu insanın kendisine verileni az bulması hastalığının ilacı nedir?” diyecek olursan şöyle söylerim: Bunun ilacı, kişinin dönüp kendisine bakması ve “Allah Teâlâ onda hak sahibi mi? Kişinin kendi aslı nedir? Ulaştığı şeye nasıl ulaşmıştır?” gibi soruları düşünmesidir. Aslının ne olduğunu düşünüp az bulduğu o nimete ulaşıncaya kadar ki hâlini değerlendiren herkes, bu nimeti ancak hesapta olmayan bol bir ihsan olarak görür. İşte bu, hastalığın çarelerinden biridir.

[26] Bu hastalığın bir diğer ilacı ise nimetin Allah Teâlâdan olduğunu kabul etmen ve Yüce Allah'ın zelil kuluna az bile olsa bir iyilik ihsan ettiğinde onu hatırlamış olduğunu bilmendir. Seni hatırlayan seni zelil etmez. Kerîm olan Allah Teâlâ'nın seni hatırlaması ancak seni imtihan etmek istemesindedir. Ondan geleni müjde bil ve bunun aksini düşünmekten de sakın.

[27] Şayet Allah Teâlâ'nın sana verdiği az bulacak olursan bil ki, Allah sana çok bile vermiştir. Yine bu ihsan, şükrettiğin takdirde bundan daha fazla olan bir başka ihsana ulaştıracağı için de çoktur. İhsan edeni görmeden sadece nimete baktığın için onu küçük görmektesin.

[28] Sana bir hikâye anlatayım: Hükümdarın biri sefere çıkmaya karar verir ve maiyetinden birine bir at ihsan eder. Bu kimsenin kendisine verilen ata sevinmesinin birkaç seviyesi vardır. Bunların birincisi ve en üstünü, adamın bu nimet sayesinde hükümdarın hizmetinde sefere çıkması, onun maiyetinde yer alması, ayrıca avam arasından sıyrılıp havass arasına girmesinden kaynaklanan sevinçtir. Onun at sebebiyle yaşadığı sevinç, hükümdarın gözü önünde bulunmasından ve onun dostluğunu kazanmasındandır; yoksa bir at sahibi olmasından değildir. [İkincisi] ve bunun bir alt seviyesi, kendisine verilenin yalnızca bir at olmasından ötürü değil, hükümdarın onu hatırlamasına, ona ihsanına ve şefkatine işaret etmesinden kaynaklanan sevinçtir. Bu, ihsan edilen bir ata değil at sahibi olmakla elde edilen şeylere duyulan bir sevinçtir.

1 Sübki'nin “eş-Şeyhül-İmâm” şeklinde kitap içerisinde sıkça atfı yaptığı bu kişi bazı yerlerde açıkça “babam” diyerek bahsettiği Takıyyüddin es-Sübki'dir.

وإن وقع في قلبك استعظامها، فأبشر بدوامها والازدياد. وقد سمعت الشيخ الإمام رحمه الله تعالى يقول: أعطيت بعض الناس عطاء فاستقله، فعلمت أن الله تعالى يسلبه إياه ويحوجه إليه.

[٢٥] فإن قلت: ما علاج هذا الداء، فإن كثيراً من الناس يُعطون ما يرونه قليلاً بالنسبة إليهم؟ قلت: علاجه أن ينظر إلى نفسه ويرى هل يستحق على الله تعالى شيئاً؟ وما أصله؟ وكيف وصل إلى ما وصل؟ فما من أحد يعتبر حاله من أول منشئه إلى إيصال النعمة التي هو فيها مفكر ولها مستقل، إلا ويجدها نعمة لم تكن في حسابه وكثيرة عليه، فهذا دواء من أدوية هذا المرض.

[٢٦] ودواء آخر: وهو أن تأخذ النعمة من الله تعالى، وتعلم أن العظيم إذا أسدى إلى عبده الحقيير معروفاً - وإن قلَّ - فقد ذكره، وما حقرك من ذكرك، وما ذكرك الكريم إلا وفي نيته أن يختبرك، فتلق ما يأتي منه بالبشرى، واحذر الأخرى. [٢٧] وإن كان ما أسداه إليك قليلاً عليك، فهو بالنسبة إلى الله تعالى من عطائه كثير عليك، وبالنسبة إلى أنه طريق إلى عطاء آخر أكثر منه إذا شكرته كثير أيضاً، وإنما بحثك الاستقلال من نظرك إلى النعمة دون المنعم.

[٢٨] ونحن نضرب لك مثلاً فنقول: الملك إذا عزم على السفر، وأنعم على بعض حاشيته بفرس، وفرحه بالفرس يفرض على وجوه: أعلاها: أن يفرح بها؛ لأنها طريق إلى خروجه في خدمة الملك، ونزوله بقربه، وحلوله منه بالمنزلة الدانية، وصيرورته من الخاصة، بعد أن كان من العامة، فهذا فرحه بالفرس؛ لأنها طريق إلى مشاهدة الملك ومنادمته، لا لأنها فرس. ودون هذا: أن يفرح بالفرس، لا لكونها فرساً، ولكن لما يدل عليه من عناية الملك به، وذكره له، وشفقته عليه، فهذا يفرح بها، لا لكونها فرساً، بل لأمور آخر تترتب عليها.

Yalnızca binecek bir ata sahip olmak nedeniyle sevinmek ise en ucuz ve en değersiz olan üçüncü sevinçtir. Bu durum at için sevinmek ve onu verene bakmamak anlamına gelir. Bu kimse nazarında, bir atı hükümdarın hediye etmesiyle onu çölde bulması arasında hiçbir fark yoktur.

5 [29] Kişinin bütün bu işlerin tamamına sevinmesi ise dördüncü sevinme hâlidir. Kişi sevinç duyar, çünkü bu hediye onu sultanın dostluğuna ulaştırmış, gelecek diğer nimetlerin habercisi olmuş ve ona fayda sağlamıştır. Böyle sevinmenin bir sakıncası yoktur ancak bu birinci seviyenin altında bir sevinçtir. Zira birinci seviyede onun tek gayesi sadece hükümdardı.

10 Bu, dünyadaki -kitabı kendileri için yazdığımız- kimselerin çoğunun ulaşamayacağı yüksek bir seviyedir. Bu nedenle açıklamasına fazlaca girmiyor, umumun anlayabileceği şekilde özetliyoruz ki kitapta bahsettiklerimizi anlayabilsinler ve bununla en yüce seviyeye yükselmeyi hedeflesinler. Rahmet kapısı açık, Rab Teâlâ müjdeleyicidir. Peki, nerede bunun için gayretle çalışacak olanlar?

15

B. Dil ile Yapılan Şükür

[30] Dil ile yapılan şükre gelince... Bununla kastedilen, nimet karşılığında Allah Teâlâ'ya hamd etmek ve Allah Teâlâ, "*Rabbinin nimetine gelince; onu anlat!*"¹ dediği için O'nun nimetini anmaktır. Nimeti anmamız riya, gösteriş ve gurur için değil, Rab Teâlâ'yı övmek için olmalıdır.

20

[31] Denilir ki, seleften bir grup bir araya gelir ve meclis dağılıncaya kadar sahip oldukları nimetleri birbirlerine anlatırlarmış. Üstâd Ebü'l-Kâsım el-Kuşeyrî [ö. 465/1072] meclistekilerden birinin şöyle dediğini söyler: "Bir gün bir yolculukta yaşı epeyce ilerlemiş bir adam görmüş ve ona hâlini sormuştum. Bana şunu anlattı: Gençlik yıllarımda amcamın kızına meylim, onun da bana meylî vardı. Benimle evlendirilmesine karar verildi. Zıfaf gecesi, haydi bu geceyi bizi bir araya getirdiği için Allah'ı şükretmekle geçirelim, dedik. Bütün gece namaz kıldık. Öyle ki ikimiz de birbirimize bakmaya vakit bulamadık. Sonra, ikinci geceyi de aynı şekilde geçirelim, dedik. Öyle ki yetmiş-seksen sene geçti biz hâlâ geceleri bu şekilde geçiriyoruz. Yanındaki yaşlı kadına dönerek 'Öyle değil mi?' diye sordu. Yaşlı kadın da adamı onayladı. Böylece yaşlı adam, bu büyük şükürü kendisine ilham eden Allah Teâlâ'nın nimetini anmış oldu. Onun bu nimeti anmış olması da ayrı bir şükürdür."

25

30

1 ed-Duhâ, 93/11.

وأخسها وأحقرها: أن يفرح بها لكونها فرسًا يركبها، فهذا إنما فرح بالفرس ولم ينظر إلى المعطي، ولا فرق عنده بين أن يكون الملك هو الذي أعطاه، أو يجد الفرس في الصحراء.

[٢٩] وثم وجه رابع: وهو أن يفرح بها بمجموع هذه الأمور؛ فيفرح بها لأنها توصل إلى منادمة الملك، ولأنها تؤذن بغيرها، ولأنها تنفعه، فهذا أيضًا لا بأس به، ولكنه دون المقام الأول؛ لأن الأول لا غرض له إلا الملك وحده، ولكن ذاك مقام عال مرتفع عن همم أكثر أهل الدنيا ممن وضعنا لهم هذا الكتاب؛ بحيث لا نطلب في شرح، وإنما نختصر على أفهام الأكثر حتى إذا حصلوا على ما نودعه في هذا الكتاب ترقوا منه إلى النظر في المقام الأعلى؛ فباب الرحمة مفتوح والرب منادٍ فأين المشمرون؟

وأما اللسان

[٣٠] فالمراد منه حمد الله تعالى عليها والتحدث بها لقوله تعالى: ﴿وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ﴾، [الضحى، ١١/٩٣]، فتحدث بها لا لرياء وسمعة وخيلاء بل للشأن على الرب تبارك وتعالى.

[٣١] يقال: كان جماعة من السلف رحمهم الله تعالى يجلسون فيطارحون حديث نعمهم حتى ينتهي مجلسهم وهم على ذلك. وذكر الأستاذ أبو القاسم القشيري أن بعضهم قال: رأيت في بعض الأسفار شيخًا كبيرًا قد طعن في السن، فسألته عن حاله. قال: إني كنت في ابتداء عمري أهوى ابنة عم لي وهي كذلك كانت تهواني، فاتفق أنها زوجت مني، فليلة زفافها قلنا: تعالى حتى نحیی هذه الليلة شكرًا لله تعالى على ما جمعنا، فصلينا تلك الليلة، ولم يتفرغ أحدنا إلى صاحبه، فلما كانت الليلة الثانية قلنا مثل ذلك، فمئذ سبعين أو ثمانين سنة نحن على تلك الحالة كل ليلة، أليس كذلك يا فلانة؟ فقالت العجوز: كما يقول الشيخ. فهذا الشيخ يحدث بنعمة الله تعالى عليه الذي ألهمه لهذا الشكر، وذلك أيضًا من الشكر.

[32] Rivayet edilir ki Ömer b. Abdülazîz'e (r.a.) bir heyet gelir. İçlerinden bir genç konuşmak için ayağa kalkar. Ömer, "Büyük birisi çıkıp konuşsun, büyük birisi!" deyince genç, "Ey Emîrû'l-mü'minîn! İşler yaşa göre olsaydı müslümanlar arasında yaşı senden daha büyük olanlar vardı." der. Bunun üzerine Ömer, "Haklısın, konuş!" der ve genç, "Ey Emîrû'l-mü'minîn! Biz bir şey talep eden veya bir şeyden korkan bir heyet değiliz. İstenilebilecek şeylere ancak senin ikram etmenle ulaşırız. Korkulacak şeylerden ise senin adaletin bizi emin kılar. Biz bir teşekkür heyetiyiz, sana dilimizle teşekkür etmeye geldik." der. Bu konuda daha birçok örnek vardır ama kitabımızın gayesi bunları saymak değildir.

[33] Bilmelisin ki hem kalp hem de dil ile yapılan şükür bütün nimetler için geçerlidir. Nimetler, kalp ve dil ile yapılacak şükür konusunda eşit durumdadırlar.

C. Fiiller ile Yapılan Şükür

[34] Fiillerle yapılan şükür ise, nimet verenin emirlerine itaat etmek ve yasaklarından kaçınmakla olur. Bu itaat ve kaçınma, her nimetin kendisine uygun şekilde yapılır ve her bir nimetin kendine has bir şükürü vardır. Esas olan, Allah Teâlâ'nın nimetlerini ona itaat için kullanman, isyan için kullanmaktan kaçınmandır.

[35] Nimeti göz ardı etmen ve nimete olması gerektiğinden farklı bir şekilde şükretmen gerçek şükür değildir. Kim bundan ayrılıp başka bir şekilde şükretmeye yönelirse onu eksik yapmış ve en önemli hususu terk etmiş olur. Hakikatte akıllı kişi, bu iki şükürü birlikte eda edendir. Şayet bunları ayırmak gerekirse en doğru olan, her nimeti yaratıldığı şey için kullanmaktır. Bu da örneklerle açıklanacaktır:

1. [Göz Nimeti]

[36] Göz nimeti için şükür, gözlerin bir müslümanda gördüğü bütün kusurları örtmek ve bakmanın yasak olduğu bütün kötü şeylere onları kapatmakla olur. Şayet her gece gözlerin için iki rekât şükür namazı kılsan fakat onları haram kılınmış bir şeye bakmak için kullansan, bu nimetin şükürünü hakkıyla eda etmiş olmazsın.

[٣٢] وروي أن وفدًا أقدموا على عمر بن عبد العزيز رضي الله تعالى عنه، فقام شاب ليتكلم، فقال عمر رضي الله تعالى عنه: الكبر الكبير. فقال: يا أمير المؤمنين، لو كان الأمر بالسن لكان في المسلمين من هو أسن منك. فقال: تكلم. فقال: يا أمير المؤمنين، لسنا وفد الرغبة، ولا وفد الرهبة، أما الرغبة فقد أوصلها إلينا فضلك، وأما الرهبة فقد آمننا منها عدلك، وإنما نحن وفد الشكر جئناك نشكرك باللسان. والأخبار في هذا كثيرة، وليس استيعابها بها من غرض كتابنا.

[٣٣] واعلم: أن هذين الأمرين -أعني: الشكر بالجنان وباللسان- يشملان كل نعمة، ونسبة النعم إليهما على حد سواء.

وأما الأفعال

[٣٤] فالمراد منها: امثال أوامر المنعم، واجتناب نواهيه، وهذا يخص كل نعمة بما يليق بها، فلكل نعمة شكر يخصها، والضابط: أن تستعمل نعم الله تعالى في طاعته، وتتوقى من الاستعانة بها على معصيته.

[٣٥] فليس من شكر النعمة أن تهملها وتشكر على وجه غير الوجه التي عليه بنيت، فمن عدل عنها إلى نوع آخر من الشكر فقد قصر وترك الأهم. وإنما الرشيد من جمع بين الأمرين، فإن كان لا بد من التفرقة فالأنسب استعمال كل نعمة فيما خلقت له، وهذا يتضح بأمثلة:

المثال الأول

[٣٦] من شكر نعمة العينين: أن يستر كل عيب يراه لمسلم، ويغضهما عن كل قبيح إلى غير ذلك من أحكام النظر، فإن أنت أخذت كل ليلة تصلي كل ليلة ركعتين على شكر نعمة العينين، وأنت مع ذلك تستعملها بالنظر إلى المحرم، فلست بشاكر هذه النعمة حق شكرها.

2. [Kulak Nimesi]

[37] Kulak nimesi için Şükretmek ise haramı dinlememen, iŐittiĐin bütün kusurları da gizlemendir. Kulakların için Allah'a Şükür olarak her gün iki dirhem sadaka versen, sonra da iŐittiĐin bütün ayıpları açığa dksen ve duyduğun bütün haramlara ve gıybetlere kulak kesilsen o zaman bu nimesi için hakkıyla Şükretmiş sayılmazsın.

3. [Yöneticiler]

[38] Bu kısım halifeyi ve onun dışında sultanı, onun niblerini, kadıları ve diğer makam sahibi kimseleri kapsar. Onlardan her birini tek tek zikredeceğiz.

[39] Allah Teâlâ seni insanlar üzerinde bir makama getirdiğinde, reynn durumunu iyice araŐtırman, hüküm verirken aralarında dil olman, onlar hakkında eŐitçe hkmetmen, heva ve arzundan sakınman, kesin bir delil sunmadıka birisinin başka bir kimse hakkında söylediklerine kulak asmaman ve ilk gelenin söylediklerine göre aceleyle hüküm vermemen gerekir. Şayet ilk gelene meyleder ve onun doğru söylediğini düŐünürsen, işte o zaman halka zulmettiğini bilmelisin. Kalbin Şimdiye dek çeşitli gayelerle hlden hâle geçip durdu ve boş arzuların onu dilediği gibi yönlendirdi. Biri hakikati söylediği hâlde, sen ilk gelenle sonra geleni eşit kabul edersen yine zulmetmiş olursun.

[40] Türkler [Memlk idarecileri] arasında ilk Őikyet edeni haklı bulan çok kimse gördüm. Bu onların kalplerini ele geçiren gaffet sebebiyle idi ki bu gaffet onların kalplerini susuz kara toprağa döndürmüŐtü. Toprağa bir su aksa, akan su saf mı bulanık mı, tatlı ve soğuk mu yoksa bulanık ve sıcak mı fark etmeksizin toprak bu suya kanar. Bu suya kandıktan sonra da saf ve güzel bir su bile gelse artık onu içine ekmez. Bu su onun üzerinden akar gider. Őte bunlar hakikatten habersiz kalplerdir. Bundan Allah'a ŐıĐınırız.

[41] Buna binaen senin zikrettiğimiz Şekilde yöneticiliğin Őkrn eda etmen ve reâyâ ile eşit durumda olduğunu bilmen gerekir. Sen kendin reynn önüne geçmedin. Bilakis seni onların önüne geçiren Allah Teâlâ'dir. O dileyeydi seni bu işten men edip onları başa geçirebilirdi. Yöneticiliği reyya vermeyip sana ihsan ettiğine göre O'na asi olmaman, verdiği nimesi O'na isyan ve tebaaya eziyet için kullanmaman gerekir.

المثال الثاني

[٣٧] من شكر نعمة الأذنين: أن لا تسمع حراماً، وأن تستر كل عيب تسمعه، فإن أنت تصدقت كل يوم بدرهمين شكراً لله تعالى على نعمة سمع الأذنين، وهتكت كل قبيح سمعته وأصغيت إلى كل حرام وغيبة فلست من الشاكرين.

المثال الثالث

[٣٨] وهو يشمل الخليفة فمن دونه من السلطان، ونوابه، والقضاة، وسائر أرباب الأمور، وسنخص لكل فرد منهم مثلاً.

[٣٩] إذا ولاك الله تعالى أمراً على الخلق، فعليك البحث عن الرعية، والعدل بينهم في القضية، والحكم فيهم بالسوية، ومجانبة الهوى والميل، وعدم سماع بعضهم في بعض إلا أن يأتي بحجة مبيّنة، وعدم الركون إلى الأسبق، فإن وجدت نفسك تصغي إلى الأسبق وتميل إلى صدقه، فاعلم أنك ظالم للخلق، وأن قلبك إلى الآن منقلب مع الأغراض يميله الهوى كيف شاء، وإن وجدت الأسبق والآخر سواء إلا من جاء بحق فأنت أنت.

[٤٠] وقد اعتبرت كثيراً من الأتراك يميلون إلى أول شاكٍ، وما ذاك إلا للغفلة المستولية على قلوبهم التي صيرت قلوبهم كالأرض الترابية التي لم ترو بالماء، فإذا أتاه ماء رويت سواء كان ذلك الماء صافياً أو كدرًا، زلالاً باردًا أم كدرًا حارًا، ثم إذا رويت وجاء ماءً آخر صاف حسن لم تشربه وصار مائعا عليها، فهذه هي القلوب الغافلة عن الحق، نسأل الله تعالى السلامة.

[٤١] فعليك شكر نعمة الولاية بما ذكرنا، وأن تعرف أنك أنت والرعية سواء لم تتميز عنهم بنفسك، بل بفعل الله تعالى الذي لو شاء لأعطاهم ومنعك، فإذا كان قد أعطاك الولاية عليهم ومنعهم، فما ينبغي أن تتمرد وتستعين بنعمته على معصيته وأذاهم،

En azından onlara eziyet ve kötülük etmekten kaçınmaya, heva, heves ve arzularından sakınmaya çalışmalısın. Yöneticilik nimeti senden bundan başka bir şey istemez.

[42] Şayet insanlar birbirlerini yiyecek noktaya gelinceye kadar onları ihmal eder, kendin de bu sırada evinde oturup vaktini namaz kılarak ve günahların için gözyaşı dökerek geçirirsen Rabbine karşı günahkâr olursun. Sana verilen yöneticilik makamı senden geceleri teheccüd kılmanı ve zamanı oruç tutarak geçirmeni değil, işte bahsettiğimiz hususları yerine getirmeni bekler. Bununla beraber, asıl yerine getirmen gerekenlere diğer salih amelleri de ekleyecek olursan bu nur üstüne nur olur. Yöneticilik nimetini devamlı kılacak olan şükür de işte budur.

[43] “Allah Teâlâ’nın hakkı konusunda eksiklerim olmakla beraber reâyânın hakkını gözetirsem övülen bir kimse olur muyum?” diye soracak olabilirsin. Bu durumda bilmelisin ki bir açıdan övülmüş, diğer açıdan ise yerilmiş olursun. Seni uyardığımız şu önemli meselede dikkatli davran: “Eğer kişi, kalbini karartacak ve mühürleyecek kadar Allah’ın hakkını ihmalde ileri giderse, bundan ötürü reâyânın hukuku konusunda da ihmali doğar. Böylece iki hususta da yerilir hâle gelir.” Bilmelisin ki kişinin bu duruma düşmesinden korkulur.

[44] Allah Teâlâ’nın hakkını bütünüyle ihmal etmeyi, kulların hakkına da bütünüyle riayet etmeyi birlikte düşünemezsin. Çünkü bu tabîi olarak imkânsızdır. Allah Teâlâ’nın âdeti şu şekilde gerçekleşir: Allah Teâlâ’nın hakkını tamamen ihmal eden kişiye Allah Teâlâ şeytanı musallat eder ve şeytan onu esir alır, ayağını kaydırır, onu kulların hakkını da ihmal eden birine dönüştürür.

[45] Şâfiî’nin (r.a.) güzel sözlerinden biri de şudur: “Rüşd, din ile dünyanın birlikte salâh bulmasıdır. Allah Teâlâ’nın hakkını ihmal eden kimse, başkalarının hukukunu daha fazla ihmal eder. Yapman gereken, ibadetini yerini getirmen ve hakkı gözetme hususunda kendine söz vermendir.”

[46] Ancak şimdi maksadımız bunu konuşmak değil. Kendisine bir bölüm tahsis ettiğimiz asıl gayemiz, nimet sahibinin bu nimetin Allah Teâlâ tarafından verildiğine inanması, Allah’a şükretmesi ve bu nimete hak ettiği vefayı göstermesidir. Şair, bu hususları şu sözünde bir araya getirmiştir:

Üzerimdeki nimetlerini üç şeyle ifade ederim

Elim, dilim ve gizli olan bir kalp

بل لا أقل أن تتجنب أذاهم، وتكف عنهم شرك، وتجنب الهوى والميل والغرض،
فنعمة الولاية لا تطلب منك غير ذلك.

[٤٢] ولو أنك تركت الناس هملاً يأكل بعضهم بعضاً، وجلست في دارك تصلي
وتبكي على ذنوبك، لكنت مسيئاً على ربك، فملكك لم يطلب منك أن تتهجد
بالليل، ولا أن تصوم الدهر، وإنما يطلب منك ما ذكرناه، فإن ضمنت إليه أعمالاً
آخر صالحة كان ذلك نوراً على نور، وإلا فهذا هو شكر نعمة الولاية التي بها تدوم.

[٤٣] فلعلك تقول: فإن قمت بحقوق الرعية مع التقصير في حق الله تعالى هل
أنا محمود؟ فاعلم: أنك محمود من تلك الجهة، مذموم من هذه الجهة، وتيقظ
لأمر عظيم نهبتك عليه. واعلم: أن من هذا شأنه يُخشى عليه - إن هو زاد من
التقصير في جانب الله تعالى - أن يُظلم قلبه ظلاماً يورث الطبع على قلبه، وينشأ
عنه التقصير في تلك الجهة الأخرى، فيصير مذموماً في الجهتين.

[٤٤] فلا يخطر لك أنه يمكن اجتماع التقصير في حق الله تعالى من كل
وجه، والقيام بحق العباد من كل وجه، بل هذا مستحيل عادة، فقد جرت عادة الله
سبحانه وتعالى بأن من أهمل جانبه من كل وجه سلط الله تعالى عليه الشيطان،
فاستولاه واستزله وصيره يضيع جانب العباد أيضاً.

[٤٥] ومن رشيق عبارات الشافعي رضي الله تعالى عنه، وقد ذكر أن الرشد
صلاح الدين والمال معاً، من ضيع حق الله تعالى فهو لما سواه أضيع، فعليك أن
تتعهد نفسك بالعبادة ومراقبة الحق.

[٤٦] وليس مقصدنا الآن البحث عن هذا، إنما الذي عقدنا له الفصل أن ذا
النعمة يجب عليه اعتقاد أنها من الله تعالى، وحمد الله تعالى عليها، والوفاء بحقها،
وقد جمع الشاعر هذه الأمور بقوله:

أفادتكم النعماء مني ثلاثة | يدي ولساني والضمير المحجبا

[47] Şair, şükür şudur dememiş, onun üç şeklini de bir arada vermiştir. Sana bunların tamamının şükür demek olduğunu açıklamıştık. Şöyle bir söz de vardır: “Şükür üç çeşittir: Kalbin samimiyeti, dilin övmesi ve fiil ile karşılığının verilmesi. Bana göre ‘karşılığını verme (mükâfee)’ ifadesi uygun değildir. Çünkü hiç kimse ihsanda bulunana bunun karşılığını hakkıyla vermeye güç yetiremez. Bunun manası, açıkladığımız gibi yükümlülükler konusunda uzuvların ancak güç yetirilebildiği kadar kullanılmasıdır.

4. [Yöneticiler Katında Sözü Makbul Kimseler]

[48] Şayet yönetici katında sözü makbul biriysen senden beklenen ona nasihatte bulunman, reâyânın durumu hakkında kesin olarak bildiklerini ona bildirmen ve gücün yettiğince hak yolunda ona yardımcı olmandır. Bu konumda olmaktan nasibin, sadece kendin için dünyalık bir şeyler toplamak ya da dünyanın sana sunduklarını elde etmek değildir. Böyle yapman, sahip olduğun makamın elinden gitmesine sebep olur. Hâlbuki elindekinin devamı için yapman gereken, zikretmiş olduğumuz üzere ona hak hususunda nasihat etmen ve yardımcı olmandır. Onun, sana ihsanının sebebi olan yöneticilik nimetinin, seni bulduğun yere ulaştıran muhabbetinin ve sana sunduklarının devam etmesi için de yapman gereken budur.

[49] Yönetici katında sözü geçen biri iken kendinden yardım isteyen bir mazlumla karşılaşan fakat mazlumunu kurtarmaya gücü yettiği hâlde onu bir kurtarıcıya muhtaç hâlde zulme terk eden ve yönetici katında kendisini söz sahibi yapan Allah’a şükür namazı kılmaya yönelen kişiden daha ahmağı yoktur. Bu kişinin namazı kendisine vebaldır. Nitekim fukaha, namaz kılarken dalgaların çarptığı ve boğulmak üzere olan birine rastlayıp onu kurtarmaya gücü yeten kimsenin namazını keserek o kişiyi kurtarması gerektiğini söylemiştir. Bu iki kişinin durumu aynıdır. Bilmelisin ki üçüncü ve dördüncü örnekler, küçük ya da büyük olsun, bütün yöneticileri ve onların nezdinde sözü kabul gören herkesi içine alır.

[50] Bu noktadan itibaren, insanların çoğunu belirli örnekler altında ele almayı düşünüyoruz. Bu örneklerde, günümüzde müslümanların hayatlarını üzerine bina ettikleri görevlerin çoğunu zikredeceğiz.

[٤٧] والشاعر وإن لم يقل: إن هذا شكر، فقد جمع أصنافه، ونحن قد بينا لك أن مجموعها الشكر. ومن كلامهم: الشكر ثلاث منازل: ضمير القلب، وثناء اللسان، والمكافأة بالفعل. والتعبير بالمكافأة عندي غير سديد، فإن أحدًا لا يقدر على مكافأة المنعم بالحقيقة، ولكن المعني به: استعمال الجوارح بقدر الاستطاعة في التكليف حسبما شرحنه.

المثال الرابع

[٤٨] إذا كنت مقبول الكلمة عند ولي الأمر، فالمطلوب منك أن تنصحه، وتنهاي إليه ما يتضح ويثبت عندك من حال الرعايا، وتساعد عنده على الحق بما تصل إليه قدرتك، ولا يكن حظك منه الاقتصار على حطام تجمعه لنفسك، أو دنيا تضمها إليك، فإن ذلك سبب زواله عنك، بل المقتضي لدوام ما عندك منه ما ذكرناه من النصيحة والمساعدة في الحق؛ لتدوم لك نعمته التي هي سبب نعمتك، ومودته التي بها وصلت إلى ما وصلت، ولتدوم لك منه ما أسداه إليك.

[٤٩] وما أحق من كانت له كلمة نافذة عند ولي أمر فوجد مظلومًا يستغيث، فقام يصلي شكرًا لله تعالى على أن جعله ذا كلمة نافذة عند ولي الأمر، وترك المظلوم يتخبطه الظلم ولا يجد منجداً وهو قادر على إنجاده، فذلك الذي صلاته وبأل عليه؛ كما قال الفقهاء فيمن كان يصلي فمر به غريق تتلاطمه أمواج البحر، وهو قادر على إنقاذه، فإنه يجب عليه قطع الصلاة وإنقاذه، وذاك وهذا سيان. واعلم: أن هذين المثالين -أعني: الثالث والرابع- يشملان كل ولي أمر، وكل مقبول الكلمة عند ولي أمر صغير أو كبير.

[٥٠] ونحن نرى أن نخص غالب الناس بأمثلة نستوعب بها معظم الوظائف التي استقرت عليها قواعد المسلمين في هذا الزمان،

Bu görevlerin sahiplerine kıyamet günü sorulacak şeyleri, aşırıya kaçtıklarında dinleri ve dünyaları adına kötü bir sonucu olmasından korkulan hususları anlatacak, ayrıca Allah Teâlâ'nın izniyle onları gaflet uykusundan uyandıracak ve yol gösterici olan hususları dile getireceğiz. Umulur ki Allah, bu bilgiden insanları faydalandırır.

5. Sultan

[51] O, el-İmâmü'l-A'zam yani en büyük yöneticidir. Fukahanın çoğu imâmet konusundan bahsetmiş, yine pek çoğu eserlerini el-ahkâmu's-sultâniyye¹ konusuna tahsis etmiştir. Biz de sultanların ihmal ettikleri ve eksik yaptıkları görevler konusunda uyarılarda bulunacağız.

[52] Ordular hazırlamak ve Allah Teâlâ'nın ismini yüceltmek için cihâd farızasını yerine getirmek sultanın vazifelerindedir. Çünkü Allah Teâlâ onu yesin, içsin ve keyfine baksın diye değil, İslâm'ı zafere ulaştırsın ve ismini yüceltsin diye müslümanlara lider kılmıştır. Allah Teâlâ'nın nimetlerine nankörlük eden, O'na ve Resûlü'ne iman etmeyen kâfirlerin peşini bırakmaması gerekir.

[53] Bazen görürüz ki bu görevi yerine getirmeyen, müslümanlara zulmeden ve onların mallarını haksız yere yiyen bir hükümdardan Allah Teâlâ nimetini geri alır. Böyle durumlarda o da zamana kızar, felekten şikâyette bulunur. Oysa zalim olan hükümdarın kendisi değil midir? Hâlbuki o, insanların mallarını almak ve onlara zulmetmek yerine, denizde ehl-i harbin malını ele geçirecek bir grup oluşturabilirdi. Şayet bu hükümdar cesur ve uyanık bir kimse ise Allah Teâlâ'nın düşmanları olan kâfirler karşısında bize bu kararlılığını gösterebilir, onlarla savaşsın, onların mallarını ele geçirsın. Bunu yaparken mübah olan hilelere başvursun ve müslümanlara eziyet etmeyi bıraksın.

[54] İktâları kontrol etmek, onları yerli yerince dağıtmak, müslümanlara faydası dokunacak kimseleri istihdam etmek, dinin sınırlarını korumak ve düşmanlık edenlere mani olmak da sultanın görevlerindedir. Sultan iktâları maiyetine seçtiği memlûkleri arasında dağıtır, envâi çeşit elbise ve nakışlı kıyafetlerle süslediği adamlarına huzurunda resm-i geçit yaptırarak övünürken, diğer tarafta İslâm'a faydası dokunan kimseleri evinde aç bırakırsa Allah ondan nimetini çeker. Sonra da sultan, "Sahip olduğum nimet niçin kayboldu, günlerim niçin bu kadar kısa sürdü?" diye ağlamaya başlar.

1 Klasik İslâm hukuk literatüründe devlet idaresiyle ilgili hükümler manasında kullanılan bir terim. Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Şafak, "el-Ahkâmu's-Sultâniyye", *DİA*, I, 554-555.

ونذكر مما يطالب به صاحب تلك الوظيفة يوم القيامة، ويخشى عليه في الدين و الدنيا سوء العاقبة بسبب التفريط فيه ما يكون موقظاً له من سنة الغفلة، ومرشداً -إن شاء الله تعالى- لعل الله سبحانه ينفع به أقواماً.

المثال الخامس: السلطان

٥ [٥١] أعني: الإمام الأعظم، وقد أكثر الفقهاء في باب الإمامة، وأفرد كثيرون منهم الأحكام السلطانية بالتصنيف، ونحن ننبه على مهمات أهمها الملوك أو قصرها فيها.

١٠ [٥٢] فمن وظائف السلطان: تجنيد الجنود، وإقامة فرض الجهاد لإعلاء كلمة الله تعالى، فإن الله تعالى لم يوله على المسلمين ليكون رئيساً أكلاً شارباً مستريحاً، بل لينصر الدين، ويعلي الكلمة، فمن حقه أن لا يدع الكفار يكفرون أنعم الله تعالى ولا يؤمنون بالله تعالى ولا برسوله صلى الله تعالى عليه وسلم.

١٥ [٥٣] فإذا رأينا ملكاً تقاعد عن هذا الأمر، وأخذ يظلم المسلمين، ويأخذ أموالهم بغير حق، ثم سلبه الله تعالى نعمته، وجاء يعتب الزمان ويشكو الدهر، أفليس هو الظالم؟! وقد كان يمكنه بدل أخذ أموال الناس و ظلمهم أن يقيم جماعة في البحر يتلصصون أهل الحرب. فإن كان هذا الملك شجاعاً ناهضاً، فليرنا همته في أعداء الله تعالى الكفار، ويجاهدهم، ويتلصصهم، ويعمل الحيلة في أخذ أموالهم حلاً وبلاً، ويدع عنه أذية المسلمين.

٢٠ [٥٤] ومن وظائفه: أن ينظر في الإقطاعات ويضعها مواضعها، ويستخدم من ينفع المسلمين، ويحمي حوزة الدين، ويكف أيدي المعتدين. فإن فرّق الإقطاعات على ممالك اصطفاها، وزينها بأنواع الملابس والزراکش المحرمة، وافتخر بركوبها بين يديه، وترك الذين ينفعون الإسلام جياً في بيوتهم، ثم سلبه الله تعالى النعمة، وأخذ يبكي ويقول: ما بال نعمتي زالت وأيامي قصرت؟

Bu durumda ona, “Ey ahmak! Bunun sebebini sen bilmiyor musun! Kendi kendine zarar veren sen değil misin?” denilir.

[55] Âlimleri, sûfileri ve diğer hak sahiplerini düşünmesi, her birine hak ettiği değeri vermesi, emanet olarak elinde bulunan beytûlmâlden onların ihtiyaçlarını karşılaması da sultanın görevlerindedir. Zira beytûlmâldeki hakkı diğer kimseler gibidir ve onun kovası da diğer müslümanların kovası kadardır. Âlimleri ve sûfileri, evlerinde aç geceleyecek şekilde bırakıp -ki kendisi ve ailesi bir veya iki gece aç kalanlar vardır- kendisi mülkünde müsrif, sofrasının, kıyafetlerinin ve maiyetindekilerin kıyafetlerinin ihtişamı konusunda cömert davranırsa işte bu, en büyük cahillik ve ahmaktır. Buna ek olarak, fukahanın ellerindeki çok görür ve selefi olan hayır sahiplerinin vakfettiği vakıflara el uzatırsa, bu daha büyük bir felâkettir. Hâlbuki onun görevi, onların menfaatlerini ve vakıflarını gözetmektir, vakıflarından haksız yere yemek değil bilakis yeterli olacak şekilde beytûlmâlden onlara ihsanda bulunmaktır. Şayet onların vakıflarına göz koyarsa saygınlığına zarar vermiş olur. Ayrıca vakıf işlerine rüşvet karıştırıp bunları hak etmeyenlerin eline bırakırsa böyle yapan sultanın cezası nice olur!

[56] Müslümanların beytûlmâlinin idaresi de onun görevlerindedir. Şâri’ onun sarf edileceği yerleri belirlemiş, her bir gelir türünün kimlere ve hangi miktarda sarf edileceğini tayin etmiştir. Bunlara uymaz ve beytûlmâli şehvet ve arzusu için harcar, yöneticiliği (vazifesini) bundan ibaret zannederse, bu durumda kınanacak kişi yalnızca kendisidir. Ortada Allah tarafından tayin edilmiş bir pay varken bu görmezden gelinemez. Şayet sultan malları, dini yüceltmek için değil de adının ve devletin bekası için maiyetine veya kalplerini kazanmak istediği kimselere veriyorsa ya da şairlerin cömertliğine yaptıkları övgüler hoşuna gidiyorsa işte bu ahmaktır.

[57] Tarih kitapları şairlere, kölelere ve şarkıcılara bolca hibede bulunanlarla doludur. Bu davranışların tamamı böyle davrananın üzerine vebaldir.

[58] Ömer (r.a.) zamanında beytûlmâl bugün olduğundan çok daha zengin ve hesaplanamayacak derecede büyüktü. Herkesin çok iyi bildiği gibi, Allah fetihlerle onun yolunu açmıştı. Buna rağmen bir gün bir bedevî, ihsanda bulunması talebiyle ona gelmiş ve şöyle demişti:

فيقال له: يا أحمق، أما علمت السبب أولست الجاني على نفسك؟!

[٥٥] ومن وظائفه: الفكرة في العلماء، والفقراء، وسائر المستحقين، وتنزيلهم منازلهم، وكفائتهم من بيت المال الذي هو في يده أمانة عنده، ليس هو فيه إلا كواحد منهم، ولدلوه نسبة دلاء المسلمين. فإن ترك العلماء والفقراء جياغاً في بيوتهم يبيتون ومنهم من يطوي الليلة والليلتين هو وعياله، وأخذ يمن بعظيم ملكه، ومحاسن سماطه، وزينته ولباسه، ولباس حاشيته، فذاك أحمق جهول. وإن ضم إلى هذا أنه استكثر على الفقهاء ما بأيديهم، وتعرض لأوقاف وقفها أهل الخير ممن تقدمه عليهم، فهو بلاء على بلاء، فإن من حقه أن ينظر في مصالحهم وأوقافهم، وأن لا يكلهم إليها، بل يرزقهم من بيت المال ما تتم به الكفاية، فإذا تعرض لها فقد خرق حجاب الهيبة، فإن ضم إلى ذلك أنه يتبعها بالبرطيل، ويضعها في غير مستحقها فما يكون جزاؤه؟!

[٥٦] ومن وظائفه: بيت مال المسلمين، وقد قدر الشارع المصارف فيه، وجعل لكل مال أقواماً وقدرًا، فإن تعدى هذا كله وصرفه في شهواته ولذاته، وحسب أن المملك عبارة عن ذلك، فلا يلوم إلا نفسه، وإذا جاءه سهم رباني لا يستوحش، فإن أخذ يصرف المال على خواصه، ومن يريد استمالة قلوبهم إليه؛ لبقاء ذكره وملكه، لا لإعزاز الدين، وأعجبه مدائح الشعراء لكرمه فذلك خرق. [٥٧] وقد امتلأت التواريخ ممن كان يهب الألوف للشعراء، والألوف للمماليك، والألوف للمغاني، وكل ذلك وبال على صاحبه.

[٥٨] فقد كان بيت المال في زمن عمر رضي الله تعالى عنه أضعاف ما هو اليوم بما لا يحصى كثرة، وفتح الله تعالى عليه من الفتوحات ما أمره مشهور، وجاء مع ذلك أعرابي يستمنحه فقال:

Ey cennetle mükâfatlandırılan hayırlı kişi, Ömer!
 Evlatlarımı ve annelerini giydir
 Ve zamana karşı bize sığınak ol
 Allah'a yemin olsun ki şüphesiz sen bunu yaparsın

5 [59] Ömer (r.a.) onun incelikli sözlerinden hoşnut olmadı, kendi adına yemin etmesine de aldırmadı. “Yapmazsam ne olur?” dedi. Bedevî şöyle cevap verdi:

O zaman Ebû Hafs! Çeker giderim

10 [60] Ömer (r.a.), “Gidersen ne olur?” diye sorduğunda bu defa bedevî şöyle dedi:

Hâlim muhakkak senden sorulur
 İhsanların ortaya döküleceği o günde
 Sorumlu olanın O'nun huzurunda yeri
 Ya cehennemdir ya da cennet!

15 [61] Bedevî cennet ve cehennemi, Melik ve Cebbâr olan Allah Teâlâ'nın huzuruna getirilişi hatırlatınca Ömer (r.a.) sakalları ıslanıncaya kadar ağladı ve yanındaki kölesine şöyle dedi: “Ona şiiri için değil ama bahsettiği o gün için şu gömleğimi ver! Allah'a yemin olsun ki bundan başka sahip olduğum bir şey yok!”

20 [62] Onda dinî hassasiyete dikkatle bak! Elinin altında yeryüzü hazineleri dolup taşarken o, gömleğinden başka bir şey olmadığını hâlde kendi mülkünden ihsanda bulunmuş.

25 [63] Ulemâ şöyle demiştir: Bedevî fakir olup hak ettiği hâlde Ömer (r.a.) müslümanların beytülmalinden ona ihsanda bulunmamıştır. Çünkü o hakkını şiiriyle istediğinde, ihsan artık müslümanların maslahatı için olmamıştır. Bu nedenle Ömer (r.a.), ona beytülmalden bir şey vermemiştir. Şöyle de demişlerdir: Ömer (r.a.) nazarında bedevînin, zekât mallarının verileceği zümreden olup olmadığı kesin değildi.

30 [64] Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) elinin altında hazineler doluyken şöyle demiştir: “Kim benden şu kılıcımı satın alır? Belki onu sattığımda üstümü örtecek bir elbise bulurum.” İşte bu, hak ve din ehlinin yoludur. Zamanımız insanından bunu bekliyor değiliz. Onlar bu makama zaten ulaşamazlar. Ancak yaptıkları hatalardan dönsünler veya içinde buldukları durumu terk etsinler diye onları uyarıyoruz. İnşallah bu uyarımızın bir faydası olur.

يا عمر الخير جزيت الجنة
اكس بنياتي وأمهنه
وكن لنا من الزمان جنة
أقسم بالله لتفعلنه

[٥٩] فلم يرتح لترققه، ولا راعه قسمه عليه، بل قال: إن لم أفعل يكون ماذا؟
فقال منشداً:

إذن أبا حفص لأذهبه

[٦٠] فقال: وإذا ذهبت يكون ماذا؟ قال:

يكون عن حالي لتسألنه
يوم يكون الأعطيات هنة
وموقف المسؤول بينهنه
إما إلى نار وإما جنة

[٦١] فلما ذكر له الجنة والنار والموقف بين يدي الله تعالى الملك الجبار بكى
حتى اخضلت لحيته بدموعه، وقال: يا غلام، أعطه قميصي هذا لذلك اليوم لا
لشعره، أما والله لا أملك غيره.

[٦٢] فانظره مع ما حصل له من الرقة الدينية لم ينعم إلا بما هو من خاصة
ماله، ولم يجد غير قميصه، وقد كانت خزائن الأرض مملوءة بين يديه.

[٦٣] قال العلماء: ولم يعطه من بيت مال المسلمين، وإن كان الأعرابي فقيراً
مستحقاً؛ لأنه لما استنزله بشعره لم يكن العطاء لمصلحة المسلمين فلم يعطه من
مالهم. قالوا: وإنه لم يثبت عنده أن الأعرابي من جملة مصارف مال الصدقات.

[٦٤] وقال علي بن أبي طالب رضي الله تعالى عنه -والخزائن مملوءة بين
يديه: من يشتري مني سيفي هذا، ولو وجدت رداءً أستتر به ما بعته؟ فهذه سيرة
أهل الحق والدين، ولسنا نطالب أهل زماننا بها، فإنهم لا يصلون إلى هذا المقام،
ولكن نذكرهم لعلهم يرجعون، أو يقصرون عما هم فيه، ولا بد في الذكرى من
نفع إن شاء الله تعالى.

[65] Dinin ve namazların gözetilmesi de sultanın görevlerindedir. Allah Teâlâ'ya yakın olmanın en büyük vesilelerinden olduğunu sanarak camiler inşa ettiren sultanlar gördük. Bunu yapan hükümdarın şunu anlaması gerekir: İmam Şâfiî ve ulemânın çoğuna göre, bir zaruret olmadıkça bir beldede iki farklı yerde cuma namazının kılınması câiz değildir. Biri çıkıp buna cevaz verenlerin olduğunu söylerse ona deriz ki: “Sen önce ulemânın tamamı nezdinde üzerine vâcib olanı yap, sonra onlardan bir kısmının câiz gördüklerini de yaparsın. Ancak sen, Allah'ın yasakladığını yapar ve emrettiğini terk eder, ardından da ‘şu filanın camisi’ desinler diye reâyânın mallarıyla camiler yaptırmak istersen Allah Teâlâ bunu asla kabul etmez. Her türlü noksandan berî olan Allah ancak halis niyetle yapılanı kabul eder.”

[66] Sultanın önünde eğilerek yeri öpmek haram olan bid'atların en çirkinidir. Kişinin bu şekilde sultanın önünde alını yere koyarak secde etmesi konusunda Nevevî [ö. 676/1277] şöyle demiştir: “Onun kıbleye ya da başka bir yöne doğru dönmesi, bunu Allah'a secde niyeti ile ya da gaffetle yapmış olması arasında bir fark yoktur ve bu haramdır. Hükümdar huzurunda gerçekleşip küfür olan ya da küfre yaklaştıran başka şeyler de vardır. Cömert olan Allah bizi bunlardan korusun.”

[67] Bazıları Allah Teâlâ'nın şu âyetini yanlış anlayarak aldanmıştır: “*Ana babasımı tahtın üzerine çıkardı. Hepsi ona (Yûsuf'a) saygı ile eğildiler.*”¹ Ulemânın kitaplarından da anlaşıldığı üzere bu âyet mensuhtur ya da tevil edilmiştir. Bu “önünde eğilme (sücûd)” İbnü's-Salâh'a [ö. 643/1245] sorulduğunda, “O, en büyük günahlardandır. Biz onun küfür olmasından korkarız.” demiştir. Yine Hanefî mezhebine ait bir kitapta ulemâdan biri, “Bu kesin olarak küfürdür.” demiştir. Bazı Hanefiler ise, “Eğer selamlamak istediye bu haramdır.” demekle birlikte, bunu yapan kişinin küfür niyeti yoksa onların çoğuna göre bu kimse kâfir olmaz.

6. Nâib-i Saltanat

[68] Sultanın yerine getirmesi gerekenler nâib-i saltanat için de geçerlidir. Buna ek olarak; sultan maslahata aykırı bir emir verdiğiğinde onunla istişare etmek, büyük olsun küçük olsun, konumu yüce olsun düşük olsun, zengin olsun fakir olsun reâyânın durumu hususundaki denetimi arttırmak, yerleşim yerlerini ve mahsulleri kontrol etmek gibi hususlar da onun görevlerindedir.

1 Yûsuf, 12/100.

[٦٥] ومن وظائفه: النظر في الدين والصلوات، ولقد رأينا منهم من يعمر الجوامع ظاناً أن ذلك من أعظم القرب، فينبغي أن يفهم مثل هذا الملك أن إقامة جمعيتين في بلد لا يجوز إلا لضرورة عند الشافعي وأكثر العلماء. فإن قال: قد جوزها قوم. قلنا له: إذا فعلت ما هو واجب عليك عند الكل، فذاك الوقت افعل الجائز عند البعض. وأما أنك ترتكب ما نهى الله تعالى عنه، وتترك ما أمر به، ثم تريد أن تعمر الجوامع بأموال الرعايا ليقال: هذا جامع فلان فلا، والله لن يتقبله الله تعالى أبداً، وإن الله تعالى طيب لا يقبل إلا طيباً.

[٦٦] ومن أقبح البدع المحرمة: تقبيل الأرض بين أيدي الملوك، فإن كان سجوداً بأن لاقى بجهته الأرض، قال النواوي: فسواء أكان إلى القبلة أو غيرها، وسواء قصد السجود لله تعالى أو غفل هو حرام، وفي بعض صورته ما يقتضي الكفر أو يقاربه، عافانا الله الكريم من ذلك. انتهى.

[٦٧] قال: وربما اغتر بعضهم بقوله تعالى: ﴿وَرَفَعَ أَبْوَابِهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا﴾ [يوسف، ١٢/١٠٠]، والآية منسوخة أو متأولة كما هو معروف في كتب العلماء. وسئل ابن الصلاح عن هذا السجود فقال: هو من عظام الذنوب، ونخشى أن يكون كفرًا. وفي بعض كتب الحنفية أن بعضهم قال: يكفر مطلقاً، وبعضهم قال: إن أراد التحية فهو حرام، ولكن لا يكفر، وإن لم يكن له نية كفر عند أكثرهم.

المثال السادس: نواب السلطنة

[٦٨] وعليهم مثل ما على السلطان، ويزدادون أن من حقهم مراجعته إذا أمر بما يخالف المصلحة. وازديادهم من تفقد حال الرعية صغيرهم وكبيرهم، جليلهم وحقيرهم، غنيهم وفقيرهم. والنظر في القرى والغلات ونحو ذلك،

Güçlü, kuvvetli ve ehil bir kimse olup aynı zamanda ihtiyaç sahibi olanlara hak ettiklerini vermesi ve mansıbları hak edenlere dağıtması gerekir. Nâib-i saltanat, bunları yerine getiremeyişine devrin uygunsuzluğunu mazeret gösterecek olursa, ona ve diğerlerine şöyle deriz: “Siz, bizim emredip sizin de yerine getirmeye güç yetirebildiğiniz her şeyi kendiniz istediniz. O hâlde size düşen ciddi ve gayretli olmanızdır. Allah Teâlâ yardım edecektir.”

[69] Fakihi olmayan her yerleşim yerine, ahalisine din ahkâmını öğretmek üzere bir fakih atamak da nâib-i saltanatın görevlerindedir. İlginçtir ki yöneticiler her kalede bir doktor istihdam eder ve beytül mâlden belli bir ücret karşılığı onları seferlerinde yanlarında bulundururlar fakat kendilerine dini öğretecek bir fakih edinmezler. Bunun sebebi, onların nazarında bedenlerinin durumunun dinlerinin durumundan daha önemli olmasından başka bir şey değildir. Zelil olmaktan Allah Teâlâ'ya sığınırız.

[70] Hükümleri şeriata arz etmek de onun görevidir. Zira Allah Teâlâ'dan başka hüküm sahibi yoktur ve akıllar bu konuda hiçbir şey yapamaz. Nâib-i saltanatın şeriata bağlılığını ayıplayan, bu yüzden onu müsamahakârlık ve rehavete düşmekle suçlayan birini görürsen bilmelisin ki o kimsenin kalbi mühürlenmiş ve akıbeti kötü olan kimselerden olmasından korkulur. Zira Allah Teâlâ'nın hükmüne rıza gösterip ona teslim olmak her müslümanın görevidir. “*Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte onlar fâsıklardır*”¹, “*kâfirlerdir*”², “*zalimlerdir*.”³ Hâcibleri daha fazla ilgilendirdiğinden bu hususu onlarla ilgili bölümde genişçe ele alacağız.

[71] Bid'at ehli ve nefsinin arzularına uyan kimseleri defetmek, onların kötülüklerini müslümanlardan uzak tutmak da nâib-i saltanatın görevlerindedir. Nâib-i saltanat, Allah Teâlâ'nın dini söz konusu olduğunda Ebû Bekir (r.a.) ve Ömer'e (r.a.) dil uzatan, müminlerin annesi Âişe'ye (r.a.) iftirada bulunan ve ehl-i dinin itikadını bozanlara karşı müsamahakâr olmamalıdır. Bilakis mezheplerin onlar hakkında gerekli gördüğü sertliği uygulamalıdır. İşte bu dört mezhep, içlerinden Mu'tezile veya Mücessime'nin⁴ görüşlerini benimseyenler dışında, Allah Teâlâ'ya hamdolsun ki akaid konusunda birdir. Onların çoğu hak üzeredir.

1 el-Mâide, 5/47.

2 el-Mâide, 5/44.

3 el-Mâide, 5/45.

4 Allah'ı cisim olarak düşünenleri veya O'na cismanî özellikler nisbet edenleri ifade eden bir terimdir. Ayrıntılı bilgi için bk. İlyas Üzümlü, “Mücessime”, *DİA*, XXXI, 449-450.

وإيصال الحقوق إلى مستحقيها من ذوي النهضة والكفاية والحاجة، وتولية المناصب لأهلها. فإن اعتذر نائب السلطان بأن الزمان لا يمكنه من ذلك قلنا له ولغيره: أنتم مطالبون من كل ما نأمركم به بما تصل إليه قدرتكم، فعليكم الجد والاجتهاد والله تعالى يعين.

[٦٩] من حقهم: إقامة فقيه في كل قرية لا فقيه فيها، يعلم أهلها أمر دينهم. ومن العجيب أن أولياء الأمور يستخدمون في كل حصن طبيباً، ويستصحبونه في أسفارهم بمعلوم من بيت المال، ولا يتخذون فقيهاً يعلمهم الدين، وما ذاك إلا لأن أمر أبدانهم أهم عندهم من أمر أديانهم، نعوذ بالله من الخذلان.

[٧٠] ومن حقهم: إلقاء مقاليد الأحكام إلى الشرع؛ لأنه لا حاكم إلا الله تعالى، ولن تفعل العقول شيئاً، فإذا رأيت من يعيب على نائب السلطنة انقياده للشرع، وينسبه بذلك إلى اللين والرخاوة، فاعلم أنه يُخشى عليه أن يكون ممن طبع على قلبه، وأن عاقبته وخيمته، بل حق على كل مسلم الرضا بحكم الله تعالى والانقياد له ﴿وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ [مائدة، ٤٧/٥]، ... ﴿الْكَافِرُونَ﴾ [مائدة، ٤٤/٥]، ... ﴿الظَّالِمُونَ﴾ [مائدة، ٤٥/٥]، وسنبسط في فصل «الحُجَّاب» القول في هذا؛ لكونه أمس بهم.

[٧١] ومن حقهم: دفع أهل البدع والأهواء، وكف شرهم عن المسلمين، ولا يسعهم في دين الله تعالى الصبر على من يسب الشيخين أبا بكر وعمر رضي الله تعالى عنهما، ويقذف أم المؤمنين عائشة رضي الله تعالى عنها، ويفسد عقائد أهل الدين، بل يجب عليهم الغلظة على هؤلاء بحسب ما تقتضيه المذاهب، وهذه المذاهب الأربعة - والله تعالى الحمد - في العقائد واحدة، إلا من لحق منها بأهل الاعتزال أو التجسيم، وإلا فجمهورها على الحق،

Önceki ve sonraki ulemânın kabul ettiği Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin [ö. 933/321] akîdesinde karar kılmışlardır. Onlar, Allah Teâlâ'ya iman etme hususunda, ehl-i bid'at dışında kimsenin kendisine karşı çıkmadığı Şeyhü's-Sünne Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'nin [ö. 36-935/324] görüşünü benimsemişlerdir.

[72] Onun en önemli görevlerinden biri de yol kesen eşkiyalara ve aş-rân¹ gibi fitnecilere dikkat etmek ve onlara karşı sert ve acımasız olmaktır. Nâib-i saltanat uygun görürse bazı mezheplerin şiddetli ta'zîr konusundaki uygulamalarını benimseyerek onların cezasını ve hapis sürelerini arttırabilir. Ancak bunu zevk için, nefsi arzuladığı için ya da isminin intikamla anılmasından hoşlandığı için değil yalnızca maslahatın gözetilmesi adına yerine getirmelidir. Aksi hâlde bu delice bir iş olur. Sahabenin (r.a.) devleti çok daha geniş ve yönetimleri daha etkiliydi. Onlar isimlerinin haksızlık ve zulümle değil ancak adalet ve merhametle anılmasını istemişlerdir.

[73] Efendimiz, sevgilimiz Muhammed Mustafâ'nın (s.a.) değerini küçülten ve ona kötü söz söyleyen bir kimsenin kanını akıtmak da onun görevlerindedir. Zira bu kimse dinden çıkmış ve kâfir olmuştur. Ulemânın çoğu da onun tövbesinin kabul olunmayacağı görüşündedir. Bu, müteah-hirinden bazı âlimlerin tercihidir. Şayet böyle bir şey, bunu sürekli tekrar eden bir kimseden sâdır olursa veya bu kimse akîdesinin bozukluğuyla ve böyle olanlarla dostluk etmesiyle biliniyorsa yahut bu kişi çok rezilce işler yapan biri ise ve deliller onun içindeki kötülöklere işaret ediyorsa, bana göre de o kimsenin tövbesi kabul olmaz ve kanı akıtılır. Bu aynı zamanda rahmetli babam eş-Şeyhül-İmâm'ın [Takıyyüddin es-Sübki] ve eş-Şeyhü'l-Allâme Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin [ö. 728/1328] de görüşüdür.

[74] Nâib-i saltanatın görevlerinden biri de devâdârlarının işlerini denetlemektir. Zira ortaya çıkan fesadın çoğu onlardan kaynaklanmaktadır fakat nâibler bunu fark etmezler. Nâib-i saltanat, içinde bulunduğu makamın doğruluk ölçüsünün devâdâr olduğunu bildiğinde, işlerinde ona karşı ihtiyatlı davranır, onun anlattıklarına da fazla kulak vermez. Bilakis vaziyeti araştırır ve maiyetindeki en güvendiği kimselerden işin aslını ortaya çıkarmalarını ister. Resûlullah (s.a.) şöyle demiştir: "Hiçbir hükümdar

1 Uşrân, aşır kelimesinin çoğulu olup Şam bölgesinde yağma ve talana meyleden bazı bedevileri ifade etmektedir (bk. Sami G. Massoud, *The Chronicles and Annalistic Sources of the Early Mamluk Cirassion Period*, Leiden 2007, s. 122-123).

يقرون عقيدة أبي جعفر الطحاوي التي تلقاها العلماء سلفاً وخلقاً بالقبول، ويدينون الله تعالى برأي شيخ السنة أبي الحسن الأشعري الذي لم يعارضه إلا مبتدع.

[٧٢] ومن مهماتهم: النظر في أمر المفسدين من قطاع الطريق، وأهل الفتن؛ كالعشران وغيرهم، والغلظة والتشديد عليهم. وإن رأى نائب السلطان تقليد بعض المذاهب في شدة تعزيرهم والمبالغة في عقوبتهم على جرائمهم، وطول مكثهم في السجن، فله ذلك بشرط أن يكون الحامل له على ذلك المصلحة، لا التشبهي وحبس النفس ومحبة شياع الاسم بالانتقام، فإن ذلك فنّ من الجنون. فقد كان مُلك الصحابة رضي الله تعالى عنهم أوسع، وأمرهم أنفذ، ولم يحبوا أن يشيع اسمهم إلا بالعدل والرفق، لا بالعسف والظلم.

[٧٣] ومنها: سفك دم من ينتقص جناب سيدنا ومولانا وحبينا محمد المصطفى صلى الله تعالى عليه وسلم، أو من يسبه، فإن ذلك مرتد كافر، ذهب كثير من العلماء إلى أن توبته لا تقبل، وهو اختيار طوائف من المتأخرين. فإن كان الذي وقع منه هذا ممن يتكرر هذا الحال منه، أو عُرف بسوء العقيدة وصحبة المشهورين بذلك، أو وقع منه ما وقع على وجه فظيع، تشهد القرائن فيه بالخبث الباطن، فأرى أنه لا تقبل له توبة، ويسفك دمه، وهو رأي الشيخ الإمام الوالد تغمده الله تعالى برحمته، والشيخ العلامة تقي الدين بن تيمية.

[٧٤] ومنها: نظرهم في أمر دواداريتهم، فأكثر ما ينشأ فساد بابهم عنهم وهم غافلون، فإذا عرف نائب السلطنة أن ميزان بابه الدوادار فحق عليه الاحتياط في أمره، وعدم الإصغاء إليه فيما يقوله، بل يستوضح الحال ويستكشفه من بطانة الخير عنده، فقد قال النبي صلى الله تعالى عليه وسلم: «ما من ملك

veya emîr yoktur ki iki tane sırdaşı bulunmasın. Sırdaşlarından biri ona hayrı işlemesini söyler ve hayra teşvik eder, diğeri ise kötülük yapmasını söyler ve kötülüğe teşvik eder.”¹

[75] Arazilerin kamu yararına tahsisi hakkı, sultana has kılınan hususlardandır; nâibleri bu konuda sultandan izinsiz başlarına buyruk hareket edemezler. Babam ve ulemânın çoğuna göre sahih olan tahsis ancak sultanın izniyle yapılandır.

7. Devâdâr

[76] İhtiyaç sahibi için görüşme izni istemek ve onun talebini iletmek devâdârın görevidir. Devâdâr, hükümdarın huzurundan başka sığınacak yeri olmayan kimseyi kapılarda bırakmamalıdır. İhtiyaç sahibinin, efendisi katında hakkı olduğunu bilmelidir. Çünkü efendisinin görevi ihtiyaç sahibini dinlemek ve şeriat emrettiği için onun ihtiyacını gidermektir. Fakat efendisinin ihtiyaç sahibi üzerinde bir hakkı yoktur. Efendisi halkın ihtiyacını karşılama işi kendisine tevdi edildiği için, devâdâr ise efendisinin kapısında bu işe aracı kılındığı için Allah Teâlâ'ya şükretmelidir. Şayet devâdâr yukarıda açıkladığımız hususlarda ihmalkâr davranırsa efendisine haksızlık etmiş, ülkesinin harap olmasına sebep olmuş, reâyâyâ da zulmetmiş olur.

[77] Meseleler yüksek sesle arz edilmeye başlandığında divitleri hazır etmesi ve bunları efendisine hatırlatması gerekir. Olur ki hükümdarın aklı başka bir meseleyle meşgul olur ve kendisine bu konuda hatırlatma yapacak birini bulamaz. İşte bu, devâdârın görevidir. Devâdâr eskiden hâcib diye isimlendirilirdi.

8. Hâzindâr

[78] Kendisine gönderilen kişiyi oyalamaması, emredilen miktarı güzellik ve kolaylıkla o kişiye ödemesi hâzindârın görevidir. Hâzindâr, güvenilir bir kimsedir. Şayet efendisine malı verdiğini söylerse yemin karşılığında onun sözüne itibar edilir. Hâzindâra hâzindâriyyeden belirli bir maaş veya iktâ tahsis edilmiş olsa bile durum böyledir. Çünkü o ücretli bir vekil gibidir.

1 Hadisin orijinali şu şekildedir: “Allah Teâlâ bir peygamber gönderdiği ve bir kimseyi halife yaptığı zaman muhakkak onun iki sırdaşı olmuştur: Bunun biri ona iyiliği emreder ve onu bu yola teşvik eder. Diğeri de ona kötülüğü emreder ve onu buna teşvik eder. Masum olan ise Allah Teâlâ'nın fenalıklardan koruduğu kimsedir.” (Buhârî, “Ahkâm”, 56.).

أو أمير إلا وله بطانتان: بطانة تأمره بالخير وتحضه عليه، وبطانة تأمره بالشر وتحضه عليه»^١.

[٧٥] ومما يختص بالإمام وليس لنوابه الاستبداد به من غير استئذانه: الحمي، فلا يحمي غير الإمام الأعظم على الصحيح عند الوالدي وكثيرين إلا بإذنه.

المثال السابع: الدوادار

[٧٦] فمن حقه: الاستئذان على ذي الحاجة وإنهاء ظلامته، وأن لا يتركه على الأبواب لا يجد ملجأً إلى الدخول على الملك، وليعلم أن لصاحب الحاجة حقاً عند أستاذه؛ لأن من وظيفة أستاذه سماع كلامه وقضاء حاجته إذا أمر بها الشرع، وليس لأستاذه حق عنده، والمنة لله سبحانه و تعالی على أستاذه؛ أن جعل حاجة الخلق إليه، وعليه أن جعله في بابه بالمرصاد لهذا الأمر، فإن هو قصر فيما وصفناه كان هو الظالم لأستاذه، المتسبب في خراب دياره، الباغي على الرعية. [٧٧] وعليه: المبادرة إلى تقديم الدواة عند ارتفاع القصص، ويذكر مخدومه بها فربما اشتغل بال الملك عن ذلك ولم يجد من يذكره، وهذه وظيفة الدوادار. وكان الدوادار يسمى في الزمان القديم: الحاجب.

المثال الثامن: الخازندار

[٧٨] وحق عليه أن لا يمطل من أُحيل عليه، بل يدفع إليه ما أمر له به مهنتاً ميسراً. والخازندار أمين فلو ادعى أنه دفع المال إلى مخدومه كان القول قوله يمينه، وإن كان له على الخزندارية معلوم أو إقطاع؛ لأنه كالوكيل بجعل.

9. Üstâdüddâr

[79] Üstâdüddâr, emîrin iktâlarının yanı sıra bunlara dair kayıtlar, çiftçiler ve bu gibi kimseler üzerinde söz sahibi kişidir. Efendisine haram yedirmemesi, bununla beraber onun malını da yok pahasına satmaması, ayrıca köylüye karşı yumuşak davranması ve Allah Teâlâ'nın üzerine yüklemiş olduğu emanetini hakkıyla yerine getirmesi gerekir. Emîrin hakkını vermesi gerektiği gibi, emîrin tebaasından olan çiftçiler ve diğer kimselerin de haklarını vermesi üstâdüddârın görevleri arasındadır. Zira onlar iyi davranılmaya ve haklarının verilmesine emîrden daha fazla ihtiyaç duyarlar. “Zalimin ellerini ısırdığı”¹ ve tek emredenin Allah Teâlâ olduğu gün emîr nerede olacaktır!

10. Vezir

[80] Günümüzde sultana ve beytümâle iletilmek üzere mallardan alınan meks² ve diğer vergileri denetleyen kimse için kullanılan isimdir. Hükümdara nasihat etmek, onun reâyânın malına verebileceği zarara engel olmak ve reâyâ üzerindeki baskısını mümkün olduğunca hafifletmek vezirin görevidir.

[81] Meksin haram olduğu bilinmektedir. Şayet vezir bu vergiyi bir de zor kullanarak, baskı yaparak ve cezalandırarak alırsa, haram üstüne haram işlemiş olur. Haramı ortadan kaldırmaya güç yetiremediği zaman durumu daha da kötüleştirmemeli, en azından yumuşak davranmalı ve baskıyı hafifletmelidir.

[82] Vezirin, elinde toplanmış olan mallar konusunda uyanık olması gerekir. Zira bu mallar arasında helâl olanlar ve haram olanlar bulunmaktadır. Bunları birbirine karıştırmaması, helâl olanları ayrı, haram olanları ayrı tutması gerekir. Çünkü bu malları ayırt edilemeyecek şekilde birbirine karıştırdığı zaman bunların tamamı haram olur. Pek çok insanın zihninde, helâl ve haram bütün malların birbirine karışarak beytümâle girmesi hâlinde bunların hepsinin helâl olacağına dair bir düşünce vardır. Bu cahilliktir zira helâl ile haram bir araya gelemez. Şayet gelirse bu malların hepsi haram olur. Beytümâl, Allah Teâlâ'nın haram kıldığı bir şeyi helâl yapmaz. Vezir, helâli haramdan ayırdığı zaman, helâl olanı ilim ve din ehli ile helâl yemeğe özen gösterenlere harcar.

1 el-Furkân, 25/27.

2 Ticaret mallarından alınan ağır ve meşrû olmayan vergi. Ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Kallek, “Meks”, *DA*, XXVIII, 583-588.

المثال التاسع: أستاذ الدار

[٧٩] وهو من يتكلم في إقطاع الأمير مع الدواوين والفلاحين وغيرهم. عليه: أن لا يطعمه حراماً، ولا يبيع أستاذه رخيصاً، وأن يرفق بأهل القرى، ويؤدي أمانة الله تعالى التي علّقها في رقبته؛ حيث دخل في هذه الوظيفة للفلاحين وغيرهم من رعية الأمير، كما عليه أن يؤدي حق الأمير، بل هؤلاء أحوج من الأمير إلى الرفق بهم، واعتماد الحق معهم، فأين يكون الأمير ﴿يَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ﴾ [فرقان، ٢٥/٢٧]، ولا أمر إلا الله تعالى! ٥

المثال العاشر: الوزير

[٨٠] وهو اليوم اسم لمن ينظر في المكوس وغيرها من الأموال التي ترفع إلى السلطان وبيت المال. ومن حقه: بذل النصيحة للملك، وكف أذاه عن أموال الرعية، وتخفيف الوطأة عنهم ما أمكنه. ١٠

[٨١] وقد علم أن المكوس حرام، فإن ضم الوزير إلى أخذها الإجحاف في ذلك، وتشديد الأمر فيه، والعقوبة عليه، فقد ضم حراماً إلى حرام، بل إذا لم يقدر على إبطال حرام فلا يزيد الطين بلة، بل لا أقل من الرفق والتخفيف. ١٥

[٨٢] ومما يجب عليه: التيقظ له في الأموال التي تجتمع عنده، ومنها حلال ومنها حرام، فعليه أن لا يخلطها، بل يدع الحلال بمفرده و الحرام بمفرده، إلا فمتى خلطها ولم يتميز صار الكل حراماً. وفي ذهن كثير من العامة أن الأموال إذا خلطت ودخلت بيت المال صارت حلالاً، وهذا جهل، ما اجتمع الحلال والحرام إلا غلب الحرام الحلال. وبيت المال لا يُحل ما حرم الله تعالى، ثم إذا تميز الحلال عن الحرام صرف الحلال على أهل العلم والدين، ومن يتحرى أكله. ٢٠

[83] Vezir, haksız yere cezalandırılanların cezalarını ortadan kaldırması mümkün olmadığında onların cezalarını hafifletmelidir. Vezirin kirli malları alması ve bunları zorla elde edip helâl olmayan yerlere harcayan kimselere vermesi câiz değildir. Bir de bu türden malları reâyâdan zorla almak için onları cezalandırmaya başlarsa, bu vezirin Allah Teâlâ'nın huzuruna çıkacak yüzü olmaz! Nasıl olur da bu dünyada uğrayacağı kötü son aklına gelmez! Bu yüzden vezirlerin ve divanlarda çalışan kıptîlerin sonunun dünya ve âhi-rette ne kadar kötü olduğunu görürsün.

11. Müşiddü'd-Devâîn

[84] Onun görevi, divanda tayin edilen verginin kendisinden tahsilinin zor olduğu kimseden belirlenen miktarı almaktır. Onun hakkında söyle-
necekler vezir hakkında söylenenler gibidir. Ancak onun durumu vezirden daha zordur. Çünkü vezir, hesabı bildiğini iddia eder ve yalnızca divanda alınacak bir kararla cezalandırabilir. Bu ise veziri taklit eder ve örf ve şeri-
ata dair bilgisizliğine rağmen [bazen] sopa ve diğer cezaları verir. Hâlbuki müşid, belirli bir hakkın tahsil edilmesi için kendisine getirilen kişiye yu-
muşak davranmak zorundadır. Mansûr'a [ö. 158/775] -Allah ona rahmet etsin- divan kâtiplerinden bir grubun ihanet ettikleri haberi ulaşır ve o da bu kimselerin cezalandırılmasını emreder. Kâtipler arasından bir çocuk şu beyitleri okur:

Allah Teâlâ sana doğruluk ve izzet içinde uzun bir ömür nasip etsin
Ey mü'minlerin emîri!

Şayet cezalandıracaksan affına sığınıyorum
Şüphesiz sen âlemleri himaye edensin

Biz ise kusurda bulunmuş kâtipleriz
Kirâmen kâtibîn hatırına bağışla bizi

12. Diğer Divanlardaki Görevliler

[85] Sultanın divanlarındaki görevliler vezire karşı sorumludurlar. Şayet söz konusu kişiler emîrlerin divan görevlileri ise bu durumda her görevli efendisine karşı sorumludur. Bunların hepsi güvenilir kimseler olmalı ve iha-
netten uzak durmalıdır. Emîrin divan görevlisi çiftçilere yumuşak davran-
malıdır. Açıklamış olduğumuz üzere, Allah Teâlâ'nın yasak kıldıklarından sakınmak bütün divan görevlileri için geçerlidir. Onların pek çoğu ya altın ya da altın veya gümüşle süslenmiş divitler ve gümüş bıçaklar edinmişlerdir.

[٨٣] ويتعين عليه: التخفيف في العقوبات على من يتوجه إليه بغير حق إذا لم يمكنه دفعها، فليت شعري إذا جلس وزير يعاقب الرعايا ليستخرج منهم الخبائث التي لا يجوز له أخذها، ودفعها إلى من يأخذها ظلماً، ويصرفها فيما لا يحل، كيف يكون وجهه عند الله تعالى؟ وكيف لا يتبادر إليه الوخم وسوء العاقبة في الدنيا؟! ولذلك ترى عواقب الوزراء وقبط الدواوين سوء العواقب في الدنيا والآخرة.

المثال الحادي عشر: مشد الدواوين

[٨٤] ووظيفته: استخلاص ما يتقرر في الدواوين على من يعسر استخلاصه منه، والكلام فيه كالكلام في الوزير، وهو أشد حالاً؛ لأن الوزير يدعي أنه يعرف الحساب ولا يؤخذ إلا بما تقرر في الديوان، وهذا يقلد الوزير فيضرب ويعاقب على جهل بالشرع والعادة، بل حق عليه لو رفع إليه من توجه عليه حق معين أن يرفق به. حكى أن المنصور رحمه الله تعالى بلغه عن جماعة من كتاب الدواوين خيانه، فأمر بعقوبتهم، فقال صبي منهم وهو يضرب:

أطال الله عمرك في صلاح وعز يا أمير المؤمنين

بعفوك أستجير فإن تجازي فإنك عصمة للعالمينا

ونحن الكاتبون وقد أسأنا فهبنا للكرام الكاتبينا

المثال الثاني عشر: الدواوين في سائر الجهات

[٨٥] وإلى الوزير إن كانوا دواوين السلطان مرجعهم، وإن كانوا دواوين الأمراء فأمر كل ديوان إلى مخدومه، وعلى الكل أداء الأمانة وتجنب الخيانة. ويختص ديوان الأمير: الرفق بالفلاحين. ويعم الكل تجنب حرمان الله تعالى على ما وصفناه، فلقد كثر منهم اتخاذ دويي الذهب، أو المحلاة بالذهب والفضة، والسكاكين المفضضة،

Bu konuda doğru olan, bütün bunların haram olduğudur. Ancak kullanılan altın ve gümüş ateşe tutulduğunda bir şey elde edilemeyecek miktarda ise bu hükmün dışındadır. Divitlerin bu şekilde süslenmesiyle ateşe yaklaşmanın dışında bir şey elde edilmez. Bir kâtibin diviti üzerine nakşedilmiş şu beyitleri okuyan birini işitmişim:

Divitlerimiz mutlu, hiçbir şeyden mahrum değiller

Güzel bir gelin gibi nakışlarla süslenmişler

Mahir kâtipler de onların güzelliğinden nasiplerini alırlar

[86] Mekslerle¹ ilgili kâtipliğe muhakkak hırsızlık karışmıştır. Bir vezire yahut başkasına bağlı bir divan görevlisini içini haramla doldurmuş, haram kuşanmış, haram üzere oturmuş, divitlerini harama açmış, kalemlerini harama daldırmış ve böylece haram üstüne haram işlemiş bir hâlde evinden çıkarken görsen, kısa bir süre sonra da onu kırbaçlanıp çarşı-pazarda gezdirilirken ve bu şekilde cezalandırılırken bulsan, bunu hak etmemiş midir?

13. Sır Kâtibi

[87] Sır kâtibinin görevi hükümdarın beratlarını hazırlamak, yazışmalarındaki gizli bilgilere vâkîf olmak, atama ve azillere dair beratları çıkarmaktır. Haberleri hükümdara iletmek ve bunları açıklamak da sır kâtibinin görevidir. Özellikle işler çakıştığı ve meşguliyetler yoğunlaştığı zaman, pek çok hükümdar meseleleri anlamakta güçlük çeker ve bu durum onları zor durumda bırakır. Sır kâtibinin işini güzelce yapması ve hükümdarın meseleleri kolayca anlamasını sağlaması gerekir. Aksi takdirde, bir olay hakkındaki haberi hükümdara okuduğu zaman hükümdar olayı anlayamadığından bir kimseye zulmetse, sır kâtibi bu zulme ortak veya tek başına bu zulmün sorumlusu olur. Şairin de söylediği gibi kendisine emanet edilen sırları saklamak onun görevidir:

Sırları öyle bir saklar ki, aklından bile geçmeyecek şekilde muhafaza eder

[88] Sır kâtibi, birilerine tahsis edilen maaşların kesilmesi konusunda yazmaktan uzak durmalıdır. Bu tür şeyleri yazan kâtiplerin pek azı kurtuluşu erer. Bir sır kâtibinin, divitinin üzerine yazmış olduğu şu beyitler ne kadar güzeldir:

1 İslâm tarihinde gümrük vergisi ve aşırı vergi anlamında kullanılan bir terim. Ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Kallek, "Meks", *DİA*, XXVIII, 583-588.

والأصح تحريم ذلك كله، إلا أن يكون قد مُوّه بقدر لا يحصل منه شيء بالعرض على النار. سمعت بعضهم يقول، وقد قرأ منقوشاً على بعض دوي بعض الكُتّاب:

دواتنا سعيدة
ليس لها من مرتبة
عروس حسن جلّيت
منقوشة مكتبة
قد انطلت حلّيتها
على الكرام الكتبة

٥

[٨٦] لم تنطل إلا على اللصوص الكتبة في المكوس، فإذا رأيت ديواناً من وزير أو غيره يخرج من بيته بعد أن امتلأ باطنه بالحرام، وهو لا بس الحرام، وجالس على الحرام، وفتح الدواة الحرام، وأخذ يمد الأقلام في الحرام، ثم عاقب للحرام، أفليس حقاً إذا رأيت بعد زمن يسير مضروباً بالمقارع يطاف به في الأسواق ويجنى عليه.

١٠

المثال الثالث عشر: كاتب السر

[٨٧] ووظيفته: التوقيع عن الملك، والاطلاع على أسراره التي يكتب بها، وعنه تصدر التواقيع بالولايات والعزل. ومن حقه: إنهاء القصص إلى الملك وتفهمه إياها، فإن أكثر الملوك يعسر عليهم الفهم ويؤتون من قبل ذلك، لاسيما إذا اشتبكت الأمور وازدحمت الأشغال، فعلى كاتب السر التلطف في ذلك؛ بحيث يصل إلى ذهن الملك، وإلا فمتى ظلم الملك واحداً في واقعة لعدم فهمه، وكان كاتب السر هو الذي قرأ عليه القصة فيها، كان شريكاً له أو مستبداً عنه بالظلم. ومن حقه: أن يكتفم ما أسر إليه؛ كما قال الشاعر:

١٥

ويكاتم الأسرار حتى إنه
ليصونها عن أن تمر بخاطره

[٨٨] وأن يحترز من الكتابة في قطع الأرزاق، فقلما أفلح كاتبه. وما أحسن ما نقش بعض كُتّاب السر على دواته حيث قال:

٢٠

Divitler izzet ve nimetler için açıldığında
Mürekkebin cömertlik ve kerem olsun

[89] Bir divit üzerine yazılmış başka bir beyitte ise şöyle denilmiştir:

Benimle yazı yazacak olandan Bir ve Samed olan adına yemin aldım ki
5 Birinin rızkının kesilmesi için tek bir damla mürekkep akıtmayacak

14. Muvakki'ler

[90] Muvakki'lerin yazdıklarında reâyâyâ karşı nazik olmaları, yazılması emrolunan sert ifadeleri hafifletmeleri ve bu hususta titizlik göstermeleri gerekir. İfadeleri hafifletmeye güçleri yetmiyorsa en azından daha da şiddetlendirmemelidirler. İştittiğime göre, hükümdarın biri bir muvakki'e, "Filanca kişiye huzura gelmesini yaz!" der. Muvakki' bunu yazarken tehditkâr bir üslup ve sert ifadeler kullanır. Bu yazı ilgili kişiye ulaştığında onu korkutur. Öyle ki hamile karısı erken doğum yapar ve o kişinin de korkudan bağırsakları dışarı fırlar. Bu yüzden şairin biri, muvakki'ler hakkında şöyle demiştir:

Bir topluluk kalemlerini öfkeyle tuttuğunda
Ve ardından onları ecel suyuna daldırdığında
Düşmanlarına bu kalemlerle erişirler
Kılıçlarının ağzının erişemeyeceği kadar uzakta olsalar bile

[91] Muvakki' az bilinen ve çoğu insanın anlayamayacağı bir dil kullanmamalıdır. Özellikle de böyle bir dili anlayamayacak birine yazıyorsa bu hususa dikkat etmelidir.

15. Mihmandâr

[92] Mihmandâr, hükümdarların huzuruna çıkan elçilerin işleriyle ilgilenen kişiye denir. Onun görevi, İslâm'ın maslahatını gözetmek, elçilerin gözünü korkutmak, onları müslümanların güçlü, çok cesur, hükümlerlerinin büyük ve kendilerinin de yekvücut olduklarına, dinin hâkim olduğu yerlerde dimdik durduklarına, İslâm dininin saygınlığını koruyup düzeni sağladıklarına inandırmaktır.

فاجعل مدادك من جود و من كرم

إذا فتحت دواة العز و النعم

[٨٩] و قال غيره:

بالواحد الفرد الصمد

حلّفت من يكتب بي

في قطع رزق لأحد

أن لا يمد مدة

المثال الرابع عشر: الموقعون

[٩٠] وعليهم: الرفق بالرعية فيما يكتبونه، والتخفيف من التشديدات التي يؤمرون بكتابتها ولا يسوغ الأمر بها، فإن كان لا يقدر على التخفيف فلا أقل من أن لا يزيد الطين بلة ويشدد، فلقد بلغني أن بعض الملوك قال لموقع: اكتب إلى فلان بالحضور، فأبرق في الكتابة وأرعد، وقعقع في العبارة، فلما وصله الكتاب أرحبه بحيث وضعت امرأته وكانت حاملاً، وأرمى هو مصارينه من الخوف، ولذلك قال فيهم بعض الشعراء:

قوم إذا أخذوا الأفلام من غضب ثم استمدوا بها ماء المنيات

نالوا بها من أعاديهم وإن بعدوا ما لا ينال بحد المشرفيات

[٩١] ومن حقه: أن لا يستعمل وحشي اللغة، وما لا يفهمه الأكثر من الناس، لاسيما إذا كتب إلى من يبعد فهمه لذلك.

المثال الخامس عشر: المهمندار

[٩٢] اسم لمن يقوم بأمر قصاد الملوك ورسلمهم. فمن حقه: أن يعتمد مصلحة الإسلام، ويهرب القصاد ويوهمهم قوة المسلمين، وشدة بأسهم، وعظيم سطوتهم، واتفاق كلمتهم، وقيامهم في حوزة الدين، وذبحهم عن حريم الملة الإسلامية، وحفظ النظام.

[93] Mihmandâr, gerekli olduğunda, elçilerin işlerini hükümdara bildirmelidir. Çünkü hükümdarın duruma göre kimilerine ikramda bulunması, kimilerine de fazla itibar göstermemesi gerekebilir. Mihmandârın hükümdar ve nâiblerine karşı görevlerinden biri de elçiler hükümdarın huzuruna geldiklerinde bir tören icra etmesi, hükümdarın gücünü, kıyafetlerinin güzelliğini, askerinin çokluğunu göstermesi ve bütün bunları olması gerektiği gibi tertip etmesidir.

16. Berîdiyye

[94] Berîdiyye¹ mensupları hükümdarın mektuplarını ve yazdıklarını taşırlar. Âdil imamlar, berîdleri ancak müslümanların önemli işleri için gönderirlerdi. O zamanlarda ancak böyle işler için atlar sürülür ve insanlar yorulurdu. Bugün ise berîdin atlarının çoğu köle satın almak, câriyeler ve değerli mallar elde etmek gibi dünyevî amaçlar için mahvediliyor.

[95] Bir fakih berîdin atına bindiğinde, bu durum hoş karşılanmaz ve fakihi ata bindirerek sultan veya nâibinin hata ettiği söylenir. Berîd ancak saltanatın önemli işleri için gönderilir. Ancak onlar saltanat işleri denilince yakışıklı bir köle satın almak, güzel sesli bir şarkıcıyı çağırmak veya asılsız haberlere dayanarak bir şahsın evini yıkmak gibi zulüm ve aşırılığa giren işleri anlıyor gibiler. Âdil imamların, müslümanlara faydası olsun diye ve dini yaymak için uzak beldelelerden âlimleri çağırmış olduklarından ve berîdin böyle bir amaç için gönderilmesinin kötü bir amaç için gönderilmesinden daha doğru olduğundan haberleri yok. Ömer b. Abdülazîz [ö. 101/720] (r.a.) berîdi Resûlullah'ın (s.a.) kabrine selam vermek için gönderirdi. Zamanımızda böyle yapan bir hükümdar gördün mü hiç?

[96] Berîdin sır saklaması, ayıpları örtmesi, dilini fazla konuşmaktan ve en önemlisi de yalandan sakınması gerekir. Onların arasında dünyalık uğruna yalan söyleyen ve iftiralar taşıyan çok kimse vardır. İhvanın birbirlerine yazdıkları mektupları taşımak da onun görevidir. Bunun için büyük sevap kazandığı gibi böylece nimetin şükürünü de eda etmiş olur. Hiçbir berîd atını aşırı yormamalı, atın gücü nispetinde onu sürmelidir. Zira ata rahatsızlık verecek şekilde binen ve üzerine bindiğinde atı helâk eden birçok berîd vardır. Hâlbuki onu da Allah Teâlâ'nın yarattığını bilmezler mi?

1 Genel olarak İslâm devletlerinde posta ve istihbarat teşkilatına verilen isimdir. Ayrıntılı bilgi için bk. İbrâhim Harekât, "Berîd", *DİA*, V, 498-501.

[٩٣] وأن ينهي أمور القصاد إلى الملك بقدر ما يكون فيه المصلحة، ورب من يتعين عليه المبادرة إلى إكرامه، ومن يتعين عليه الكف عن إعظامه، بحسب ما يقتضيه الحال. ومن الحق على الملك ونوابه: الاحتفال عند حضور قصاد الملوك، وإظهار القوة، وحسن الملبس، وكثرة الجيش، واستعدادهم على الوجه الشرعي.

المثال السادس عشر: البريدية

[٩٤] وهم الذين يحملون رسائل الملك وكتبه، وكانت أئمة العدل لا تُبرد البرد إلا لمهمّ من مهمات المسلمين، لمثله تساق الخيول، وتزعج النفوس. والآن أكثر ما تهلك خيول البريد وتساق للأغراض الدنيوية: من شراء المماليك، وجلب الجوارى والأمتعة.

[٩٥] وإذا ركب الفقيه فرس أنكر عليه ذلك، وقيل: قد أخطأ السلطان أو نائبه في إركابه؛ فإن البريد لا يساق إلا لمهمات السلطنة؛ كأنهم يعنون بمهمات السلطنة ما اعتادوا به من شراء مملوك مليح، أو استدعاء مغنٍ حسن الصوت، أو خراب بيت شخص أنهى عنه ما لا صحة له، إلى أمثال ذلك. وخفي عنهم أن أئمة العدل كانوا يستدعون العلماء من البلاد؛ لأجل نفع المسلمين، واشتهار الدين، وأن ركوب البريد لهذا الغرض خير من ركوبه في أغراضهم الفاسدة. وقد كان عمر بن عبد العزيز رضي الله عنه يبرد البريد للسلام على قبر سيدنا رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم، فهل رأيت في زماننا ملكاً يفعل ذلك؟! ١٠

[٩٦] ومن حق البريدي: كتمان الأسرار، وستر العورات، وكف لسانه عن الفضول فضلاً عن الكذب، فقد كثر منهم الكذب ونقل البهتان؛ لأجل حطام من الدنيا. ومن حقه: حمل رسائل الإخوان إليهم، ففي ذلك أجر عظيم وشكر لهذه النعمة. وحق على كل بريدي: أن لا يجهد الفرس، بل يسوقها بقدر طاقتها، وقد كثر منهم سوق الخيول السوق المزعج؛ بحيث تهلك تحتهم، أفما علموا أنها خلق من خلق الله تعالى، ٢٠

Câiz olmayan bir işi yerine getirmek için atına onu mahvedecek şekilde binen berîdin, bir şehir halkına gelip onlara eziyet ettiğini, sonra da sultana döndüğünde müslümanların kusurlarını anlatarak hiçbir şeyden haberi olmayan halkın zulme uğramasına sebep olduğunu, bunun sonucu olarak da Allah Sübhânehû ve Teâlâ'nın ondan nimetini çektiğini ve ona türlü zillet ile ihaneti tattırdığını görürsen sakın şaşırma! Bilmelisin ki Allah Teâlâ'dan gelen bu sonuç, adaletin ta kendisidir.

17. Nâzırü'l-Ceyş¹

[97] Nâzırü'l-ceyş, askerlerin durumunu gözetmeli ve kendisinde bir fayda, yeterlilik ve kudret gördüğü askeri belirlemelidir. Fukaradan âciz, güçsüz vs. olanı orduya alması ya da hükümdarı bu konuda teşvik etmesi haramdır. Bilakis gücü yettiğinde âciz kimseleri bu işten uzak tutması gerekir. Çünkü onun böyle bir kimseyi gözetmesi, yetimi gözetmesi gibidir. O ayrıca, askerî birlikleri müslümanların faydasına olacak şekilde dağıtmalıdır. Çünkü nâzırü'l-ceyş bunların tamamından sorumludur. Rabbi olan Allah'tan sakınsın!

[98] Çiftçileri iktâları sürmeye zorlaması divânü'l-ceyşin kötü işlerindedir. Çiftçi hiçbir kişinin tahakkümü altında olmaksızın hürdür ve kendi kendisinin efendisidir. Şam'daki âdet şu şekildedir: Bir kimse üç yıldan fazla süreyle toprağını terk ederse zorla köyüne geri döndürülür ve arazisini sürmeye mecbur bırakılır. Bu hususta Şam dışındaki uygulama çok daha katıdır. Bunların hiçbirinin dayanağı helâl değildir. Bölgeler ancak böyle yapılmadığında mamur olur, aksi hâlde ise harap olur. Çünkü onlar insanları sıkıştırırlar ve Allah Teâlâ da bu yüzden onları sıkıştırır.

[99] Şu da onların bir kötülüğüdür ki, çirkin uygulamalarına bir dayanak aradıklarında "divanın şeriatı böyledir" derler. Oysa divanın şeriatı yoktur. Şeriat ancak Allah Teâlâ ve Resûlü'ne aittir. Bu söz kişiyi küfre götürür. Şayet kişi bu sözü söyleyenin küfrüne rahatlıkla hükmedemiyorsa, en azından onu kırbaçlamaya hükümsün ki bir daha hiç ihtiyacının olmadığı bu büyük lafları etmesin de "divanın âdeti, usûlü vb." gibi garip karşılanmayacak şeyler söylesin.

18. Silâhdâr

[100] Silâhdâr silâh taşıyandır. Onun görevi daha önce açıkladığımız ve [bundan sonra gelecek olan üç görevde] açıklayacağımız üzere sultanın silâhlarını muhafaza etmektir.

1 Memlükler'de iktâların denetimi ve dağıtımından sorumlu olan Divânü'l-ceyş'in başında bulunan ve doğrudan sultana karşı sorumlu olan idareciye verilen isimdir (David Ayalon, *Memlük Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, trc. Abdullah Mesut Ağır, Ankara 2015, s. 105).

فإذا رأيت بريدًا يسوق الخيل في أمر لا يجوز حتى يهلكها، ثم يقدم على أهل بلد فيزعجهم، ثم يعود السلطان، فيدل على عورات المسلمين، ويغري الظلمة بالمساكين الغافلين والغافلات، ثم يزيل الله سبحانه وتعالى عنه النعمة ويذيقه أنواع الذل والإهانة، فلا تعجب، واعلم أن ذلك من الله سبحانه وتعالى عدل.

المثال السابع عشر: ناظر الجيش

[٩٧] فمن حقه: النظر في حالهم، وتجريد من يرى فيه المصلحة والكفاية والقدرة، وحرام عليه أن يجهز عاجز الفقراء وغيره أو أن يغري به الملك، بل عليه الدفع عنه بما يمكنه، فإنه ناظر عليه كناظر اليتيم. وعليه: توزيع التجريدات على حسب مصلحة المسلمين؛ فإنه مطالب بذلك كله، فليتق الله ربه.

[٩٨] ومن قبائح ديوان الجيش: إلزامهم الفلاحين في الإقطاعات بالفلاحة، والفلاح حرٌّ لا يد لأدمي عليه، وهو أمير نفسه. وقد جرت عادة الشام بأن من نزع من دون ثلاث سنين يلزم ويعاد إلى القرية قهراً، ويلزم بشد الفلاحة. والحال في غير الشام أشد منه فيها، وكل ذلك لا يحل اعتماده، والبلاد تعمر بدون ذلك، بل إنما تخرب البلاد بذلك؛ لأنهم يضيقون على الناس، فيضيق الله عليهم.

[٩٩] ومن قبائحهم: أنهم إذا اعتمدوا شيئاً من قبائحهم الخبيثة يقولون: هذا شرع الديوان، والديوان لا شرع له، بل الشرع لله تعالى ولرسوله محمد المصطفى صلى الله تعالى عليه وسلم، فهذا الكلام ينتهي إلى الكفر، وإن لم تشرح النفس لتكفير قائله فلا أقل من ضربه بالسياط؛ ليكف لسانه عن هذا التعظيم الذي هو في غنية عنه بأن يقول: عادة الديوان، أو طريقه، أو نحو ذلك من الألفاظ التي لا تنكر.

المثال الثامن عشر: السلحدار

[١٠٠] وهو الذي يحمل السلاح. ومن حقه: الاحتفاظ حسبما شرحناه ونشرحه في أرباب الوظائف.

19. Çomakdâr

[101] Topuz taşıyan görevlidir.¹

20. Teberdâr

[102] Hükümdarın hayatını korumak için onun huzurunda silâh taşıyan görevlidir.²

21. Çevgândâr

[103] Çevgen taşıyan görevlidir.³ Bu ve yukarıda geçen üç görev birbirinin benzeridir.

22. Cemdâr

[104] Cemdârlar⁴ çoğunlukla yakışıklı oğlan çocukları olurlar. Hükümdarlar ve emîrlere onlara ihtimam gösterirler. Efendilerinin yanında nöbet tutarlar ve uyku vaktine kadar onlara refakat ederler. Yakışıklı oğlanlara meyletmek dünya ehlinin çoğunun kalbini doldurduğundan bunlara rağbet artmıştır. Cemdârlar insan şehvetini celbedici muhtelif elbiseler giyer, süslenir ve bu hususta kadınları dahi geçip güzellikleriyle insanların akıllarını başlarından alır oldular. Allah Teâlâ'ya ve âhiret gününe inanan bir cemdârın böyle bir gayeye kendini adaması veya kendisi için yaratılmış kadınlara benzemeye çalışması haramdır. Efendisinin kendisiyle livâta etmesine ve kendisini öpmesine imkân vermemelidir. Rabbi olan Allah'tan sakınsın ve gençliğine acınsın! Şüphesiz Allah Teâlâ katında dünya bütün bunlardan daha değersizdir. Efendisinin elbisesini giydirecekse sağ ayağını solundan önce giydirmesi, çıkaracağı zaman da bunun tersini yapması cemdârın âdâbındandır.

1 Memlûklerde merasim günlerinde sultanın sağ tarafında duran ve bazı hâllerde meselâ sultan konuşurken başı altın yıldızlı büyük bir topuz taşıyan çomakdâr, merasimlerde sultanın ihtişamını arttırmak için bulunurdu (Sadi S. Kucur, "Çomakdar", *DİA*, VIII, 369; Muhammed Abdullah Sâlim el-Amâyire, *el-Mu'cemü'l-Askeriyyi'l-Memlûki*, Amman 1432/2011, 92).

2 Teberdâr ayrıca sultanın yakınında bulunan ve balta (teber) taşıyarak onu koruyan kişidir (bk. Kalkaşendî, *Subhu'l-Aşâ fi Smâ'ati'l-İnşâ*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut 1987, V, 430).

3 At üstünde değnekle karşılıklı iki grup arasında dört köşe bir sahada oynanan oyun ve bu oyunda kullanılan değneğe verilen isimdir. Memlûk sultanları tarafından sıkça oynanan bu oyun sırasında sultanın çevganını taşıyan resmî görevliye çevgândâr, çöğendâr veya çükündâr denilirdi (Feyzi Halıcı, "Çevgân", *DİA*, VIII, 294-295; ayrıca bk. Amâyire, *el-Mu'cemü'l-Askeriyyi'l-Memlûki*, s. 96).

4 Memlûk devlet teşkilatında sultanın muhafız birliğine mensup köleler arasından seçilen cemdâr (cemdâriyye), hükümdarın elbiselerine nezâret eder ve resmî törenlerde sultanın beraberinde bulunurlardı (Ayдын Taneri, "Câmedâr", *DİA*, VII, 45).

المثال التاسع عشر: الجمقدار

[١٠١] وهو الذي يكون دائماً حامل الدبوس.

المثال العشرون: الطردار

[١٠٢] وهو الذي يحمل السلاح بين يدي السلطان؛ لأجل حفظ نفسه.

المثال الحادي والعشرون: الجوكاندار

[١٠٣] وهو الذي يحمل الجوكان، والكل من وإدٍ واحد.

المثال الثاني والعشرون: الجمدارية

[١٠٤] وأكثر ما يكونون صبياناً مردّاً ملاحاً، يتعاناهم الملوكة، وكذا الأمراء

يكونون بالنوبة مع المخدم يلازمونه حتى وقت نومه. وقد تناهت الرغبة فيهم؛

لاستيلاء شهوة المرد الملاح على قلوب أكثر أهل الدنيا، وصارت الجمدارية

تتنوع في الملابس المهيجة للشهوات البشرية، ويتزينون فيربون في ذلك على

النساء، ويفتنون الناس بجمالهم. وحرام على جمدار يؤمن بالله تعالى وباليوم

الآخر أن ينصب نفسه لهذا الغرض، وأن يتشبه بالنساء فيما خلقن له، وليس له

أن يمكّن مخدمه من أن يتلوط به، ولا أن يقبله، فليثق الله ربه، وليرحم شبابه،

فالدنيا عند الله تعالى أقل من ذلك كله. ومن آدابه: إذا ألبس المخدم ثيابه أن

يقدم الأيمن من الخف قبل الأيسر، وإذ نزع أن يعكس.

23. Başmaktâr

[105] Bu iş en kötü bid'atlerdendir. Çünkü onun işi emîrin nalinlarını taşımaktır. Bu tam bir saçmalık ve ahmaklıktır. İnsanların yalınayak bas-tıkları halı vb. yerlere nalinları koymamak başmaktârın âdâbındandır. Zira namaz kılanın yüzü o haliye değebilir veya nalinlarda bir necâset bulunabi-
5 lir. Nalinlarda herhangi bir pislik bulunmadığını düşünerek bunları halının üzerine koyması ancak gurur ve kibir göstergesidir. Başmaktâr en azından emîrin nalinlarını diğer insanlarınkiyle aynı yere koymalıdır.

24. Emîr-i Alem

[106] Emîr-i alem, tablhânelerdeki davullardan sorumludur. Savaş za-manında davulların çalınması hususunda hazırlıklı olmak, Allah Teâlâ'nın dininin gerektirdiği şekilde ileri atılması, mübâreze etmesi, hücumu son-landırması için askeri harekete geçirmek ve İslâm topraklarını savunmaya teşvik etmek onun görevidir.

25. Emîr-i Şikâr

[107] Emîr-i şikâr, avda kullanılan avcı kuşlar ve köpeklerden sorum-
ludur.

26. Emîr-i Âhûr

[108] Emîr-i âhûr, ahır ve atlardan sorumludur.

27. Sâkî

[109] Sâkî, içeceklerden sorumludur. Bu en kötü bid'atlardan olup gös-terişte aşırıya gitmektir. Sahabe -Allah onlardan razı olsun- ve onların dev-leti Türklerinkinden [Memlükler] çok daha büyük ve geniş, sahip oldukları mallar ise Allah Teâlâ'dan başkasının sayamayacağı kadar çok ve onların
25 elindeki maldan kat be kat fazlaydı. Buna rağmen kendi sularını kendileri içerlerdi.

[110] Bu işlerden sorumlu kimseler, vazifelerinin gerekleri-ne samimiyetle riayet etmelidir. Biz sâkîye iki şeyi hatırlatırız: Bi-rincisi, Allah Teâlâ'ya ve âhiret gününe inanan bir sâkînin, efen-disine, içilmesi yasak olan içeceği sunması helâl değildir. Bu
30 konuya kafa yormalı, bu kapıyı kapamak için kurnazlık yapmalı,

المثال الثالث والعشرون: البشمقدار

[١٠٥] وهو من أقبح البدع؛ لأنه موضوع لحمل نعل الأمير، وذلك من الرعونة والحمق. ومن آدابه: أن لا يضع النعل على البساط وغيره مما يطؤه الناس بأرجلهم حفاة، وربما لاقاه وجه مصلي، وربما كانت نجاسة في النعل، ويتقدير أن لا يكون شيء من ذلك فلا يخفى ما في وضعه على هذا الوجه من الكبر والخيلاء، فإن كان لا بد من بشمقدار فلا أقل من أن يضع نعل الأمير موضع نعال الخلق.

المثال الرابع والعشرون: أمير علم

[١٠٦] وإليه أمر طبول الطبلخانات. ومن حقه: الاحتياط وقت الحرب في الضرب، وتهيج العسكر على الإقدام والمبارزة والكف حسبما يقتضيه دين الله تعالى، وتدعو إليه الغيرة على بيضة الإسلام.

المثال الخامس والعشرون: أمير شكار

[١٠٧] وإليه أمر الطيور والكلاب المعدة للصيد.

المثال السادس والعشرون: أمير آخور

[١٠٨] وإليه أمر الإصطبل والخيول.

المثال السابع والعشرون: السقاة

[١٠٩] وإليهم أمر المشروب، وهم من أقبح البدع والتنطع في الدنيا، قد كانت الصحابة رضي الله عنهم -وملكهم أعظم وأوسع من ملك الأتراك، والأموال التي كانت في أيديهم أضعاف هذه الأموال بما لا يحصيه إلا الله تعالى- يكرعون في الماء.

[١١٠] وعلى كل أرباب هذه الوظائف: النصح حسبما تقتضيه وظائفهم، ونذکر الساقى بشيئين: أحدهما: أنه لا يحل لساق يؤمن بالله تعالى واليوم الآخر أن يحضر لمخدومه منكراً يشربه، وعليه إعمال الفكرة والحيلة في سد هذا الباب،

gücü ve kuvveti yettiğince emîri bu tür içeceklerden uzak tutmalıdır. “Bulamadım”, “tükendi” ya da takvâ sahiplerinin mâzur göreceği gibi bu hususta dilediği bir yalan söyleyebilir. Şayet emîrin kınamakla yola gelmeyecek bir zorba olduğunu düşünürse, bu defa orta yolu tutmalı, mümkün olduğunca yasaklanmış olan şeyi def etmeye ve emîri ondan uzak tutmaya çalışmalıdır. Özellikle emîrin hüküm vermek için reâyâ önüne çıktığı vakitlerde böyle yapmalıdır. Sarhoş vaziyette hüküm vermek için reâyâ önüne çıkan emîre yazıklar olsun!

[111] Sâkînin dikkat etmesi gereken ikinci husus ise efendisinin haklarını koruması ve onu öldürmek için içeceğine zehir vb. koymaya çalışan düşmana karşı uyanık olmasıdır. Dünyalık gayeler için efendilerini katleden nice sâkî memlûkün haberi bizlere ulaşmıştır. Allah Teâlâ bu gibilerin yüzünü karartsın! Efendisinden başkasına hizmet ettiği için Allah Teâlâ'nın kısa zamanda helâk ettiği, umduğu hiçbir şeyi elde edemediği gibi umduklarının tam tersine uğramış ve vaziyeti tepetaklak olmuş memlûkleri çok gördük.

28. Tavâşiyye¹

[112] Bilmelisin ki memsûh, testisleri ve erkeklik organı tamamen gitmiş kimsedir. Ashâbımızın² [Şâfiî fukahanın] çoğu onun mahremi olmayan kadınlara bakmasına cevaz vermiştir. Fakat bunun haram olduğuna dair bir başka görüş daha vardır ki Ebû Hanîfe [ö. 150/767] ve Ahmed b. Hanbel'in [ö. 241/855] -Allah Teâlâ onlara rahmet etsin- mezhepleri bunu kabul eder. Rahmetli eş-Şeyhü'l-İmâm da [Takıyyüddin es-Sübkî] onların bu görüşünü tercih etmiştir.

[113] Hasî testisleri gitmiş, erkeklik organı kalmış kimsedir. Mecbûb ise erkeklik organı gitmiş fakat testisleri kalmış kimsedir. Evlâ olan görüşe göre, her ikisinin de mahremi olmayan hanımlara bakmaları helâl değildir. Bütün bunlar, tavâşînin mahremi olmayan kadınlara bakışı için de geçerlidir. Tavâşînin hanım efendisine bakmasına gelince... Şâfiî fukahanın çoğuna göre erkeklik organı ve testisleri mevcut olsa bile, kölenin efendisine bakması helâldir.

1 Eyyübiler ve erken Memlûkler döneminde daha ziyade askerî bir zümre olarak bilinen Tavâşiyye, Memlûklerin sonraki dönemlerinde ise genellikle Kahire'deki Kal'atü'l-Cebel'de bulunan hadım köleler olarak bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı*, s. 70-73; Amâyire, *el-Mu'cemül-Askeriyyi'l-Memlûki*, s. 203.

2 Klasik Şâfiî literatüründe “ashab” ifadesi yalın hâlde veya “ashâbünâ” şeklinde kullanıldığında mezhebe mensup bütün fukaha, “Ashâbü-Şâfiî, Ashâbü Ebi İshak el-Mervezî” gibi bir şahsa izâfe edilerek kullanıldığında, bununla o şahsın ileri gelen talebeleri kastedilir (Bilal Aybakan, “Şâfiî Mezhebi”, *DİA*, XXXVIII, 242). Metinde Sübkî'nin “ashab” ya da “ashâbünâ” şeklindeki ifadeleri ilerleyen yerlerde “Şâfiî fukaha” olarak çevrilmiştir.

وإبعاده عن الأمير بقدر طاقته وقدرته، وله أن يكذب ويقول: لم أجد، أو ذهب، وما شاء في هذا الباب مما لا يخفى على صاحب التقوى. وإن رأى الأمير جباراً لا يرجعه عذيل، فعليه التوسط ودفع المنكر ما أمكنه وإبعاده عنه، لاسيما في الأوقات التي يجلس فيها الأمير للحكم بين الرعية، فيا ويح أمير يجلس للحكم بين الرعية وهو سكران.

[١١١] وثانيهما: حفظ حقوق مخدومه، والخشية عليه من عدوٍ يضع له في المشروب ما يهلكه من سمٍّ ونحوه. ولقد بلغنا عن جماعة من المماليك السقاة قتل مخاديمهم لأغراض الدنيا، فقبحهم الله تعالى من طائفة، وجربنا فلم نجد مملوكاً ساعد على أستاذه إلا وأهلكه الله قريباً، ولم يحصل على شيء مما أمله، بل تنعكس أماله وتغير أحواله.

المثال الثامن والعشرون: الطواشية

[١١٢] اعلم: أن الممسوح: هو الذي ذهب أنثياه وذكره بالكلية. ذهب أكثر أصحابنا إلى جواز نظره إلى الأجنبية، وفيه وجه: أنه حرام، وهو مذهب أبي حنيفة وأحمد رحمهما الله، وكان الشيخ الإمام رحمه الله يختاره.

[١١٣] وأما الخصي الذي ذهب أنثياه دون ذكره، والمجبوب الذي ذهب ذكره دون أنثييه فلا يحل لواحد منهما أن ينظر إلى الأجنبية على الصحيح. وهذا كله في نظر الطواشي إلى الأجنبية. أما نظره إلى سيده فأكثر أصحابنا أن نظر العبد إلى سيده حلال، وإن كان سليم الذكر والأنثيين،

Râfi [ö. 1226/623] ve Nevevî [ö. 1277/676] de -Allah Teâlâ onlara rahmet etsin- bu görüştedirler. Buna göre tavâşînin bakması evleviyetle helâldir. Ancak eş-Şeyhü'l-İmâm [Takıyyüddin es-Sübki] ve bir grup fakihe göre erkeklik organı ve testisleri yerinde olanın hanım efendisine bakması haramdır ve doğru olan görüş de budur. Yoksa güzellikleriyle baştan çıkararak yakışıklı kölelerin hanım efendilerine bakışları nasıl mübah olabilir. Zira kadınların aklı da dini de eksiktir.

[114] Şayet bu kimse hem tavâşî hem de köle olursa, bu durumda onun hanım efendisine bakması bu iki özellikten birine sahip olmayan kişinin bakmasına göre câiz olmaya daha yakındır. Bu nedenle İmâm Mâlik [ö. 179/795] kadının kendisinin veya eşinin kölesi olan tavâşîye bakmasına cevaz vermiş, köle olmadığı durumda ise bunu yasaklamıştır.

[115] Zimâmdâr da tavâşîyededir ve kadınların hizmetiyle ilgilenen bir gruptur. Zimâmdâr, kadınlara has durumlara bakmamalı, ayrıca ev sahibine nasihat etmeli, şüphelenip aydınlatamadığı meseleler konusunda onu bilgilendirmeli ve fesat çıkaran ihtiyar kadınlar gibi kimseleri kadınların yanına sokmamalıdır.

[116] Oğlanların işlerinden sorumlu olan mukaddemü'l-memâlik¹ de tavâşîyededir. Bu kimselerin oğlanlarla zina konusunda anlaşmaları helâl değildir. Ayrıca oğlanların aynı yatakta yatmalarına da izin vermemeleri gerekir. Son zamanlarda mukaddemü'l-memâlik arasında efendilerine ve başka kimselere oğlanlar temin eden aracılardan sayısı arttı.

[117] Aynı şekilde zimâmlar arasında da aracılardan sayısı arttı. Bu durum tavâşînin fıtraten aklının noksan oluşundan ve kadınlara benzemeye çalışmasından ileri gelir. Öyle ki, tavâşînin kadınlarla yalnız kaldığında kendisini erkek gibi, erkeklerle yalnız kaldığında ise kendisini kadın gibi tahayyül ettiği söylenir. Tavâşînin bir yandan çok kıskanç olduğu, bir yandan da -kadın olsun köle olsun- elinin altındakileri güzel görme ve onlar için aracılık etmede çok ileri gittiği söylenmiştir.

[118] Hanefî kitaplarına göre hasîlerin istihdamı mekruhtur. Zira onların istihdamının câiz görülmesi, dinen yasak olan insanları hadım etme konusunda bir teşvik gibi anlaşılabilir.

1 Çoğu hadım olan mukaddemü'l-memâlikî's-sultâniyye Kahire Kalesi'ndeki sultan Memlûklerinin eğitildiği askerî okulların lideri olan kişidir (Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı*, s. 104).

و هو ما رجحه الرافعي والنووي رحمهما الله تعالى. وعلى هذا نظر الطواشي أولى بالحل، ولكنّ الصحيح عند الشيخ الإمام وجماعة أن نظر سليم الذكر والأنثيين إلى سيدته حرام، وهو الحق. فكيف يباح نظر المماليك الحسان الذين يفتنون بجمالهم إلى سيداتهم، والنساء ناقصات عقل ودين.

٥ [١١٤] أما إذا اجتمع كونه طواشيًا وكونه مملوكًا لسيدته فهو أقرب إلى الجواز ممن لم يجتمع فيه الأمران، ولذلك جوّز مالك رحمه الله تعالى نظر المرأة إلى الطواشي إذا كان مملوكًا لها أو لزوجها، ومنعه إذا لم يكن كذلك.

١٠ [١١٥] ومن الطواشية: الزمام: وهو الذي يخصّ النساء. ومن حقه: غض بصره عما يخصهن، والنصح لصاحب البيت وإعلامه بما يعجز عن إزالته من الريب، ومنع أرباب الفجور من العجائز وغيرهن من الدخول عليهن.

[١١٦] ومنهم مقدم المماليك: وهو الذي إليه أمر المردان، ولا يحل له المواطأة على الفجور بهم، ولا يمكن بعضهم من مضاجعة البعض في فراش واحد، وقد كثر في هذه الطائفة نوع القيادة لمخدومهم وكذلك لغيره.

١٥ [١١٧] وكذلك في الزمام كثر منهم القيادة، وذلك لما جبلت عليه الطواشية من نقصان العقول وشبههم بالنساء، حتى قيل: ما اختلى طواشي بالنساء إلا وحدث نفسه بأنه رجل، ولا بالرجال إلا وحدث نفسه بأنه امرأة، وقيل: الطواشي أشد الناس غيرة، وأكثرهم استحسانًا وقيادة على من تحت يدهم من امرأة أو مملوك.

٢٠ [١١٨] وفي كتب الحنفية: أنه يكره استخدام الخصيان مطلقًا؛ لأنه تحريض على الخصاء المنهي عنه.

29. Hâcib ve Hâciblik

[119] Hâciblik, önceki devirlerde kumandanlık olarak isimlendirilen eski bir vazifedir. Hâcibe de ordu kumandanı denirdi. Hâcib eskiden orduda davalara bakmaz; orduyu teftiş eder, onun durumuyla ilgilenir ve bu konuda emîre bilgi verirdi. Şimdilerde Türkler [Memlükler] hâcibi davalara bakan biri olarak tanımlamışlardır. Deriz ki:

[120] Hâcibin, işleri şeriatı göre çözmesi gerekir. Siyasetin hiçbir fayda sağlamadığı gibi aksine beldelere ve reâyâyâ zarar verip herc ü merce sebep olduğunu bilmelidir. Ayrıca o, halkın maslahatının, onların yararına ve zararına olanı en iyi bilen Yaratıcı ile dünya ve âhiretlerinde halkın faydasına olan her şeyin teminatı olan Peygamberimiz Muhammed'in (s.a.) şeriatında olduğunu da bilmelidir. Fesat ancak bu şeriatın dışına çıkıldığında meydana gelir. Şeriatı sarılanların günleri ise rahat ve huzur içinde geçer. Allah Teâlâ dinimizi tamamlamadan ecel Resûlullah'a (s.a.) ulaşmamıştır.

[121] Tecrübelerime dayanarak söyleyebilirim ki –tecrübe sahibinin verdiği haber gibisi yoktur- bir sultan, nâib-i sultan, emîr, hâcib ya da sâhibü-şurta, işleri sadece şeriatı arz etti mi kendisini muhakkak bu dünyanın musibetlerinden kurtarır. Böylelerinin başına gelen musibet, her zaman bir başkasının başına gelenden hafif olacaktır. Yönetimde olduğu günler daha iyi, daha güvenli ve daha huzurlu olacak, aynı zamanda daha az kötülük barındıracaktır. Dilersen âdil ve zalim olan hükümdar ve emîrlerin tarihlerine bakıp hangisinin devletinin daha huzurlu ve yönetim süresinin daha uzun olduğunu görebilirsin.

[122] Aynı şekilde -dikkat ettiğim kadarıyla- sadece aklını kullanarak dünyayı düzeltebileceğini, beldeleri kendi fikir ve siyasetiyle idare edebileceğini zanneden, Allah Teâlâ'nın koyduğu sınırları ve yasakları çiğneyen herkesin sonunun kötü olduğunu da gördüm. Böyle bir kimsenin yöneticilik günlerinin kötü ve sıkıntılı, yaşayışının kaygı dolu, önünde şer kapıları açılmış ve elbisesindeki yırtığın giderek genişlemiş olduğunu, aynı zamanda bir hasarı engelleyemeden yenilerinin oluştuğunu ve bir fitneyi ortadan kaldıramadan çok daha fazlasının ortaya çıktığını da gördüm ve tespit ettim. Şairin şu sözü bu misali doğrulamaktadır:

Dinimizi yırtarak dünyamızı yamarız
Ne dinimiz kalır ne de yamadığımız!

المثال التاسع والعشرون: الحاجب والحجوبة

[١١٩] وظيفة قديمة كانت تسمى القيادة، وكان الحاجب يسمى قائد الجيش، ولم يكن في الزمان الماضي يحكم، بل يعرض الجيش ويعتبر حاله، وينهيه إلى الأمير. والآن اصطلحت الترك على أنه يفصل القضايا فنقول:

٥ [١٢٠] عليه: رفع الأمور إلى الشرع، وأن يعتقد أن السياسة لا تنفع شيئاً، بل تضر البلاد والرعايا، وتوجب الهزج والمزج، ومصلحة الخلق فيما شرعه خالقهم الذي هو أعلم بمصالحهم ومفاسدهم، وشريعة نبينا محمد صلى الله تعالى عليه وسلم متكفلة بجميع مصالح الخلق في معاشهم ومعادهم، ولا يأتي الفساد إلا من الخروج عنها، ومن لزمها صلحت أيامه واطمأنت، ولم يقض رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم نجه حتى أكمل الله سبحانه وتعالى لنا ديننا. ١٠

[١٢١] وقد اعتبرت -ولا يبتك مثل خبير- فما وجدت ولا رأيت ولا سمعت بسطان ولا نائب سلطان ولا أمير ولا حاجب ولا صاحب شرطة يلقي الأمور إلى الشرع إلا وينجو بنفسه من مصائب هذه الدنيا، وتكون مصيبته أبداً أخف من مصيبة غيره، وأيامه أصلح وأكثر أمناً وطمأنينة وأقل مفاسد. وأنت إذا شئت فانظر تواريخ الملوك والأمراء العادلين والظالمين، وانظر أي الدولتين أكثر طمأنينة وأطول أياماً. ١٥

[١٢٢] وكذلك اعتبرت فلم أر ولم أجد من يظن أنه يصلح الدنيا بعقله، ويدبر البلاد برأيه و سياسته، ويعتدى حدود الله تعالى وزواجره، إلا وكانت عاقبته وخيمة، وأيامه منغصة متكدره، وعيشه قلقاً، وتفتح عليه أبواب الشرور، ويتسع الخرق على الرقع، فلا يسد ثلثة إلا وتفتح ثلمات، ولا يرفع فتنة إلا وينشأ بعدها فتن كثيرة، وعلى مثله يصدق قول الشاعر:

نرفع دينانا بتمزيق ديننا فلا ديننا يبقى ولا ما نرفع

[123] Kim “Haksız yere kan akıtmasaydım ve suçsuz yere müslümanları darp etmeseydim yöneticilik günlerim ıslah olmayacaktı” diye düşünecek olursa, bil ki o kişi akılsız bir zalim ve ahmak bir eşektir. Onun devletinin zevali yakın ve başına gelecek musibetin gerçekleşmesi hızlı olur. Ayrıca o, dünya ve âhirette de bedbaht olacaktır. Allah Teâlâ bu kimseyi yakaladığında, ona artık bir kaçış imkânı yoktur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp sonra da verdiği hükme içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar.*”¹ Allah Teâlâ bu yüce Nebî’yi hakem kabul etmedikçe iman etmiş olmayacağımızı haber vermiştir. Nebî bir hüküm verdiğinde, onun bu hükmünden ötürü içimizde bir sıkıntı, darlık ve endişe olmaz. Bilakis bu hüküm karşısında huzur ve teslimiyet duyar, ona itaat eder ve boyun eğeriz. Aksi takdirde iman etmiş olmayız. Bu âyet, Allah Teâlâ’nın muvaffak kıldığı kimse için uyarıcı ve engelleyici olarak yeter.

[124] Bahsi geçen zümler içinde bir eşek çıkıp “Ben kitap ve sünnetten habersiz, sıradan bir Türk [Memlük] iken bunu nereden bileyim?” diyecek olursa, ona şöyle deriz: “Böyle söylemenin sana Allah Teâlâ katında bir faydası olmaz. Allah sana iki göz, bir dil ve iki dudak vermedi mi? İki apaçık yolu (hayır ve şer yollarını) göstermedi mi? Şayet bilmiyorsan ilim ehline sor! Çünkü bilgisi olmayan böyle yapar. Aksi hâlde kıyamet günü geldiğinde dövüp cezalandırdığın hasımların seni organlarla çekecek, sen de yerde yüzüstü sürükleneceksin. Orada bu bahanelerin sana hiçbir yararı olmayacak. Eğer anlamaktan âcizsen böyle bir vazifeye neden girişiyorsun? Onu bırak!”

Bir işi yapmaya güç yetiremiyorsan onu bırak
Ve yapabileceğin bir işe geç

30. Nakıbler

[125] Nakıbler, hâciblerin, valilerin ve diğer başka kimselerin kapılarında bulunurlar. Nakıb, bir kimseyi huzura getirmek için hazırlandığında ağır hareket etmeli ve getirilmesi istenen kişiye iyi muamelede bulunmalıdır. Getireceği kimseye eziyet etmesi ve onu korkutması haramdır. Şayet böyle davranır da evde bir kimsenin ölmesine -çoğu zaman hamile kadınların çocuklarını düşürmesi veya çocuklardan birinin korkudan ölmesi gibi- sebep olursa, ulemâdan bazı kimselere göre nakıbe kısas uygulanması gerekir.

1 en-Nisâ, 4/65.

[١٢٣] فمن خطر له أنه إن لم يسفك الدماء بغير حق، ويضرب المسلمين بلا ذنب لم تصلح أيامه، فعرفه أنه باغ جهول، أحق حمار، دولته قريبة الزوال، ومصيبته سريعة الوقوع، وهو شقي في الدنيا والآخرة، وإذا أخذه الله تعالى لم يفلته، قال الله تعالى: ﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾ [النساء، ٤/٦٥]. أخبر عز وعلاً أنا لم نؤمن حتى نحكم هذا النبي العظيم، ثم إذا حكم لم نجد في أنفسنا حرجاً وضيقتنا وقلقنا من حكمه، بل نطمئن له ونسلم وندعنا ونذعن، وإلا فنحن غير مؤمنين، فكفى بهذه الآية واعظاً وزاجراً لمن وفقه الله تعالى.

[١٢٤] فإن قال حمار من هؤلاء: أنا من أين أعرف هذا، وأنا عامي تركي لا أعرف كتاباً ولا سنة؟ قلنا له: هذا لا ينفعك عند الله تعالى شيئاً، ألم يجعل الله تعالى لك عينين، ولساناً وشفقتين، وهداك النجدين، إذا كنت لا تعرف فاسأل أهل الذكر، فإن هذا شأن من لا يعلم، وإلا فأنت تأتي يوم القيامة وغرماؤك الذين ضربتهم وعاقبتهم يجرونك في الجبال، وأنت تسحب على وجهك، لا ينفعك هناك شيء من هذه الأقاويل، وإن عجزت عن الفهم فما لك وللدخول في هذه الوظيفة، دعها:

إذا لم تستطع أمراً فدعه
وجاوزه إلى ما تستطيع

المثال الثلاثون: النقباء

[١٢٥] النقباء في أبواب الحجاب والولاية وغيرهم على الواحد منهم: إذا جهز في طلب أحد السكون في الحركة، والرفق بمن يطلبه. وحرام عليه: أن يزعجه ويرعبه، فإن هو فعل فهلك أحد في الدار - وكثيراً ما أجهضت حامل جنينها أو ارتجف واحد من الصبيان فهلك - فقد أوجب عليه بعض العلماء القصاص.

[126] Bir dünyalık kaygısıyla veya “falancanın nakîbi ne kadar zeki, gözü açık ve her işi hallediyor” desinler diye böyle davranırsa, bu çok daha kötü ve acıdır. Nakîb giderken ve gelirken merhametli davranmalıdır. Dönüp meseleyi halledeceği zaman işler daha kötüye gitmesin ve sultan daha da kızmasın diye yumuşak bir tutum takınmalıdır.

31. Vali

[127] Vali, eskiden sadece nâibü’s-sultan [sultanın vekîli] için kullanılırdı. Şimdilerde ise hırsızlar ve içkiciler gibi suçluların işlerinin kendisine tevdi edildiği kişidir.

[128] Şarap, haşhaş vb. yasaklanan şeylerin peşine düşmek, bunlara ulaşımı engellemek, Allah Teâlâ’nın kusurlarını örttüğü günahkârların kusurlarını örtmek ve iyi haslet sahiplerinin hatalarını bağışlamak valinin görevidir. İnsanların gizli-saklısını öğrenmeye çalışmak, onların kötü bir iş yaptıkları durumları araştırmak ve yalnızca dedikodulara dayanarak evlerine zorla girmek onun işi değildir. Nitekim Allah Teâlâ da, “*Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın.*”¹ buyurmuştur. Hz. Peygamber ise Müslim’in *Sahîh*’inde geçen rivayette, “Zandan sakının! Çünkü zan, sözlerin en yalan olanıdır. Başkalarının konuştuklarını dinlemeyin, ayıplarını araştırmayın!”² buyurmuştur. Ulemâ hadiste kastedilen zannın suizan olduğunu söylemiştir. İbn Mes’ûd’a (r.a.) “Falancanın sakalından içki damlıyor” denildiğinde o, “Bizecessüs etmekten nehyolunduk. Ancak bir şey açığa çıktığında biz onun öyle olduğunu kabul ederiz.”³ demiştir. Ebû Dâvûd ve başkaları bu hadisi rivayet etmiştir. Muâviye ise Resûlullah’tan (s.a.) şöyle iştittğini söylemiştir: “Eğer sen müslümanların gizli kusurlarını araştırarak olursan onları ifsad etmiş olur veya neredeyse ifsad edecek duruma gelersin.”⁴ Bu hadisi de Ebû Dâvûd rivayet etmiştir.

[129] Müslümanların gizli kusurlarını araştırarak onları ıslah edeceğini düşünen cahile, insanların en doğru sözlüsü olan Resûlullah’ın (s.a.), “Gizli kusurları araştırarak olursan insanları ifsad etmiş ya da ifsada yaklaşmış olursun.” dediğini söyle. Şayet -kesin olarak biliyorsa- valinin yapması gereken, Allah’ın yasakladığı ölçüde kötülükten vazgeçirecek ve bunun ötesine geçmeyecek güvenilir bir adamı gizlice göndermesidir.

1 el-Hucurât, 49/12.

2 Müslim, “Birr”, 9.

3 Ebû Dâvûd, “Edeb”, 44.

4 Ebû Dâvûd, “Edeb”, 42.

[١٢٦] وإذا كان إنما فعل ذلك لحطام الدنيا، وأن يقال: النقيب الفلاني شاطر ناهض، ما راح في شغل إلا وقضاه فذاك أقبح وأشنع، بل عليه الرفق ذاهبًا وآتِبًا، وإذا عاد وعلم الحال ترفق في إنهائه؛ بحيث لا يزداد الأمر شدة ولا الأمير حدة

المثال الحادي والثلاثون: الوالي

[١٢٧] وكان هذا الاسم قديمًا لا يسمى به إلا نائب السلطان، وهو الآن اسم لمن إليه أمر أهل الجرائم من اللصوص والخمّارين وغيرهم.

[١٢٨] ومن حقه: الفحص عن المنكرات من الخمر والحشيش ونحو ذلك، وسدّ الذريعة فيه، والستر على من ستره الله تعالى من أرباب المعاصي، وإقالة

ذوي الهيئات عثراتهم. وليس له أن يتجسس على الناس ويبحث عما هم فيه من منكر، ولا كبس بيوتهم بمجرد القول والقييل، قال تعالى: ﴿وَلَا تَجَسَّسُوا﴾

[الحجرات، ١٢/٤٩]. وثبت في صحيح مسلم أنه صلى الله تعالى عليه وسلم قال: «إياكم والظنّ؛ فإنّ الظنّ أكذب الحديث، ولا تجسسوا ولا تحسسوا»^١ قال العلماء:

أراد بالظنّ: سوء الظنّ. وقيل لابن مسعود رضي الله تعالى عنه: «هذا فلان تقطر لحيته خمراً» فقال: «إنّا نهينا عن التجسس، ولكن إن يظهر لنا شيء نأخذ به»^٢

أخرجه أبو داود وغيره. وعن معاوية رضي الله تعالى عنه قال: سمعت رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم يقول: «إنك إن اتبعت عورات المسلمين أفسدتهم أو

كدت تفسدهم»^٣ أخرجه أبو داود أيضًا.

[١٢٩] فقل لجاهل يخطر له أنه يصلح الناس بتتبع عوراتهم: رسول الله صلى

الله تعالى عليه وسلم أصدق البشر و قد قال: «إن اتبعتها أفسدتهم أو كدت»، بل حق على الوالي إذا تيقن أن يبعث - سرًا - رجلاً مأمونًا ينهى عن المنكر بقدر ما

نهى الله تعالى، ولا يزيد على ذلك.

١ صحيح مسلم، البر والصلة ٩.

٢ سنن أبي داود، الأدب ٤٤.

٣ سنن أبي داود، الأدب ٤٢.

[130] Valilerin bir topluluğu evlerinden çıkarmak, korkutmak, onlara rahatsızlık vermek ve iftira atmak gibi fiillerinin tamamı Allah Teâlâ'nın koyduğu sınırları aşmak ve çirkin bir zulüm anlamına gelir. Valinin tek yapabileceği, ince bir dalla kalın bir sopa arasında ve ne yaş ne de kuru ortalama bir kırbaçla, darbeleri vücudun azalarına paylaştırıp yüze ve ölüme sebep olabilecek yerlerine vurmaktan sakınarak bu günahkâr kişilere sopa atmaktır. Sahih olan görüşe göre, başa vurmaktan sakınmasına gerek yoktur zira Ebû Bekir'in (r.a.) uygulaması da bu yöndedir. Bu konudaki bir başka görüşe göre ise başa vurmaktan sakınması gerekir ki Ali'nin (r.a.) uygulaması bu yönde olmuştur. Bu hususta yüze vurulamayacağını, kişinin uzun süre dövülemeyeceğini ve elbisesinin çıkarılmayacağını söyleyen Ebû Hanîfe -Allah ona rahmet etsin- acıyı hissedecek kadar elbiselerinin çıkarılmasının yeterli olduğu ve üzerinde bir ya da iki gömleğin bırakılması gerektiği görüşündedir. İçki içme haddi ise kişi sarhoşken uygulanmaz, ayılacağı vakte ertelenir. Şayet vali, kişi sarhoşken ona had uygularsa hata etmiş olur fakat kişi ayıldığında yeniden ceza veremez. Bu görüşü Ebû Hayyân et-Tevhîdî [ö. 414/1023], Kadı Ebû Hâmid'den [ö. 362/973] nakletmiştir.

[131] Bir vali, günah işlemek üzere bir araya gelmiş bir gruptan haberdar olsa, atına binip adamlarıyla orayı bassa ve Allah Teâlâ'nın gizlediği bir sırrı böylece ifşa etse, üstüne üstlük bu suçlarına karşılık bir de onlardan valilerin "yola getirme" ve "ceza" dedikleri bir mal alsın, bil ki o vali bu ticaretten eli boş dönmüştür. Böyle yapmasını ona Allah mı emretmiş de O'nun yarattıklarına karşı böyle muamele ediyor? Asıl yola getirilmesi gereken kişi, helâl olmadığı hâlde insanların malını alan bu validir. Bunun üzerine bir de zayıf ve fakir olan kimseyi cezalandırıp makam sahibi ve zengin olanı cezalandırmazsa, bu yaptığı zulüm üstüne zulüm olur. Daha da ileri gidip bir topluluğu evlerinden çıkartır ve onların mahremlerini ortaya dökerse en çirkin günahı işlemiş olur. Allah Teâlâ kesinlikle bunu emretmemiştir. "*Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur.*"¹

[132] Dayak atmada ölçüyü aşan, yalnızca töhmet ve zan-na dayanarak insanları çeşitli işkencelerle cezalandıran valiler vardır. Bu günahkâr bilmez mi ki suçsuz olanın darp edilmesi, Allah Teâlâ katında suçlunun salıverilmesinden daha çirkindir ve hoş karşılanmayan bir iştir. Allah Teâlâ'nın kalbini mühürlediği valilerden biri,

1 et-Talâk, 65/1.

[١٣٠] وما تفعله الولاة من إخراج القوم من بيوتهم، وإرعابهم، وإزعاجهم، وهتيكتهم كل ذلك من تعدي حدود الله تعالى، والظلم القبيح. وليس للوالي غير أن يجلداهم فقط بسوط معتدل بين القضيب والعصا، لا رطب ولا يابس، ويفرق السياط على الأعضاء، ويتقي الوجه والمقاتل، ولا يتقي الرأس على الصحيح، وهو مذهب أبي بكر الصديق رضي الله تعالى عنه، وفيه وجه: أنه يتقيه، وهو مذهب علي رضي الله تعالى عنه، وبه قال أبو حنيفة رحمه الله تعالى، ولا يلقى على وجهه، ولا يمدّ، ولا يجرد عن ثيابه، بل عن مقدار ما يدفع وصول الألم، ويترك عليه قميص أو قميصان. ولا يقام حد الخمر في السكر، بل يؤخر حتى يفيق، فإن أقامه في السكر أخطأ ولم يعده إذا أفاق، نقله أبو حيان التوحيدي عن القاضي أبي حامد. ١٠

[١٣١] فإن سمعت بوالٍ بلغه عن جماعة أنهم على منكر، فأتى بخيله ورجله، وهتك ستر أناس سترهم الله تعالى، ثم ضم إلى ذلك أخذ مال منهم تسميه الولاة التأديب والجنايات، فاعلم أن صفقته خاسرة. ليت شعري آله أمره بهذا حتى يعتمده مع خلقه؟ والذي يجب عليه التأديب هذا الوالي الذي يأخذ مال الناس من غير حلها، فإن ضم إلى ذلك أن حدّ الخامل الفقير، ولم يحد المتجوه الغني ١٥ فقد ضم ظلمًا إلى ظلم، فإن زاد وأخرج القوم من بيوتهم وهتك حريمهم، فقد باء بأقبح إثم، فإن الله تعالى لم يأمر بذلك ﴿وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ﴾ [الطلاق، ١/٦٥].

[١٣٢] ومن الولاة من يتجاوز في الضرب المقادير، ويتنوع في إيصال الآلام لمن يعاقبه بمجرد التهمة والظنّ، أفما علم هذا الفاجر أن ضرب بريء أصعب عند الله تعالى من تخلية ذي جريمة؟ وبعض من طبع الله على قلبه من الولاة ٢٠

5 bir adamın kırbaçlanmasını emretmiş, cezayı uygulayan kişi adamı dövme-
ye başlayınca vali namaza durmuş ve namazını uzatmıştır. Bu olayı Kahire
valilerinden biri hakkında işitmiştim. Dövülen kişi, vali namazına devam
ettiği süre boyunca sopa darbeleri altında kalmaya ve dayak yemeye devam
etmiştir. Allah Teâlâ bu valinin müstehakını versin! Allah ona böyle yapma-
sını mı emretti? Bu kıldığı ne biçim bir namazdır!

10 [133] Doğru yoldan ayrılan valilerin hükümlerinden biri de şudur ki:
Bir adam bir kadının bekâretini izale etmiş olsa ve durum valiye iletirse,
adama bu kadınla evlenmesini emrederler. Adam kadını hamile bıraktığı
zaman da aynı hükmü verirler. Bu hükmü verirlerken, çocuğun nesepsiz
kalmasından ve zina yasağının delinmesindense evlendirmek daha hayırlı-
dır, diye düşünürler. Ancak bu, Allah Teâlâ'nın dinine muhalif bir hüküm-
dür. Şöyle ki veled-i zina, zina yapan adama nispet edilemeyeceği gibi onun
çocuğu ve vârisi de olamaz. Söz konusu hükmü vermeleri, ilelebet sürececek
15 bir haramdır. Çünkü bu hüküm, çocuklar hakkındaki ahkâma muhalif ola-
rak veled-i zinayı, zina eden adama vâris kılıp babasına dua eden biri hâline
getirecektir.

20 [134] Allah Teâlâ, hakkı olmadan bir kadının bekaretini alan kişinin
-şayet kadın buna zorlanmışsa- bakire mehri ve bekaret diyeti vermesi ge-
rektiğine hükmetmiştir. İşte doğru olan da budur. Dul mehri ve bekâretin
alınmasının diyeti gerekir, diyenler olduğu gibi, sadece bekâret mehri ge-
reker, hükmünü verenler de olmuştur. Bunların her biri, Râfî'ye aittir ve
onun tercih ettiği görüşlerdir. Nevevî de onun görüşlerini takip etmiştir.
Ancak doğru olan ilk hükümdür. Kendi rızasıyla ilişkiye giren kadın için ise
25 herhangi bir şey ödemek gerekmez.

32. Bevvâb

30 [135] Şam ahalişi onu "muarrif" olarak isimlendirir. Ona "mukaddem"
de denilmektedir. Bevvâb, valinin maiyetinde bulunup hırsızları gözetle-
mekle görevli kişidir. Halkı hırsızların kötülüklerinden uzak tutmak için
onların peşine düşmek de bevvâbın görevidir. Bevvâb, nefsinin arzularına
uymamalı ve doğruluktan sapmaktan kaçınmalıdır.

35 [136] Kanaatimce, şayet belirli bir tereddüde sahip olmakla bera-
ber, bir kişinin suçlandığı şekilde hırsız olduğuna dair zannı ağır bas-
sarsa bevvâb, hazırladığı raporda şöyle bir çözüm üretebilir. Bu kişi-
ye ceza uygulanmasına ya da elinin kesilmesini gerektirecek surette
ikrarda bulunmasına yol açmadan, çalındığı söylenen malı geri alma
yoluna gidebilir. Çünkü el kesme cezası, Allah hakkı olan bir meseledir.

يأمر بالرجل أن يُجلد، فإذا شرع الجلاذ في ضربه قام الوالي للصلاة وأطال، سمعت ذلك عن بعض ولاة القاهرة فيستمر المضروب تحت العصا والمقارع ما دام الوالي في الصلاة، فقبحه الله تعالى، الله أمره بهذا؟ وأي صلاة هذه!

[١٣٣] ومن أحكام الولاية الفاسدة: أنه إذا رفع إليهم من أزال بكاراة امرأة أمره بزواجها، وكذلك إذا أحبلها، ظنًا منهم أن ذلك خير ممن ضياع الولد بلا نسب وهتيكة الزنا، وهذا خلاف دين الله تعالى، فإن ولد الزنا لا يلحق بالزاني، ولا يكون ابنًا له، ولا يرثه، فيفعلون حرامًا يستمر أبد الآباد، وهو جعل ولد الزنا ابنًا يرث الزاني ويُصلي عليه إلى غير ذلك من أحكام الأبناء.

[١٣٤] وحكم الله تعالى فيمن أزال بكاراة امرأة بغير حق، إن كانت مكرهة أنه يجب عليه مهر بكر وأرش البكاراة هذا هو الصحيح، وقيل: مهر ثيب وأرش البكاراة، وقيل: مهر بكر فقط، وكل منها وقع للرافعي ترجيحه، وتبعه النووي، ولكن الأول هو التحقيق، وأما المطاوعة فلا يجب لها شيء.

المثال الثاني والثلاثون: البواب

[١٣٥] وأهل الشام يسمونه المعرّف، وربما قيل: المقدّم. رجل بباب الوالي يكون بالمرصاد للصوص. عليه: الفحص عن أمرهم؛ ليكف عن الخلق شرهم. وعليه: مجانبة الهوى والميل.

[١٣٦] ولا بأس عندي إذا وقع له متردد وغلب على ظنه أنه السارق لما اتهم به أن يعمل الحيلة في تقريره بأخذ المال من غير عقوبة ولا داعية إلى الإقرار على وجه يوجب القطع، فإن القطع حق الله تعالى،

Mal ile ilgili ahkâmın aksine [el kesme gibi] Allah hakkı olan meselelerde müsamaha esas olduğundan bu konuda tahkikat yapmak zorunda değildir. Bu durum, devlet görevlilerinin çoğu için geçerlidir.

33. Emîrler

5 [137] Emîrlerin görevi ordunun durumunu teftiş etmek ve askere ok atma talimi ile at sırtında yarış yaptırmaktır. Askerler bunları yaparak yaralamayı, vurmayı ve savaşmayı öğrenirler. Emîr askerleri gayrete getirmek istediğinde onları bir ödülle yarışmaya ve mücadele etmeye teşvik etmelidir. Böyle bir durumda ödül câizdir. Kim bir ödül üzerine akit yaparsa bu akit
10 geçerli olur. Ancak akdin kumar şeklinde olmaması gerekir. Çünkü böyle bir akit haramdır ve bu akitte bedel ödenmesi gerekmez.

[138] Akdin kumar şeklinde yapılması, mutlaka iki taraftan birinin kazanması diğerinin ise kaybetmesi anlamına gelir. Buna göre iki atlıdan her biri, diğerini geçtiği takdirde iki dinarın tamamını almak üzere ortaya birer
15 dinar koyarlar. İşte bu haramdır. Ancak bu haramı helâl kılacak bir kişi (muhalil) olabilir. Bu kimse, atı bu ikisinin atına denk ve onları geçtiği takdirde iki dinarı alacak, bunlar kendisini geçtiği takdirde ise herhangi bir zarara uğramayacak şekilde yarışa katılan üçüncü bir kişidir.

[139] Fil, katır ve eşekle yapılan müsabaka en doğru ve helâl yarıştıdır. Güvercin ya da diğer kuş türlerini yarıştırmak ise câiz değildir. Hayvanları güreştirmek ise en sahih görüşe göre câiz değildir.

[140] Zamanımızda emîrlerin alışkanlık hâline getirdiği üzere meydanlarda top oynanması ise helâldir. Ancak bununla ileri-geri gitmek ve saldırıp geri çekilmek gibi at talimiyle ilgili işleri amaçlıyor olmaları gerekir.

25 [141] Sadece bir tarafın ortaya bir şey koyduğu yarışma câizdir. Ancak bunda bedel ödemek zorunlu değildir. Bilakis bu, kişinin dilerse yerine getireceği, istemediği takdirde ise vazgeçebileceği bir teberrudur. Ancak her iki taraf da ortaya bir şey koyacak olursa bu kumardır ve haramdır.

[142] Gençlerin ilgilendikleri ilâca¹ gelince, şayet bu onların bedenlerine zarar vermiyor, onları Allah Teâlâ'yı zikretmekten ve namazdan alıkoymuyorsa câizdir. Ancak bunda da tarafların ortaya bir şey koyması câiz
30 değildir.

[143] Emîr orduyla bir yere hareket ediyorsa askerlere iyi davranmalı, ordudaki zayıfa göre hareket etmeli ve askerın atlarını teftiş edip onları yü-
35 reklendirmelidir.

1 Günümüzdeki haltere benzeyen, taşları tutup havaya kaldırmaya dayalı ve eskiden yarışmaları düzenlenen bir spor (Sübki, *Mu'dûn-Ni'am*, Beyrut 1986, (muhakkikin notu), s. 43, dn. 1).

والفحص عنه لا ضرورة إليه لبنائه على المسامحة بخلاف المال، فهذه غالب وظائف الدولة.

المثال الثالث والثلاثون: أمراء الدولة

[١٣٧] عليهم: تفقد حال الأجناد، وتعليمهم رمي النشاب، والمسابقة على الخيل؛ بحيث يعرفون الطعان والضرب والحرب، وللأمير أن يحثهم في المسابقة والمناضلة على الرهن إذا كان يبعث عزائمهم، والرهن في ذلك جائز، ومن شرط العقد عليه لزمه، أن لا يكون على صورة القمار، فهو حرام لا يلزم فيه العوض.

[١٣٨] وصورة القمار أن يكون كل واحد منهما لا يخلو عن غنم أو غُرم، وذلك أن يُخرج كل واحد من الفارسين دينارًا مثلاً على أن من سبق منهما أخذ الدينارين جميعًا فهذا حرام، إلا أن يكون هناك محلل، وهو ثالث يسابقهما بفرس كفو لفرسيهما، على أنه إن سبقهما أخذ الدينارين، وإن سبقاه لم يغرّم شيئًا.

[١٣٩] وتصح المسابقة على الفيلة والبغال والحمير في الأصح، ولا تجوز على الحمام ولا غيره من الطيور، ولا يجوز الصراع في الأصح.

[١٤٠] وما يعتاده الأمراء في هذا الزمان من لعب الكرة في الميدان حلال، وينبغي أن يقصدوا به تعليم الخيل الإقبال والإدبار، والكر والفر.

[١٤١] وأما المراهنة في ذلك إن كانت من جانب واحد فهي جائزة، ولكن لا يلزم العوض فيها، بل هي تبرع إن شاء وقي به وإن شاء لم يف. وإن كان الرهن من الجانبين كان قمارًا حرامًا.

[١٤٢] وأما العلاج الذي يتعانه الشباب فإن كان لا يضر بأبدانهم ولا يشغلهم عن ذكر الله تعالى وعن الصلاة فهو جائز، ولا يجوز فيه الرهن.

[١٤٣] وعلى الأمير إذا سار بالجيش الرفق بهم، والسير على سير أضعفهم، وتفقد خيولهم، وتقوية قلوبهم.

[144] İlim ehline saygı duymamaları, onların haklarını tanımamaları ve kendileri kat kat fazlasını işledikleri hâlde küçücük kabahatleri sebebiyle âlimleri ayıplamaları, çoğu emîrin yaptığı kötü işlerdendir. Kendisi bir günah işleyen, sonra aynı günahı işlediği söylenen bir fakih bulan ve bu fakih kusurlu bulup ayıplayan emîr, ne kadar da ahmaktır! Bu emîre ne oluyor da Allah Teâlâ'nın kendisini kuşatmış olduğu nimetlere dönüp bakmıyor. Allah Teâlâ'nın katında çirkin olanın herkes için eşit derecede haram olduğunu bilmiyor mu? Belki fakihin elinde kusurunu örtebileceği bir şey olabilir ancak emîrin kabahatinin ardında buna benzer kabahatlerden başka hiçbir şey yok. Kendisine ilim ehlinden biri hakkında bir kötülük bildirildiğinde bunu tasdik etmemesi ve ilim ehli hakkında hüsnüzanda bulunması emîrden beklenen davranışlardandır. Çünkü ulemânın eti zehirlidir.

[145] Fukahanın gözünden düşüp de akıbeti kötü olmayan hiçbir emîr görmedim. Şayet ilim ehlinden birinin bir kötülük yaptığına kesin bir şekilde kanaat getirir ve bu kendisine gün gibi açık olursa -Allah Teâlâ'nın izniyle böyle bir şey olmayacaktır- bundan sonra emîre düşen dönüp kendine bakması, aynı günahı işlemişse nefsini kınaması ve şöyle demesidir: "Ben iki günah işledim. Çünkü ben bu suçu işlemiş bir cahilim. Buna rağmen nasıl olur da işlediği tek günah bu olan birinden gidip hesap sorabilirim? Onunla aynı günahı işlemiş olabilirim ancak o bir âlim, ben ise bir cahil olarak birbirimizden ayrılmaktayız. Ben ondan daha bedbahtım. Çünkü ben iki günah, o ise tek bir günah sahibidir."

[146] Emîrin birinin huzuruna sarhoş hâldeyken çıkarılan bir fakih iştittik. Emîr kendisi de sarhoşken bu fakihı kırbaçlatmaya başlamış. Fakih kendine geldiğinde, "Rabbim beni bağışla!" dedikten sonra kadiya giderek, "Bana had uygulayın zira fâsık olan emîrin had uygulaması doğru değildir." demiş. Allah Teâlâ o emîri kısa zaman sonra helâk etmiş.

[147] Ulemâ söz konusu olduğunda gerçekte az olduğu hâlde verilen tahsisatı çok görmeleri, kendilerine gelince ise gerçekte çok olsa bile bunu az bulmaları emîrlerin kötü işlerindedir. Bazı fukahayı ata bindikleri ve gösterişli elbiseler giydikleri için ayıplayan pek çok emîr gördüm. Böyle emîrlerin sahip oldukları emîrlik nimetini kısa zamanda kaybetmelerinden korkulur. Bunlar, Allah Teâlâ'nın nimetlerine dalmış fakat cehâlet ve günah içinde kibirli bir şekilde yürümektedirler.

[١٤٤] ومن قبائح كثير من الأمراء: أنهم لا يوقرون أهل العلم، ولا يعرفون لهم حقوقهم، وينكرون عليهم ما هم يرتكبون أضعافه، وما أحق الأمير إذا كان يرتكب معصية ووجد فقيهاً يقال عنه مثلها أن ينتقصه ويعيبه، وما له لا ينظر إلى نفسه مع ما خوّله الله تعالى من النعم، أما علم أن القبيح عند الله تعالى حرام بالنسبة إلى كل أحد، وربما كان عند الفقيه ما يستر قبيحه، وليس عند الأمير وراء ذلك القبيح إلا أمثاله من القبائح، فمما يتعين على الأمير إذا أنهى إليه عن أحد من أهل العلم سوء أن لا يصدق، ويحسن الظن بهذه الطائفة، فإن لحومهم مسمومة.

[١٤٥] وما رأيت أميراً يغض من جانب الفقهاء إلا وكانت عاقبته عاقبة سوء، فإن تيقن على أحد منهم سوءاً، واتضح عنده كالشمس، ولن يصير ذلك إن شاء الله تعالى، فعلى الأمير بعد ذلك أن يتفقد نفسه فإن كان هو أيضاً يفعل مثل ذلك الفعل فليعد على نفسه باللائمة ويقول: أنا أذنبت ذنبين؛ لأنني جاهل مرتكب هذا القبيح، فكيف أؤاخذ هذا الذي لم يذنب إلا ذنباً واحداً؟ وهذا هو القبيح، فقد شاركني في ارتكاب هذا الذنب، وفارقني في أنه عالم وأنا جاهل، فأنا أنحس منه؛ لأنني صاحب ذنبين وهو صاحب ذنب واحد.

[١٤٦] وبلغنا أن فقيهاً رُفِعَ إلى بعض الأمراء وهو سكران، فأخذ الأمير يجلداه والأمير أيضاً سكران، فلما قام الفقيه قال: رب اغفر لي، وجاء إلى القاضي وقال: أقم عليّ الحد فإن الأمير فاسق لا تصح إقامته للحد، فأهلك الله تعالى ذلك الأمير بعد أيام يسيرة.

[١٤٧] ومن قبائحهم: استكثارهم الأرزاق - وإن قلت - على العلماء، واستقلالهم الأرزاق - وإن كثرت - على أنفسهم. ورأيت كثيراً منهم يعيرون على بعض الفقهاء ركوب الخيل، ولبس الثياب الفاخرة، وهذه الطائفة من الأمراء يخشى عليها زوال النعمة عن قريب؛ فإنها تتبختر في أنعم الله تعالى مع الجهل والمعصية،

Sahip oldukları emîrlik makamından dolayı önde gelen kimseleri çok kolay bir şekilde cezalandırabilirler. Onlardan üstün olan Rablerinden korkmazlar mı? Bir emîr, önde gelen bir fakihin tahsisatına bakacak olsa, bunun maiyetindeki herhangi bir memlûkün tahsisatından daha az olduğunu görür.

5 Bu zavallı emîr Allah Teâlâ'dan hiç utanmaz mı? Allah Teâlâ ondan nimetini çekip aldığı anda ise ne diye şaşırır ve ağlar? Ya da bu musibetlerden yalnızca bir tanesinin bile onu helâk edip mahvedeceğini bilmez mi? Bir emîrin divitine nakşedilmiş olan -bana ait- şu şiir ne güzeldir ki onu yazmasını ben emretmiştim:

10 Benimle yazı yazacak olandan âlemlerin Rabbi olan Allah adına yemin aldım
 Bir âlimin kalbini kıracak tek bir damla mürekkep akıtmayacaklarına dair

[148] Geniş tırâzları¹ ve kuşakları Allah Teâlâ'nın haram kıldığı çeşitli altın işlemlerle süslemeleri emîrlerin kötü işlerindedir. Aynı şekilde evlerin tavan ve duvarlarını altınla süslemeleri de onların kötü işlerindedir.

15 Resûlullah, müslümanların parasının değerini düşürenleri lanetlemiştir.

[149] Bu kötü amaçlar için kullanılan altını araştırarak olsan onun Allah Teâlâ'dan başkasının sayamayacağı kadar çok olduğunu görürsün. Kuşak ve tırâz gibi her şeyde az da olsa altın vardır ki bütün bunlar cehennemliktir. Binalardaki altın ise bundan çok daha fazladır. Şayet az denilen bu miktarı

20 bir de farklı bölgeler ve farklı zamanlarda kullanılmış olanlara eklersen zayi olan bunca altını Allah Teâlâ'dan başkası sayamaz.

[150] Sağlam ve zayi olmamış altınlar tırâz, kuşak, zincir, teğelti, eyer ve haram kılınan muhtelif eşyalar hâlinde emîrlerin elinde tutulur oldu. Şayet bu altın, müslümanlar arasında tedavülde olan sikkelere dönüştürülmüş olsaydı, onlar bundan istifade eder, emtia ucuzlar ve mallar çoğalırdı. Ancak bu emîrler, ellerinde tuttukları altını başkalarının kullanmasına engel oluyor, bu kötü fiilleri işledikten sonra da Allah Teâlâ'dan kendilerine yardımında bulunmasını, bizden de kendilerine dua etmemizi istiyorlar. Onlar Allah Teâlâ'dan gerektiği gibi sakınmış olsalardı zaten bizim duamıza ihtiyaçları kalmazdı.

30

1 Halife, hükümdar ve devlet adamlarının unvanlarını, lakaplarını taşıyan sırma işleme ve yazılar ile bunlarla süslenmiş elbise (bk. Nebi Bozkurt, "Tırâz", *DİA*, XLI, 112-114).

وتنقم على خاصة خلقه يسيرًا مما هم فيه، أفما يخشون ربهم من فوقهم، ولو اعتبر واحد منهم رزق أكبر فقيه لوجده دون رزق أقل مملوك عنده، أفما يستحي هذا الأمير المسكين من الله تعالى؟ وإذا سلبه الله تعالى نعمته فلم يتعجب ويبكي؟ وما يدري أن واحدة من هذه المصائب تهلكه وتدمره. وما أحسن ما رأيته منقوشًا على دواة بعض الأمراء وهو من نظمي، وأنا أمرت بأن يكتب:

حلفت من يكتب بي بالله رب العالم
أن لا يمد مدة تؤلم قلب عالم

[١٤٨] ومن قبائحهم: ما يُذَهَّبُونه من الذهب في الأطرزة العريضة والمناطق وغيرها من أنواع الزراكش التي حرمها الله تعالى عز وجل وزخرفة البيوت سقوفها وحيطانها بالذهب، وقد لعن رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم من ضيق سكة المسلمين.

[١٤٩] وأنت إذا اعتبرت ما يُذَهَّبُ من الذهب في هذه الأغراض الفاسدة تجده قناطير مقنطرة لا يحصيتها إلا الله تعالى، فإنه لا بد في كل منطقة أو طراز ونحوه من ذهاب شيء - وإن قل جدًا - تأكله النار، وهو في الأبنية أكثر، فإذا ضمنت ذلك القليل إلى قليل آخر على اختلاف في البقاع والأزمان لم يُحص ما ضاع من القناطير المقنطرة من الذهب إلا الله تعالى.

[١٥٠] ثم القدر الذي يسلم ولا يضيع يصير عندهم محبوسًا: أطرزة، ومناطق، وسلاسل، وكنابي، وسروجًا وغير ذلك من المحرمات المختلفة الأنواع، ولو كان مضروريًا سكة يتداوله المسلمون لانتفعوا به ورخصت البضائع وكثرت الأموال، ولكنهم احتجروا وفعلوا هذه القبائح، ثم يطلبون من الله تعالى أن ينصرهم، ومنا أن ندعو لهم، ولو أنهم اتقوا الله حق تقاته لما افتقروا إلى دعائنا.

[151] Bugün birlikte olduğumuz Şam saltanat nâibi¹ altın işlemeli tırâz giymiyor ve haram kılınmış mezkûr işlerden de uzak duruyor. Allah Teâlâ da ona yardım ediyor ve onu destekliyor. O, Şam'da üç defa nâiblik vazifesinde bulunmuş, her defasında oradan kendisine hürmet gösterilen ve kıymet verilen biri olarak çıkmıştır. Bunun boş yere olduğunu mu zannediyorsun? Allah'a yemin olsun ki o takvâ sahibi olmasa bu asla olmazdı.

[152] el-Melikü'l-Muzaffer Seyfeddin Kutuz, emîrlerinden el-Melikü'z-Zâhir Baybars, el-Melikü'l-Mansûr Kalavun ve başkaları yanında bulunduğu sırada Şeyhülislâm ve Sultânü'l-ulemâ İzzeddin b. Abdüsselâm'ı [ö. 660/1262] huzuruna davet etmişti. Moğollar beldelere aniden saldırıp Aynicâlût'a ulaştığında düşmana karşı sefere çıkma hususunu ona danışmış, İzzeddin b. Abdüsselâm da Sultan'a, "Sefere çık! Seni temin ederim ki Allah'ın yardımını seninledir." demişti. Sultan, "Hazinelerimdeki mal azdır. Tüccardan borç almak istiyorum." dediğinde İzzeddin b. Abdüsselâm, "Şayet sen ve ordudaki tüm askerler evlerinizde ve kadınlarınızda bulunan haram mücevherleri getirip ardından bunlardan sikke bastırır ve bunu ordu için infak edersen, bu yine de ordunun ihtiyaçlarını karşılamaya yetmezse, o zaman ben de yeryüzünün hazinelerinden size yetecek ve artacak bir hazineyi ortaya çıkarması için Allah Teâlâ'ya dua ederim. Ancak siz, müslümanların mallarını alıyor, üzerinizde haram olan altınla süslenmiş tırâz ve kuşaklar olduğu hâlde düşmanı karşılamak üzere sefere çıkıyor, sonra da Allah Teâlâ'dan yardım talep ediyorsunuz. Bunun gerçekleşmesi mümkün değildir." demişti. Emîrler onun sözlerini onayladılar ve kendilerinde bulunan altınları çıkardılar. Kutuz altınları taksim edince bu yeterli geldi ve ordu sefere çıkıp zafer kazandı.

[153] Yeryüzünde kaç tırâz, kuşak ve haram ziynet eşyası olduğunu bir düşün ve tahmin et. Bunlar toplansa ve müslümanların kullanması için sikke hâline getirilse meblağının ne kadar olacağını düşün.

1 Söz konusu saltanat nâibi, Emîr Alâeddin Ali el-Mardinî (ö. 772/1370) olmalıdır. O Halep, Dımaşk ve Mısır'da saltanat nâibliği yapmıştır. Sübkî'nin de belirttiği gibi Dımaşk'ta üç defa bu göreve tayin edilmiştir. İbn Tağrıberdî onun hükümlerinde ve fillerinde şeriata bağlı olduğunu, Hanefî fıkhı üzerine çalıştığını ve reâyâ tarafından sevilen bir emîr olduğunu belirtmektedir (bk. İbn Tağrıberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemâlüddin Yûsuf, *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mü'lûki Mısır ve'l-Kahire*, t.y., XI, 116); Mhyrman da Sübkî'nin hayatı sırasında üç defa saltanat nâibliği yaptığı bilinen tek ismin Emîr Ali el-Mardinî olduğuna dikkat çekmiş ve burada bahsi geçen saltanat nâibinin bu emîr olduğunu söylemiştir (David W. Mhyrman, *Kitâb Mu'îd an-Ni'am wa-Mubîd an-Niqam*, London 1908, (nâşirin notu), s. XVI, XVII).

[١٥١] وهذا نائب السلطنة في الشام الذي هو عندنا اليوم لا يلبس طرازًا من ذهب، ولا يفعل شيئًا من هذه المحرمات، والله تعالى ينصره ويؤيده. وقد ناب في دمشق ثلاث مرات ولم يخرج منها قط إلا معززًا مكرمًا، أفترى ذلك سدى، والله لولا تقواه لله تعالى لما كان ذلك أبدًا.

٥ [١٥٢] وقد طلب الملك المظفر سيف الدين قطز شيخ الإسلام وسلطان العلماء عز الدين بن عبد السلام، بحضرة الملك الظاهر بيبرس، والملك المنصور قلاوون وغيرهما من الأمراء، وحادثه في الخروج إلى لقاء العدو من التتار لما دهموا البلاد ووصلوا إلى عين جالوت، فقال له: اخرج وأنا أضمن لك على الله تعالى النصر. فقال الملك: إن المال في خزائني قليل، وأريد الاقتراض من التجار. فقال: إذا أحضرت أنت وجميع العسكر كل ما في بيوتكم وعلى نساءكم ١٠ من الحلي الحرام، وضربته على السكة، ونفقته في الجيش، وقصر عن القيام بكلفتهم، أنا أسأل الله تعالى لكم في إظهار كنز من كنوز الأرض يفيكم ويفضل عنكم، وأما أنكم تأخذون أموال المسلمين وتخرجون إلى لقاء العدو عليكم المحرمات من: الأطرزة المزركشة والمناطق المحرمة، وتطلبون من الله تعالى النصر فهذا لا سبيل إليه. فوافقوه وأخرجوا ما عندهم، وفرقه وكفى، وخرجوا ١٥ وانتصروا.

[١٥٣] وأنت ففكر واحسب تقديرًا كم على وجه الأرض من طراز ومنطقة وحلي حرام، وكم يكون مبلغه إذا اجتمع وضرب نقدًا يتعامل به المسلمون.

Emîrlerden biri bir defasında bana Ömer b. Hattâb'ın (r.a.), onun ardından gelen sahâbenin halifelerinin -Allah onlardan razı olsun- ve Emevîlerin orduya verdikleri iktâların çokluğu ve sahip oldukları askerlerin fazlalığı sebebiyle yeryüzünün onlara dar geldiğinin kendisine anlatıldığını söyledi ve ardından şöyle devam etti: “Onların ordularının sayısı bu kadar fazla, dağıttıkları iktâlar böyle çok olduğuna ve bölgeler de değişmediğine göre, askere yetecek kadar malı nereden buluyorlardı?” Bunun üzerine ona, “Tırâzlar, haram olan ziynetler ve soylu atlardan buluyorlardı.” dedim. “Nasıl yani?” diye sorduğunda, “Onlar bu ziynetleri imal etmiyor, yüz bin dirheme at ve elli bin dirheme de memlûk satın almıyorlardı. Kibirlilikte de sizin onda biriniz bile değillerdi.” diye cevap verdim. Bunun üzerine “Haklısın!” dedi.

[154] Bir defasında emîrlerden birinin ava çıktığını ve memlûkleriyle birlikte gittikleri bölgede kendilerine haram olduğu hâlde yetmişten fazla genç kızın ırzına geçtiklerini işittim. Şayet onlardan biri böyle bir iş yapar ve ardından oğlanlar, içkiler ve rüşvet gibi çeşitli kötü işleri buna eklerse Allah Teâlâ ondan nimetini çekip en hafif gördüğü düşmanı, en kısa zamanda ona musallat ettiği zaman buna hiç şaşırmasın. Bilakis, memleketine ulaştığında Allah Teâlâ'nın azabını tatmaya baksın!

[155] Kendileri bir binit üzerinde ve önlerinde eğilenmiş hâlde kimse binmediği binekler güdülürken ihtiyaç sahibi birine rastlayıp onu bu bineklere bindirmemeleri de emîrlerin kötü işlerindedir. Onlar ihtiyaç olduğu için değil süs olsun diye bu bineklerle birlikte hareket ederler. Ebû Dâvûd'un naklettiğine göre Saîd b. Hind, Ebû Hureyre'den -Allah Teâlâ ondan razı olsun- Resûlullah'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Şeytanlar için develer ve şeytanlar için evler vardır. Ben şeytanların develerini gördüm. Şöyle ki, içinizden biri, yanında iyice beslemiş olduğu develerle sefere çıkar, onlardan hiçbirine binmez ve yürümekten usanmış bir kardeşine rastlayıp onu da bindirmez. Şeytanların evlerine gelince ben onları görmedim.” Saîd dedi ki: “Kanaatimce bunlar, insanların ipekle örttükları kafeslerden başka bir şey değildir.”¹ İpekle örtülü kafesler, zengin insanların pek önemsedikleri, develerin sırtına yüklenen hevdeç gibi şeylerdir. Bu hadis, kibri dolayısıyla yanlarında fazla binek bulunduranlar hakkındadır. Kişinin yolda gördüğü âciz birini taşımak için ya da savaşta atının telef olmasından korktuğu için bunları beraberinde bulundurması ise güzeldir.

1 Ebû Dâvûd, “Cihad”, 62.

قال لي مرة بعض الأمراء، وقد حكيت له كثرة ما كان عمر بن الخطاب رضي الله عنه يقطعه للأجناد، وكذلك من بعده من خلفاء الصحابة رضي الله تعالى عنهم، وخلفاء بني أمية، وما كان عدد عساكرهم التي تضيق الأرض دونها فقال: إذا كان عسكرهم هذا القدر العظيم وإقطاعاتهم هذه الإقطاعات، فمن أين كانوا يجدون المال الذي يكفيهم والبلاد البلاد ما تغيرت؟ فقلت: من هذه الأطرزة والحلي المحرم والخيول المسومة. قال: كيف؟ قلت: ما كانوا يعملون هذا الحلي، ولا يشترون الفرس بمائة ألف درهم، والمملوك بخمسين ألف درهم، ولا يتتهون في الخيلاء إلى معشار ما انتهيتهم إليه. فقال: صدقت.

[١٥٤] وقد سمعت أن واحداً منهم خرج مرة إلى الصيد فافتض هو ومماليكه من بنات أهل البر ما يزيد على سبعين بنتاً حراماً، فإذا فعل واحد منهم هذا الفعل، وتنوع في الفسق بالغلتمان والخمور والبرطيل ونحو ذلك، ثم سلبه الله تعالى النعمة وسلط عليه أقل الأعداء في أيسر وقت، لا يتعجب بل يذوق بأس الله تعالى إذا نزل بساحته.

[١٥٥] ومن منكراتهم: ركوبهم والجنائب تقاد بين أيديهم مسرجة غير مركوبة، وهم مع ذلك يجدون المحتاج ماشياً ولا يركبونه، وإنما يمشون بالجنائب للترزين لا للحاجة، روى أبو داود من حديث سعيد بن أبي هند، عن أبي هريرة رضي الله تعالى عنه قال: قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم: «تكون إبل للشياطين، وبيوت للشياطين، فأما إبل الشياطين فقد رأيتها يخرج أحدكم بنجيات معه قد أسمنها فلا يعلو بعيراً منها ويمر بأخيه قد انقطع فلا يحمله، وأما بيوت الشياطين فلم أرها». قال سعيد: «لا أراها إلا هذه الأقفاس التي تستر بالديباج». قلت: الأقفاس المستورة بالديباج؛ كالمحفة والمحائر وغيرها مما يتعاناها أهل الثروة، وهذا فيمن قاد الجنائب للخيلاء، أما من يقودها ليحمل ضعيفاً يراه في الطريق فهو حسن، وكذلك إذا قادها في الجهاد خشية أن فرسه تعجز.

[156] Askerin savaşta kendini tehlikeye atarak bir kâfiri öldürmesi, emîrlerin ise öldürdüğü kişinin selebini o askere vermemesi emîrlerin kötü işlerindedir. Nebî (s.a.) öldürülenin selebini sadece onu öldürene vermiş ve şöyle demişti: “Kim savaşta birini öldürürse selebi onundur.”¹ Emîrler ise Seyyidü'l-Evvelîn ve'l-Âhirîn'in (s.a.) vermiş olduğunu engelliyor ve bu şekilde ordunun gücünü zayıflatıyorlar. Zira asker kendisini tehlikeye attığı zaman bunun karşılığının kendisine verilmeyeceğini bildiğinde gayreti azalır. Emîrler, öldürülen düşmanların selebini öldürenlere vermelidir. Seleb öldürülenin elbisesi, kalkanı, silâhı, bineği, semeri ve yularıdır. Ayrıca doğru olan görüşe göre ziyneti, kuşağı, yüzüğü, yanında bulunan azığı ve beraberindeki diğer binek de selebe dâhildir.

[157] Savaş sırasında kâfirin kötülüğü dokunacak kadar kendisini tehlikeye atan kişi selebe hak kazanır. Düşmanını kaleden veya ordu henüz savaşa girmeden, saf düzenindeyken attığı bir ok vb. bir şeyle öldüren ile onu uyurken, esirken veya kâfirler mağlup olduktan sonra öldüren askere seleb verilmez. Şayet düşmanı öldürmeyip onu esir eder, ellerini veya ayaklarını keserse İmâm Şâfiî'nin kavlı cedîdine göre selebi hak eder. eş-Şeyhü'l-İmâm [Takıyyüddin es-Sübki] ise buna karşı çıkmıştır.

34. Askerler

[158] Noksan sıfatlardan münezzehtir olan Allah Teâlâ'nın üzerlerindeki hakkı ve nimetinin şükürü için askerler çiftçilere iyi muamelede bulunmalıdır. Şüphesiz ki Allah Teâlâ dileseydi çiftçiyi asker, askeri de çiftçi yapabilirdi. Çiftçilikten daha yüksek bir makama onu yükseltmiş olmasına rağmen Allah Teâlâ'nın nimetine şükretmez ise en azından çiftçiye kötü davranıp zulmetmemelidir.

[159] İki ordu karşı karşıya geldiği zaman, askerlerin düşmana karşı sabır göstermeleri gerekir. Bir ordu ancak kendisinin iki katından daha büyük başka bir ordu karşısında geri çekilebilir. Yüz kişinin iki yüz elli kişi karşısında geri çekilmesi gibi. Ona yirmi gibi iki katı büyüklükte bir ordu karşısında geri çekilmek ise içlerinden bir grubun savaş taktiği olarak çekilmesi veya yardım isteyen başka bir gruba yardıma gidilmesi durumları hariç câiz değildir.

1 Buhârî, “Farzu'l-humus”, 17; Müslim, “Cihad”, 13.

[١٥٦] ومنها: أن الجندي يقاتل ويخاطر بنفسه فيقتل في الحرب كافرًا فلا يعطونه سلبه، والنبى صلى الله تعالى عليه وسلم قد أعطاه إياه؛ حيث قال: «من قتل قتيلاً فله سلبه»^١. فيمنعونه ما أعطاه سيد الأولين والآخرين صلى الله تعالى عليه وسلم، ويفترون بذلك عزائم الجند؛ فإن الجندي إذا عرف أنه يخاطر بنفسه فلا ينصف فترت عزيمة. وحق عليهم: أن يعطوه سلب المقتول، وهو ثياب القتيل، ودرعه، وسلاحه، ومركوبه، وسرجه ولجامه، وكذا سواره، ومنطقته، وخاتمه، وما معه من النفقة، ومن جنيب يقاد معه على الصحيح.

[١٥٧] وإنما يستحق السلب من ركب الخطر لكفاية شر كافر في حال الحرب، فلو رمى من حصن، أو من الصف، أو قتل نائماً، أو أسيراً، أو قتله بعد انهزام الكفار فلا سلب له، ولو لم يقتله ولكن أسره أو قطع يديه أو رجله استحق سلبه على الجديد، وخالف فيه الشيخ الإمام.

المثال الرابع والثلاثون: الأجناد

[١٥٨] فمن حق الله سبحانه وتعالى عليهم وشكر نعمته: اللطف بالفلاحين، فلو شاء الله تعالى لقلب الفلاح جندياً والجندي فلاحاً، فإذا كان لا يشكر نعمة الله تعالى على أن رفعه على درجة الفلاح، فلا أقل من أن يكفي الفلاح شره وظلمه.

[١٥٩] وعليهم: مصابرة العدو إذا التقى الجمعان، ولا ينهزم الجمع إلا عن أكثر من مثليه بما له وقع؛ كأنهزام مائة عن مائتين وخمسين. وأما انهزامه عن مثليه؛ كعشرة عن عشرين، فلا يجوز إلا أن ينصرف متحرفاً لقتال أو متحيزاً إلى فئة يستنجد بها.

١ صحيح البخاري، فرض الخمس ١٧؛ صحيح مسلم، الجهاد ١٣.

[160] Kâfir mübâreze istediğinde kişinin, ordu komutanının izniyle düşmana karşı meydana çıkması güzel bir davranıştır. Ayrıca askerlerin elde ettikleri ganimette bulunan emanetleri hak sahiplerine vermeleri, şeriata aykırı olmadığı sürece emrin buyruklarına uymaları, birbirleriyle yardımlaşmaları ve tek vücut olmaları gerekir.

35. Günümüzün Arap Emîrleri¹

[161] Onlar konar-göçerlerdir. Allah Teâlâ müslümanlara eziyet vermesinler diye onlara bol rızık ve çok geniş iktâlar bahşetmiştir.

[162] Sultan onlardan birinin iktâsını kestiği zaman yolları kesmeleri, kendisine eziyet etmeyene eziyet edip kendisine zulmetmeyeninin malını gasp etmeleri ve bunları yaparken de kan akıtmakta tereddüt etmemeleri onların kötü işlerindedir. Allah (azze ve celle) da onlara bu yaptıklarının karşılığını verecektir. Hâlbuki sabredip Allah Teâlâ'dan korksalar, bu onlar için daha hayırlı olacaktır.

[163] En büyük suçu işleyenler ise Hicaz'ın Arapları ve onların köleleridir. Onların bazıları hacıların mallarını ve bir dirhem için müslüman bir hacının kanını dökmeyi helâl görebiliyor. Bu tür fiillerin Allah Teâlâ'ya karşı gelme anlamı taşıdığı çok açıktır.

[164] Arapların çoğu kadınlarla şeriata uygun şekilde evlenmiyorlar, onlara el koyuyorlar. Başka birinin haremde olsa bile emîr bir kadına saldırebiliyor, onu babasından isteyebiliyor ve kocasının elinden alabiliyor. Şimdi bana söyle: Buradan doğacak hangi çocuk helâldir? Şüphesiz onlar günahkâr olarak çocuk sahibi olmuşlardır.

[165] Kızlara mirastan bir şey vermemeleri de onların kötü işlerindedir. Cârîyelerine zina etmeyi de yasaklamazlar. Bilakis cârîyeleri köleleriyle açıktan zina ederler. Bütün bunlar helâk edici büyük günahlardandır.

36. Kadı

[166] Fıkıh kitapları kadı'nın yapması ve yapmaması gereken hususları ihtiva eder. Nitekim önde gelen fakihlerden bazıları "kitâbü'l-kazâ" konusunda müstakil eserler yazmışlardır. Dolayısıyla biz bu bölümde sadece hediyeye hususunda uyarıda bulunmayı düşünüyoruz.

¹ Memlûklerde sultan tarafından iktâlarla ve çeşitli hibelerle desteklenen Arap emîrleri (ümerâü'l-Arab) bir taraftan devlete düşmanlık eden güçlere karşı buldukları bölgeleri korurken diğer taraftan savaş sırasında gerektiğinde Memlûk ordusuna destek olan gruplardı. Resmî bir mansıb sahibi olan bu emîrler, sultan tarafından iktâlar, imtiyazlar ve çeşitli hibelerle desteklenmekteydiler (Amâyire, *el-Mu'cemü'l-Askeriyyi'l-Memlûki*, s. 46-47).

[١٦٠] وإذا طلب الكافر المبارزة استحب لمن جرب نفسه الخروج إليه بإذن أمير الجيش. وعليهم: تأدية الأمانة فيما حازوه من الغنائم، وامثال أمر الأمير فيما لم يخالف الشرع، والتعاون والتناصر واجتماع الكلمة.

المثال الخامس والثلاثون: أمراء العرب في هذا الزمان

[١٦١] وهم الذين يظعنون وينزلون، وقد أنعم الله تعالى عليهم بالأرزاق الوافرة، والإقطاعات الهائلة؛ ليرفعوا أذاهم عن المسلمين.

[١٦٢] ومن قبائحهم: أنه إذا قطع السلطان إقطاع واحد منهم تسلط على قطع الطرقات، وأذية من لم يؤذه، وأخذ مال من لم يظلمه، ولا يتوقفون في سفك الدماء لأجل هذا الغرض، وبذلك يقابلهم الله عزّ وجلّ، فلو أنهم صبروا واتقوا الله تعالى لكان خيرا لهم.

[١٦٣] ومن أعظمهم جرماً عرب الحجاز، وعبيد عربها ربما اعتقد بعضهم حل أموال الحجاج وسفك دم امرئ مسلم حاج على درهم، ولا يخفى ما في ذلك من الجراءة على الله تعالى.

[١٦٤] وكثير من العرب لا يتزوجون المرأة بعقد شرعي، وإنما يأخذونها باليد، وربما كانت في عصمة واحد فينزل عليها أمير غيره، واستأذن أباهما وأخذها من زوجها، فهات قل لي أي ولد حلال ينتج من هذه، لا جرم أنهم لا يلدون إلا فاجراً.

[١٦٥] ومن قبائحهم: أنهم لا يورثون البنات، ولا يمنعون الزنا في الجواري، بل جواربهم يتظاهرون بالزنا مع عبيدهم، وكل ذلك من الموبقات العظام.

المثال السادس والثلاثون: القاضي

[١٦٦] وقد استوعبت كتب الفقه ما يتعين له وعليه، وخص جماعة من الأئمة كتاب القضاء بالتصنيف، ونرى أن نخص هذا المكان بالتنبيه على الهدية

Hediye kabul etmek, kadıların işlediği en kötü günahlardan biridir, diyerek bu işin kapısını tamamen kapatalım. Kadı'nın kazâ vazifesini üstlenmeden önce hediyeleşmeyi âdet hâline getirmediği birinden hediye kabul etmesinin Şâfi'nin -Allah ondan razı olsun- mezhebinde câiz olmadığı bilinir. Önceden hediyeleşme alışkanlığı olan birinden de baktığı bir dava süresince hediye kabul etmesi câiz değildir. Bu konuda diğer mezheplerin görüşleri ise mâlûmdur.

[167] Kaanatimce talebini yerine getirsin diye aklını çelmek ve gönlünü hoş tutmak için kadıya örfün sınırları dâhilinde de olsa hediye takdim eden birinin bu hediyesini kadı'nın kabul etmesi haramdır. Bu durum kadılık makamından daha aşağıda olan, kadı'nın emsali olup ona ihtiyaç duyabilen ve kadılık makamının üstünde olan birçok kimse için geçerlidir. Ancak kadı'nın üstünde bulunan bazıları bundan müstesnadır. Mesela taleplerini yerine getirmesi için kadı'nın gönlünü hoş tutmayı amaçlamadan ona ih-sanda bulunan hükümdarlar böyledir. Zira kadı, hükümdarın kolladığı bir kişi ise, otoritesi ve şöhreti sayesinde zaten kadı nezdindeki taleplerinin yerine getirilmesi için hediyeye gerek yoktur. Değilse de hediye bir faydası olmaz.

[168] Benim görüşüme göre birinci kısım, hediye kabul etmenin haram olduğu durumdur. Hediye kabulü, kadı kazâ vazifesini üstlenmeden önce ya da sonra olsun, hediye kabul ettiğinde bir davayla ilgileniyor olsun ya da olmasın, bu hüküm değişmez. İkinci kısım ise hediye kabul etmenin câiz olmasıdır ve bu iki şartla olur: Birincisi kadı'nın, hak üzere kararlılık hâlinin değişmediğini ve hediye almadan önce nasılsa sonra da öyle olduğunu bilmesidir. Bu, hükümdarların hediyeleri hususunda geçerli, diğer kimse-lerinkinde ise geçerli değildir. İkincisi ise hükümdarın kadılık mansıbında olan kişiye hediye verme âdetinin olmasıdır. Bütün yöneticilik konumunda olanlar için geçerli olmakla birlikte ben, hediye konusunu kadılık bahsinde inceledim. Çünkü kadı'nın hediye kabul etmesi bunların en çirkin olanıdır. eş-Şeyhü'l-İmâm'ın [Takıyyüddin es-Sübki] -Allah Teâlâ ona rahmet etsin- güzel eserlerinden biri, kıymetli bilgiler içeren *Faslü'l-Makâl fi Hedâ-ye'l-Ummâl* adlı kitabıdır, dileyen ona baksın.

[169] Kendisine iletilen olaylar hakkındaki şer'î hükmü hükümdara bildirilmesi ve onun huzurunda hükmünün arkasında durması kadı'nın görev-lerindedir. Verdiği hükmün, ihlâl ettiğinde helâk olacağı, ona dayandığın-da ise kurtulacağı hak din olduğunu hükümdara anlatması gerekir.

فنعول: قبول الهدايا من أقبح ما يرتكبه القضاة، فلنسد بابها بالكلية، وقد علم أن مذهب الشافعي رضي الله تعالى عنه أنه لا يجوز له أن يقبل الهدية ممن لم تكن له عادة أن يهاديه قبل ولايته القضاء، ولا ممن كانت له عادة ما دامت له حكومة، والمذاهب في المسألة معروفة.

٥ [١٦٧] وأنا أعتقد أنه يحرم على القاضي قبول هدية من يهدي للقاضي في العرف ليستميل خاطره لقضاء إربه، وذلك يشمل كل من هو دون القاضي، ومن هو مثله ممن قد يحتاج إلى القاضي، وكثيراً ممن هو فوقه، ويخرج بعض من هو فوق القاضي؛ كالمملوك الذين يصل إلى القاضي إنعامهم ولا يقصدون بذلك استمالة خاطره لقضاء حوائجهم عنده، فإن حوائجهم عنده إن كان ممن يراعيهم لا يحتاج إلى الهدايا لما لهم من الجاه، وإلا فلا تفيد الهدية. ١٠

[١٦٨] فأقول: يحرم قبول هدية القسم الأول، كانت له عادة قبل القضاء أم لم تكن، كانت له حكومة أم لم تكن. ويجوز قبول هدية القسم الثاني بشرطين: أحدهما: أن يجد القاضي من نفسه أن حاله لم يتغير في التصميم على الحق، وأنه قبل الهدية كهو بعدها، وهذا يتأتى في هدايا المملوك، ولا يتأتى في غيرهم. والثاني: أن تجري عادة ذلك الملك بفعل هذا مع من هو في منصب هذا القاضي. ١٥ وإنما خَصَّصْتُ فصل الهدية بباب القضاء، وإن كانت تشمل كل ولي أمر؛ لأنها من القاضي أقبح. ومن محاسن الشيخ الإمام رحمه الله تعالى كتاب «فصل المقال في هدايا العمال» يشتمل على فوائد نفيسة فلينظره من شاء.

[١٦٩] ومما يتعين على القاضي: تفهيم الملك الحكم الشرعي فيما ينهي إليه من الوقائع، ومنازلته عندها، وإفهامه أن ذلك هو الدين الذي إن حاد عنه هلك، وإن اعتمده نجا. ٢٠

[170] Vakıfların, buralardaki görevliler ve ihtiyaç sahipleri gibi bu vakıflardan istifade eden hak sahiplerinin durumunu takip etmek de kadının görevlerindedir. Kadıların başı olup vakıflara ve diğer işlerin tamamına nezaret ettiği için bu görev Şam bölgesinde Şâfiî kadısına tahsis edilmiştir. Bu hususta en yetkili odur.

[171] Bazı kadıların vakfın sahih biçimde kurulması konusundaki hükmü kolaylaştırdıklarını ve bu hüküm için yalnızca akit, mülkiyet ve zilyetliğin sabit olmasıyla yetindiklerini görürsün. eş-Şeyhü'l-İmâm [Takıyyüddin es-Sübkî] -Allah ona rahmet etsin- bu konuda şiddetli eleştirilerde bulunmuş ve mutlak sıhhat şartı için yirmi iki şart olduğunu söylemiştir. Mesela alım-satıma konu olan şeyin (mebî') [1] temiz, [2] kendisinden faydalanılabilir ve [3] teslim edilmeye uygun olması yani mebiin akdin kendisi için yapıldığı kişinin ya da vekili vb. kişilerin mülkiyetinde bulunması, ayrıca [4] akitten önce onu satın alan kişi tarafından görülmesi ve satın alanın malı görmesiyle akdin yapılması arasında, akdin konusu üzerinde değişme meydana gelmeyecek kadar kısa bir süre olması gerekir. Satıcı ve alıcıdan her birinin [5] bâliğ, [6] akıllı, [7] reşit, [8] seçme kabiliyetine sahip olması ve [9] satılan belirli bir mal üzerindeki tasarruflarının kısıtlanmamış olması gerekir. Ayrıca [10] akitte tayin edilmiş fiyat, satılan şeye ait şartların tamamını taşımalıdır. Fiyat muayyen olmayıp da zimmette sabit olursa, bu durumda onun [11] miktarının ve [12] vasfının bilinmesi gerekir. Ayrıca [13] akdin icab ve kabulle kurulması ve [14] bu ikisinin arasındaki fasılanın uzatılmaması, [15] bunlara akdi bozan (müfsid) bir şartın ilişmemesi ve [16] akit bütün bu şartları taşımaya devam ederken de muhayyerliğin sona ermesi gereklidir. Yukarıdaki şartlardan varlığı açık olmayanlar konusunda [17] bir dava açılması üzerine davalının inkârı ve [18] bu sayılanların bulunmaması durumunda ispatlayıcı bir delil getirmesi ile [19] hükmün talep edilmesi ve [20] aleyhine hüküm verilen kişinin, onun vekilinin ya da atadığı birinin mahkemeye getirilmesi de bu şartlardandır. Buraya kadar zikrettiklerimiz yirmi şart oldu. [21] İ'zâr hakkında ise ihtilâf vardır. eş-Şeyhü'l-İmâm'ın [Takıyyüddin es-Sübkî] kadınlara vasiyeti, onların i'zâr olmaksızın hükümde bulunmamaları ve kendi ilimleriyle değil yalnızca ispatlayıcı bir delil ile hüküm vermeleridir. [22] Mülkiyetin aidiyetinin bilinmesi şartı da ihtilâfidir. Kişinin babasının hayatta olduğunu düşünerek onun malını satması, ardından da babasının öldüğünün ortaya çıkması böyledir. Son iki maddeyi de şartlar arasında sayacak olursak mutlak sıhhatin şartları yirmi iki olur.

[١٧٠] وأن ينظر في أمر الأوقاف والمستحقين من المشتغلين والمحتاجين وغيرهم، وهذا يخص قاضي الشافعية في بلادنا البلاد الشامية؛ لأنه كبير القضاة وله النظر العام في الأوقاف وغيرها، فهو بذلك أمس.

[١٧١] ومما هوّنت بعض القضاة فيه الأمر الحكم بالصحة، فتراهم يقدمون عليه بمجرد ثبوت العقد والملك والحيازة، وكان الشيخ الإمام رحمه الله تعالى يشدد النكير في ذلك، ويذكر للصحة المطلقة عنده اثنين وعشرين شرطاً: [١] كون المبيع -مثلاً- طاهراً، [٢] منتفعاً به، [٣] مقدوراً على تسليمه مملوكاً للعاقد، أو لمن يقع العقد له، [٤] مرتباً رؤية لا تتقدم على العقد بزمان يمكن التغير فيه معلوماً. وفي كل واحد من البائع والمشتري: [٥] كونه بالغاً، [٦] عاقلاً، [٧] رشيداً، [٨] مختاراً. [٩] غير محجور عليه في تلك السلعة المبيعة. [١٠] وكون الثمن المعين مستجمعاً شروط المبيع. وأما الذي في الذمة: [١١] فالعلم بقدره، [١٢] ووصفه. [١٣] وكون العقد بإيجاب وقبول، [١٤] لا يطول الفصل بينهما، [١٥] ولا يقتربن به شرط مفسد، [١٦] وأن ينقضي الخيار والحال على ذلك. [١٧] والدعوى، والإنكار. [١٨] وقيام البينة بما ليس بظاهر وجوده من هذه الأشياء. [١٩] وسؤال الحكم. [٢٠] وحضور المحكوم عليه أو وكيله أو المنسوب عنه. قال: فهذه عشرون شرطاً. قال: [٢١] والإعذار مختلف فيه، ووصيتي لكل قاض أن لا يحكم إلا به، ولا يحكم بعلمه بل بالبينة. [٢٢] وفي اشتراط العلم بالملك خلاف معروف فيما لو باع مال أبيه على ظن حياته فبان ميتاً، فإن شرطناه فهي اثنان وعشرون شرطاً للصحة المطلقة.

[172] Davacı ve davalıya göre üzerinde davalıştıkları şey hakkındaki sahilik hükmü şöyle olur: Onlardan biri, üzerinde davalıştıkları şeyin görünür (mer'î) olmadığını iddia eder ve hâkim de görmeyi (rü'yet) şart koşmazsa, bu durumda hâkim görme olmaksızın akit için sahilik hükmünü verir. Çünkü onun mezhebine göre ihtilâf ancak bu şekilde hükmedilmesi ile son bulacaktır. İşte bu hüküm mutlak değil mukayyet bir sahilik hükmüdür. Dolayısıyla başka bir hâkimin, başka bir cihetten akdi bozmasına da engel olamaz. eş-Şeyhü'l-İmâm [Takıyyüddin es-Sübkî] tamamlamadığı *Vaktü'l-Füşha fi'l-Hükmi bi's-Sıhha* isimli kitabında, mutlak sıhatten ve vakıf konusundaki sahilik şartlarından uzunca bahsetmiştir.

[173] eş-Şeyhü'l-İmâm'ın [Takıyyüddin es-Sübkî] -Allah ondan razı olsun- kadılara bir diğer tavsiyesi daha vardır. O, "Kadılar üç çeşittir; birisi cennette, ikisi ise cehennemdedir. Hakkı bilip onunla hükmeden kadı, cennettedir. Hakkı bilmemesine rağmen hak üzere hükmeden kadı ile hakkı bilmediği gibi hak üzere hüküm de vermeyen kadı ise cehennemdedir."¹ hadisini zikrettikten sonra şunları yazmıştı. Ben de onun yazdıklarını aynen naklediyorum:

[174] "Ey kadı, tehlikeli bir yolda olduğunun farkında ol! Allah Teâlâ'nın dilediği şekilde, hak üzere hüküm verdiğin zaman için rahat olsun. Aksi hâlde kendini rahat hissetme. Bilmelisin ki helâller açıktır ve bunlar hakkında Allah Teâlâ'nın kitabından ve peygamberinin (s.a.) sünnetinden naslar bulabilir, üzerinde icmâ olduğunu görür veya bütün bunlar dışında yine Kitâp ve sünnete dayanan başka sağlam deliller elde edebilirsin. Allah'ın hükmüne göre karar verdiğinden için rahat olacaktır. Senin bu hükmün, aynı zamanda karşılığında mükâfat göreçeğin bir ibadettir. Vereçeğin hükmünde Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmayı gaye edinmelisin. Verdiğin hüküm, yaratılmışlardan biri ya da dünya nimetlerinden herhangi bir şey için olmamalıdır. Böylece ibadetin kemâle ulaşmış ve seni yaratmanın mükâfatını elde etmiş olursun. şayet dünya nimetlerinden herhangi bir şey elde etmek için hüküm verirsen verdiğin hüküm doğru olur, ancak bunda senin için herhangi bir sevap yoktur. Bunun dışındakiler de derece derecedir: Bunlardan ilki, Allah rızasına ulaşma maksadın olmadığı gibi dünyalık bir gayen de olmadan hüküm vermendir. Bu durum, dünyalık bir amaç için hüküm verdiğin yukarıdaki ikinci durumdan daha hayırlıdır.

1 Ebü Dâvüd, "Akziye", 2; Tirmizî, "Ahkâm", 1; İbn Mâce, "Ahkâm", 3.

[١٧٢] قال: وأما الصحة بالنسبة إلى المتداعيين في شيء يتداعيانه؛ كما إذا ادعى أحدهما أنه غير مرئي، وكان الحاكم لا يرى اشتراط الرؤية، فيحكم عليه بالصحة مع عدم الرؤية؛ لأنه مذهبه ولم يحصل النزاع إلا فيه، فهذا حكم بصحة مقيدة لا بصحة مطلقة، فلا يمنع حاكمًا آخر من الحكم بفساده من جهة أخرى. وأطال الشيخ الإمام الكلام في الصحة المطلقة، وفيما عدده من الشروط في كتابه المسمى ب«وقت الفسحة^١ في الحكم بالصحة» وهو كتاب لم يتمه.

[١٧٣] ومن كلام الشيخ الإمام رحمه الله تعالى في وصية أخرى للقضاة قال فيها - بعد أن ساق حديث: «القضاة ثلاثة: واحد في الجنة واثنان في النار، قاض قضى بالحق وهو يعلم فهو في الجنة، وقاض قضى بالحق وهو لا يعلم فهو في النار، وقاض قضى بغير الحق فهو في النار»^٢ - ما نصه، ونقلته من خطه:

[١٧٤] «تنبه أيها القاضي لما أنت فيه من الأخطار، فطب نفسك إذا حكمت بحق بعلم الله تعالى، وإلا فلا. واعلم: أن الحلال بينٌ، وهو الذي تجده منصوصًا عليه في كتاب الله تعالى، أو سنة نبيه صلى الله تعالى عليه وسلم، أو مجمعًا عليه، أو عليه دليل جيد غير ذلك من سائر الأدلة الراجعة إلى الكتاب والسنة؛ بحيث ينشرح صدرك؛ لأنه حكم الله تعالى. فهذا حكمك به عبادة تثاب عليه، وينبغي لك أن تقصد به وجه الله تعالى، فلا يكون حكمك به لمخلوق، ولا لغرض من أغراض الدنيا، فبذلك تكمل العبادة فيه، وتنال الأجر من خالقك. وإن حكمت به لغرض من أغراض الدنيا صح الحكم، ولكن لا يكون لك فيه أجر، وما سوى هذا فهو على درجات: إحداها: أن تحكم بذلك من غير قصد القربة، ولا غرض من الأغراض الدنيوية، فهذا خير من القسم الثاني الذي قبله، الذي قصد به غرض دنيوي،

١ أ: ٢٢؛ ف: ٣٦.

٢ سنن ابن ماجه، الأحكام ٣؛ سنن أبي داود، الأفضية ٢؛ سنن الترمذي، الأحكام ١.

Fakat yine Allah rızasını elde etme amacı taşımadığı için bu durumda da herhangi bir sevap söz konusu değildir. Bilmelisin ki biz, hüküm verme ânında Allah'ın (cc) rızasını gözetmeyi şart koşuyor değiliz. Bilakis kadılığı üstlendiği ilk anda bunu ararız. Çünkü her hüküm verişte bunun aranması zor bir iştir. Bu nedenle, tıpkı mücahidin sefere ilk çıktığı andaki niyeti gibi, kişinin kadılığa başlarken bu hususa dikkat etmesi yeterlidir. Üçüncü derece, hükmün ihtilâflı olmasıdır. Burada câiz olan, gönlü rahatlatmaya mâni bir ihtimal bulunmakla beraber şer'î delillerden hareketle hüküm vermeye cesaret etmiş olmaktır. Böyle yapmada küllî bir rahatlatma vardır ve bu şekilde hüküm vermiş olmak da câizdir. Bundaki sevap, üzerinde icmâ edilen hükümden daha azdır. Çünkü bu hükümde bir eksiklik bulunmasa bile, üzerinde icmâ olandaki maslahat daha sağlam, onunla muamelede bulunmak ise daha mükemmeldir. Dördüncü derece, vereceğin hükmün Allah'ın hükmü olduğuna dair gâlib-i zanna mâni bir şüpheye sahip olmandır, ki böyle bir hüküm vermek câiz değildir. Beşinci derece, verilen hükmün Allah'ın hükmünün hilâfına olduğuna inanmaktır. Ulemâdan bazıları aksini söylerse de bu hüküm helâl değildir. Altıncı derece, verilen hükmün Allah'ın hükmü olmadığına dair icmâ bulunmasıdır ki bu hüküm de helâl değildir.

[175] Bu son üç derece, çok açık şekilde helâl değildir. Bilmelisin ki ben, Allah'ın izniyle kimsenin beşinci ve altıncı derecedeki hükmü vermeye kalkışacağını zannetmiyorum. Dördüncü derece ise şüphenin bulunduğu ve ihtimalin akli kurcaladığı durumlarda vuku bulabilir. Nefis, şeytan ya da insanlardan biri, dünyalık bir gaye için senden hüküm vermeni talep ederler. Onlara engel olmada kararlı olmadığın için bu hususta sana nüfuz ederler. Sen onların istediği hükmü verip 'bilmediği hâlde hak ile hükmeden kadı'yla ilgili hadisin kapsamına dâhil olmaktan kaçın. Çünkü bilmediği hâlde hak ile hükmeden kadı, cehennemdedir. Peki, bilmediği hâlde hüküm verip verdiği hükmün hak mı bâtil mı olduğu hususunda tereddüt edilen kişinin durumu nasıl olur?

[176] Bu aşamada kötü kimseleri senden hüküm dilenirken bulursun. Aman ha kendini bundan sakın! Kalbini, yarın gelecek olan kıyamet gününe hazırla! O gün Cebbâr hüküm vermeye başladığında,

ولكنه أيضًا يظهر أنه لا أجر فيه لعدم قصد القربة. واعلم: أنا لا نشترط وجود قصد القربة عند الحكم، بل نكتفي به في أصل ولاية القضاء؛ لأنه قد يشق استحضاره في كل حكم، فيكتفي به عند الدخول في أوله كما اكتفى بنية المجاهد في أول خروجه. الرتبة الثالثة: أن يكون الحكم مختلفًا فيه، وحصل ما يجوز الإقدام على الحكم به من الأدلة الشرعية، مع احتمالٍ يمنع انشراح الصدر له الانشراح الكلي، فهذا جائز، والأجر فيه دون القسم المجمع عليه؛ لأن المصلحة في المجمع عليه أتم، فالعبادة فيه أكمل، وإن كان لا تقصير في هذا. الرتبة الرابعة: أن تحصل شبهة تمنع من غلبة الظن بأن ذلك حكم الله تعالى فلا يحل الحكم. الرتبة الخامسة: أن يعتقد أنه خلاف حكم الله تعالى فلا يحل الحكم، وإن كان بعض العلماء قال به. الرتبة السادسة: أن يكون مجمعًا على أنه ليس بحكم لله تعالى، فلا يحل الحكم.

[١٧٥] وهذه المراتب الثلاث عدم الحل فيها مرتب ترتيبًا لا يخفى. واعلم: أن المرتبة الخامسة والسادسة ما أظن أحدًا يقدم عليهما إن شاء الله تعالى. والمرتبة الرابعة قد تكون عند قيام الشك، ومخالفة الاحتمال قد تسوّل لك نفسك و الشيطان أو أحد من الناس الإقدام على الحكم؛ لغرض من الأغراض ويسهل عليك؛ لأنك لم تجزم بالتحريم، فإياك أن تقدم على الحكم فتدخل في قوله: «وقاض قضى بالحق وهو لا يعلم»، فإذا كان الذي قضى بالحق وهو لا يعلم في النار، فالذي قضى وهو لا يعلم، والمقضي به متردد بين الحق والباطل كيف يكون حاله؟

[١٧٦] وفي هذه المرتبة تجد كثيرًا من إخوان السوء يسوّلون لك الحكم، فإياك ثم إياك، واستحضر بقلبك غدًا يوم القيامة إذا انتصب الجبار لفصل القضاء،

nebîler ve şehitler getirildiğinde, ey miskin, sen de insanların ayakları arasında bir buğday tanesi, bir zerre ve hatta ondan da değersiz olarak getirileceksin. İşte bu durumda nâibi olduğun, şeriatını sana tebliğ eden ve Cebrail'in kendisine vahiy ilettiği Resûlullah (s.a.) ile Allah Teâlâ'nın elçileri, nebîleri, melekleri, siddıklar ve şühedâ Allah Teâlâ'nın huzurundaki bu mecliste etrafı aydınlatan birer kandil misali hazır bulunurken, Allah sana aranızda bir vasıta olmaksızın, Niçin bu konuda hüküm verdin, benim hükmümün bu şekilde olduğunu sana kim bildirdi, diye sorduğunda, sağına soluna bakınırsın fakat orada sana bu hükmü hoş gösteren ne bir sultan ne bir emîr ne de yüce birini görürsün. O zaman kendini zavallı, hakir ve yapayalnız bir hâlde bulursun. Onun şeriatıyla hükmetmediğin hâlde bu meclisin en önde geleni ve senin şefaatinin umduğun Nebî'ye (s.a.) bakmaya nasıl yüzün olacak? O gün Resûlullah'ın, diğer nebîlerin, resûllerin ve meleklerin yanında durumun nasıl olacak? Oradaki sâlih kimseler sana dönüp bakacaklar ve Allah'a yemin olsun ki O da bakacak. O vakit dünya ehlinde birinin, malın, makamın ya da benzeri diğer şeylerin sana bir faydası olacak mı? Asla! Allah'a yemin olsun ki faydası olmayacak. Ey zavallı! Bu duruma dikkat et! Seni kurtaracağını bildiğin şeyi yapmaktan çekinme. Bunun dışında kalandan ise sakın. Bunu yapmanı isteyen, sana yeryüzü dolusunca altın verecek olan dünyanın en büyük hükümdarı bile olsa, yapma. Eğer sana, Geri durman, vâcip bir hükmü terk etmek anlamına gelir, denilirse şöyle cevap ver: Eğer hüküm açık ise vâciptir, şüpheli ise değildir. Eğer şüpheli bir durumu terk etmekle etmemek arasında kalırsan onu terk etmek daha elverişlidir. Çünkü bu, daha az cüret gerektirir. Ey kadı! İşte bunlar sana kolayca dile getirdiğim tavsiyelerimdir.”

37. Kadı Kâtibi

[177] Onun görevi, örfî ve dilsel lafızların delâletlerini bilmektir. Kâtip, avamdan bir şey vakfeden ya da kuranların sözlerini iyi anlamalı, onların sözünden kastettiği mana hususunda şüpheliyse kendilerini uyarmalıdır. Şürûtilerin¹ kaleme aldığı vakıflara ait lafızların delâletleri açık olmadığı için vakıflarımızın çoğu zayi olup gitmiştir. Mesela bir köyün satışına dair şu şekilde kayıtlar tutan çok sayıda kâtip vardır:

1 Hukukî muameleleri kayıt altına almak üzere düzenlenen belge anlamına gelen şartın çoğulu olan şürût kelimesi, hukukî muamelelere dair kaleme alınan belgelerin düzenlenme esaslarını tespit eden ilmi ifade etmek için de kullanılmıştır. Şürûti ise şürût ilminde ihtisas sahibi olan ve mahkemede resmî belgeleri düzenleme işini üstlenen görevliye verilen isimdir. Ayrıntılı bilgi için bk. Fahrettin Atar, “Şürût ve Sicillât”, *DİA*, XXXIX, 270-271.

وجيء بالنبيين والشهداء، وجيء بك يا مسكين وأنت كالقمحة بل كالذرة بين أرجل الناس، بل أقل من ذلك، وفي ذلك الموقف رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم الذي أنت نائبه، وقد بلغك شريعته، وجبريل الذي نزل بها عليه، ورسل الله تعالى، وأنبيأؤه، وملائكته، والصديقون والشهداء كالسرج المضيئة في ذلك المشهد بين يدي الله تعالى، ويسألك الله تعالى بغير واسطة بينك وبينه: لم حكمت في هذا الأمر ومن بلغك عني هذا؟ ونظرت يمينًا وشمالاً فلم تجد هنالك سلطاناً ولا أميراً ولا كبيراً ممن سؤل لك ذلك الحكم، ورأيت نفسك وحيدا ذليلاً حقيراً، ونظرت إلى النبي صلى الله تعالى عليه وسلم وهو المقدم في ذلك المشهد العظيم الذي ترجو شفاعته، وقد حكمت بغير شريعته، كيف يبقى وجهك معه، أو كيف يبقى حالك عنده، وسائر الأنبياء والرسل، والملائكة؟ وأهل ذلك الموقف من الصالحين ينظرون إليك، والله تعالى ينظرك هل ينفعك ذلك الوقت أحد من أهل الدنيا، أو مال، أو جاه أو غير ذلك؟ كلاً والله لا ينفع، فانظر يا مسكين هذا الموقف، فما علمت أنه ينجيك فيه فلا تستحي بسببه فيه فافعله، وما سوى ذلك كن منه على حذر، ولو طلبه منك أكبر ملوك الأرض بملئها ذهباً. وإن قيل لك: قد يكون توقفك تركاً للحكم الواجب. فقل: إنما يكون واجباً إذا ظهر، وعند الشك لا، وإذا دار الأمر بين الترك مع الشك والإقدام مع الشك كان الترك أسهل؛ لأنه أخف وأقل جرأة. فهذا الذي تيسر ذكره مما أوصيتك به أيها القاضي».

المثال السابع والثلاثون: كاتب القاضي

[١٧٧] ومن حقه: أن يعرف مدلولات الألفاظ العرفية واللغوية، وأن يكون حسن الفهم عن الالفاظين من عوام الواقفين والمقرين وغيرهم، وأن ينبه كل لفظ على ما لعله يشك في إرادته له. ولقد ضاع كثير من أوقافنا في مدلولات ألفاظ الواقفين ضياعاً منشؤه الشروطيون، وقد كثر من الشروطين أن يكتبوا في بيع القرية مثلاً

“Köydeki mescit, mezarlık, kişilerin özel mülkiyetinde olan yerler ile vakıf arazileri hariç...” Fakat şürûtiler hariç tutulan bu kısımları köyün sınırlarını belirttiikten sonra zikretmiş, köyün sınırlarını verirken de istisna tutulan bu yerlerin sınırlarından bahsetmemişlerdir. Buradaki bilinmezlik meb’⁵e [satışa konu olan şeye] intikal etmiştir. eş-Şeyhü’l-İmâm [Takıyyüddin es-Sübki] şöyle demiştir: “Şayet bu hususlar akdin taraflarınca biliniyorsa alım-satım akdi sahihtir. Ancak bunlar bilinmiyorsa akit fâsid olabilir. Çünkü mezkûr hususlar hakkındaki bilgisizlik akdin konusunun kalan kısımları hakkında da bir bilgisizlik meydana getirir. Bütünün bilindiği ve istisna edilen kısımların bilinmediği durumların akde zarar vermeyeceği 10 söylenebilir. Fakat ben böyle bir nakil görmedim.”

[178] Şürûtilerin mehiri ipek üzerine yazmalarının câiz olup olmadığı konusunda ihtilâf vardır. Nevevî -Allah Teâlâ'nın rahmeti onun üzerine olsun- bunun haram olduğu yönünde fetva vermiş ve bu görüşünü Şâfiî 15 fukahanın görüşlerine dayandırmıştır. Ancak daha güçlü olan delile göre o helâldir çünkü bu, kadının yararına olan bir uygulamadır. eş-Şeyhü’l-İmâm [Takıyyüddin es-Sübki] mehiri önceleri ipek üzerine yazmaktan kaçınırdı. Sonraları ise onun mehiri ipek üzerine yazdığını gördüm ki onun son uygulaması bu şekildeydi. Bu konudaki tereddüt Şâfiî fukahanın çocukların 20 levhaları hakkındaki ihtilâfına¹ benzemektedir.

38. Kadı Hâcibi

[179] Görevi, ihtiyaç sahipleri için izin talebinde bulunmak ve davaları fukahanın zikrettiklerine uygun bir şekilde kadıya iletmektir.

39. Kadı Nakîbi

25 [180] Görevi, şahitler hakkında kadıya ve kadı hakkında da şahitlere bilgi vermektir.

40. Kadı Emînleri

[181] Görevi, yetimlerin ve kayıp şahısların² mallarını muhafaza etmektir. eş-Şeyhü’l-İmâm’a [Takıyyüddin es-Sübki] dayanan ve bize göre sahih 30 olan görüşe göre, kadının yetimin malından borç vermesi câiz değildir. Kadı, yetimin zekâtının verilmesini emrettiğinde zekâtı güzel ve hoş bir şekilde kendisine tahsis edilen kişiye vermesi kadı emînlerinin görevidir.

1 Üzerine Kur’ân âyetlerinin yazıldığı levhalar. Çocukların bu levhalara abdestsiz dokunmalarına cevaz verilmişken büyüklerin dokunmaları ise tartışılmıştır (Sübki, *Mu’id*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr v.dğr., (muhakkikin notu), s. 61, dn. 3).

2 Yaşadığı hâlde nerede olduğu bilinmeyen ve kendisinden uzun süre haber alınamayan kişi anlamındaki fıkıh terimi (bk. Beşir Gözübenli, “Mefkûd”, *DİA*, XVIII, 353-356).

خلا ما فيها من مسجد لله تعالى، ومقبرة، وملك لأربابه، ووقف، يذكرون ذلك بعد تحديد القرية، ولا يحددون هذا المستثنى، فيورث ذلك الجهل بالمبيع. قال الشيخ الإمام: إن كانت تلك المواضع معروفة للمتعاقدين صح البيع، وإلا فيحتمل أن يفسد؛ لأن جهالتها تقتضي جهالة الباقي المعقود عليه، ويحتمل أن يقال: الجملة معلومة ولا تضر جهالة القدر المستثنى. قال: ولم أر فيه نقلاً.

[١٧٨] وأما كتابة الشروطين الصداق في الحرير فمختلف في جوازه، وأفتى النووي رحمه الله تعالى بتحريمه، وعزاه إلى جماعات من أصحابنا، ولكن الأظهر حله؛ لأنه لمصلحة النساء. وقد كان الشيخ الإمام أولاً امتنع من كتابة الصداق على الحرير، ثم رأته يكتب عليه، وهذا آخر الأمرين منه، والتردد في المسألة شبيه باختلاف الأصحاب في ألواح الصبيان

المثال الثامن والثلاثون: حاجب القاضي

[١٧٩] ومن حقه: الاستئذان على ذوي الحاجات، ورفع الأمور إلى القاضي حسبما ذكره الفقهاء.

المثال التاسع والثلاثون: نقيب القاضي

[١٨٠] ومن حقه: تنبيه القاضي على الشهود، وتنبيه الشهود على القاضي.

المثال الأربعون: أمناء القاضي

[١٨١] وعليهم: التحفظ في أموال الأيتام والغائبين، والصحيح عندنا تبعاً للشيخ الإمام أنه لا يجوز للقاضي إقراض مال اليتيم، وعلى الأمناء إذا أمر القاضي بصرف زكاة اليتيم تأديتها لمن يعينها له مهنة ميسرة،

Yetimin zekâtının bir yılı doldurmadan verilmesi câiz değildir. Bir yetim annesi, çocuğuna düşen maldan onun nafakasını almak için bunlardan birinin kapısını aşındırmak durumunda kalırsa, o kimse çok büyük bir zulüm yapmış olur.

41. Dârü'l-Kâdî Vekilleri

[182] Bir topluluk, “onlar insanların haklarını korumak için kendilerini feda etmiş kimselerdir” diyerek onları överken, başkaları ise “onlar faziletli kimselerdir ancak bu faziletlerini satışı çıkarmışlardır” diyerek onları yermiştir. Bize göre hakikat, yaptıkları işin ücretini almış olsalar bile onlardan Allah rızasını umanların övülmüş, hukuka karşı mücadele edip onu hükümsüz kılmak isteyenlerin ise yerilmiş olduğudur.

[183] Onların görevi müvekkilin muradını iyi anlamak, olay ve taraflardan hangisinin haklı olduğu hususunda bilgi sahibi olmaktır. Vekîl oluşunu bahane edip haklı olan bir kimseye karşı haksız tarafı savunamaz. Hakkında tam olarak bilgi sahibi olmadan da delil öne süremez. Müvekkili vekile durum hakkında bir bilgisinin olmadığını söyler, vekîl de bunun doğru olmadığını bildiği hâlde onun sözüne dayanarak kişiyi savunursa o vekîl cehennemdedir.

42. Şühûd

[184] Maişet ve mübadelelerin çoğunu bunlar ellerinde tutarlar. Fukaha onların lehinde ve aleyhinde sözler sarf etmiş, haklarında çok fazla şey söylemiştir. Bir grup onları, Süfyân es-Sevrî'nin [ö. 161/778] “Şahitler dışında insanlar âdildir.” ve Abdullah b. Mübârek'in [ö. 181/797] “Şahitler sefil kimselerdir.” şeklindeki sözlerini zikrederek yermiş ve haklarında şu beyitleri söylemişlerdir:

Bir topluluk ki kızdıklarında mızrakları, insanlar arasında yalancı şahitliği yaymaktır

Onlar öyle sultanlardır ki hükümleri ancak tescil işleri, mülkler ve evlerde geçer

[185] Bir başkası ise şöyle demiştir:

Şühûdun öfkesinden sakın, öyle ki onların hükümleri hâkimlerin de üstündedir
Öyle bir topluluk ki, güçlü birinin düşmanlığından çekindiklerinde
kalemlerinin uçlarıyla kan dökerler

[186] Bir başkası ise yine şöyle demiştir:

Âdi ve rezil olan şühûdun dairelerine dikkat et!

Onlar hırsızlık yapan, [yalan yere] yemin eden ve yalan söyleyen alçak bir topluluktur

ولا يجوز إخراجها قبل الحول سلفاً، ومن أحوج أم اليتيم أن تتردد إلى بابه لأخذ نفقة اليتيم من ماله فقد ظلم ظلماً عظيماً.

المثال الحادي والأربعون: وكلاء دار القاضي

[١٨٢] وقد مدحهم قوم فقالوا: هم أناس نصبوا أنفسهم لخلاص حقوق الخلق، وذمهم آخرون فقالوا: هم أناس فضل عليهم الفضول فباعوه لغيرهم، والحق عندنا أن من أراد منهم وجه الله تعالى محمود وإن تناول أجرته، ومن أراد الخصام وإبطال الحقوق مذموم.

[١٨٣] ومن حقهم: التفهم عن الموكل، ومعرفة الواقعة، والحق في أي الطرفين، فلا يتوكل على المحق معتذراً بأنه وكيل، ولا يبدي من الحجة إلا ما يعرفه حقاً، أو يقوله له الموكل وهو يجهل الحال فيعتمد عليه، فإن علمه باطلاً وأدلى به فهو في جهنم

المثال الثاني والأربعون: الشهود

[١٨٤] وبهم قوام غالب المعاش والمبادلات، وقد ذكر الفقهاء ما لهم وما عليهم فاستوعبوا، وذمهم قوم وقالوا: إن سفيان الثوري قال: الناس عدول إلا العدول، وإن عبد الله بن المبارك قال: هم السفلة، وأنشدوا:

قوم إذا غضبوا كانت رماحهم
بث الشهادة بين الناس بالزور
هم السلاطين إلا أن حكمهم
على السجلات والأملاك والدور

[١٨٥] وقال آخر:

إياك أحقاد الشهود فإنما
أحكامهم تجري على الحكام
قوم إذا خافوا عداوة قادر
سفكوا الدما بأسنه الأقالم

[١٨٦] وقال آخر:

احذر حوانيت الشهو
د الأخرينا الأردلينا
قوم لثام يسرقو
ن ويحلفون ويكذبونا

[187] Bizce bunların tamamı aşırıya kaçma, ifrat ve haddi aşmadır. Onlardan kendisine emredilen şeyleri yapıp yasaklananlardan sakınanlar, övülen ve yaptıkları işin karşılığını alan kimselerdir. Ancak onların çoğu, olaylara şahit olabilmek için koşuştururlar ki bu kötü görülen bir davranıştır. Mahkemedeki şahitlikleri esnasında ücret alırlar, esasen bu da haramdır. Kazandıkları paraları dairelerinde bölüşürler ki bu bir ebdân ortaklığıdır¹ ve câiz değildir. Şahitlerin, bu saydıklarımızın tamamına dikkat etmeleri ve Allah Teâlâ'nın hakkını gözetmeleri gerekir. Şühûdü'l-kıyme² ye² gelince, onlar büyük bir tehlikededirler.

43. Vakıf Nâzırı ve Yöneticileri

[188] Onun görevi vakfı kurmak ve geliştirmektir. Şâfiî fukaha şöyle demiştir: Yetim malına velî olan kişinin bu malı arttırmak hususunda aşırıya gitmesine gerek yoktur. Gerekli olan, nafaka ve masrafların malı tüketmesine izin vermeyecek biçimde malı arttırmaya çalışmasıdır. Yetimin mevcut malı sahihtir, bu miktara yapılacak artış ise nimetin şükürü kabîlindedir.

[189] Öğrencilerinin sayısı kesin olarak belirlenmemiş medreselerin varlığı yaygınlaşmıştır. Kadı veya nâzır böyle bir medreseye bazı kimseleri yerleştirir ve bu kimselere ödenecek maaşların toplamı vakıf gelirlerinin tamamına denk olursa, bu durumda yeni bir öğrencinin medreseye yerleştirilmesi câiz olur mu? İbnür-Rifa [ö. 710/1310] bunun câiz olmadığını söylemiştir. Benim de kendisiyle aynı görüşte olduğum eş-Şeyhül-İmâm [Takıyyüddin es-Sübkî] da medresede her bir öğrenci için belirli miktarda tahsisat ayrılmış ise aynı şekilde bunun câiz olmadığını söylemiştir. Bununla beraber, örneğin vakıf gelirleri on öğrenci için tahsis edilmiş ve her bir öğrenciye ne kadar ücret tahsis edildiği kesin olarak belirlenmemiş ise -öğrenci sayısı belirlenmemiş medreselerin çoğunun durumu böyledir- yeni bir öğrencinin bu medreseden istifade etmesinde bir mâni yoktur.

1 İki veya daha fazla kişinin belli bir iş yapmak üzere kurdukları iş gücü ortaklığı demek olan ebdân, İslâm hukukunun klasik sistematığı içinde akid şirketlerinin bir türünü teşkil eder. Ebdân ortaklığı Hanefî, Mâlikî, Hanbelî ve Zeydiyye hukuk ekollerine göre câiz; Şâfiî, Zâhirî ve Ca'ferî ekollerine, İmâm Mâlik'in talebesi Leys b. Sa'd'a ve bir rivayette Ebû Hanîfe'nin talebesi Züfer b. Hüzeyl'e göre ise câiz değildir. Bu ortaklığı câiz görmeyenler, bu nevi şirkette sermaye bulunmadığını, herkesin çalışma ve verimliliğinin farklı olacağını, bu sebeple akdin konusunda belirsizlik bulunduğunu, kâr paylaşımının belli bir ölçüsünün olmayacağını ileri sürerler (Orhan Çeker, "Ebdân", *DİA*, X, 71).

2 Bir şeyin değerinin tespit edilmesinde uzman kişiler olan şühûdü'l-kıyme, tazminatlar, yetim mallarında ya da bir eşyanın değerinin tespit edilmesinde şهادetlerine itimat edilen kimselerdir (Muhammed İmâre, *Kâmusü'l-Mustalahâti'l-İktisâdiyye fi'l-Hadârati'l-İslâmiyye*, s. 321).

[١٨٧] وكل هذا عندنا غلو وإفراط وتجاوز، من سلك منهم ما أمر به واجتنب ما نهى عنه محمود مأجور، غير أنه قد غلب على أكثرهم التسرع إلى التحمل، وذلك مذموم، وأخذ الأجرة على الأداء وهو حرام، وقسمة ما يتحصل لهم في الحانوت، وذلك منهم شركة أبدان وهي غير جائزة، فعليهم النظر في ذلك كله، ومراقبة الحق سبحانه وتعالى، وأما شهود القيمة فعلى خطر عظيم.

المثال الثالث والأربعون: ناظر الوقف ونحوه من المباشرين

[١٨٨] ومن حقه: العمارة، والتنمية. وقول الأصحاب: إن ولي اليتيم لا يجب عليه المبالغة في الاستنماء، وإنما الواجب عليه أن يستتمي قدر ما لا تأكل النفقة والمؤن، المال صحيح ولكن الزيادة من شكر النعمة.

[١٨٩] ومما تعم به البلوى مدرسة غير محصور عدد فقهاؤها، فنزل القاضي أو الناظر فيها أشخاصاً وقدّر لهم من المعلوم ما يستوعب قدر الارتفاع، فهل يجوز تنزيل زائد؟ قال ابن الرفعة: لا يجوز. قال الشيخ الإمام، وهو الذي استقر عليه رأيي: بشرط أن يكون في مدرسة قدر للفقهاء -مثلاً- قدر معين، أما لو وقف عشرة فقهاء -مثلاً- ولم ينص في معاليمهم على قدر ولا جزء معين من أصل الوقف، وهو غالب ما يقع في المدارس التي ليست بمحصورة فلا يمتنع.

[190] Vakıf nâzırı harap bir dükkân veya benzer bir yeri, tamir masrafını kiracının malından harcayarak tamir etmesi karşılığında kiraya verdiği durumlarda, kiracının yapmış olduğu bu harcama kira bedelinden düşülür. Böyle bir kira akdi geçersizdir. Çünkü dükkân zaten kira akdi sırasında kullanılacak durumda değildir. Ancak dükkânı kendisinden faydalanmaya müsait bir hâlde, belirli bir ücret karşılığı kiraya verir, sonra da kiralayan kişiye burayı tamir etmesi için müsaade ederse işte bu câizdir. Râfiî, “İcâre” bahsinin başında bunu açıklamıştır.¹ Hamamın, tamir vb. bir sebeple âtl kalacağı vaktin [bu dönemdeki maddi zararın] kiraya verene değil de kiracıya yükletilmesi şartıyla kiralanması câiz değildir.

44. Beytümâl Vekîli

[191] Beytümâlde kalması gereken varlıkları satmamak onun görevidir. Ancak yetimin mallarının onun menfaatine olan durumlarda satılabilmesi gibi açık bir fayda ya da bir ihtiyaç olduğu durumlarda bu malları satabilir.

[192] Günümüzde müslümanların ihtiyacından fazla olan malları satan beytümâl vekîlleri çoğaldı. İbnü'r-Rîf'a ve babam eş-Şeyhü'l-İmâm [Takıyyüddin es-Sübki] -Allah onlara rahmet etsin- bunun haram olduğuna dair fetva vermişlerdir. Günümüz fukahası, sultanın görevi bırakması veya ölmesi durumunda beytümâl vekîlinin de görevinin sona erip ermeyeceği konusunda tereddüt etmişler, eş-Şeyhü'l-İmâm [Takıyyüddin es-Sübki] onun bu sebeple görevden alınamayacağını belirtmiştir.

45. Muhtesib

[193] Onun görevi yiyecekleri denetlemek ve müslümanların ona ihtiyaç duydukları bu türden konularda onların sıkıntılarını gidermektir. Muhtesib, içecekler hususunda şarap satıcısının şarabı fukkâ² ve aksimâvî³ diye kandırması; yiyecekler hususunda ise aşçının köpek etini koyun etimiş gibi sunmasına dikkat etmelidir. Bunları göz önünde bulundurarak Rabbi olan Allah'tan [cc] sakınmalı, Allah Teâlâ'nın müslümanlar için kerih gördüğü pis şeylerin onların midesine girmesine sebep olmamalıdır.

[194] Sahih olan görüşe göre, normal zamanlarda narh koyması muhtesibe yasaklanmıştır. Bir görüşe göre, pahalılık zamanlarında narh konulabilir. Diğer bir görüşe göre ise dışarıdan gelmeyip beldede ziraatı yapılan ürünlere kış mevsiminde narh koymak câizdir. Şayet hükümdar narh koyarsa reâyâ onun hükmüne itaat eder, kim de buna karşı çıkarsa ta'ziri hak eder.

1 Bk. Ebü'l-Kâsım Abdülkerim b. Muhammed el-Kazvîni İbnü'r-Râfiî, *el-Muharrer fi Fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî* (thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil), Beyrut 2005, s. 225-236.

2 Arpanın mayalanmasıyla elde edilen bir tür içecek (İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “f-k-a” md.).

3 Grekçe “Oxymel” kelimesinden türetilen ve sirke ile bal karıştırılarak elde edilen, aynı zamanda tedavi amaçlı da kullanılan bir içecek türü (Dozy, *Supplément aux Dictionnaires Arabes*, Leiden 1881, I, 30).

[١٩٠] ومنه ناظر وقف يؤجر حانوتًا أو نحوهِ خرابًا، بشرط أن يعمره المستأجر بماله، ويكون ما أنفقه محسوبًا من أجرته، وهذه الإجارة باطلة؛ لأنه عند الإجارة غير منتفع به، أما إن كان الحانوت منتفعًا به، فأجره بأجرة معلومة، ثم أذن للمستأجر في صرفها إلى العمارة جاز، صرح به الرافعي في أوائل الإجارة، ولا يجوز إجارة الحمام بشرط أن يكون مدة تعطله بسبب عمارة أو نحوها محسوبة على المستأجر لا على المؤجر.

المثال الرابع والأربعون: وكيل بيت المال

[١٩١] فمن حقه: أن لا يبيع من أملاك بيت المال ما المصلحة في بقائه، ولا يبيع إلا بغبطة ظاهرة، أو حاجة؛ كما في البيع على اليتامى.

[١٩٢] وكثر في زماننا من وكلاء بيت المال من يبيع من الشارع ما يفضل عن حاجة المسلمين، وقد أفتى ابن الرفعة والشيخ الإمام الوالد رحمهما الله تعالى بأن ذلك حرام، وفقهاء العصر يترددون في انعزال وكيل بيت المال بانعزال الإمام الأعظم أو موته، وكان الشيخ الإمام يرى أنه لا ينعزل بذلك.

المثال الخامس والأربعون: المحتسب

[١٩٣] وعليه: النظر في القوت، وكشف غمة المسلمين فيما تدعو حاجتهم إليه من ذلك، والاحتراز في المشروب فطالما أوهم الخمار أنه فقاعي أو أقسماوي، والمأكل فطالما أوهم الطباخ أن لحم الكلاب لحم ضأن، فليتنق الله ربه ولا يكن سببًا في إدخال جوف المؤمنين ما كرهه الله تعالى لهم من الخبائث.

[١٩٤] ويحرم عليه التسعير في كل وقت على الصحيح، وقيل: يجوز في زمان الغلاء، وقيل: يجوز إذا لم يكن مجلوبًا، بل كان يزرع في البلد وكان عند الشتاء، وإذا سعر الإمام انقاد الرعية لحكمه، ومن خالفه استحق التعزير.

[195] Muhtesibin -özellikle Şam bölgesinde- sorumluluğunda olan şu iki duruma dikkat etmesi gerekir. Birincisi altın veya gümüşten darp edilmiş paralardır. Bu paralardaki altın ve gümüş oranlarında hile yapılmasının insanların iktisadî açıdan kayba uğramasına yol açtığı aşikârdır. Onun görevi, doğru ölçütlere dayanarak paraların ayarına dikkat etmek ve müslümanların sikkelerinin durumunu araştırmaktır.

[196] İkincisi ise sulardır. Dolayısıyla onun bir görevi de suların dağıtımına dikkat etmektir. Örneğin Şam bölgesindeki bazı insanlar, belirli bir ücret karşılığında Sevrâ ve Be'nâs nehirlerinden belirli bir miktar su satın almayı âdet edinmişlerdi. Bunlardan biri satım akdini suyun yatağında yapar. Burada onun da “şu kadar parmak” diye anlaşmak suretiyle belirli bir miktar hakkı olur. Hakkı olan bu suyu, insanların suyunun üzerinden akıtarak geçirir. Bunu yaparken de bu insanların çok azının rızasını alır. O, bu şekilde akdın sıhhatine hile karıştırmış olur. eş-Şeyhü'l-İmâm [Takıyyüddin es-Sübki] bu konuda şiddetli eleştirilerde bulunmuştur. Ayrıca onun bu konuda *el-Kelâm alâ Enhâri Dimaşk* adını verdiği bir eseri vardır.

[197] Sonuç olarak, Dimaşk nehirleri üzerinde tüm yaratılmışların eşit hakkı vardır. Onlardan her biri, yakınlıklarına göre nehirden istifade ederler. Sudan ya da suyun yatağından herhangi bir şeyin satılması câiz değildir. [Bu konuda] insanlardan bir grubun ya da onların tamamının rızası da bir şey ifade etmez. Çünkü onlar, bu nehirlerin mülkiyetine değil ancak kullanım hakkına sahiptirler. Şam ahalisinin tamamının rızası da [bu konuda] bir şey ifade etmez. Çünkü bunların razı olması, kendilerinden sonra gelecek olan nesillerin de razı olduğu anlamına gelmez.

46. Ulemâ

[198] Ulemâ müfessirler, muhaddisler, fukaha, usûlcüler, kelimciler, nahivciler ve daha başkaları olmak üzere pek çok gruba ayrılır. Bu grupların her birinin de başka alt kolları vardır.

[199] Bunların tamamının görevi müslümanları irşad etmek, fetva isteyenlere fetva vermek, isteyene nasihat etmek ve talep edene ilmini sunmaktır. Çünkü her kim bir ilmi gizlerse, Allah Teâlâ ona ateşten bir gem vurur.¹ Ulemânın ilim vasıtasıyla riyaya, böbürlenmeye ve gösterişe meyletmemesi, ilmi dünyalık elde etmenin bir yolu olarak görmemesi gerekir. Şüphesiz dünya nimetleri ilimden daha düşük seviyededir.

1 Aynı anlama gelen bazı hadisler için bk. İbn Mâce, “Mukaddime”, 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr.), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1997, XVI, 293.

[١٩٥] ومن مهمات المحتسب، لا سيما في بلاد الشام أمران ارتبطا به: أحدهما: النقود من الذهب والفضة المضروبين، ولا يخفى أن في زغلهما هلاك أموال البشر، فعليه اعتبار العيار بمحك النظر، والتثبت في سكة المسلمين.

[١٩٦] وثانيهما: المياه، فعليه الاحتراز في سياقها، وقد جرت عادة أناس في الشام أن يشتري بعضهم قدرًا معلومًا من ماء نهر ثورَى أو بأناس مثلاً، ويتحيل لصحته بأن يورد العقد على مقره بما له فيه من حق الماء، وهو كذا أصبغًا، ثم يسوقه ويحمله على مياه الناس برضا طائفة يسيرة منهم. وكان الشيخ الإمام رحمه الله تعالى يشدد النكير في هذا، وله فيه تصنيف سماه: «الكلام على أنهار دمشق».

[١٩٧] والحاصل أن الخلق في أنهار دمشق سواء، يقدم الأعلى منهم فالأعلى، ولا يجوز بيع شيء من الماء ولا مقره، ولا يفيد رضا قوم ولا كلهم؛ لأنهم لا يملكون إلا الانتفاع، بل ولا رضا أهل الشام بجملتهم؛ لأن رضاهم لا يكون رضا من بعدهم ممن يحدث من الخلق.

المثال السادس والأربعون: العلماء

[١٩٨] وهم فرق كثيرة منهم: المفسر، والمحدث، والفقهاء، والأصولي، والمتكلم، والنحوي وغيرهم، وتتشعب كل فرقة من هؤلاء شعوبًا وقبائل.

[١٩٩] ويجمع الكل أنه حق عليهم: إرشاد المسلمين، وإفتاء المستفتين، ونصح الطالبين، وإظهار العلم للسائلين، فمن كتم علمًا ألجمه الله تعالى بلجام من نار. وأن لا يقصدوا بالعلم الرياء والمباهاة والسمعة، ولا جعله سبيلاً إلى الدنيا؛ فإن الدنيا أقل من ذلك.

[200] Fudayl [b. İyâz] [ö. 187/803] -Allah Teâlâ ona rahmet etsin- şöyle demiştir: “Şu üç kişiye acırım: Kavminin önde geleni iken zelil olana, zengin iken fakir düşene, âlim iken dünyanın elinde oyuncak olana.” Şairin biri de şöyle demiştir:

5 Hidâyet karşılığı sapkınlığı satın alana şaşardım
Bundan daha şaşılacak olan, dini karşılığında dünyayı satın alandır
Bu ikisinden daha şaşırtıcı olan ise başka birinin dünyası için kendi dinini satandır
İşte bu kimsenin durumu diğer ikisinden daha fenadır

10 [201] Âlim olmanın en alt derecesi dünyanın değersizliğini, rezilliğini, bedbahtlığını ve geçiciliğini; âhiretin ise yüceliğini, berraklığını ve devamlılığını idrak etmektir. Âlim bu ikisinin birbirine zıt olduğunu bilmelidir. Dünya ve âhiret, birini razı ettiğinde diğerini öfkелendirdiğın iki kuma gibidir. Tıpkı terazinin kefeleri gibi, biri ağır bastığında diğeri hafifler. Ya da güneşin doğuşu ve batışı gibidirler, biri yakınlaştıkça diğeri uzaklaşır. Yine bunlar, ikisinden biri dolu olan iki kadeh gibidirler. Dolu olan kadehten boş olana akıtılan miktar kadar dolu olanda bir azalma olur.

[202] Dünyanın değersizliğini, bedbahtlığını ve onun zevklerinin ke-
derle yoğrulmuş olduğunu bilmeyen kişi delidir. Çünkü dünyada müşâ-
hede edilenler ve tecrübeler, akıl sahiplerini bu sonuca götürür. Nasıl olur
20 da ulemâ arasında böyle akılsız bir kimse bulunabilir! Âhiretin daha yüce ve devamlı olduğunu bilmeyen kimse ancak imandan yoksun bir kâfirdir. Peki, ulemâ arasında imanı olmayan bir kimse nasıl bulunabilir? Dünya ve âhiretin birbirinin zıddı olduğunu ve asla bir araya gelemeyeceklerini bilmeyen kişi ancak cahildir. Bütün bunları bilip de dünyayı âhirete tercih eden kimse ise şeytanın esiri olmuş, arzuları onu helâk etmiş ve sapkınlığı ona üstün gelmiş demektir. Bu durumdaki biri nasıl ulemâdan sayılabilir!

[203] İlmını dünyalık elde etmeye vesile kılmış âlime gerçekten şaşarım. O, dünyada, kendisinin erişemediği yerlere erişmiş pek çok cahil olduğunu
30 görür. Dünya cehâletle elde edilebilecek ise niçin onu eşyanın en güzeli olan ilimle satın alalım? Âlim, ilimle ancak Allah Teâlâya yönelmeyi ve mele-i a'lâyâ¹ ulaşmayı gaye edinmelidir.

1 Kur'an'da iki yerde geçen (es-Sâffât, 37/8; es-Sâd, 38/69) mele-i a'lâ ibaresi müfessirlerin çoğu tarafından yücelerde bulunan melekler ve melekler topluluğu şeklinde yorumlanmıştır (bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîrû Mukâtil b. Süleymân* (thk. Abdullah Mahmud Şehhâte), Beyrut 2002, III, 602; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezid, *Câmi'ul-Beyân fî Têvîli'l-Kur'an* (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Beyrut 2000, XXI, 16; Zemahşeri, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâ-mizi'l-Tenzil*, Beyrut 1986, IV, 36; Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Mefâtihü'l-Gayb*, Beyrut 1999, XXVI, 320.

[٢٠٠] قال الفضيل رحمه الله تعالى: إني لأرحم ثلاثة: عزيز قوم ذل، وغني افتقر، وعالم تلعب به الدنيا، وأنشد بعضهم:

عجبت لمبتاع الضلالة بالهدى ومن يشتري دنياه بالدين أعجب
وأعجب من هذين من باع دينه بدنياه سواه فهو من ذين أخرب

٥ [٢٠١] فأقل درجات العالم: أن يدرك حقارة الدنيا، وخستها، وكدورتها، وانصرامها، وعظم الآخرة، ودوامها، وصفاءها، وأن يعلم أنهما متضادتان، وأنهما ضرطان متى أرضيت واحدة أسخطت الأخرى، وكفتنا ميزان متى رجحت إحداهما خفت الأخرى، وكالمشرق والمغرب متى قربت أحدهما بعدت الأخرى، وكقدحين إحداهما مملوء فقد ر ما تصب منه في الآخر تفرغ من هذا.

١٠ [٢٠٢] فمن لا يعلم حقارة الدنيا وكدورتها وامتزاج لذاتها بالهموم فاسد العقل؛ فإن المشاهدة والتجربة ترشد العقلاء إلى ذلك، فكيف يكون في العلماء من لا عقل له! ومن لا يعلم عظم أمر الآخرة ودوامها فهو كافر لا إيمان له، فكيف يكون من العلماء من لا إيمان له! ومن لا يعلم أنهما ضرطان والجمع بينهما بعيد فهو جاهل، ومن علم هذا كله ثم آثر الدنيا علي الآخرة فهو أسير الشيطان، وقد أهلكته شهوته، وغلبت عليه شقوته، فكيف يعد من العلماء من هذه درجته!

[٢٠٣] ووحق الحق إني لأعجب من عالم يجعل علمه سبيلاً إلى حطام الدنيا، وهو يرى كثيراً من الجهال وصلوا من الدنيا إلى ما لا ينتهي هو إليه، فإذا كانت الدنيا تنال مع الجهل فما بالناس يشتريها بأنفس الأشياء وهو العلم فينبغي أن يقصد بالعلم وجه الله تعالى، والترقي إلى جوار الملأ الأعلى.

٢٠

[204] Ulemâ ve onların yapmaları gerekenler hakkında söylenecek çok söz olmakla birlikte, biz sadece önemli hususlara dikkat çekeceğiz. Daha önce zikrettiğimiz gibi ulemâ arasında dünyada yükselmek isteyen, sultanların ve emîrlerin kapılarına sık sık gidip gelen, mansıb ve makam düşkününü kimseler bulunmaktadır. Böyle yapmaları kalplerinin kararmasına, kalplerindeki samimiyetin kaybolmasına ve gaybı hakkıyla bilen Allah Teâlâ'dan uzaklaşmalarına sebep olur. Böyle şeylerle meşgul olmak, onları ilimlerini arttırmaktan da alıkoyar. Hükümdarların kapılarını aşındırırken fıkhıdaki yetkinliğini yitirmiş ve bildiklerini unutmuş nice fukaha gördük. Onların bu durumları emîrlerin ulemâ hakkında kötü düşünmesine neden olmuştur. Çünkü emîrler sürekli yanlarına gelip giden ulemâyı küçük görürler. Onların fukahaya duydukları saygı, kendilerine gelip ihtiyaçları konusunda talepte bulunmalarına kadardır. Ulemânın bu tavrı, emîrlerin ilim ehli hakkında suizan beslemelerine, fukahanın verdiği fetvalara itaat etmemelerine, dahası ilmi ve ilimle iştigal edenleri kusurlu görmelerine yol açar ki bu büyük bir fenalıktır ve âlemin helâki bu şekilde olur.

[205] Bir fakih sana sultanların kapısını aşındırmanın hakkı yüceltmek, dine yardım etmek ve düzgün bir gaye için olduğunu söylediği zaman ona de ki: “Şayet söylediğin doğru ise -ki sen kendini daha iyi bilirsin- büyük bir tehlikesin demektir. Çünkü saydığın sebeplerle âhireti gözettiğini iddia ettiğin hâlde dünyalık dertlere dalmışsın. Bu durum kesin iken dünya ile birlikte sürüklendiğin sürece artık sana güvenemeyiz.” İşte bu yüzden Süfyan es-Sevrî şöyle demiştir: “[Hükümdarlar] seni kendilerine, *De ki: O, Allah'tır, bir tektir,*¹ âyetini okumak üzere bile çağırırsalar bunu yapma ve âyeti okuma!” Özetle, kendini en iyi tanıyan sensin. Bu yüzden nefsini yokla!

[206] Kadı Ebü'l-Hasen Ali b. Abdülazîz el-Cürcânî'nin şu şiirini ben Hâfız Ebü'l-Abbas b. el-Muzaffer el-Eş'arî'den kıraat yoluyla aldım, o el-Hasen b. Ali b. Ebî Bekr Muhammed b. el-Hallâl'den kıraat yoluyla aldı, o Ca'fer el-Hemedânî'den semâ yoluyla aldı, o Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Yahyâ el-Osmânî ed-Dîbâcî el-İmâm'dan aldı, o Allâme Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî'nin kendisine Mekke-i Müşerrefe'den yazması ve icâzet vermesi üzerine kitâbet yoluyla aldı.

1 el-İhlâs, 112/1.

[٢٠٤] والكلام في العلماء وما ينبغي لهم يطول، ولكننا نبه على مهمات: فمن هؤلاء: من يطلب العلو في الدنيا، والتردد إلى أبواب السلاطين والأمراء -كما ذكرناه، وحب المناصب والجاه، فيؤدي ذلك إلي أن قلبه يظلم بهذه الأكدار، ويزول صفاه بهذه الأمور التي تظلم القلوب، وتبعد عن علام الغيوب، وإلى أنه يشتغل بهم وبها عن الازدياد في العلم، فكم رأينا فقيهاً تردد إلى أبواب الملوك فذهب فقهه، ونسي ما كان يعلمه، وإلى فساد عقيدة الأمراء في العلماء، فإنهم يستحقرون المتردد إليهم، ولا يزالون يعظمون الفقيه حتى يسألهم في حوائجه، ويؤول ذلك إلى أنهم يظنون في أهل العلم السوء، ولا يطيعونهم فيما يفتون به، وينقصون العلم وأهله، وذلك فساد عظيم، وفيه هلاك العالم.

[٢٠٥] وإن قال لك فقيه: إن التردد إلى أبواب السلاطين؛ لإعزاز الحق، ولنصرة الدين ولغرض من الأغراض الصحيحة. فقل له: إن صح ما تقول وأنت أخبر بنفسك، فأنت على خطر عظيم؛ لأنك قد انغمست في الدنيا، وأنت تدعي أنك تقصد بها الآخرة، وإن ثبت هذا فما نأمن عليك أن تنجر مع الدنيا، ولذلك كان سفيان الثوري رحمه الله تعالى يقول: إن دعوك لتقرأ عليهم: ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ [الإخلاص، ١/١١٢]، فلا تمض، ولا تقرأها. وبالجملة أنت أخبر بنفسك، فابحث عنها.

[٢٠٦] أنشدنا الحافظ أبو العباس بن المظفر الأشعري بقراءتي عليه قال: أنشدنا الحسن بن علي بن أبي بكر بن محمد بن الخلال بقراءتي قال: أنشدنا جعفر الهمداني سماعاً، قال: أنشدنا أبو محمد عبد الله بن عبد الرحمن بن يحيى العثماني الديباجي الإمام قال: كتب إلي العلامة أبو القاسم محمود بن عمر بن محمد الزمخشري من مكة المشرفة وأجازني حينئذ،

[Tahvil] Yine o, Ahmed b. Ali el-Hanbelî, Zeyneb bint el-Kemâl ve Fâtıma bint Ebî Ömer'den kitâbet yoluyla aldı. O sırasıyla Muhammed b. Abdülhâdî'den, o el-Hâfız Ebî Tâhir es-Silefî'den ve o da Zemahşerî'den aldı. Zemahşerî, Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hârizmî'den, o Ebû Sa'd el-Muhsin b. Muhammed el-Cüşemî'den, o el-Hâkim Ebû'l-Fazl İsmâil b. Muhammed b. el-Hasen'den ve o da Cürçânî'den ona ait şu şiiri nakletti:

Bana insanlardan uzaklaşıp içime kapandığımı söylüyorlar
Aslında onlar, zillete düşmekten kaçınan bir adam görmekteler
Çünkü insanların kendilerine yaklaşıp hak ettiği değeri vermediklerini
gördüm
Bu yüzden izzet-i nefsinin koruyan kimseye ikramda bulunulur
Üzerimde çakan her şimşek beni korkutmaz
Rastladığım herkesin ihsanını da kabul edecek değilim
Bir işi kaçırdığım zaman gözümde uyku girmez
Ardından ise büyük pişmanlık duyarım
İlmin hakkını vermiş olmam
Onu nefsimin arzuladığı bir şeye vesile kıldığımda
Şu su kaynağıdır deseler, ben de görüyorum derim
Fakat yiğit kişi susuzluğa dayanabilir
Ben ilim yolunda canımı feda ettim
Görüşüğüm herkese hizmet etmek için değil, bana hizmet edilsin diye
İlim yolunda zorluk çekerek yetiştim de mahsulüm zillet olmadı mı?
O hâlde cahil kalmak en doğrusudur
İlim ehli şayet ilmi muhafaza ederse ilim de onları muhafaza eder
Şayet benliklerinde ilmi yüceltirlerse ilim yücelmiş olur
Ancak onlar ilmi küçümsediler ve o değersizleşti
Arzularıyla ilmin yüzünü kirlettiler, öyle ki o artık asık suratlı oldu

[207] “İlmi yüceltirlerse ilim de onları yüceltir.” diyen doğru söylemiştir. Ben bu şiirdeki “ayn” harfini fethalı okuyorum. Çünkü ilim yüceltildiği zaman yüceltir. Zira ilmin kendisi zaten yücedir. Bu nedenle ben “İlmi küçük görürlerse zelil olurlar.” diyorum. Rivayetin aslında ise ilmin zelil olduğu söylenmiştir. Yine rivayetin aslında “ayn” harfi “damme” ile yazılmıştır ancak daha doğru olan, harfin “fetha” okunmasıdır.¹ Şeyhülislâm Takıyyüddin b. Dakîkul’id [ö. 702/1302] bu beyitlere baktı ve şöyle bir nazîre yazdı:

1 Sübkî burada Arapça orijinali “ولو عظموه في النفوس لعظما” ve “ولكن أدلوه فهان وذنسوا” şeklinde olan şiirin sondan ikinci ve üçüncü mısralarındaki “لعظما” ve “فهان” kelimelerinin okunuşları üzerinden birtakım tahliller yapmaktadır.

وكتب إلى أحمد بن علي الحنبلي، وزينب بنت الكمال وفاطمة بنت أبي عمر، عن محمد بن عبد الهادي، عن الحافظ أبي طاهر السلفي عن الزمخشري قال: أنشدنا أحمد بن محمد بن إسحاق الخوارزمي قال: أنشدنا أبو سعد المحسن بن محمد الجشمي قال: أنشدنا الحاكم أبو الفضل إسماعيل بن محمد بن الحسن قال: أنشدنا القاضي أبو الحسن علي بن عبد العزيز الجرجاني لنفسه:

يقولون لي فيك انقباض وإنما رأوا رجلاً عن موقف الذل أحجماً

أرى الناس من دانا هم هان عندهم ومن أكرمه عزة النفس أكرماً

وما كل برق لاح لي يستفزني ولا كل من لاقيت أرضاه منعماً

وإني إذا ما فاتني الأمر لم أبت أقلب كفي إثره متندماً

ولم أفض حق العلم إن كان كلما بدا طمع صيرته لى سلماً

إذا قيل هذا منهل قلت قد أرى ولكن نفس الحر تحتمل الظماً

ولم أبتذل في خدمة العلم مهجتي لأخدم من لاقيت لكن لأخدماً

أأشقى به غرساً وأجنيه ذلة إذا فاتباع الجهل قد كان أحزماً

ولو أن أهل العلم صانوه صانهم ولو عظموه في النفوس لعظماً

ولكن أذلوه فهان ودنسوا محياه بالأطماع حتى تجهماً

[٢٠٧] فلقد صدق هذا القائل، لو عظموا العلم لعظمهم، وأنا أقرأ قوله:

«لعظماً» بفتح العين فإن العلم إذا عظم يعظم، وهو في نفسه عظيم، ولهذا أقول: ولكن أهانوه فهانوا، ولكن الرواية فهان، ولعظم بضم العين، والأحسن ما أشرت إليه. وقد نحا شيخ الإسلام تقي الدين بن دقيق العيد نحو هذه الأبيات فقال:

Bana diyorlar ki; yüksek makamlara çıkmaz mısın?
 Sabırlı ve kanaatkâr bir kimsenin hayatı tatsızdır
 Deveni bağlamaz mısın bir şehirde?
 Yüce bir kimsenin gölgesinde onu çözene dek
 5 Ki orada önde gelen cömert kimseler vardır
 Dilediklerinde çorak beldeleri suya kavuştururlar
 Orada öyle kadılar vardır ki
 İlimden hiçbir şey zayi olmadan kendilerine aşikârdır
 Orada dinde, fazilette ve seçkinlikte öyle kimseler vardır ki
 10 Bütün parmaklar onların yüce makamına işaret eder
 Orada şüphesiz düşüklük ve zillet de vardır
 Kalk, çabala ve durmadan rızkının peşinde koş
 Ben ise bu kimselere diyorum ki, evet koşarım
 Bir yerde zelil, düşük ve hakir görünmek istediğimde
 15 Koşarım, beklemem beni mutlu etmediğinde
 Görüşmenin yasak ve gizli olduğu kimselerin kapısında
 Ancak yoluma nifak çıktığında koşar
 Tasannu elbisesi içinde gider gelirim
 Koşarım ancak içimde hiçbir şey kalmadığında
 20 Takvâ ve verânın hakkını gözetecek
 Yüksek mevkilerdeki kimselerle oturup kalkan nice kimseler vardır ki
 Göğüslerinde hiç sönmeyen bir ateş yanar
 İlim ehliyle beraber olan nice kimseler de vardır ki
 Meclislerde zor meselelerle uğraşıp dururlar
 25 Aslında nefisleri koruyup biten münazarayı
 Onlar çok kötü bir yöne çektiler
 Sahibinin makamına hâlel getiren saçmalıklardan
 Veya o mecliste kaybedilmiş bir hakkı savunamayıp [âcizlikle] susup kalmak
 Ya din ve takvâ mesleği ölür
 30 Yahut insanın boğazı düğümlelenip kalır

[208] Ulemâ arasında, kadılık ve diğer mansıbları elde edebilmek için vaktini zayi edenler vardır. Oysa istedikleri rızık bu mansıb peşinde koşmadan da elde edilebilir. Şayet arzuladıkları dünyalık ise orduda, divanlarda veya başka bir yerde çalışarak da hedeflerine ulaşabilirler. Çünkü dünyalıklar daha ziyade bu gibi işlerle meşgul olanların elindedir.

[209] Bahsettiğimiz bu zümre arasında kadılık görevine zorla getirildiğini söyleyenler vardır. Ancak ben, şimdiye dek gerçekten bu göreve zorla getirilen birini görmedim. Seleften bazıları kadılık görevini üstlenmeye zorlanmış,

يقولون لي هلا نهضت إلى العلا	فما لذ عيش الصابر المتقنع	
وهلا شددت العيس حتى تحلها	بمصر إلى ظل الجنب المرفع	
ففيها من الأعيان من فيض كفه	إذا شاء روى سيله كل بلقع	
وفيه قضاة ليس يخفى عليهم	تعين كون العلم غير مضيع	
وفيه شيوخ الدين والفضل والألى	يشير إليهم بالعلا كل إصبع	٥
وفيه وفيها والمهانة ذلة	فقم واسع واقصد باب رزقك واقرع	
فقلت نعم أسعى إذا شئت أن أرى	ذليلاً مهاناً مستخفاً بموضع	
وأسعى إذا ما لذ لي طول موقفي	على باب محجوب اللقاء ممنع	
وأسعى إذا كان النفاق طريقتي	أروح وأغدو في ثياب التصنع	
وأسعى إذا لم يبق في بقية	أراعي بها حق التقى والتورع	١٠
فكم بين أرباب الصدور مجالساً	تشب بها نار الغضا بين أضلعي	
وكم بين أرباب العلوم وأهلها	إذا بحثوا في المشكلات بمجمع	
مناظرة تحمي النفوس فتنتهي	وقد شرعوا فيها إلى شر مشرعي	
من السفه المزري بمنصب أهله	أو الصمت عن حق هناك مضيع	
فإما توفى مسلك الدين والتقوى	وإما تلقى غصة المتجرع	١٥

[٢٠٨] ومنهم: من يضيع كثيراً من وقته في طلب القضاة وغيره من المناصب، فإن كان مراده القوت، فالقوت يجيء بدون ذلك، وإن كان مراده الدنيا فقد كان في اشتغاله بصناعة الأجناد والدواوين وغيرهم من العامة ما لعله أنجح في مقصده؛ فإن الدنيا في أيدي أولئك أكثر.

[٢٠٩] ومن هذه الطائفة من يقول: أكرهت على القضاء، وأنا لم أر إلى الآن من أكره على القضاء الإكراه الشرعي، وقد ضرب جماعة من السلف على أن يلوا القضاء

yine de bu görevi reddetmişlerdir. Nitekim Ebû Ali b. Hayrân [ö. 320/932] kapısını çivileyerek sıkıca kapatmıştı.¹ Şüphesiz onlar, zamanın fitnesi sebebiyle hakkı uygulayamamaktan korktukları için böyle yapmışlardır. Aksi hâlde kadılıkta hakkın ikame edilmesi mümkün olduğunda bu görev Allah Teâlâ'ya yakınlaştıran en büyük işlerdendir. Ancak ulemâ özel bir çaba ve muhtemelen çokça altın sarf etmeksizin kadılık görevine gelemiyorken hakkın ikame edilmesinden nasıl söz edilebilir? Ulemânın çoğuna göre kadılık görevini elde etmek için altın harcayan kişinin verdiği hükümler sahih olmaz. Şu açıktır ki, bu şekilde altın harçayarak fıska düşen bir kişinin artık verdiği hükümler geçerli de değildir.

[210] Sanki ben fukahanın en aptalıymışım gibi kalkmış “kadılığı kabul etmek zorundayım” diyor. Kendini kadılığı kabul etmek zorunda hisseden kişi hakkında fukahanın söylediklerini çok iyi biliyorum. Peki, kadılığı kabul etmek zorunda olan kişi kimmiş acaba?

[211] Bu sözü söyleyen ya nefsi tarafından aldatılıp cahilliğinden dolayı şeytanın ayağını kaydırdığı ya da insanları aldatmayı isteyen bir kimsedir. Böyle bir kimse ise şeytanın ta kendisidir ve ondan Allah Teâlâ'ya sığınınız.

[212] Ulemâ arasındaki bu zümrenin yaptığı, Allah Teâlâ'ya yaklaşmak için en güzel ibadet olan ilminin meyvesini almak değil onu dünyalık bir meta hâline getirmektir. Böylece onlar Allah'ın dinini gizlemeye, insanları aldatmaya ve dini kullanarak dünyayı kazanmaya başlarlar. Allah bu zümreye lanet etsin!

[213] Şu beyit Şakrâ bint Ya'kûb b. İsmâil b. Abdullah b. Ömer b. Kâdi'l-Yemen'e okunurken ben de işitmişim. Şakrâ şöyle dedi: Ben dedem İsmâil ve onun kardeşi İshak'tan aldım. O ikisi Abdüllatif b. Şeyhi's-şüyüh'tan, o Ebû Şeyhi's-şüyüh Ebü'l-Berekât İsmâil b. Ebû Sa'd b. Ahmed en-Nisâbü'rî es-Sûfî'den ve o da Şeyh Ebü'l-Kâsım Ali b. Muhammed b. Ali el-Kûfî en-Nisâbü'rî'den 490 [1096-97] yılında aldı. Şeyh Ebü'l-Kâsım ise aynı zamanda hocalarından olan Kadı Ebû Mes'ûd Sâlih b. Ahmed b. el-Kâsım b. Yûsuf'tan aldı. O, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Busrâvî et-Temmâr'dan, o Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ el-Adevî'den, o Abdüsemî' b. Süleyman'dan, o da Abdullah b. Mübârek'ten aldı. Abdullah b. Mübârek [ö. 181/797] İbn Uleyye'nin [ö. 193/809] -Allah her ikisine de rahmet etsin- Basra'da zekât memuru olarak görevlendirildiğini duyunca ona şu beyitleri yazdı:

1 Ebû Ali b. Hayrân'ın 310 yılında Bağdat'ta kendisine kadılık teklif edilmesini engellemek için kapısını sıkıca kapatarak çivilediğinden ve bir süre saklandığından bahsedilmektedir (Şemseddin Muhammed b. Osman ez-Zehabi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1985, XV, 59).

فأبوا، وسمر باب أبي علي بن خيران مدة، وما ذاك إلا لأنهم يخشون أن لا يقيموا فيه الحق لفساد الزمان، وإلا فالقضاء إذا أمكن فيه نصر الحق من أعظم القربات، ولكن أين نصر الحق وهم لا يدخلون فيه إلا بالسعي، وربما بذلوا عليه الذهب، ومذهب كثير من العلماء أن من يبذل الذهب على القضاء لا تصح أحكامه، ولا يخفى أنه إذا فسق ببذل الذهب لم يكن نافذ الأحكام. ٥

[٢١٠] وكأني بأحمق من الفقهاء يقول: تعين علي طلب القضاء، وأنا لا يخفى علي ما قاله الفقهاء فيمن تعين عليه، ولكن من الذي تعين عليه؟! ٥

[٢١١] فقائل هذا الكلام إما ممن لبست عليه نفسه، واستزله الشيطان من حيث لا يدري، أو ممن يريد التلبيس على الناس، فهو إبليس من الأبالسة نعوذ بالله منه. ٥

[٢١٢] وما فعلت هذه الطائفة ولا كان ثمرة علمها إلا أن جعلت العلم الذي هو من أقرب الطاعات إلى الله تعالى سبيلاً إلى حطام الدنيا، ثم أخذت تداجي في دين الله تعالى، وتلبس على الخلق، وتأكل الدنيا بالدين، فقبحها الله تعالى من طائفة. ١٠

[٢١٣] أخبرتنا شقراء بنت يعقوب بن إسماعيل بن عبد الله بن عمر بن قاضي ١٥

اليمن قراءة عليها وأنا أسمع، قالت: أخبرنا جدي إسماعيل وأخوه إسحاق قالوا: أخبرنا عبد اللطيف ابن شيخ الشيوخ، أنبأنا أبي شيخ الشيوخ أبو البركات إسماعيل بن أبي سعد بن أحمد النيسابوري الصوفي، أنبأنا الشيخ أبو القاسم علي بن محمد بن علي الكوفي النيسابوري سنة تسعين وأربعمائة قال: سمعت القاضي أبا مسعود يعني: صالح أحمد بن القاسم بن يوسف من مشايخي يقول: سمعت ٢٠

أبا الحسن علي بن أحمد بن البصري التمار يقول: سمعت أبا بكر محمد بن يحيى العدوي يقول: سمعت عبد السميع بن سليمان يقول: سمعت عبد الله بن المبارك يقول وقد بلغه عن ابن علي رحمهما الله تعالى، أنه قد ولي الصدقات بالبصرة، فكتب إليه بهذه الأبيات:

Ey ilmi bir şahin olarak görüp
Onunla fukaranın mallarını avlayan!

Dünya ve lezzetlerini hileyle
İşgal edip dininden oldun

5 Sen mecnûnların derdine devâ olurken
Mecnûna çevirdi seni dünyalıklar

Rivayetlerin nerede kaldı?
İbn Avn ve İbn Sîrîn'den

10 Ve naklettiğin rivayetler nerede
Sultanların kapısından uzak durmaya dair?

[Böyle yapmaya] icbar edildiğini söylersen bu bâtıldır
İlmin eşiği de işte böyle çamura battı¹

[214] Abdullah b. Mübârek bu beyitler İbn Uleyye'ye ulaşınca onun ağladığını, kadılıktan affını istediğini ve şu beyitleri okuduğunu söyledi:

15 Ancak din ile bağımı azalttığımda
Yüzüme gülen dünyaya yazıklar olsun

Gözüm, ecelim geldiği için etrafa çevirir bakışlarını
Beni razı etmek için kendine kötü neticeler doğuracak şeyi talep eder

[215] Biri azledilip diğerine vazife verilen iki kadı hakkında şu beyitler söylenmiştir:

İlginç bir haberim var dilden dile dolaşan türden
Biri avutulurken diğeri kutlanan iki kadıya dair

Onlardan biri beni kabule zorladılar derken
Diğeri beni ondan kurtardılar diyor

25 Her ikisi de yalan söylerken
Aramızdan kim doğru söylediklerini iddia edebilecek!²

[216] Şayet Allah Teâlâ [kadılık görevi peşinde koşan] bu ahmak zümreyi, cahilleri onlara yönetici kılarak ve kadılık ile din işlerini ilgilendiren mansıbları ehil olmayan kişilere vererek imtihan edecek olsa, bu O'nun tarafından verilmiş âdil bir hüküm olmaz mı?

[217] Tarihçiler de ulemâdan olup, çökmek üzere olan bir yar'ın kuyusunda bulunmaktadır. Çünkü onlar insanların şereflerine dil uzatırlar. Çoğu zaman dürüst ya da yalancı herhangi birisinden kendilerine ulaşan bütün haberleri naklederler. Oysa tarihçinin, hayatından bahsettiği kişinin durumu hakkında bilgi sahibi ve ona dair kanaat belirtirken de âdil olması gerekir.

1 Hârûnürreşid'in hilâfetinin (m. 786-809) son yıllarında Basra'da kadılık görevine getirilen İbn Uleyye, Abdullah b. Mübârek'in kendisini, âlimlerin devlet yöneticilerinden uzak durması gerektiği hususunda uyarması üzerine, yaşlandığını ileri sürerek halifeden affını istemiş, halife de bu isteğini kabul etmişti (Hatib el-Bağdâdi, *Târihu Bağdâd*, VII, 196; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, VIII, 412).

2 Bu beyitler 99 senesinde Basra kadısı olan Ebû Amr'ın azledilip kadılık görevinin Ebü'l-Hasen b. Ebü's-Şevârib'e tevdi edilmesi üzerine söylenmiştir (Süyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, Beyrut 2008, s. 489).

يا جاعل العلم له بازيا
 احتلت للعالم ولذاتها
 يصطاد أموال المساكين
 بصيلة تذهب بالدين
 وصرت مجنوناً بها بعدما
 كنت دواء للمجانين
 أين رواياتك فيما مضى
 عن ابن عون وابن سيرين
 أين رواياتك في سردها
 في ترك أبواب السلاطين
 إن قلت أكرهت فما كان ذا
 زل حمار العلم في الطين
 [٢١٤] فلما بلغت هذه الأبيات ابن عليّة بكى واستغفى وأنشأ يقول:

أف لعالم أبت تواتيني
 عيني لعيني ضمير مقلتها
 إلا بنقضي لها عرى ديني
 تطلب ما ساءها لترضي
 [٢١٥] وأنشدنا بعضهم في قاضيين عُزل أحدهما وولي الآخر:

عندي حديث ظريف
 في قاضيين يُعزى
 بمثله يتغنى
 هذا وهذا يُهَيّ
 هذا يقول أكرهونا
 وذا يقول استرحنا
 ويكذبان جميعاً
 ومن يصدق منا

[٢١٦] فإذا بلا الله تعالى أهل هذه الخرقه بولاية الجهال عليهم، ووصول وظائف القضاء ومناصب الدين لغير أهله، أليس ذلك عدلاً من الله تعالى؟
 [٢١٧] ومنهم المؤرخون: وهم على شفا جرف هار؛ لأنهم يتسلطون على أعراض الناس، وربما نقلوا بمجرد ما يبلغهم من كاذب أو صادق، فلا بد أن يكون المؤرخ عالماً حافظاً عدلاً عارفاً بحال من يترجمه،

Kendisi ile hayatından bahsettiği kişi arasındaki dostluk, tarihçiyi o kimse hakkında taassuba yöneltmemeli, aralarındaki düşmanlık da tarihçinin o kimsenin değerini düşürmesine sebep olmamalıdır. Tarihçiyi kendi akîdesi-
 5 ne muhalif zümreleri değersizleştirmeye iten saik, muhtemelen bu zümre-
 lerin dalâlet üzere olduklarına inanmasıdır. Bundan dolayı tarihçi, bu kişi-
 ler hakkında ileri geri konuşur ya da onları hak ettikleri şekilde övmekten
 kaçınır.

[218] Şeyhimiz Zehebî'nin [ö. 748/1348] Eş'ariler hakkındaki tutumu-
 nun genellikle bu şekilde olduğu kabul edilir. Zehebî bizim üstâdımızdır
 10 ve o gerçekten de kendisine tâbi olunmaya en lâyük olandır. Ancak Allah
 Teâlâ'ya ve âhîret gününe inanan bir mü'minin, onun Eş'ariler hakkında
 dile getirdiği olumsuz ifadelerle itimat etmemesi gerekir. Bu konuyu *et-Ta-*
bakâtül-Kübrâ'da ayrıntılı bir şekilde ele almıştık.¹ Burada Ahmed b. Sâlih
 el-Mısrî'nin [ö. 248/862] hayatından bahsederken, bir tarihçinin dikkat
 15 etmesi gereken kurallara dair babamın [Takıyyüddin es-Sübki] zikrettikle-
 rini ve Ebû Ömer b. Abdilber [ö. 463/1071] gibi başkalarının da insanın
 basiretini arttıran sözlerini anlatmıştık.

[219] Dolayısıyla aynı asırda yaşayan fukahanın birbirleri hakkında ko-
 nuştuklarına itibar etmemek gerekir. İbn Abdülber, tek tek her âlimin sika
 20 ve güvenilir olduğu bir durumda bile onların birbirleri hakkındaki sözleri-
 nin kabul edilemeyeceğine dair bir bölüm tertip etmiştir.

[220] Bir kısım ulemâ ise fûrûa dair meselelerde bir mezheb için aşırı
 gayret gösterip mezheb görüşünün doğru mu yanlış mı olduğuna bakmaz.
 İşte bu tutum onların ahlâkının kötülüğündendir. Ben farklı mezheplerin
 25 içinde aşırı taassup sahibi oldukları için birbirlerinin arkasında namaz kıl-
 maktan geri duran ve zikredilmesi hoş olmayan başka birtakım şeyler ya-
 pan zümreler gördüm. Böylelerine yazıklar olsun! Onlar Allah Teâlâ'dan ne
 kadar da uzaklar! Şayet Şâfiî ve Ebû Hanîfe hayatta olsalardı, bu zümreyi
 şiddetli şekilde tenkit ederlerdi. Ulemâ fûrûa dair meseleleri -ki bu konu-
 30 da ulemânın iki görüşü vardır: İlkine göre müctehidlerden her biri isabet
 etmiştir. Diğerine göre ise ichtihadında isabet eden sadece bir taraftır ancak
 hatalı olan da ecrini alır- niçin terk etmez ve bid'at ve hevâ ehline² cevap
 vermekle meşgul olmaz ki!

1 Tâceddin es-Sübki, Zehebî'nin ilmi otoritesine vurgu yapmakla birlikte bazı konularda onu eleştir-
 mektedir. Sübki onu Hanbelilerin görüşlerine aşırı derecede bağlı olmakla, Hanefî ve Şâfiîler hakkında
 bazı olumsuz sözler sarf etmekle, Eş'ariler'i küçültücü ifadeler kullanmakla ve mutasavvıfların aleyhine
 hareket etmekle eleştirmiş, ayrıca bazı biyografileri çok geniş, bazılarını ise gereğinden kısa tuttuğunu
 söylemiştir (*et-Tabakâtü-Şâfi'iyeti'l-Kübrâ* (thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettâh Mu-
 hammed el-Hulv), Kahire 1413, I, 198; V, 216-217).

2 Bid'at ehli ile inanç ve davranışlarını beşerî görüş ve arzulara göre oluşturanlar anlamında bir tabir (bk.
 Yüsus Şevki Yavuz, "Ehl-i Bid'at", *DİA*, X, 505; agm., "Ehl-i Ehvâ", *DİA*, X, 505).

ليس بينه وبينه من الصداقة ما قد يحمله على التعصب له، ولا من العداوة ما قد يحمله على الغض منه، وربما كان الباعث له على الضعة من أقوام مخالفة لهم في العقيدة، واعتقاد أنهم على ضلال، فيقع فيهم أو يقصر في الثناء عليهم لذلك.

[٢١٨] وكثيرًا ما يتفق هذا لشيخنا الذهبي في حق الأشاعرة، والذهبي أستاذنا والحق أحق أن يتبع، ولا يحل لمؤمن يؤمن بالله تعالى واليوم الآخر أن يعتمد عليه في الضعة من الأشاعرة، وقد أطلنا في تقرير هذا الفصل في «الطبقات الكبرى»، وحكىنا في ترجمة أحمد بن صالح المصري ما ذكره الشيخ الإمام في شروط المؤرخ، ومن كلام أبي عمر بن عبد البر وغيره ما يزداد به الإنسان بصيرة.

[٢١٩] ومن ذلك فقهاء عصر واحد، فلا ينبغي سماع كلام بعضهم في بعض، وقد عقد ابن عبد البر بابًا في أن كلام العلماء بعضهم في بعض لا يقبل، وإن كان كل منهم بمفرده ثقة حجة.

[٢٢٠] ومنهم: من تأخذه في الفروع الحمية لبعض المذاهب، ويركب الصعب والذلول في العصبية، وهذا من سوء أخلاقهم، ولقد رأيت في طوائف المذاهب من يبالغ في التعصب؛ بحيث يمتنع بعضهم من الصلاة خلف بعض، إلى غير ذلك مما يستقبح ذكره. ويا ويح هؤلاء أين هم من الله تعالى! ولو كان الشافعي وأبو حنيفة حيين لشددا النكير على هذه الطائفة، وليت شعري لم لا تركوا أمر الفروع -الذي العلماء فيه على قولين، من قائل: كل مجتهد مصيب، ومن قائل: المصيب واحد ولكن المخطئ يؤجر- واشتغلوا بالرد على أهل البدع والأهواء.

[221] Hanefîler, Şâfiîler, Mâlikîler ve fazilet sahibi Hanbelîler, Allah'a hamdolsun ki itikatta birdir ve hepsi Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat görüşü üzeredirler. Bunlar Şeyhü's-Sünne Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'nin [ö. 324/935-36] yolundan giderek Allah Teâlâ'ya inanırlar. Hanefî ve Şâfiîlerin ayak takımından Mu'tezile'ye katılanlar ile Hanbelîlerin ayak takımından Mücessime'ye katılanlar dışında hiç kimse Eş'arî'nin yolundan sapmamıştır. Mâlikîleri ise Allah Teâlâ bunlardan berî kılmıştır. Öyle ki biz onların arasında akîdede Eş'arî olmayan hiç kimse görmedik. Eş'arî akîdesi, mezheplerin ulemâsının makbul gördüğü ve kendisinden akîde olarak razı olduğu Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin [ö. 321/933] akîdesini de içerisinde barındırır.

[222] *Cem'ül-Cevâmi'* adlı kitabımızı selefîn tâbi olduğu akîdeyi zikredererek tamamlamıştık.¹ Bu akîde ise Tahâvî'nin, Ebü'l-Kâsım el-Kuşeyrî'nin ve *el-Mürşide* isimli eserin savunduğu akîdedir.² Bütün bu akîdeler, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın esasları konusunda birleşmektedirler.

[223] O hâlde fûrûa dair meselelerde taassuba düşen kimselere şöyle de: Yazıklar olsun size! Taassubu terk edin! Nefsin arzularından uzak durun! İslâm'ı savunun! Hz. Ebû Bekir'e (r.a.) ve Hz. Ömer'e (r.a.) sövenleri, beraatı için Kur'ân âyetlerinin nâzil olduğu Hz. Âişe'ye (r.a.) iftira edenleri -ki Rab Teâlâ ona arka çıkmış ve gök neredeyse yere inecek olmuştur-, Kur'ân ve Rahmân'ın sıfatları hakkında kötü sözler sarf edenleri engellemek için gayret edin. Böyleleriyle cihad etmek vâciptir. O hâlde neden bununla meşgul olmuyorsunuz?

[224] Ey ulemâ! Aranızda şehirlerin her köşesini doldurmuş olan yahudiler ve hristiyanlar var. İçinizde ehl-i kitapla müzakere edip onları irşad etmeye önem veren bir kimse var mı? Aksine, kendilerine iş verip onları dost edinerek İslâm şehirlerindeki zimmîleri irşad etmeyi ihmal ediyorsunuz. Aranızda bir zimmî ile bir saat oturup onunla usûl'd-dîn'e dair müzakerelerde bulunan tek bir fakih görmüyoruz. Belki de Allah Teâlâ onun eliyle zimmîyi hidâyete erdirir.

1 Bk. Sübkî, *Cem'ül-Cevâmi'*, Beyrut 2003, s. 123-130.

2 Sübkî burada Tahâvî'nin *el-Akîdetü'l-Tahâviyye* isimli eserini, Kuşeyrî'nin Eş'arî düşünceleri savunduğu ve kendisinin de *Tabakâi'*nda alıntılıdığı *Şikâyetü Ehlî's-Sünne bi-Hikâyeti mâ nâlebüm min Mihne* isimli mektubunu kastetmektedir. *el-Mürşide* ise İbn Tümert'e (ö. 524/1130) ait olduğu düşünülen akîdeye dair bir risaledir. İbn Tümert'in sıfatlar konusunda filozoflardan etkilendiğini, Cehmiyye'ye yakın bir yol tuttuğunu, günah işleyenleri öldürmek suretiyle Hâricîler gibi hareket ettiğini belirten İbn Teymiyye, bu eseri eleştirmiş, Sübkî ise *et-Tabakâtü'l-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*'da bu eleştirilere cevap vermeye çalışarak İbn Tümert'in Mu'tezilî değil Eş'arî olduğunu belirtmiştir (bk. Sübkî, *Tabakât*, VIII, 185; Arif Aytakin, "İbn Tümert", *DİA*, XX, 427).

[٢٢١] وهؤلاء الحنفية والشافعية والمالكية وفضلاء الحنابلة - والله تعالى الحمد- في العقائد يد واحدة، كلهم على رأي أهل السنة والجماعة، يدينون الله تعالى بطريق شيخ السنة أبي الحسن الأشعري، لا يحدد عنها إلا رعا من الحنفية والشافعية لحقوا بأهل الاعتزال، ورعا من الحنابلة لحقوا بأهل التجسيم، وبرأ الله تعالى المالكية فلم نر مالكيًا إلا أشعري العقيدة. وبالجملة عقيدة الأشعري هي ما تضمنته عقيدة أبي جعفر الطحاوي، التي تلقاها علماء المذاهب بالقبول، ورضوها عقيدة.

[٢٢٢] وقد ختمنا كتابنا «جمع الجوامع» بعقيدة ذكرنا أن سلف الأمة عليها، وهي عقيدة الطحاوي، وعقيدة أبي القاسم القشيري، والعقيدة المسماة ب«المرشدة» مشتركات في أصول أهل السنة والجماعة.

[٢٢٣] فقل لهؤلاء المتعصبين في الفروع: ويحكم ذروا التعصب ودعوا عنكم هذه الأهوية، ودافعوا عن دين الإسلام، وشمروا عن ساق الاجتهاد في حسم مادة من يسب الشيخين أبا بكر وعمر رضي الله تعالى عنهما، ويقذف أم المؤمنين عائشة رضي الله تعالى عنها، الذي نزل القرآن ببراءتها، وغضب الرب تعالى لها حتى كادت السماء تقع على الأرض، ومن يطعن في القرآن، وصفات الرحمن. فالجهاد في هؤلاء واجب فهلا شغلتم أنفسكم به.

[٢٢٤] ويا أيها الناس، بينكم النصارى واليهود قد ملئوا بقاع البلاد، فمن الذي انتصب منكم للبحث معهم والاعتناء بإرشادهم، بل هؤلاء أهل الذمة في البلاد الإسلامية تتركونهم هملاً، تستخدمونهم وتستطبونهم، ولا نرى منكم فقيهاً يجلس مع ذمي ساعة واحدة يبحث معه في أصول الدين لعل الله تعالى يهديه على يديه.

[225] Gayretinizin bir kısmını bu türden işlere sarf etmeniz, farz-ı kifâye sayılan amellerden ve dinî vecibelerdendir. Şehirlerimiz İslâm ulemâsıyla dolu olmasına rağmen âlimlerimizden birinin münazara yoluyla İslâm'a davet ettiği hiçbir zimmî göremeyişimiz ne kadar kötü bir durumdur! Bugün bir zimmî ya hiç kimsenin müdahalesi olmaksızın Allah Teâlâ'nın lutfuyla ya da dünyevî bir gaye için müslüman olmaktadır. Keşke zimmîler arasından müslüman olan bir kişi İslâm'a girdiğinde göğsünü genişletmesi için elinden tutan, kendisiyle konuşan ve kendisine İslâm'ı anlatan bir fakih rastlayabilse! Ancak Allah'a yemin olsun ki fukaha müslüman olan bir zimmînin dışarıdan görüldüğü şekilde İslâm mı yoksa hâlâ küfür üzere mi olduğuna bakmaksızın, içindekini anlamadan onu kendi hâline terk etmiştir. Çünkü fukaha müslüman olan zimmîlere göğüslerini genişletecek işaret ve delilleri göstermemiştir.

[226] Ey ulemâ! İşte bu türden meselelerde çaba gösterin ve taassupta bulunacaksanız da bu işte bulunun! Ancak dinin fûrûuna dair meseleler ve insanları tek bir mezhebe yönlendirmedeki taassubunuz Allah Teâlâ'nın kabul etmeyeceği bir iştir. Aksi hâlde bu sizi kuru bir taassup ve hasede sürükler. Şayet Şâfiî, Ebû Hanîfe, Mâlik ve Ahmed [b. Hanbel] hayatta olsalardı sizi şiddetle eleştirir ve yapmakta olduklarınızdan da uzak dururlardı. Allah Teâlâ'ya yemin olsun ki besmele çekmeden kurban kesen bir Şâfiî'yi, erkeklik organına dokunup abdest almayan bir Hanefî'yi, namaz kılan ancak besmeleyi söylemeyen bir Mâlikî'yi veya Cuma namazını zevalin öncesinde kılan bir Hanbelî'yi eleştirmek için çabalayıp duran sayısız kişi gördüm. [Onlar bunlarla uğraşırken] avam arasında sayısını yalnızca Allah'ın bilebileceği kadar çok sayıda kimse Şâfiî, Mâlik ve Ahmed [b. Hanbel]'e göre cezası boynun vurulması olan namazı terk etmektedir ve bu kimseler cezalarının farkındadırlar. Hatta onlardan bir kimse evine girip aile efradının çoğunun namazı terk ettiğini görür de onlara sesini çıkarmaz. Allah ve müslümanlar için söyleyin! Şimdi bu kimse gerçek bir fakih midir? Allah Teâlâ böyle bir fakih kahretsin!

[227] Sonra size ne oluyor ki fûrûa dair zikri geçen türden işlere karşı çıkıyorsunuz da meksler [vergi] ve hakkında icmâ olan diğer haramlara karşı çıkmıyorsunuz? Niçin Allah Teâlâ için bu haramlarla mücadele etmiyorsunuz? Siz ancak Şâfiî, Ebû Hanîfe ve süslü medreseler için mücadele ediyorsunuz. Bu da birliğinizin dağılmasına, cahillerin size hükmetmesine, halk nazarında saygınlığınızın azalmasına ve aptalların şerefimiz hakkında uygun olmayacak sözler söylemelerine sebep olmaktadır.

[٢٢٥] وكان من فروع الكفريات ومهمات الدين أن تصرفوا بعض هممكم إلى هذا النوع، فمن القبائح أن بلادنا ملأى من علماء الإسلام، ولا نرى فيها ذمياً دعاه إلى الإسلام مناظرة عالم من علمائنا، بل إنما يسلم من يسلم منهم إما لأمر من الله تعالى لا مدخل لأحد فيه، أو لغرض دنيوي، ثم ليت من يسلم من هؤلاء يرى فقيهاً يمسكه ويحدثه ويعرفه دين الإسلام؛ لينشرح صدره لما دخل فيه، بل -والله- يتركونه هملاً لا يدرى ما باطنه، هل هو كما يظهر من الإسلام، أو كما كان عليه من الكفر؟ لأنهم لم يروا من الآيات والبراهين ما يشرح صدره.

[٢٢٦] فيا أيها العلماء، في مثل هذا فاجتهدوا وتعصبوا، وأما تعصبكم في فروع الدين وحملكم الناس على مذهب واحد، فهو الذي لا يقبله الله تعالى منكم، ولا يحملكم عليه إلا محض التعصب والتحاسد، ولو أن الشافعي وأبا حنيفة ومالكاً وأحمد أحياء يرزقون لشددوا النكير عليكم، وتبرؤوا منكم فيما تفعلون، فلعمر الله لا أحصي عدد من رأته يشمر عن ساعد الاجتهاد في الإنكار على شافعي يذبح ولا يسمي، أو حنفي يلمس ذكره ولا يتوضأ، أو مالكي يصلي ولا يبسم، أو حنبلي يقدم الجمعة على الزوال، وهو يرى من العوام ما لا يحصي عدده إلا الله تعالى يتركون الصلاة التي جزاء من تركها عند الشافعي ومالك وأحمد ضرب العنق، ولا ينكرون عليه، بل لو دخل الواحد منهم بيته لرأى كثيراً من نسائه يتركن الصلاة، وهو ساكت عنهن. فيالله وللمسلمين أهذا فقيه على الحقيقة؟ قبح الله تعالى مثل هذا الفقيه.

[٢٢٧] ثم ما بالكم تنكرون مثل هذه الفروع، ولا تنكرون المكوس والمحرمات المجمع عليها، ولا تأخذكم الغيرة لله تعالى فيها، وإنما تأخذكم الغيرة للشافعي وأبي حنيفة والمدارس المزخرفة، فيؤدي ذلك إلى افتراق كلمتكم، وتسلب الجهال عليكم، وسقوط هيبتكم عند العامة، وقول السفهاء في أعراضكم ما لا ينبغي،

Hakkınızdaki kötü sözleri sebebiyle bu aptalları helâk ediyorsunuz. Çünkü sizin etleriniz her hâlükârda zehirlidir. Çünkü siz ulemâsınız, büyük günahlardan birini işleyerek kendinizi helâk ediyorsunuz.

[228] Ulemâdan bir grup, bu ümmetin içinden neşet eden Ebû Nasr el-Fârâbî (ö. 339/950), Ebû Ali İbn Sînâ (ö. 428/1037) ve diğer filozoflara tâbi olup onların bâtıl görüşleri ve cahillikleriyle meşgul olmuşlar, sonra bunları “el-hikmetü'l-İslâmiyye” diye isimlendirip kendilerine de “hükemâü'l-İslâm” unvanını vermişlerdir. Aslında onlar hükemâ diye isimlendirilmekten çok süfehâ (sefiyeler) ve cühelâ (cahiller) diye isimlendirilmeye lâyıktırlar. Çünkü onlar, Allah Teâlâ'nın nebîlerinin ve resûllerinin -selâm onların üzerine olsun- düşmanlarıdır. Onlar şeriatın sözlerini asıl bağlamlarından çıkartıp tahrif etmişlerdir. Kendilerini filozofların aslı astarı olmayan sözlerini öğrenmeye adanmışlar ve bunları hikmet diye adlandırmışlardır. Kendilerini bundan uzak tutanları ise cahil saymışlardır. Onların neredeyse hiçbirinin Kur'ân'dan veya Allah Resûlü'nün -Allah Teâlâ'nın salât ve selâmı onun üzerine olsun- hadisinden bir şeyler ezberlediğini görmezsin.

[229] Allah'a yemin olsun ki bunlar avamdan olan müslümanlara yahudi ve hristiyanlardan daha zararlıdır. Çünkü bunlar müslüman elbisesi giyip İslâm âlimi olduklarını iddia ederler. Avamdan kimseler de onlara tâbi olurlar. Hâlbuki onlar İslâm'a dair hiçbir şeye inanmaz, onun kaidelerini yerle bir eder ve bağlarını da tek tek çözerler.

Onlar İslâm'a kanları akıtılmasın diye girmişlerdir

Kötü işlerde gayretkeş, namaza gelince ise tembeldirler

[230] Sakınılması gerekenler işte bunlardır. İmamlarımızdan, hocalarımızdan ve hocalarımızın hocalarından bir grup, felsefeyle meşgul olmanın haram olduğuna dair fetva vermişlerdir.

[231] Mantık ilmine gelince, bu konuda imamların ve eş-Şeyhü'l-İmâm'ın [Takiyyüddin es-Sübki] görüşlerini *Şerhu Muhtasarı İbni'l-Hâcib*'in başlarında zikretmiştik. Biz bu konuda şunu söylüyoruz: Şeriatın kuralları kalbinde tam olarak yerleşmemiş, içini kerîm olan Nebî'nin ve onun şeriatının haşmeti doldurmamış, yüce Kitâb'ı ve muhaddislerin usûlüne uygun olarak Nebî'nin çok sayıda hadisini ezberlememiş, kendisine fikhî bir mesele sorulduğunda mezhebine mensup fukaha tarafından fakih ve müftî olarak isimlendirilecek derecede furû fıkıh bilmeyen kimsenin felsefe hakkında araştırma yapması haramdır.

فتهلكون السفهاء بكلامهم فيكم؛ لأن لحومكم مسمومة على كل حال؛ لأنكم علماء، وتهلكون أنفسكم بما ترتكبونه من العظائم.

[٢٢٨] ومنهم: طائفة تبعت طريقة أبي نصر الفارابي، وأبي علي بن سينا وغيرهما من الفلاسفة الذين نشأوا في هذه الأمة، واشتغلوا بأباطيلهم وجهالاتهم، وسموها الحكمة الإسلامية، ولقبوا أنفسهم حكماء الإسلام، وهم أحق بأن يسموا سفهاء جهلاء، من أن يسموا حكماء؛ إذ هم أعداء أنبياء الله تعالى ورسله عليهم السلام، والمحرفون لكلم الشريعة عن مواضعه، عكفوا على دراسة ترهات هؤلاء الأقبام وسموها الحكمة، واستجهلوا من عري عنها، ولا تكاد تلقى أحدًا منهم يحفظ قرآنًا ولا حديثًا عن رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم.

[٢٢٩] ولعمر الله، إن هؤلاء لأضر على عوام المسلمين من اليهود والنصارى؛ لأنهم يلبسون لباس المسلمين، ويزعمون أنهم من علمائهم، فيقتدي العامي بهم، وهم لا يعتقدون شيئًا من دين الإسلام، بل يهدمون قواعده وينقضون عراه عروة عروة:

وما انتسبوا إلى الإسلام إلا لصون دمائهم أن لا تسالا
فيأتون المناكر في نشاط ويأتون الصلاة وهم كسالى

[٢٣٠] فالحذر الحذر منهم، وقد أفتى جماعة من أئمتنا، ومشيختنا، ومشيخة مشيختنا بتحريم الاشتغال في الفلسفة.

[٢٣١] وأما المنطق فقد ذكرنا كلام الأئمة والشيخ الإمام فيه في أوائل «شرح مختصر ابن الحاجب» والذي نقوله نحن: إنه حرام على من لم ترسخ قواعد الشريعة في قلبه، ويمتلئ جوفه من عظمة هذا النبي الكريم وشريعته، ويحفظ الكتاب العزيز، وشيئًا كثيرًا جدًّا من حديث النبي صلى الله تعالى عليه وسلم على طريقة المحدثين، ويعرف من فروع الفقه ما يسمى به فقيهاً مفتيًا مشارًا إليه من أهل مذهبه إذا وقعت حادثة فقهية، أن ينظر في الفلسفة.

[232] Bu dereceye ulaşan bir kimse ise ancak felsefe ehline cevap vermek için felsefe hakkında araştırma yapabilir. Ancak bu da iki şarta bağlıdır. Bunlardan birincisi, bâtilin rüzgârının, sapkınların şüphelerinin ve mülhidler arzulalarının asla sarsamayacağı derecede kendine güvenmelidir. İkincisi, filozofların sözleriyle İslâm âlimlerinin sözlerini birbirine karıştırmamalıdır. Zira filozoflarla kelamcılarının sözlerinin birbirine karıştırılması müslümanlara büyük zararlar vermiş, ashâbımızın Müşebbihe¹ ve başkaları gibi ayak takımının eleştirilerine uğramasına sebep olmuştur. Bu durum, günümüzde ve bundan kısa bir süre önce Nasîrüddin Tûsî (ö. 672/1274) ve ona tâbi olanların -Allah Teâlâ onlara selâmet vermesin- ortaya çıkmasından beri vardır.

[233] Şayet, “Hüccetü’l-İslâm Gazzâlî ve İmâm Fahreddin Râzî de felsefi ilimlere dalmışlar, bu konularda eserler telif etmişler ve bu ilimlerdeki sözleri kelamcılarının sözleriyle karıştırmışlardır. Peki, onları niye eleştirmiyorsun?” diyecek olursan sana şunu söylerim: Bu ikisi büyük imamlardır. Her ikisi de dinde örnek kimseler oluncaya ve isimleri sahabe, tâbiîn ve onlardan sonra gelenlerin yolunu takip eden Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat üzere kelam ilminde şöhret buluncaya kadar felsefi ilimlere dalmamışlardır. Bundan başka bir şey dinlemekten sakın, yoksa apaçık bir sapkınlık içine düşersin. Onların her ikisi de büyük imamdırlar. Bu sapkınların faydasız sözlerini çürüterek mü’minlerin zaferi ve bu dinin yücelmesi için çalışmaları onların üzerine farzdır. Onların seviyesine ulaşan kimse, felsefe kitaplarıyla ilgilenmesi nedeniyle kınanmayacağı gibi bu yaptığıyla sevap kazanır.

[234] Günümüzde veya bundan kısa bir süre önce bir grup, kendilerini bu sapkın hikmete adanmış ve ondan başka bir şey bilmeyecek şekilde yetişmişlerdir. Onlar, tâbi oldukları kâfirlerin sözlerini, İslâm ulemâsının sözlerine benzetmişlerdir. Bu grup Kitâb’a ve sünnete dayanmadan anlama yetisini yitirmiş bir akılla bu alanda iş yapıyor ve nübüvvetin delillerinden gelen bir ışık da akıllarını aydınlatmıyor. Sonra da sen onların hak üzere olduklarına inanıyorsun. Bunlar hüsrana uğramış, dalâlete düşmüş ve dalâlete düşüren bir topluluktur.

1 Allah Teâlâ’yı yaratılmışlara veya yaratılmışları Allah Teâlâ’ya benzetme sonucunu doğuran inançları benimsemiş gruplara verilen ad. Ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Müşebbihe”, *DİA*, XXXII, 156-158.

[٢٣٢] وأما من وصل إلى هذا المقام فله النظر فيها للرد على أهلها، ولكن بشرطين: أحدهما: أن يثق من نفسه بأنه وصل إلى درجة لا تززعها رياح الأباطيل، وشبه الأضاليل وأهواء الملاحدة. والثاني: أن لا يمزج كلامهم بكلام علماء الإسلام، فلقد حصل ضرر عظيم على المسلمين بمزج كلام الحكماء بكلام المتكلمين، وأدى الحال إلى طعن المشبهة وغيرهم من رعا ع الخلق في أصحابنا، وما كان ذلك إلا في زماننا وقبله بيسير منذ نشأ نصير الدين الطوسي ومن تبعه لا حياتهم الله تعالى.

[٢٣٣] فإن قلت: فقد خاض حجة الإسلام الغزالي، والإمام فخر الدين الرازي في علوم الفلاسفة ودونوها وخلطوها بكلام المتكلمين فهلا تنكر عليهما؟ قلت: إن هذين إمامان جليان، ولم يخض واحد منهما في هذه العلوم حتى صار قدوة في الدين، وضربت الأمثال باسمهما في معرفة علم الكلام على طريقة أهل السنة والجماعة من الصحابة والتابعين فمن بعدهم، فإياك أن تسمع شيئاً غير ذلك فتضل ضلالاً مبيناً، فهذان إمامان عظيمان، وكان حقاً عليهما نصر المؤمنين، وإعزاز هذا الدين، بدفع ترهات أولئك المبطلين، فمن وصل إلى مقامهما لا يلام عليه بالنظر في الكتب الفلسفية، بل هو مثاب مأجور.

[٢٣٤] وأما طائفة في زماننا هذا أو قبله بيسير عكفت على هذه الحكمة المفتنة من حين نشأت لا تدري شيئاً سواها، اشتبه عليها أقوال كفارها بأقوال علماء الإسلام، وتصرفت فيها بعقل خسيف لم يقم بكتاب وسنة، ولم يضئ له نور ببرهان من النبوات، ثم تعتقد أنها على شيء، فتلك الفرقة الخاسرة الضالة المضلة.

[235] İnceledim ve tecrübe ettim ki -sana kimse, bu konuda tecrübe-
li birinden daha iyi haber veremez- asrımız insanlarının Nâsirüddin Tûsî
ve onun gibilerden sonra müteahhirinin yazdığı kelimeler kitaplarını ince-
lemelerinden daha zararlı ve onların akîdelerini bozmada daha etkili bir şey
5 bulamadım. Şayet Kadı Ebû Bekir el-Bâkîllânî [ö. 403/1013], Üstâd Ebû
İshak el-İsferâyînî [ö. 418/1027] ve İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî el-Cü-
veynî'nin [ö.478/1085] yazdıklarıyla yetinmiş olsalardı, bu âlimlerden ha-
yırdan başka bir şey görmezlerdi.

[236] Benim görüşüme göre, Kitâb'dan ve sünnetten yüz çeviren, İbn
10 Sînâ'nın ve onun yolunu tutanların yazdıklarıyla meşgul olan, "Ebû Bekir
dedi ki, Ömer dedi ki -Allah Teâlâ o ikisinden razı olsun-, Şâfiî dedi ki, Ebû
Hanîfe dedi ki, Eş'arî dedi ki, Kadı Ebû Bekir dedi ki" şeklindeki müslü-
manların sözlerini bırakıp da "eş-Şeyhü'r-Reîs -yani İbn Sînâ- dedi ki, Hoca
Nasîr dedi ki" gibi sözler söyleyen kimse kırbaçlanmalı, çarşılarda gezdiril-
15 meli ve kendisine, "Kitâb ve sünneti terk edip bid'atçıların bâtil sözleriyle
uğraşanın cezası işte budur!" diye bağırılmalıdır.

[237] İbn Sînâ'nın sözlerini ve onu yüceltmeyi şîâr edinmiş kimse, "*İn-
san kendisinin kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanır? Evet, bizim
onun parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter.*"¹ âyetini okuduğun-
20 da Allah Teâlâ'dan utanmıyor mu da İbn Sînâ'nın cesetlerin haşr edilmesi ve
kemiklerin bir araya getirilmesini inkâr edişini savunuyor.

[238] Onlardan bir grup, bu derecede hikmetle ilgilenmeye bir de Ze-
mahşerî'nin [ö. 538/1144] *el-Keşşâf* adlı tefsirini incelemeyi eklemiş ve ken-
dilerinin şeriatı bağlı ve Allah Teâlâ'nın Kitâb'ının tefsirini bilen kimseler
25 olduklarını söylemişlerdir. Bil ki *el-Keşşâf* sahasında büyük bir kitap ve mu-
sannifi de tefsir ilminde imamdır. Ancak o bid'at ehli olup bid'atı aşıkâr bir
kimsedir. Çoğu kez nübüvvetin değerini düşürmekte ve Ehl-i Sünnet ve'l-Ce-
maat'e edepsizlik etmektedir. Gerekli olan, Zemaşerî'nin *el-Keşşâf*'ından
bu tür şeylerin tamamen temizlenmesidir. Nitekim eş-Şeyhü'l-İmâm [Ta-
kıyyüddin es-Sübkî] *el-Keşşâf*'ı okumuş ve [Zemaşerî'nin] Allah Teâlâ'nın
30 Tekvîr sûresinde yer alan, "*O (Kur'ân) güvenilir bir elçinin sözüdür.*"² âye-
ti ile ilgili sözlerine gelince bu kitabı okumayı bırakmış, ardından da *Se-
bebü'l-İnkifâf 'an İkrâ'i'l-Keşşâf* ismini verdiği güzel bir metin yazmıştır.³

1 el-Kıyâme, 75/3-4.

2 et-Tekvîr, 81/19.

3 Kaleme aldığı bu risalede Ehl-i sünnet'e göre insanın konumu itibarıyla meleklerden üstün kabul edil-

[٢٣٥] وقد اعتبرت -ولا ينبئك مثل خبير- فلم أجد أضر على أهل عصرنا وأفسد لعقائدهم من نظرهم في الكتب الكلامية التي أنشأها المتأخرون بعد نصير الدين الطوسي وغيره، ولو اقتصروا على مصنفات القاضي أبي بكر الباقلاني، والأستاذ أبي إسحق الإسفراييني، وإمام الحرمين أبي المعالي الجويني، وهذه الطبقة لما جرى إلا الخير.

[٢٣٦] ورأيي فيمن أعرض عن الكتاب والسنة، واشتغل بمقالات ابن سينا، ومن نحا نحوه، وترك قول المسلمين، قال أبو بكر، وقال عمر رضي الله تعالى عنهما، وقال الشافعي، وقال أبو حنيفة، وقال الأشعري، وقال القاضي أبو بكر إلى قوله: قال الشيخ الرئيس -يعني: ابن سينا، وقال: خواجه نصير ونحو ذلك، أن يُضرب بالسياط، ويُطاف به في الأسواق، ويُنادى عليه: هذا جزاء من ترك الكتاب والسنة واشتغل بأباطيل المبتدعين.

[٢٣٧] أو ما يستحي من يتخذ أقوال ابن سينا وتعظيمه شعارًا من الله تعالى إذا قرأ قوله تعالى: ﴿أَيْحَسِبُ الْإِنْسَانُ أَنْ نَجْمَعُ عِظَامَهُ بَلَىٰ قَادِرِينَ عَلَىٰ أَنْ نَسْوِيَّ بَنَانَهُ﴾ [القيامة، ٣/٧٥-٤]، ويذكر إنكار ابن سينا لحشر الأجساد وجمع العظام.

[٢٣٨] ومنهم -أعني هؤلاء: فرقة ضمت إلى هذا القدر من الحكمة، النظر في كتاب «الكشاف» للزمخشري من التفسير، وقالت: نحن متشرعون وعارفون بتفسير كتاب الله تعالى، واعلم أن «الكشاف» كتاب عظيم في بابه، ومصنّفه إمام في فنه، إلا أنه رجل مبتدع متجاهر ببدعته، يضع من قدر النبوة كثيرًا، ويسيء أدبه على أهل السنة والجماعة، والواجب كشط ما في كتابه «الكشاف» من ذلك كله، ولقد كان الشيخ الإمام يُقرئه فلما انتهى إلى كلامه في قوله تعالى في سورة التكوير: ﴿إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ﴾ [التكوير، ١٩/٨١] الآية، أعرض عنه صفحًا، وكتب ورقة حسنة سماها: «سبب الانكفاف عن إقراء الكشاف»

Burada şöyle demiştir: “Ben onun, Allah Teâlâ’nın, *Allah seni affetsin*,¹ âyetini yorumlayışını,² Tahrîm sûresinde zelleden³ bahsettiği sözlerini⁴ ve Allah Teâlâ’nın yarattığı mahlûkatin en hayırlısı olan Efendimiz Allah Resûlü -Allah Teâlâ’nın salât ve selâmı onun üzerine olsun- hakkında edepsizlikte bulunduğuş diğer yerleri gördüm. Kitabında faydalar ve daha önce görülmemiş güzel sözler olmakla birlikte, Nebî’den -Allah Teâlâ’nın salât ve selâmı onun üzerine olsun- hayât ettiğim için onu okumayı bıraktım.”

[239] İşte bütün ilimlerde temayüz etmiş, kendisine uyanların ve muhaliflerinin naklî ve aklî tüm ilimlerde bahru’l-bihâr [deryalar deryası] olduğunda ittifak ettiği eş-Şeyhü’l-İmâm’ın [Takıyyüddin es-Sübki] Acemlerin okuyup incelemeyi âdet edindikleri bu kitap [*el-Keşşâf*] hakkındaki görüşüne bak! Bu kitap hakkında bizim görüşümüz ise, Kaderiyye’nin⁵ şüphelerinin kendisini sarsamayacağı derecede sünnet üzere bulunanlardan başka hiç kimseye bu kitaba başvurma izninin verilemeyeceğidir.

[240] Ulemâ arasında kendini bu gruptan üstün gören bir grup daha vardır. Bu kimseler, hadis ilminin tefsire eklenmesinin gerekli olduğunu [ve kendilerinin bunu yaptığını] söylerler. Oysa bildikleri en fazla Sâgânî’nin [ö. 650/1252] *Meşâriku’l-Envâr*[i’n-*Nebeviyye*] isimli eseridir. Bundan biraz daha ileri geçtikleri takdirde ise en fazla Begavî’nin [ö. 516/1122] *Mesâbîh*[ü’s-Sünne] isimli eserine ulaşırlar ve bu kadarcık bilgiyle kendilerinin muhaddisler derecesine erdiklerini zannederler. Bunun tek sebebi, onların hadis konusundaki cahillikleridir. Bu adamlar, adı geçen iki kitabı sular seller gibi ezberlese hatta onların üstüne benzeri iki kitap daha eklese yine de muhaddis sayılmaz, deve iğne deliğinden geçene kadar da muhaddis olamaz.

diğine, Mu’tezile’ye göre ise meleklerin insanlardan daha üstün bir konumda tutulduğuna işaret eden Takıyyüddin es-Sübki, ilgili âyette “elçi” ifadesiyle kastedilenin Cebrâil olduğunu belirten Zemahşerî’yi Cebrâil’in konumunu diğer meleklerden ve Resûlullah’tan üstün tuttuğuş için tenkit etmektedir. Takıyyüddin es-Sübki’nin Süyûti (ö. 911/1505) tarafından alıntılanan bu risalesi için bk. *Tuhfetü’l-Edib fi Nuhâti Muğni’l-Lebib* (thk. Hasan el-Milh, Sehî Na’ce), İrbid 2008, II, 400-402.

1 et-Tevbe, 9/43.

2 Zemahşerî’ye göre ilgili âyette geçen “af” ifadesi “suç”tan kinayedir ve Resûlullah’ın hata ettiğuşne ve kötü bir iş yapmış olduğuşna işaret etmektedir (bk. *el-Keşşâf*, Beyrut 1407, II, 474). Diğer taraftan ilgili âyette geçen “Allah seni affetsin” ibaresi genellikle bir dua cümlesi olarak düşünüldüğüş için bu hitaptan Hz. Peygamber’in günah işlemiş bir kimse olduğuş anlamını çıkararak olmuşsa da İslâm âlimleri bunun isabetsizliğini birçok delille ortaya koymuşlardır. Hatta bazı müfessirler, bu ifadenin Arap dilindeki bazı kullanımlarından hareketle yüceltme ve değer verme anlamı taşıdığıını belirtmişlerdir (bk. Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur’ân Yolu*, Ankara 2007, III, 18).

3 Peygamberlerin bir kasıt olmadan yaptığuş yanlış veya işlediğuş günah anlamına gelen zelle hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Akçay, “Zelle”, *DİA*, XLIV, 223-225.

4 Zemahşerî Tahrîm sûresi birinci âyet hakkında, “Bu, Resûlullah’ın (s.a.) bir hatasıdır. Çünkü o, Allah’ın kendisine helâl kıldığuş haram kulmuştur.” demektedir (*el-Keşşâf*, IV, 564).

5 Sorumluluk doğuran fillerin sadece insan iradesiyle gerçekleştiğuşünü ileri süren itikadî mezheptir. Kaderiyye ile Mu’tezile’nin aynı gruba işaret ettiğuşünü ifade eden görüşler ve Kaderiyye hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İlyas Üzüm, “Kaderiyye”, *DİA*, XXIV, 64.

وقال فيها: قد رأيت كلامه على قوله تعالى: ﴿عَفَا اللَّهُ عَنْكَ﴾ [التوبة، ٤٣/٩]، وكلامه في سورة التحريم، في الزلّة^١، وغير ذلك من الأماكن التي أساء أدبه فيها على خير خلق الله تعالى سيدنا رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم، فأعرضت عن إقراء كتابه حياء من النبي صلى الله تعالى عليه وسلم، مع ما في كتابه من الفوائد، والثكّت البديعة.

[٩٣٢] فانظر كلام الشيخ الإمام الذي برز في جميع العلوم، وأجمع الموافق والمخالف على أنه بحر البحار ومنقولاً معقولاً. في حق هذا الكتاب الذي اتخذت الأعاجم دراسته في هذا الزمان ديدنها، والقول عندنا فيه: إنه لا ينبغي أن يسمح بالنظر فيه إلا لمن صار على منهاج السنة، لا تزحزحه شبهات القدرية.

[٢٤٠] ومنهم: فرقة ترفعت عن هذه الفرقة، وقالت: لا بد من ضم علم الحديث إلى التفسير، فكان قصارها النظر في «مشارك الأنوار» للصاغاني، فإن ترفعت ارتقت إلى «مصايح البغوي»، وظنت أنها بهذا القدر تصل إلى درجة المحدّثين، وما ذلك إلا لجهلها بالحديث، فلو حفظ من ذكرناه هذين الكتابين عن ظهر قلب، وضم إليهما من المتون مثلهما لم يكن محدثاً، ولا يصير بذلك محدثاً، حتى يلج الجمل في سمّ الخياط،

١ أ: ٣١؛ ف: ٥١؛ ظ: في الأصل خطأ: الزلّة.

Hadis ilminde -iddia ettiği üzere- ileri bir seviyeye erişmek istediğinde İbnü'l-Esîr'in [ö. 606/1210] *Câmi'ü'l-Usûl* isimli eserini okur. Bir de buna İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-Hadîs* adlı kitabını veya bu eserin Nevevî [ö. 676/1277] tarafından kaleme alınan *et-Takrîb ve't-Teyisîr* isimli muhtasarını ya da bunun gibi başka bir eseri eklerse, işte o zaman bu dereceye ulaşan kimse "muhaddislerin muhaddisi", "asrın Buhârî'si" veya bunun gibi yalan yanlış isimlerle çağırılır. Hâlbuki böyle bir kimse bu kadar okumayla muhaddis sayılamaz.

[241] Muhaddis isnadları, ileli¹, esmâü'r-ricâlî², âlî ve nâzil isnadları³ bilen, bununla beraber çok sayıda hadis metni ezberleyen ve *Kütüb-i Sittet*'yi, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini, Beyhakî'nin *Sünen*'ini, Taberânî'nin *Mu'cem*'ini semâ yoluyla tahsil eden, ayrıca buna bin hadis cüzünü de ekleyen kişidir. Bütün bunlar muhaddis olabilmenin aşgari şartıdır. Bu zikrettiklerimizi hocalardan dinleyip semâ kayıtlarını yazdığında [yani bunları dinleyenler arasına adını kaydettirdiğinde], hadis şeyhlerinin kapılarını aşındırdığında, ilel, vefeyât⁴ ve isnadlar hakkında konuşabildiğinde, muhaddisliğin ilk basamağına adımını atmış olur. Sonra da Allah Teâlâ dilediği kimseyi dilediği hususta ilerletir.

[242] Yine kendisini üstün gören ve fıkhi hadis ilmine eklediklerini söyleyen bir başka grup daha vardır. Bunların tek bildikleri Abdülgaffâr el-Kazvîni'nin [ö. 665/1266] *el-Hâvi's-Sagîr* isimli eseridir. Söz konusu eser, kendi alanında harika ve son derece güzel bir kitaptır. Lakin kişi gökyüzüne bile çıksa bu kitabı okumakla fakih olamaz. Bu kimseler mezkûr kitaptaki lafızları çözmeye ve manasını anlamaya çalışarak vakitlerini boşa harcıyorlar. Hâlbuki zamanlarını Şâfiî'nin eserlerini ve ashâbın [Şâfiî fukahânın] sözlerini ezberlemeye harcasalar fıkha dair daha çok şey öğrenmiş olurlar. Ancak başarı Allah Teâlâ'nın lutfuyudur.

[243] Ulemâ arasında sahih bir akîdeye sahip, fûrûa dair yeterli bilgisi olan ancak Allah Teâlâ'dan hakkıyla sakınmayan başka bir grup daha vardır. Bu grupta yer alanların ilmi, aslında kendilerine vebaldir.

1 Hadislerin sıhhatini zedeleyen gizli sebepleri inceleyen "ilel" ilmi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, İstanbul 2011, s. 207.

2 Hadis ilminin, râvileri ve güvenilirlik derecelerini belirlemeye yarayan yan dalları için kullanılan bir terim olan esmâü'r-ricâl için bk. İbrahim Hatiboğlu, "Ricâlül-Hadîs", *DİA*, XXXV, 83-86.

3 Âli isnad, bir hadis metninin iki veya daha çok isnadından yahut metinleri farklı da olsa birkaç isnadın ilk kaynağına en az râvi ile ulaşımına verilen addır. Bunun zıddına ise nâzil isnad denir (bk. Raşit Küçük, "İsnad", *DİA*, XXIII, 157).

4 Vefat kelimesinin çoğulu olan vefeyât, terim olarak önceleri hadis âlim ve râvilerinin vefat tarihleri manasında kullanılmış, daha sonra bu tarihleri biraraya getiren eserlerin adı olmuştur (bk. Mehmet Efendioğlu, "Vefeyât", *DİA*, XLII, 603).

فإن رامت بلوغ الغاية في الحديث على زعمها اشتغلت ب«جامع الأصول» لابن الأثير، وإن ضمت إليه كتاب «علوم الحديث» لابن الصلاح أو مختصره المسمى ب«التقريب والتيسير» للنووي، ونحو ذلك، حينئذ ينادى من انتهى إلى هذا المقام بمحدث المحدثين، وبخاري العصر، وما ناسب هذه الألفاظ الكاذبة، فإن من ذكرناه لا يعد محدثًا بهذا القدر.

[٢٤١] إنما المحدث من عرف الأسانيد، والعلل وأسماء الرجال، والعالي والنازل، وحفظ مع ذلك جملة مستكثرة من المتون، وسمع الكتب الستة، ومسند أحمد بن حنبل، وسنن البيهقي، ومعجم الطبراني، وضم إلى هذا القدر ألف جزء من الأجزاء الحديثية، هذا أقل درجاته، فإذا سمع ما ذكرناه، وكتب الطباقي، ودار على الشيخوخ، وتكلم في العلل، والوفيات، والأسانيد كان في أول درجات المحدثين، ثم يزيد الله تعالى من يشاء ما يشاء.

[٢٤٢] ومنهم: فرقة ترفعت وقالت: نضم إلى الحديث الفقه، فكانت غايتها البحث في «الحاوي الصغير» لعبد الغفار القزويني، والكتاب المذكور أعجوبة في بابها، بالغ في الحسن أقصى الغايات، إلا أن المرء لا يصير به فقيهاً، ولو بلغ عنان السماء. وهذه الطائفة تضيع في تفكيك ألفاظه وفهم معانيه زماناً، لو صرفته إلى حفظ نصوص الشافعي وكلام الأصحاب، لحصلت على جانب عظيم من الفقه، ولكن التوفيق بيد الله تعالى.

[٢٤٣] ومنهم: طائفة صحيحة العقائد، حسنة المعرفة للفروع، إلا أنها لم ترع جانب الله تعالى حق الرعاية، فكان علمها وبالاً عليها في الحقيقة،

Nebî -Allah Teâlâ'nın salât ve selâmı onun üzerine olsun- şöyle demiştir: "İnsanların en şiddetli azaba uğrayanı, Allah Teâlâ'nın kendisini ilminden faydalandırmadığı âlimdir."¹ Şu söz de ondan -Allah Teâlâ'nın salât ve selâmı onun üzerine olsun- rivayet edilmiştir: "Kıyamet günü ateşin ilk tutuşturacağı kişi, bağırsakları dışarı fırlamış vaziyette eşeğin değirmen taşı ile dönmesi misali ateşin içinde dönen âlimdir. Derken etrafına cehennemlikler toplanır ve 'Ey falanca kişi! Sen bize iyiliği emredip, kötülükten bizi alıkoymaz mıydın?' derler. O âlim de, 'Evet, ben size iyiliği emrederdim ama onu kendim yapmazdım. Sizi kötülükten alıkoyardım ama onu kendim yapardım.' diye karşılık verir."² Bir başka hadiste şöyle buyurulmuştur: "Kıyamet gününde en fazla hüsrana uğrayacak olan şu iki kişidir: İlki, bir ilim elde edip başkasının bu ilimle amel ederek cennete girdiğini gören ancak kendisi onunla amel etmeyi ihmal ettiği için cehenneme giren kişidir. İkincisi ise helâl olmayan bir yolla mal biriktirip onu vârisine bırakan, vârisinin de bu malla hayırda bulunduğu kişidir ki o, vârisinin bu fiiliyle cennete girdiğini görür ancak kendisi cehenneme girer."³ Şeyh Ebû İshak eş-Şîrâzî [ö. 476/1083] böyle bir ilimden Allah Teâlâ'ya sığınarak, "Aleyhimizde delil olacak bir ilimden Allah'a sığınırız." demiş ve şu beyitleri söylemiştir:

Mevlâ'nın neyi helâl neyi haram kıldığını biliyorsun
O hâlde ilminle amel et! Çünkü ilim amel etmek içindir

[244] Bu şekilde davranan âlimler için şair Ebû'l-Esved ed-Düelî [ö. 69/688] şöyle demiştir:

Ey başkalarına ilim öğreten kişi!
Kendin bu öğrettiğinden nasiplenmez misin?
Bitkin düşmüş kişiye hastalığı için ilaç verirsin de
Hasta olduğundan beri kendin bitkinsin
Akıllarımıza doğruluğu aşılar durursun
Kendin doğruluk sıfatından yoksunsun
İşe kendinden başla ve nefsinin sapıklığına engel ol!
Onun sapıklığına sona erdiğinde sen hikmet sahibi olursun

1 Bu hadis Taberânî'nin (ö. 360/971) *es-Sağîr* adlı eserinde, "Kıyamet günü, insanların en şiddetli azaba uğrayanı, ilminden fayda görmeyen âlimdir." şeklinde geçmektedir (Taberânî, *el-Mu'cemü's-Sağîr* (thk. Muhammed Şekür Mahmud el-Hâc Emîr), Beyrut 1985, I, 305).

2 Bu hadisin farklı bir versiyonu Müslim'in *Sahih*'inde şu şekilde geçmektedir: "Kıyamet günü bir adam getirilip cehenneme atılır ve bağırsakları dışarı fırlar. O kişi, eşeğin değirmen taşı ile döndüğü gibi dönmeye başlar. Derken etrafına cehennemlikler toplanır ve 'Ey falan, ne bu hâl! Sen iyiliği emredip, kötülükten alıkoymaz mıydın?' derler. O da, 'Evet, ben iyiliği emrederdim ama onu kendim yapmazdım. Kötülükten alıkoyardım ama onu kendim yapardım.' diye karşılık verir." (Müslim, "Zühd", 51.)

3 Kaynaklarda bu lafızlarla nakledilen bir hadis tespit edilememiştir. Yakın anlamdaki hadisler için bk. Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Esfiyâ*, Mısır 1974, VII (I-X), 288; İbn Abdilberri, *Câmi'u Beyâni'l-İlm ve Fazlîbi* (thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyrî), 1994, I (I-II), 708.

قال النبي صلى الله تعالى عليه وسلم: «أشد الناس عذابًا عالم لم ينفعه الله تعالى بعلمه». وعنه صلى الله تعالى عليه وسلم: «أول ما يسعر النار يوم القيامة رجل عالم، فيندلق أفتابه، فيدور فيها كما يدور الحمار برحاه، فيجتمع إليه أهل النار فيقولون: يا هذا! أليس كنت تأمرنا بالمعروف وتنهانا عن المنكر؟! فيقول: كنت أمركم بالمعروف ولا آتية، وأنهاكم عن المنكر وآتية»^١. وفي الحديث أيضًا: «إن أشد الناس حسرة يوم القيامة رجلان: رجل علم علمًا فيرى غيره يدخل به الجنة لعمله به، وهو يدخل به النار لتضييعه العمل به. ورجل جمع المال من غير وجهه، وتركه لو ارثه فعمل به الخير، فيرى غيره يدخل به الجنة، وهو يدخل به النار». وكان الشيخ أبو إسحق الشيرازي يستعيز بالله من مثل هذا العلم؛ حيث كان يقول: نعوذ بالله من علم يكون حجة علينا وينشد:

علمت ما حلل المولى وحرمه فاعمل بعلمك إن العلم للعمل

[٢٤٤] وفي مثل هذه الطائفة يقول الشاعر، وهو أبو الأسود الدؤلي رضي الله

تعالى عنه:

يا أيها الرجل المعلم غيره هلا لنفسك كان ذا التعليم

تصف الدواء لذي السقام من الضنا ومن الضنا مذ كنت أنت سقيم

ما زلت تلقح بالرشاد عقولنا صفة وأنت من الرشاد عديم

ابدأ بنفسك فانها عن غيرها فإذا انتهت عنه فأنت حكيم

١ ر: ٣٨ ظ.

٢ صحيح المسلم، الزهد ١٧.

İşte o zaman bir söz söylediğinde sözün makbul olur
 O zaman senin sözüne tâbi olunur ve ilim öğretmen fayda verir
 Benzerini kendin yaptığın bir işi, insanlara yasaklama
 Şayet böyle yaparsan, bu senin için büyük bir ayıptır

5 [245] Böyle kimseler Allah Teâlâ onları hesaba çektiğinde, “*Biz ilim eh-*
lindeniz!” diyerek sızlanmamalıdırlar. Çünkü onların yaptıkları fiiller, ilim
 ehlinden olanların yapacağı işler değildir. Hatta onlar, Allah Teâlâ’nın, “*Fakat*
insanların çoğu bilmezler. Onlar dünya hayatının ancak dış yönünü bilirler.”¹
 buyruğundaki gibidirler. Onların karşı karşıya kalacakları tek şey Allah
 10 Teâlâ’nın adaleti olacaktır.

[246] Ulemâ arasında farzları terk etmeyen ancak ilmi, münazarayı ve
 kendilerine “zamanının adamı veya şehrin fakihî” denilmesini seven bir
 grup daha vardır. Öyle ki ilim sevgisi bu kimselerin bütün zerrelere işle-
 miş ve vakitlerinin çoğunu ilme ayırmışlardır. Bunlar nafileleri küçümser,
 15 ezberledikten sonra Kur’ân’ı unuttur ve bu yaptıklarıyla kibirlenirler. Üstelik
 “biz ulemâyız” deyip farz bir namazı kılacakları zaman onu dört rekât kılar
 ve bunda da Allah Teâlâ’yı çok az anarlar. Kıldıkları bu namaza da hayız
 bâbına ve cinâyât bahislerinin² inceliklerine dair düşüncelerini karıştırırlar.
 Belki de “(Allahım!) *Yalnız Sana ibadet ederiz ve yalnız Senden yardım di-*
 20 *leriz.*”³ âyetini okuyacakları yerde dilleri düşünmekte oldukları fûrûa dair
 meselelerin detaylarına kayar ve bunları söylerler. Bu gruptan birine “Öğle
 namazının sünnetini kıldın mı?” diye soracak olsan sana Şâfiî’nin –Allah
 Teâlâ ondan razı olsun– “İlim öğrenmek nafile namazdan daha faziletli-
 dir.” sözüyle cevap verir. Ya da ona “Namazını huşû ile kılıyor musun?”
 25 diyecek olsan, “Huşû namazın sıhhatinin şartlarından değildir.” der. Ya da
 ona, “Kur’ân-ı Hakîm’i [Kur’ân’dan ezberlediğin yerleri] unuttun mu?” di-
 yecek olsan sana, “Kur’ân’ı unutmanın büyük günah olduğunu *el-‘Udde*⁴
 müellifinden başka söyleyen yoktur. Bu görüşün delili nedir? Ben Kur’ân’ın
 tamamını unutmadım. Fâtiha’yı ve Kur’ân’dan daha pek çok yeri ezbere
 30 biliyorum.” der.

1 er-Rûm, 30/6-7.

2 Fıkıh eserlerinde İslâm ceza hukukunun özel hükümlerinin incelendiği bölüm olan cinâyât hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ali Bardaköglü, “Ceza”, *DİA*, VII, 477.

3 Fâtiha, 1/5.

4 Ebü'l-Mekârim İbrâhim b. Ali er-Rûyânî’nin (ö. 523/1128-29) Şâfiî fıkına dair eseri (bk. İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü’ş-Şâfiyye*, (thk. Hâfız Abdülalim Hân), Beyrut 1407, I (I-IV), 315; Kâtip Çelebi, *Kefîz-Zünûn*, II, 1129). Zeynüddin el-İrakî’nin (ö. 806/1404) ahkâm hadislerine dair *Tarhu’t-Tesrib fi Şerhi’t-Takrib* adlı eserinde, yukarıda geçen bahisle ilgili olarak Rûyânî’nin *el-‘Udde* adlı eserinden şu rivayet nakledilmiştir: “Ashabımızdan olan el-‘Udde müellifi Ebü'l-Mekârim er-Rûyânî, Kur’ân’ı unutmanın büyük günahlardan olduğunu zikretmiştir.” (*Tarhu’t-Tesrib fi Şerhi’t-Takrib*, Beyrut [t.y.], III (I-VIII), 102.)

فهناك يقبل إن وعظت ويقتدى بالقول منك وينفع التعليم
لا تنه عن خلق وتأتي مثله عار عليك إذا فعلت عظيم

[٢٤٥] فهذه الطائفة إذا واخذها الله تعالى، فلا ينبغي أن تعتب وتقول: نحن من أهل العلم، فإن صنعها ليس بصنيع أهل العلم، بل هؤلاء كما قال الله تعالى: ﴿لَا يَعْلَمُونَ يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا﴾ [الروم، ٦/٣٠-٧] الآية، فما قبلوا إلا بعدل من الله تعالى.

[٢٤٦] ومنهم: طائفة لا تترك الفرائض، ولكنها أحبت العلم والمناظرة، وأن يقال: فلان اليوم فقيه البلد، حبًا اختلط بعظمها ولحمها، فاستغرقت فيه أكثر أوقاتها، واستهانت بالنوافل، ونسيت القرآن بعد حفظه، وشمخت بآنافها مع ذلك، وقالت: نحن العلماء، وإذا قامت لصلاة الفريضة قامت أربعًا، لا تذكر الله فيها إلا قليلًا، مزجت صلاتها بالفكر في باب الحيض ودقائق الجنابات، وربما جاء ليقول: ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ [الفاتحة، ٥/١]، فسبق لسانه إلى ما هو مفكر فيه من جزئيات الفروع فنطق به، ثم إذا سألت واحدًا من هذه الطائفة: أصليت سنة الظهر؟ قال لك: قال الشافعي رضي الله تعالى عنه: طلب العلم أفضل من صلاة النافلة. أو قلت له: أخشعت في صلاتك؟ قال لك: ليس الخشوع من شرائط صحة الصلاة. أو قلت له: أنسيت القرآن الحكيم؟ قال لك: لم يقل: إن نسيانه كبيرة إلا صاحب «العدة»، وما الدليل على ذلك، وأنا لم أنس الجميع، فإني أحفظ الفاتحة وكثيرًا من القرآن غيرها.

[247] Bu kişiye şöyle de: “Ey fakih! [Bu] kendisiyle bâtil kastedilen hak bir sözdür. Şâfiî senin söylediğini kastetmemişti. Onun bu sözünün bir açıklaması var, ancak şimdi buna girişecek değiliz. Durumu bu şekilde olan kişinin başka bir şey yapmasına gerek kalmaksızın dinden çıkmasından korkulur.”

[248] Hâfız Ebü'l-Abbas b. el-Muzaffer bana kıraat yoluyla bildirdi. Ona Ahmed b. Hibetullah İbn Asâkir kıraat yoluyla, ona İmâm Ebû Bekr el-Kâsım İbnü'l-İmâm Ebî Sa'd Abdullah b. Ömer es-Saffâr icâzet yoluyla, ona da dedesi İmâm İsmâüddin Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Mansûr İbnü's-Saffâr bildirdi. O da dedesinden, dedesi de Üstâd Ebû'l-Kâsım el-Kuşeyrî'den -Allah ona rahmet etsin- rivayetle Üstâd Ebû Ali ed-Dekkâk'ın şöyle dediğini işitti: “Kim İslâm âdâbından birini küçümserse, sünnetten mahrumiyet ile cezalandırılır. Kim sünneti terk ederse farzdan mahrumiyet ile cezalandırılır. Kim farzları küçümserse, Allah Teâlâ ona bâtila sürükleyen bid'atı takdi eder de kalbine şüphe salar.”

[249] Duyduğumuza göre bir defasında İmâm-ı Gazzâlî [ö. 505/1111] kardeşi Ahmed'e [ö. 520/1126] namazda imamlık yapmış. Fakat kardeşi Ahmed, namazda Gazzâlî'ye uymayı bırakmış. Namazını bitirince Gazzâlî ona, neden böyle yaptığını sormuş. Ahmed şöyle demiş: “Çünkü sen, hayızlıların kanına bulanmıştın.” Bunun üzerine Gazzâlî düşünmüş ve namazda hayızla ilgili bir meselenin aklına geldiğini hatırlamış. Ey fakih! Din konusunda senden daha bilgili olan Allah dostlarına bir bak! Kendisine dayandığın şeyin seni küfre sürüklediğini sana haber veriyorlar. Allah Teâlâ esirgesin.

[250] Ulemâ arasında zikrettiğimiz tüm bu hususlardan uzak duran, ancak gıybet ve Allah Teâlâ'nın yarattıklarıyla dalga geçmek gibi bazı küçük günahları hafife alan bir grup vardır. Ya da bu grupta yer alanların Allah Teâlâ'nın kendilerini imtihan ettiği bir günahları vardır ve onlar bu günahlarını gizlemedikleri gibi, “İlmimiz günahımızı örter.” derler. Bu ilim değil tam bir cehâlettir. Küçük günah âlimden sâdır olursa büyük günah olur. Çünkü âlim küçük bir günahı açıktan işlediğinde bu günah daha da yayılır. Bilerek günah işlemek, bilmeyecek günah işlemekten kat kat daha kötüdür. Nebî -Allah Teâlâ'nın salât ve selâmı onun üzerine olsun- bir hadisinde, “Çirkin bir şeyi yapmakla imtihan edilen kimse bunu Allah'ın örtüsüyle örtün.”¹ buyurmuştur.

1 Hadisin kaynaklarda yer alan tam metni şu şekildedir: “Resûlullah zamanında bir adam zina yaptığıni

[٢٤٧] فقل له: أيها الفقيه، كلمة حق أريد بها باطل، إن الشافعي لم يعن ما أردت؛ ولكلامه تقرير لسنا له الآن، ويخشى على من هذا شأنه المروق من الدين رأساً.

[٢٤٨] أخبرنا الحافظ أو العباس بن المظفر بقراءتي عليه، أنبأنا أحمد بن هبة الله بن عساكر بقراءتي عليه، أخبرنا الإمام أبو بكر القاسم ابن الإمام أبي سعد عبد الله ابن عمر الصفار إجازة، أخبرنا جدي الإمام عصام الدين أبو حفص عمر بن أحمد ابن منصور بن الصفار قال: سمعت جدي يقول: سمعت الأستاذ أبا القاسم القشيري يقول: سمعت الأستاذ أبا علي الدقاق يقول: من استهان بأدب من آداب الإسلام عوقب بحرمان السنة، ومن ترك سنة عوقب بحرمان الفريضة، ومن استهان بالفرائض قبيض الله تعالى له مبتدعاً يوقع عنده باطلاً فيوقع في قلبه شبهة. ١٠

[٢٤٩] قلت: وبلغنا أن الإمام الغزالي أم مرة بأخيه أحمد في صلاة، فقطع أخوه أحمد الاقتداء به، فلما قضى الصلاة سأله الغزالي. فقال: لأنك كنت متضمخاً بدماء الحيض. ففكر الغزالي، فذكر أنه عرضت له في الصلاة فكرة في مسألة من مسائل الحيض. فانظر، فهؤلاء أهل الله تعالى، الذين هم أعرف به منك أيها الفقيه، قد عرفوك أن ما تعتمده يجرك إلى الكفر والعياذ بالله تعالى. ١٥

[٢٥٠] ومنهم: فرقة سلمت من جميع ما ذكرناه، إلا أنها استهانت ببعض صغائر الذنوب؛ كالغيبة، والاستهزاء بخلق الله تعالى، وغير ذلك، أو كان لها معصية ابتلاها الله بها فلم تستتر وقالت: علمنا يغطي معصيتنا، وهذا جهل لا علم؛ فالصغيرة تكبر من هذا العالم، فإن هو تجاهر بها ازداد أمرها، والمعصية مع العلم فوق المعصية مع الجهل من وجوه، وإذا كان النبي صلى الله تعالى عليه وسلم يقول: «من بلي من هذه القاذورات بشيء فليستتر بستر الله تعالى» الحديث، ٢٠

Bir âlim şayet kötü bir şey işlemekten geri duramıyorsa bunu gizlice yapması daha iyidir. Çünkü o, örnek alınan bir kimsedir. Bunun için âriflerden biri, kötü fiillerinde öğrencisinin kendisini örnek almasından veya bu fiilleri sebebiyle hakkında kötü düşünüp kendisinden faydalanamamasından korktuğu için ona sadece en iyi hâllerini gösterirmiş.

[251] Bu nedenle âlim günahın küçüğünü de büyüğünü de terk etmelidir. Şayet terk edemiyorsa ilmin makamını korumak için en azından bunu gizlemesi gerekir. Bu duruma işaret eden eş-Şeyhü'l-Celîl Fethüddin b. Ali Ebû Mansûr ed-Dimyâtî [ö. 606/1209] şiirinde şöyle demiştir:

10 Ey âlim, küçük günahlardan uzak dur
Küçük-büyük yanlışlardan da kaçın
Âlimin küçük günahı büyütülmüştür
Çünkü o, bu günahıyla insanlar arasında bir örnek hâline gelir
Onun işlediği günah insanlara dayanak olur
15 Günah ve kusur işleyen kimse, onu mazeret gösterir
Sakın, ilmim küçük günahımı örter, deme
Bilakis onunla ilminde bozulma meydana gelir
Sana göre bu küçük bir şey olabilir
Ancak Allah ve insanlar katında bu koca bir dağdır
20 Âlemin kendisine tâbi olduğu kimse
Küçük olsun büyük olsun her işte
Cehâletine sığınan kişi gibi değildir
Kötü bir şey yaptığında cahilliğindedir denilen
Yıldızlara bir bak: Ne zaman biri kayacak olsa
25 Onu düşerken gören kimse bundan etkilenmez
Ancak güneş ortadan kaybolduğunda
İnsanlar dehşete düşmüş şekilde korkarlar
Bakışları güneşe döner
Endişe, sıkıntı ve korku içinde
30 Güneşin aydınlığındaki azalma onlara da sirayet eder
Yollar bile bundan dolayı karanlığa gömülür
İşte âlim küçük bir hata işlediğinde
Bütün âlem kargaşaya ve dalâlete düşer

itiraf edince Resûlullah bir kırbaç istedi ve kendisine kırık bir kırbaç getirildi. Bunun üzerine 'daha sağlamını' buyurunca kendisine budakları kesilmemiş yeni bir kırbaç getirildi. Bunun üzerine de 'daha hafifini' buyurdu ve kendisine budakları kesilmiş ve bükülebilen bir kırbaç getirildi. Resûlullah bununla adamın kırbaçlanmasını emretti ve adam kırbaçlandı. Ardından Resûlullah, 'Ey insanlar! Sizin için Allah'ın takdir ettiği cezalardan uzaklaşma vakti geldi. Kim şu çirkin şeylerden birini yaparsa, onu açığa vurmasın ve Allah'ın örtüsüyle gizlensin. Zira kim gizlenmesi gereken bir yanını açığa vurursa ona Allah'ın kitabını [hükümünü] uygularız.' buyurdu." (İmam Mâlik, *Muvatta'*, "Hudud", 2.)

فالعالم أولى أن يستتر إن لم يرجع، فإنه قدوة؛ ولذلك كان بعض العارفين لا يظهر لتلميذه إلا على أشرف أحواله خوفاً أن يقتدي به في سيئها، أو يسوء ظنه به فلا ينتفع به.

[٢٥١] فينبغي للعالم الكف عن صغائر المعاصي وكبارها، فإن هو لم يكف فلا أقل من التستر صيانة لمنصب العلم، وإلى هذا المعنى أشار الشيخ الجليل فتح الدين بن علي أبو منصور الديماطي فأشدد لنفسه:

أيتها العالم إياك الزلل	واحذر الهفوة والخطب الجلل	
هفوة العالم مستعظمة	إذ بها أصبح في الخلق مثل	
وعلى زلته عمدتهم	فبها يحتج من أخطأ وزل	
لا تقل يستر علمي زلتي	بل بها يحصل في العلم الخلل	١٠
إن تكن عندك مستحقرة	فهي عند الله والناس جبل	
ليس من يتبعه العالم في	كل ما دق من الأمر وجل	
مثل من يدفع عنه جهله	إن أتى فاحشة قيل جهل	
انظر الأنجم مهما سقطت	من رآها وهي تهوي لم يبيل	
فإذا الشمس بدت كاسفة	وجل الخلق لها كل الوجل	١٥
وتراءت نحوها أبصارهم	في انزعاج واضطراب ووجل	
وسرى النقص لهم من نقصها	فغدت مظلمة منها السبل	
وكذا العالم في زلته	يفتن العالم طرا ويضل	

[252] Ulemâ arasında şimdiye dek zikrettiğimiz tüm hususlardan uzak duran, ancak en belirgin özellikleri seleften bir topluluğa dil uzatıp geçmiş ulemâ ile uğraşmak olan bir grup vardır. Onların en büyük uğraşı akaid konusunda muhaleftir. Örneğin Eş'arileri yermeyen çok az Hanbelî görebilirsin. İşte şeyhimiz Zehebî, takvâ ve vera' sahibi olmasının yanında bilgiyi akılda tutmada (hıfz) zamanının efendisiydi. Bununla birlikte o, Eş'arilerden olan meşhur imamları hedef almış ve onlara karşı kalplerin kendisinden uzaklaşmasına sebep olan bir taassup ortaya koymuştur. Mücessime'den bir topluluğa ise kendisi hakkında suizan beslenmesine sebep olacak derecede yardımcı olmuştur. Allah'a yemin olsun ki o, ihlâslı ve takvâ sahibidir ancak onu bu noktaya taassup ve muhaliflerinin hata üzere olduğuna dair inancı getirmiştir.

[253] Aynı şekilde Şâfiî, Hanefî ve Mâlikîlerden Eş'arî olup da Hanbelîleri yermekte aşırı gitmeyen ve onları açıkça tekfir etmeyen çok az kimse görebilirsin. Şâfiî, Ebû Hanîfe, Mâlik, Ahmed ve Eş'arî gibi muteber imamlar, ehl-i kiblede hiç kimseyi tekfir etmeyiz, dedikleri hâlde bu taassup da ne oluyor? Bize ne oluyor da Rablerine kavuşmuş olan ve ölürken nasıl bir hâl üzere olduklarını bilmediğimiz topluluklar hakkında sessiz kalamıyoruz. Bir bid'at görececek olursak buna karşılık veririz ancak ne diye ölülerin kemiklerini kabirlerinden çıkartıyoruz. Allah'a yemin olsun ki bu uygun bir iş değildir.

[254] Fukaha arasında şeriatın zâhirine göre Allah'a ibadet ve kulluk eden bir grup vardır. Onlar, gerektiği şekilde Allah Teâlâ'nın emirlerine uyup yasakladıklarından sakınırlar. Ancak sûfleri ve ehl-i tasavvufu küçümserler. Onlar hakkındaki hiçbir şeye inanmazlar, semâdan¹ ve diğer pek çok meseleden dolayı onları kötülerler.

[255] Semâ, öteden beri ulemânın üzerinde ihtilâfa düştüğü bir mesele olarak bilinmektedir. Semâ ve benzeri meseleleri kınayanlar nâdiren bunları anlayabilirler. Yapılması gereken, bu topluluğu kendi hâline bırakmaktır. Biz bir kişiyi apaçık bir suçu olmadıkça cezalandıramayız. Ne zaman sözlerini tevil edip iyi bir hâle yorma imkânı bulursak artık bu hükmümüzden dönmeyiz. Bu durum özellikle sûflerden olup kendisinin iyi bir kimse olduğunu bildiğimiz ve girdiği yolun gereğini yerine getiren kişi için geçerlidir. Daha sonra nâdir olarak hata ya da dil sürçmesi nedeniyle ağızdan bir söz çıkarsa, bu söz daha önceki kanaatimizi ortadan kaldırmaz.

1 Sûfinin zâhiri ve bâtinî şeyleri iştmesi anlamında bir tasavvuf terimi olan semâ, daha çok ritimli ve âhenkli seslerin, mûsiki nağmelerinin dinlenmesine hasredilmiş ve sûflerin tertip ettiği mûsiki ve zikir meclislerine semâ meclisi denilmiştir (bk. Semih Ceylan, "Semâ", *DİA*, XXXVI, 455-457).

[٢٥٢] ومنهم: فرقة سلمت عن جميع ما ذكرناه، إلا أنه غلب عليها الطعن في أمة قد سلفت، والاشتغال بعلماء قد مضوا، وغالب ما يؤتى هؤلاء من المخالفة في العقائد، فقل أن ترى من قبل الحنابلة إلا ويضع من الأشاعرة، وهذا شخينا الذهبي كان سيد زمانه في الحفظ مع الورع والتقوى، ومع ذلك يعمد إلى أئمة الإسلام من الأشاعرة فيظهر عليه من التعصب عليهم ما ينفر القلوب عنه، وإلى طائفة من المجسمة فيظهر عليه من نصرتهم ما يوجب سوء الظن به، وما كان والله إلا نقيًا نقيًا، ولكن حملة التعصب واعتقاده أن مخالفه على خطأ.

[٢٥٣] وقل أن ترى أشعريًا من الشافعية والحنفية والمالكية إلا ويبالغ في الطعن على هؤلاء ويصرح بتكفيرهم، وإذا كان الأئمة المعتبرون؛ كالشافعي وأبي حنيفة ومالك وأحمد والأشعري على أننا لا نكفر أحدًا من أهل القبلة، فلم هذا التعصب، وما لنا لا نسكت عن أقوام مضوا إلى ربهم ولم ندر على ماذا ماتوا، وإن بيد لنا أحد بدعة قابلناه، وأما الأموات فلم ننبش عظامهم؟ هذا والله ما لا ينبغي.

[٢٥٤] ومن الفقهاء: فرقة متنسكة تجري على ظواهر الشرع، وتحسن امثال أوامر الله تعالى واجتناب نواهيه، إلا أنها تهزأ بالفقراء وأهل التصوف، ولا تعتقد فيهم شيئًا، ويعيبون عليهم السماع وأمورًا كثيرة.

[٢٥٥] والسماع قد عرف اختلاف الناس فيه، وتلك الأمور قل أن يفهمها من يعيها، والواجب تسليم أحوال القوم إليهم، وإننا لا نأخذ أحدًا إلا بجريمة ظاهرة، ومتى أمكننا تأويل كلامهم وحمله على محمل حسن لا نعدل عن ذلك، لا سيما من عرفناه منهم بالخير ولزوم الطريقة، ثم لو ندرت لفظة عن غلظة أو سقطت فإنها عندنا لا تهدم ما مضى.

[256] Tasavvuf ehlini kınayan bu fakih grubunun durumu, fukahayı kınayan Türklerden [Memlükler] bir grubun durumu gibidir. Sûfleri kınayıp da Allah Teâlâ'nın helâk etmediği ve akibeti kötü olmayan tek bir fakih görmedik. Aynı şekilde fukahayı hafife alıp da Allah Teâlâ'nın helâk etmediği ve sonu felaket olmayan hiçbir Türk [Memlük] de görmedik. Bu grubun yapması gereken Allah Teâlâ'ya tövbe etmek ve onun kullarına karşı hüsnüzanda bulunmaktır. Özellikle Allah Teâlâ'ya yönelen, sürekli ona ibadet eden ve dünyadan yüz çevirenlere karşı böyle davranmalıdır. Bu topluluğun hastalığının ilacı budur ve ben onların tövbe edeceklerini umuyorum.

[257] Yaşadığım tecrübelerden sonra kalplerin bir kısmının kurtuluşu ve sûflik yolunu (tarîku'l-fakr) kabul ettiğini, bir kısmının ise kabul etmediğini gördüm. Birinci gruptakilerin herhangi bir eğitim olmaksızın inanarak bu yola tâbi olduğunu görürsün. İkinci gruptakilerin ise bu yola tâbi olduğunu görmezsin. Onlar zâhiren bu yola tâbi olsalar bile bu gerçek bir tâbiyet anlamına gelmez. Çünkü [tâbi olduklarını iddia ettikleri] bu topluluk zâhirle amel etmez, onlar için yalnızca bâtin ve sırf halis niyet bir anlam ifade eder. Onlar, Allah Teâlâ'nın dostları ve has kullarıdır. Allah Teâlâ bizi onlardan nasıpdâr kılsın. Onları çekiştirenlerin çoğu kurtuluşa erememiştir.

[258] İlim ehli arasında hadis tahsil eden bir grup vardır. Bunlar hadis hocalarından hadis dinlemeyi ve rivayetlerin âlî ve nâzil olanları hakkında bilgi edinmeyi âdet hâline getirmişlerdir. İşte bunlar gerçek muhaddislerdir. Ancak hadis tahsil edenlerin büyük bir kısmı kendini, isimleri ve metinleri hecelemeye ve okuduğunu anlamadan çokça hadis dinlemeye vermektedir. Bu kimseler, "Ben İbn Arafe'nin [ö. 257/870-71] cüzünü¹ yetmiş hocadan, Ensârî'nin [ö. 215/830] cüzünü şu şu hocalardan, İbnü'l-Fil'in [ö. 311/923-4] cüzünü, *Cüz'ül-Bitâka*'yı, Ebû Müshir'in [ö. 218/833] nüshasını ve bunların benzerlerini tahsil ettim." diyebilmekten başka bir şey düşünmezler.²

1 Hadis literatüründe cüz, bir kişinin rivayet ettiği hadisleri veya bir konuya dair rivayetleri toplayan telif türüne verilen isimdir. Hadis ilminde, bir sahâbînin ya da sonraki nesillerden birinin rivayet ettiği hadisleri ihtiva eden eserlere bu ad verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, "Cüz", *DİA*, VIII, 147-148.

2 Sübkî'nin burada zikrettiği hadis cüzleri neşredilmiştir. Bk. Ebû Ali el-Hasen İbn Arafe, *Cüz'ül-Hasen b. Arafe* (thk. Abdurrahman b. Abdülcebbar el-Ferivâî), Kuveyt 1985; el-Ensârî, Muhammed b. Abdullah, *Hadîsu Muhammed b. Abdullah el-Ensârî* (thk. Ebû Abdullah Mesud b. Abdülhamid el-Hüseynî), y.y.; İbn Fil el-Bâlisî, *Cüz'ü İbn Fil* (thk. Musa İsmâil el-Basîr), Kudüs 2001; Hamza el-Kinânî, *Cüz'ül-Bitâka* (thk. Abdürrezzâk b. Abdülmuhsin el-Abbâd el-Bedr), Riyad 1412; Ebû Müshir ed-Dîmâşkî, *Nüshatü Ebî Müshir* (thk. Mecdi Fethi es-Seyyid), Tanta 1410.

[٢٥٦] وهذه الطائفة من الفقهاء التي تنكر على المتصوفة مثلها مثل الطائفة من الثرك التي تنكر على الفقهاء، وقد جربنا فلم نجد فقيهاً ينكر على الصوفية إلا ويهلكه الله تعالى، وتكون عاقبته وخيمة، ولا وجدنا تركياً يهزأ بالفقهاء إلا ويهلكه الله تعالى وتكون عاقبته شديدة، فسييل هذه الطائفة التوبة إلى الله تعالى، وحسن الظن بخلق الله تعالى، لا سيما من انقطع إلى الله تعالى، واعتكف على عبادته، ورفض الدنيا وراء ظهره، هذا علاج داء هذه الطائفة، وأنا أظنهم يتوبون.

[٢٥٧] فإني جربت فوجدت القلوب منقسمة إلى: قابل للصلاح وطريق الفقر: وذلك تراه منقاداً لطريق الفقراء، معتقداً من غير تعليم. وغير قابلة: ولا تراها تنقاد، وإن انقادت في الظاهر لم يفدها الانقياد؛ لأن هؤلاء القوم لا يعاملون بالظواهر ولا يفيد معهم إلا الباطن ومحض الصفاء، وهم أهل الله تعالى وخاصته، نفعنا الله تعالى بهم، وأكثر من يقع فيهم لا يفلح.

[٢٥٨] ومن أهل العلم: طائفة طلبت الحديث، وجعلت دأبها السماع على المشايخ، ومعرفة العالي من المسموع والنازل، وهؤلاء هم المحدثون على الحقيقة، إلا أن كثيراً منهم يجهد نفسه في تهجي الأسماء والمتون، وكثرة السماع من غير فهم لما يقرؤه، ولا تتعلق فكرته بأكثر من أني حصلت جزء ابن عرفة عن سبعين شيخاً، جزء الأنصاري عن كذا كذا شيخاً، جزء ابن الفيل، جزء البطاقة، نسخة أبي مسهر، وأنحاء ذلك.

[259] Bizden öncekiler hadisleri semâ ve kıraat yoluyla alırlar, hadis öğrenmek için yolculuk ederler, hadisleri tefsir ederler, ezberlerler ve onlarla amel ederlerdi. Hocamız Zehebî'nin yukarıda bahsi geçen zümreden bazı muhaddislere şöyle tavsiyede bulunduğunu gördüm: “Böyle bir kimsenin sadece rivayet etmek için hadis dinlemiş olmaktan başka bir kazancı yoktur. Bu kimse, ulaşmak istediği amacının tam zıddı bir konuma düşürülerek cezalandırılır. Allah Teâlâ onu[n kusurlarını] defalarca örttükten sonra açığa çıkarır, onu dillere dolar ve muhaddisler arasında ibretlik eyler. Sonra da Allah Teâlâ onun kalbini mühürler.” Zehebî sonra şöyle devam etmişti: “Sünneti öğrenen bir kimse nasıl namazlarında ihmalkâr davranır veya bu türden kötü işlere özenir! Bundan daha kötüsü ise rivayet ettiği hadisinde yalan söyleyen ve palavralar uydurandır. Bu kimse şayet rezil gayretini rivayetinde yalana ve sahte râvi zinciri icat etmeye kadar vardırırsa, işte o zaman iyice rahata erer. Şayet kendisine ait olmayan bazı cüzleri kendisininmiş gibi gösterir ve vakıfları soymaya özenirse, bu kimse muhaddis mahallesinin hırsızıdır. Şayet livâta veya kavatlık da yaparsa, bu ifadeyi tam olarak hak etmiş olur. Şayet bilgisini suistimal edecek olursa bu onun zilletini arttırmaktan başka bir işe yaramaz. Böyle bir örnekte hiç hayır olur mu! Allah onların sayısını arttırmasın.”

[260] Bu kimselerden biri hakkında şöyle denilmiştir:

Öyle bir kimsedir ki rivayet eder ancak
Ne rivayet ettiğini ne de yazdığını bilir
Tıpkı suların çıktığı kaya gibi
Sular araziye akar da kaya ondan içmez

[261] Zürefâdan biri, bu gruptaki bir kimse hakkında şöyle demiştir: “Bu kimse az bilgi ve tecrübe sahibidir. Yürürken yanında kâğıtlar, hokka ve divit vardır. Yine beraberinde cüzler taşır ve bunlarla bir şeyhin veya yaşlı birinin etrafında dolanır, durur. Câiz olanı bilmediği gibi câiz olmayanı da bilmez.”

[262] Şair demiştir ki:

Muhaddisin ilminin gayesi
Dimyâti'den cüzler rivayet etmek olmuş
Falanca kadın âli bir hadis rivayet ederken
Falanca adam aynı hadisi torunlarından rivayet ediyor
Uzeyr ile Aziz arasındaki farkı
Sen terzi ile buğdaycı arasındaki farktan anla

[٢٥٩] وإنما كان السلف يسمعون فيقرؤون فيرحلون فيفسرون، فيحفظون فيعلمون، ورأيت من كلام شيخنا الذهبي في وصية لبعض المحدثين: في هذه الطائفة ما حظ واحد من هؤلاء إلا أن يسمع ليروي فقط، فليعاقبن بنقيض قصده، وليشهرنه الله تعالى بعد أن ستره مرات، ولييقن مضغة في الألسن، وعبرة بين المحدثين، ثم ليظعن الله تعالى على قلبه. ثم قال: فهل يكون طالب من طلاب السنة يتهاون بالصلوات، أو يتعانى تلك القاذورات، وأنحس منه محدث يكذب في حديثه ويختلق الفُشار، فإن ترقى همته المهينة إلى الكذب في النقل والتزوير في الطبايق فقد استراح، وإن تعانى في سرقة الأجزاء أو كشط الأوقاف، فهذا لص بسمت محدث، فإن كمل نفسه بتلوط أو قيادة فقد تمت له الإفادة، وإن استعمل من العلوم قسطاً فقد ازداد مهانة وخبطاً. إلى أن قال: فهل في مثل هذا الضرب خير لا كثر الله تعالى منهم. انتهى.

[٢٦٠] ولبعضهم:

إن الذي يروي ولكنه يجهل ما يروي وما يكتب

كصخرة تنبع أمواها تسقي الأراضي وهي لا تشرب

[٢٦١] وقال بعض الظرفاء في الواحد من هذه الطائفة: إنه قليل المعرفة والمخبرة، يمشي ومعه أوراق ومحبرة، معه أجزاء يدور بها على شيخ وعجوز، لا يعرف ما يجوز وما لا يجوز.

[٢٦٢] وقال الشاعر:

ومحدث قد صار غاية علمه أجزاء يرويها عن الديمياطي

وفلانة تروي حديثاً عالياً وفلان يروي ذاك عن أسباط

والفرق بين عزيرهم وعزيرهم وافصح عن الخياط والحناط

Ebû Fülân'ın ismi nedir ve
Mahlûkat arasında köse lakabıyla anılan kimdir?

Allah'ın dininin ilimleri yüksek sesle bağıryor:
“İşte bu defterimin dürüldüğü gündür!”

5 [263] Ulemâ arasında kalbi nahiv ve lugat sevgisiyle dolmuş bir topluluk daha vardır. Akılları fikirleri bu ilimlerdedir. Bu durum onları lafızlar hususunda derinleşmeye ve az bilinen bir dil kullanmaya iter. Öyle ki bu dili anlayamayacak kimselerle bu şekilde konuşurlar. Biz fesahatin arzu edilen bir sanat, nâdir kelimeleri (garîbu'l-luga) kullanmanın da değerli ve güzel bir iş olduğunu inkâr etmiyoruz. Ancak bunları bilen ve anlayan kimselerle bu şekilde konuşulabilir. Anlatıldığına göre bir öğrencisi, Ebû Amr b. el-Alâ'ya [ö. 154/771] ders okumak üzere geldiğinde onu Kellâ'u'l-Basra'da¹ avamla beraber ve onlar gibi konuşurken buldu. Öyle ki onun sözleriyle avamın sözlerini birbirinden ayıramadı. Bunun üzerine o gözünden düştü.

10 Ebû Amr oradaki işini tamamlayınca öğrencisi onu camiye girene kadar takip etti. Ebû Amr burada az önce halk arasında kullandığı dilden farklı bir dille fukahaya hitap etmeye başladı. Bunun üzerine öğrencisinin gözündeki değeri tekrar arttı. Onun her toplulukla kendilerine uygun bir üslûpla konuştuğunu anladı. İşte doğru olan da budur. Herkesle anlayabileceği şekilde konuşulmalıdır. İ'rab hatası yapmaktan kaçınan, yüksek seviyede bir dile ve garîb (az bilinen) kelimelere vâkîf olup karşısındaki herkesle kasıtlı olarak böyle bir dil ile konuşan kimsenin akli eksiktir.

[264] Bu topluluktan bazıları, belki de tüm benliklerine nüfuz edecek derecede bu ilimle meşgul oldukları için bu duruma düşmüşlerdir. Bu kimseler kendilerini anlayamayacak bir topluluğa hitap ettiklerinde bile dilleri ister istemez sanatlı bir üslûba kaymıştır. Ahmed b. Ali el-Cezerî icâzet yoluyla bize haber verdi ki kendisi Muhammed b. Abdülhâdî'den, o Hâfız Ebû Tâhir es-Silefî'den, o el-Mübârek b. Abdülcebbâr'dan, o Abdülkerîm b. Muhammed el-Mehâmîlî'den, o İsmâil b. Saîd el-Mu'addel'den ve o da Muhammed b. Ahmed b. Kutr es-Simsâr'dan Ebû'l-Abbas Ahmed b. İbrâhim el-Varrâk'ın şöyle dediğini bildirdi: “Eşeğinden düşüp baygınlık geçirince İsa b. Ömer en-Nahvî'nin [ö. 149/766] etrafında büyük bir kalabalık toplandı. Ayılıp doğrulmaya başladığında şöyle dedi: Size ne oluyor da bir delinin etrafında toplanmazken gelip benim etrafımda toplanmışsınız? Biraz geri çekilin!”²

1 Rüzgârın az olduğu ve gemilerin demir attıkları Basra Limanı (Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-Luga*, X, 197; İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga*, V, 132; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I, 147; Zebidî, *Tâciü'l-Arûs*, I, 407). Halife b. Hayyât da Basra'da yer alan Zâbuka'nın Kellâ'u'l-Basra'ya sahip olmasından ötürü zengin bir şehir olduğunu belirtmektedir (*et-Târîh*, s. 181).

2 Sübkî buradan itibaren kırk yedinci başlığa kadar nahiv ve dil sevgisine daldıkları için garîb kelimelerle az bilinen bir dil kullanan kimselerin durumlarına dair örnekler vermektedir. Bu bölümlerin daha iyi anlaşılabilmesi için çeviri ile Arapça metin karşılaştırmalı şekilde okunabilir.

وأبو فلان ما اسمه ومن الذي بين الأنام ملقب بسباط
وعلوم دين الله نادى جهرة هذا زمان فيه طي بساطي

[٢٦٣] ومن العلماء طائفة: استغرق حب النحو واللغة قلبها، وملاً فكرها، فأداها إلى التعر في الألفاظ، وملازمة حوشي^١ اللغة؛ بحيث خاطب به من لا يفهمه، ونحن لا ننكر أن الفصاحة فن مطلوب، واستعمال غريب اللغة عزيز حسن، ولكن مع أهله ومن يفهمه، كما حكى أن أبا عمرو بن العلاء قصده طالب ليقراً عليه، فصادفه بكلاء البصرة وهو مع العامة يتكلم بكلامهم لا يفرق بينه وبينهم، فنقص من عينه، ثم لما نجز شغل أبي عمرو مما هو فيه تبعه الرجل، إلى أن دخل الجامع، فأخذ يخاطب الفقهاء بغير ذلك اللسان، فعظم في عينه وعلم أنه كَلَّم كل طائفة بما يناسبها من الألفاظ، فهذا هو الصواب، فإن كل أحد يكَلَّم على قدر فهمه، ومن اجتنب اللحن وارتكب العالي من اللغة والغريب منها وتحدث بذلك مع كل أحد عن قصد فهو ناقص العقل.

[٢٦٤] وربما أتى بعض هذه الطائفة من ملازمة هذا الفن؛ بحيث اختلط بلحمهم ودمهم، فسبق لسانهم إليه، وإن كانوا يخاطبون من لا يفهمه؛ كما أخبرنا أحمد بن علي الجزري إذنا، عن محمد بن عبد الهادي عن الحافظ أبي طاهر السلفي، أنبأنا المبارك بن عبد الجبار، أنا عبد الكريم بن محمد المحاملي، أنا إسماعيل بن سعيد المعدل، ثنا محمد بن أحمد بن قطر السمسار قال: قال أبو العباس أحمد بن إبراهيم الوراق: ازدحموا على عيسى ابن عمر النحوي وقد سقط عن حمارة وغشي عليه، فلما أفاق وأخذ في الاستواء للجلوس قال: ما لكم؟ تكأكتم علي ولا تكأكؤكم على ذي جنة، افرنقوا عني.

[265] Burada geçen تَكَاتَمَ ibaresi “toplanmışsınız” anlamına gelirken “افرتعوا” ibaresi ise Yemen ahalisinin dilinde “geri çekilin” anlamına gelmektedir.¹ Bu adam dilde bir imamdı. Başından geçen bu durum, onun mezkûr lafızları özel olarak kullanmak istediği anlamına gelmez. Aksine (dil ilimleri üzerine) çok çalışması ve tüm vaktini buna adanmasından dolayı dili mezkûr lafızlara kaymıştır.

[266] Yûsuf b. Ömer’in [ö. 127/744]² Irak valisi olduğunda Îsâ b. Ömer en-Nahvî’yi yakalayıp ondan bir emaneti geri istediği anlatılır. Bu emaneti Îsâ b. Ömer’e Vezir İbn Hübeyre’nin [ö. 110/728]³ verdiği zikredilmiştir. Yûsuf b. Ömer, Îsâ b. Ömer’in dövülmesini emretmiş ve Îsâ b. Ömer kırbaçlanırken şunları söylemiştir: “Allah’a yemin olsun ki sepetlerdeki elbise-lerden başka hiçbir şey yoktu. Onları da senin öşür toplayıcıların aldılar.”⁴ Îsâ b. Ömer hakkında bu şekilde pek çok örnek vardır.

[267] Ali b. el-Heysen’in de dil ilimlerine düşkün olup konuşurken garîb kelimeler kullandığı, bu yüzden insanların büyük topluluklar hâlinde onun sözlerini dinlemeye geldiği anlatılmıştır. Bir keresinde, arkasında sığa bulunan bir eşeğe binmiş bir Fârisî ona uğramıştı. Bu kimse, üzerinde az miktarda hurma bulunan, onlar da çürümek üzere olan bir dalı elinde tutuyor, bununla da bir inek ve onu takip eden bir buzağıyı besliyordu. Ali İbnü’l-Heysen ona şöyle seslendi: “Ey sıpasının kendisini takip ettiği beyaz yüzlü eşeğin sahibi! Elindeki hurma dalıyla ineği ve onu takip eden buzağıları güden adam! Besili bir koç karşılığında buzağılarını satmaz mısın?” Bu sözler üzerine Fârisî ona döndü ve şöyle dedi: “Baba! Ben Farsça da bilmiyorum!” [Burada geçen] البيدانة eşek, “القمراء” beyaz yüzlü, “التولب” sığa, “الشملول” hurma dalı, “يطبي” çağırıyor, “الحوزمة” evcil olmayan inek, “الجحجح” koç ve “الزهم” besili anlamına gelir.

1 Îsâ b. Ömer, Basra nahiv ekolünün ilk temsilcilerindedir. Ensâb ve ahbâr konularında da bilgi sahibi olan Îsâ b. Ömer’in fasih Arapça ile konuştuğu, işlek olmayan unutulmuş (garîb) kelimelere fazlaca yer verdiği, bu yüzden sözlerinin anlaşılmadığı kaydedilmiştir. Biyografisini veren bazı kaynaklarda onun bu sunî üslûbu ve kullandığı garîb kelimelerle ilgili örnekler zikredilir (Bk. Hüseyin Tural, “Îsâ b. Ömer es-Sekafî”, *DİA*, XXII, 485). Yukarıda geçen olayın daha ayrıntılı bir aktarımı için bk. İbnü’l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezenâtü’z-Zehab fi Abbâri men Zehab* (thk. Mahmûd el-Arnaût), Dimaşk 1988, II, 224.

2 Emevîler döneminde önce Yemen, ardından Yemen’i de içine alan Irak bölgesi valiliğini yapan devlet adamı. Bk. İsmail Hakkı Atçeken, “Yûsuf b. Ömer es-Sekafî”, *DİA*, XLIV, 22-23.

3 Emevîler’in Irak genel valilerindedir. Bk. Nahide Bozkurt, “İbn Hübeyre, Ömer”, *DİA*, XX, 83-84.

4 Adı geçen zât burada süslü ve secili ifadeler kullanmaktadır ancak bunun Türkçeye aynı şekilde tercümesi mümkün değildir. Bu olayın diğer anlatımı için bk. İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif* (thk. Servet Ukkâşe), Kahire 1981, s. 540.

[٢٦٥] قوله: تكأكتهم، أي: تجمعتهم، وافرقتعوا، أي: تنحوا بلغة أهل اليمن، فهذا الرجل كان إمامًا في اللغة، وكانت هذه الحالة منه لا تقتضي أنه يقصد هذه الألفاظ، بل هي دأبه فسبق لسانه إليها.

[٢٦٦] وحكي أنه لما ولي يوسف بن عمر العراق أخذ عيسى بن عمر النحوي فطالبه بوديعة ذكر أن ابن هبيرة الوزير أودعه إياها، فأمر بضربه فقال والسياط ه تأخذه: والله إن كانت إلا أُنْيَابًا في أسفياط قبضها عشاروك، ولعيسى بن عمر من هذا النمط كثير.

[٢٦٧] وحكي أن علي ابن الهيثم كان لما غلب عليه من ذلك تأتيه العامة أفواجًا لسماع كلامه، وأنه مر به مرة فارسي قد ركب حمارًا خلفه جحش، وبيده ١٠ عَدُق قد ذهب بُسرُه إلا قليلًا، يقود به بقرة يتبعها عجل لها، فناداه علي بن الهيثم: يا صاحب البيدانة القمراء يتلوها تولب، بيده شملول يطبي به، خزومة يقفوها عجول، أتقابض بعجولك جحججًا زهمًا؟ قال: فالتفت إليه الفارسي وقال: يا بابا فارسي هم ندانم. البيدانة: الأتان، والقمراء: البيضاء الوجه، والتولب: ولد الحمار، والشملول: العذق، ويطبي: يدعو، والخزومة: البقرة الوحشية، ١٥ والجحجج: الكبش، والزهم: السمين.

[268] Şayet Ali b. el-Heysem'in orada bulunanları eğlendirmek gibi bir amacı yoksa ve istemsiz bir şekilde sürekli bu tür kelimeler dilinden dökülüyorsa o hâlde o, akılsızın tekidir. Böyle kimselerin garîb kelimelerle konuşuyor olmalarının, onların bu tür kelimeleri çokça kullanıp dillerine dolamalarından kaynaklandığı âşikârdır. Onlar bu tür kelimeleri herkesin bildiğini zannederler. Aksi takdirde kullanılması için hiçbir sebep yokken nasıl bu tür kelimeleri zikredebilirler?

[269] Ebû Alkame el-Vâsıtî'nin bir hastalığa yakalandığı ve meşhur tabip A'yen'e gidip sebebini sorduğu anlatılır. Ebû Alkame tabibe şöyle der: "Şu yavru güvercinlerin etini yedim. Ardından istifra ettim ve uyluk kemiğimden omurga kemiğime kadar giden bir acıya duçar oldum. Bu hâl uzadıkça uzadı ve acım giderek arttı. Öyle ki bu acı diyaframa karıştı ve karın boşluğuna da vurdu." Bunun üzerine tabip ona, "Bir شبرق ve شبرق al, sonra onu paramparça ve un ufak et!" diyerek müstehzi bir şekilde güler. Ebû Alkame, "Bir daha söyler misiniz, zira hiçbir şey anlamadım." deyince doktor şöyle der: "Hangimiz meramını daha kötü anlattı ise Allah onun belasını versin!"

[270] Ebû Alkame el-Vâsıtî'nin cümlesinde geçen ibarelerin anlamları şu şekildedir: "الجوازل" güvercin yavruları, "الطساءة" istifra, "الروابة" kol kemiğinin başı, "دأية العنق" omurga kemiği, "يتمأى" uzun sürmek, "يتمى" gidecek artmak, "الخلب" diyafram -karaciğerin üzerindeki et parçası da denir-, "الشراسيف" kaburga.

[271] İbn Düreyd'in [ö. 321/933] anlattığına göre, Asmaî [ö. 216/831] şöyle demiş: Yaralı bir adam, bir gün sâhibü'ş-şurtaya gelir ve kendisini yaralayan kişiden şikâyetçi olur. Sâhibü'ş-şurta hemen adamın getirilmesini emreder. Adam geldiğinde onu sorgular, fakat adam suçu kabul etmez. Bunun üzerine yaralı adam, "Çarşıda bir bedevî vardı, o benim lehime şahitlikte bulunur." der. Bedevî geldiğinde sorguya çekilir ve şöyle der: "Ben atımın üzerinde giderken bir evin kapısından geçiyordum. Bu adam ağır bir tahtayı ona fırlattı. Sopasıyla onu yaraladı, sonra da geri döndü. Ardından yine saldırdı ve kanını akıttı. Sırtını döndüğünde kafasında bir yarık vardı ve kan omuzlarına doğru akıyordu." Bunun üzerine sâhibü'ş-şurta yaralı adama, "Gel beni yarala da Allah aşkına şu bedevînin şahitliğini dinlemek zorunda bırakma!" der.

[٢٦٨] فهذا علي بن الهيثم إن لم يكن قصد الموانسة لبعض الحاضرين، ولم تكن ندرت منه هذه الألفاظ عن غير قصد فهو خسيف العقل، ولا ينكر أنهم يأتون بالألفاظ الغربية لكثرة استعمالهم لها، وغلبتها على ألسنتهم، ظناً منهم أن كل أحد يعرفها، وإلا فكيف يذكرونها في وقت لا يظهر فيه لاستعمالها سبب غير ذلك كما سقناه؟

[٢٦٩] وكما يحكى أن أبا علقمة الواسطي عرض له مرض شديد، فأتاه أعين الطبيب فسأله عن سبب علته. فقال: أكلت من لحوم هذه الجوازل، فطُست طسأة، فأصابني وجع بين الوابلة إلى دأية العنق، فما زال يتمأى ويتمى حتى خالط الخلب وتألمت له الشراسيف. فقال له أعين الطبيب: خذ شرفقاً وشبرقاً فزهقه وددقه. فقال أبو علقمة: أعد لي فإني ما فهمت. فقال الطبيب: قبح الله تعالى أفلنا إلهاماً لصاحبه.

[٢٧٠] الجوازل: فراخ الحمام، الواحدة: جوزل، والطسأة: الهیضة، والوابلة: طرف الكتف وهو رأس العضد، ودأية العنق: فقارها، ويتمأى: يتمدد، ويتمى: يتزايد، والخلب بالكسر: حجاب القلب، ويقال: مضغة فوق الكبد، والشراسيف: غضاريف متصلة بالأضلاع.

[٢٧١] وحكى ابن دريد أن الأصمعي ذكر أن رجلاً مشجوجاً جاء الى صاحب الشرطة، فشكى إليه أن امرأ شجه، فأمر بإحضاره، فلما حضر سُئل فأنكر. قال المشجوج: لي أعرابي بالسوق يشهد لي. فلما حضر الأعرابي سُئل فقال: بينا أنا على كودن يهزهزني إذ مررت بوصيد دار، فإذا أنا بهذا الأخيشب يدع هذا دعاً متراسفاً، فعلاه بمنسأته فقهقر، ثم بدره بمثلها فقَطَّر، ثم أدبر وبرأسه جُدِّع يشج نجيعاً على كتده. فقال صاحب الشرطة: سُجني وأعفني من سماع شهادة هذا الأعرابي.

[272] Bedevînin ifadesinde kullandığı “الكودن” kelimesi at, “يضمزز” hareket ettirmek, “الوصيد” kapı, “الدع” fırlatmak, “المنسأة” sopa, “الاخيشب” ağır tahta, “قهقر” dönmek, “قفر” iki taraftan birine doğru akmak, “الشج” akmak, “النجيع” kan, “الكتد” boyun ve omuzların arasından sırtta kadar olan kısım anlamına gelmektedir.

[273] Zübeyir b. Bekkâr [ö. 256/870]¹ ağdalı dil kullanan bir kimsenin Basra’daki vekiline şöyle bir mektup yazdığını söylemiştir: “Bize ceviz, balıktan elde edilen yiyecekler, canlı kaz ve kurutmak için de çölde yaşayan yabani sığırların etinden gönder.” Bunun üzerine vekili cevaben şöyle yazar: “Bu sözleri kullanmayı bırakmazsan köyün helâk olur. Çünkü çiftçiler bu gibi kelimelerle konuşanlara deli gözüyle bakarlar.”

[274] Burada geçen “الكنعد” deniz balığından yapılan yiyecek, “الشراة” ise kurutmak anlamına gelmektedir.

[275] Anlatılır ki, hırsızın biri bir nahiv âliminin kapısını açmak ister. Fakat âlimin evdeki câriyesi bunu hisseder ve hemen efendisine haber verir. Âlim hırsızı görür ve ona şöyle seslenir: “Ey kapıyı çalan, seni bize karşı bu kadar iştihaya getiren de nedir! Şayet istediğin mal ise o hâlde İbnü’l-Cessâs’a [ö. 315/927]² ve mal sahibi diğer kimselere gitmen gerekirdi. Şayet istediğin makam ve mevki ise o zaman da kadıllara gitmen gerekirdi. Şayet yazı yazdırmak istiyorsan o zaman da kâtiplere gitmen gerekirdi. Eğer dileğin dil ve nahiv ise o zaman bize gel. Şayet istediğin ziyafet ise eve gir, kilere buyur ve oradan hayatının bundan sonraki azığını al.” Bu sözler üzerine hırsız kafasını kaldırır ve “Şayet senin evin cennet olsa bile yine de ona asla girmem.” diye cevap verir.

[276] Anlatıldığına göre hasta bir nahiv âliminin evine giden tabip ona, dün ne yediğini sorar. Nahiv âlimi şöyle cevap verir: “Oğlak eti, tavşan yavrusunun incik kemiği ve şahinimin avladığı erkek turaç kuşunun göğüs etini yedim. Gece karanlığı çökünce bağırsaklarımda bir karışıklık ve gurultu vâki oldu.” Bunun üzerine doktor orada bulunanlara şöyle der: “Bunlar akli başında olan birinin söyleyeceği sözler değildir. Aklını yitirmeden önce bunun yiyip içtiği şeylere dikkat edin.”

[277] Burada geçen “العطعط” oğlak, “الخرنق” tavşan yavrusu, “الجؤجؤ” göğüs ve “الحقطان” erkek turaç kuşu anlamına gelmektedir.

1 Kadı, ensâb âlimi, tarihçi ve muhaddis. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Fayda, “Zübeyir b. Bekkâr”, *DİA*, XLIV, 524-526.

2 Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Abdullah b. el-Cessâs el-Bağdâdî el-Cevherî, Abbâsiler zamanında yaşamış ve zenginliğiyle meşhur olmuş önde gelen bir tüccardır. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Zehebi, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XIV, 469-473.

[٢٧٢] قوله الكودن: البرذون، يسهزني: يحر كني، الوصيد: الباب، الدع: الدفع، المنسأة: العصا، الأخيشب: تصغير الأخشب: وهو الغليظ، قهقر: رجع القهقري، قطره: ألقاه على أحد قطريه، وهما جانباه، الثج: الصب، النجيع: الدم، الكتد: ما بين الكاهل إلى الظهر وهو بعيد مغرز العنق.

[٢٧٣] وذكر الزبير بن بكار أن بعض المتقعرين كتب إلى وكيل له بناحية البصرة: احمل إلينا من الخوزج، والكنعد الممقورين، والأوز الممهوج، ولحم مها البيد ما يصلح للتشريب والقديد. فكتب إليه وكيله: إن لم تكف عن هذا الكلام بارت قرينك؛ فإن الفلاحين ينسبون من ينطق بهذه الألفاظ إلى الجنون.

[٢٧٤] الكنعد: ضرب من سمك البحر، والشرارة: اليبس.

[٢٧٥] وحُكي أن لُصًا أراد فتح باب نحوي، فأحست به الجارية فقالت لسيدها، فاطلع عليه وناداه: أيها الطارق، ما الذي أولعك بنا! إن أردت المال فعليك بابن الجصاص وفلان وفلان أقوامًا ذوي مال، وإن أردت الجاه فعليك بالقضاة، وإن أردت الكتابة فعليك بفلان وفلان أقوامًا يكتبون، وإن أردت اللغة والنحو فعليك بي، وإن كنت تبغي القرا فلج الدار وادخل المَحْدَع وأصب من الزاد ما يمسك حشاشة رمقك، فرفع اللص رأسه وقال: لو كانت الجنة دارك ما دخلتها.

[٢٧٦] وحُكي أن طبيبًا دخل إلى نحوي مريض فقال: ما كان أكلك أمس؟ فقال: أكلت لحم عَطُط، وساقه خرنق، وجؤجؤ حيقطان اقتنصه بازي، فلما كان في الدجى أصبت منه معمعة في الحشا، وقرقرة في المعاء. فقال الطبيب للحاضرين: هذه خفة ارتفعت إلى الدماغ، فأصلحوا الغذاء له قبل أن يجن.

[٢٧٧] العطط: الجدي، الخرنق: ولد الأرنب، الجؤجؤ: الصدر، الحيقطان بالطاء المهملة: الدراج الذكر.

[278] Ebü'l-Kâsım er-Râgıb'ın şöyle dediği anlatılır: Ya'kûb b. İshak el-Kindî'nin [ö. 252/866] öğrencilerinden biri bir câriye satın alır ve bu câriye ona çok öfkelenir. Bunun üzerine öğrencisi, satın aldığı câriyeyi Kindî'ye şikâyet eder. Kindî de câriyeyi kendisine getirmesini söyler. Câriye geldiğinde Kindî ona, “Ey işveli! Cehâlet nişânesi olan bu tercihlerin de ne! Bilmez misin ki aşkı arzulayanlara bu hislerinden dolayı duyulan aşırı öfke, akılsız bir serzenştir.” deyince câriye -Allah onun ömrünü uzatsın ve ona şefaât etsin- “Bilmez misin ki akılsızların göğsüne kadar inen şu sakallar keskin bir usturaya muhtaçtır.” diye cevap verir. Câriyenin bu sözü üzerine Kindî, “Aferin şuna yahu! Kelimeleri tam da yerinde kullanıyor!” der.

[279] Bil ki bu konudaki hikâyeler sayılamayacak kadar çoktur ve tamamının anlatılması işi ciddiyetsizliğe vardırır. Sonuç olarak, bu sanatla çokça meşgul olan kişi yerilmiştir. Çünkü bu sanat sahibi sözlerinden önce kalbini ve dinini ıslah etmelidir. Dolayısıyla sözde bozukluk olur ancak dinde olmaz.

[280] Her ilim sahibine ilgili olduğu ilim dalı baskın gelmiştir. Öyle ki bir kimse son nefesini vereceği sırada Ebû Tâhir ez-Ziyâdî'ye¹ [ö. 410/1019-20] damânü'd-derek² hakkında soru sormuştu. Ebû Zür'a'nın [ö. 264/787], “Kim son nefesinde *lâ ilâhe illâllah* derse cennete girer.” hadisi hakkındaki hikâyesi de meşhurdur.³ Buna göre Ebû Zür'a son nefesini vereceği esnada ona bu hadis sorulur. O da hadisi isnadıyla, “Lâ ilâhe illâllah” kısmına kadar söyler ve “cennete girer” kısmını söyleyemeden vefat eder. Allah Teâlâ onu hadis ilminden nasibdâr etmişti.

1 Ebû Tâhir ez-Ziyâdî hadis, fıkıh ve Arap dilinde zamanının önde gelen âlimlerinden biriydi. Burada zikredilen hadise şu şekilde gerçekleşmiştir. Ebû Âsım el-Abbâdî, Ziyâdî son nefesini vermek üzereyken ona “damânü'd-derek”in hükmünü sormuş, o da bu konuda şu hükmü vermiştir: “Semen alınmışsa sahih, alınmamışsa sahih değildir. Çünkü semen kabzedildikten sonra damân vâcib olur.” Tâceddin es-Sübkî de bu görüşün Şâfiî mezhebi içerisinde tercih edilen görüş olduğunu ve Ziyâdî'nin son nefesinde zihninin fıkıh meseleleri hakkında bu derece açık olmasının şaşılacak bir durum olduğunu ifade etmiştir (*Tabakât*, IV, 200).

2 Damânü'd-derek, satılan malda üçüncü bir şahsın hak iddia etmesi durumunda, alıcının ödediği bedeli geri alabilmesinin garanti edilmesi anlamında kullanılan bir fıkıh terimidir (bk. Hamza Aktan, “Derek”, *DİA*, IX, 170).

3 Ebû Zür'a, 264 yılı Zilhicce ayının son gününde (2 Eylül 878) Rey'de vefat etti. Biyografisine yer veren hemen bütün kaynaklarda, ölümü esnasında yanında Ebû Hâtim, Ebû Vâre ve başka âlimlerin de hazır bulunduğu kaydedilir. Yanındakiler ona, herhangi bir kimse gibi telkinde bulunmak yerine, son sözü “Lâ ilâhe illâllah” olanın cennete gideceğini müjdeleyen hadisin senedinden birkaç isim okudular. Arkadaşlarının kendisine telkinde bulunmak istediklerini anlayan Ebû Zür'a, hadisi senediyle birlikte okumaya başladı ve hadisin, “Kimin son sözü lâ ilâhe illâllah olursa...” kısmını okurken ruhunu teslim etti (Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, XIII, 76-77; M. Yaşar Kandemir, “Ebû Zür'a er-Râzi”, *DİA*, X, 274).

[٢٧٨] وحكى أبو القاسم الراغب قال: ابتاع تلميذ ليعقوب بن إسحق الكندي جارية فاغتاضت عليه، فشكا حالها إلى يعقوب فقال له: جئني بها. قال: فلما حضرت عنده قال لها: يا لعوبة، ما هذه الاختيارات الدالات على الجهالات، أما علمت أن فرط الاغتياضات من الموقوفات على طالبي المودات، مؤذونات بعدم المعقولات. فقالت الجارية حيّاها الله تعالى وبيّاها: أما علمت أن هذه العثونات المنتشرات على صدور ذوي الرقاعات محتاجات إلى المواسي الحالقات. فقال يعقوب: لله درها لقد قسمت الكلام تقسيمًا.

[٢٧٩] واعلم: أن الحكايات في هذا الباب تخرج عن حد الحصر، وتقتضي الخروج من الجدل إلى ضرب من الهزل. والحاصل أن ما كان الحامل عليه غلبة هذه الصناعة مذموم، من جهة أن ذا الصناعة كان ينبغي أن يُقوّم قلبه ودينه قبل أن يُقوّم ألفاظه، فاللحن في اللفظ، ولا اللحن في الدين.

[٢٨٠] وقد غلب على كل ذي فن فنهم؛ بحيث سأل بعضهم أبا طاهر الزياتي وهو في النزاع عن ضمان الدرك، وحكاية أبي زرعة فيمن كان آخر كلامه لا إله إلا الله دخل الجنة شهيرة، وأنه سُئل وهو في النزاع عن هذا الحديث فسأقه بإسناده إلى أن وصل إلى لا إله إلا الله ومات قبل أن يقول: دخل الجنة، فلقد نفعه الله تعالى بعلم الحديث.

[281] Bir dericinin kendisine kelime-i şehâdet tekrarlattırıldıktan sonra ölmeden önceki son sözlerinin, dericiler arasında sürekli konuşulan sözler olduğu, emîrlerden birinin ise son nefesinde “Falan kaftanı getirin!” dediği anlatılmaktadır. Bir kimsenin çokça yaptığı şey, artık dilinden ister istemez dökülür hâle gelirmiş. Her küp içindekini sızdırmış.

[282] Efendimiz Tâceddin el-Merrâküşi'den [ö. 752/1351] -Allah Teâlâ ona rahmet etsin- duyduğuma göre Şeyh Rükneddin b. el-Kavbe' [ö. 738/1338] yolda giderken bir dilenci kendisinden bir şeyler ister. Şeyh Rükneddin de dilenciye “Allah versin!” diye cevap verir. Bunun üzerine dilenci şeyhe, “Ey şeyh! Dünya sana cömert davrandığına göre Allah sana vermiş. Sen de cömert davransana.” deyince Şeyh Rükneddin durur ve dilenciye şunları söyler: “Niçin dünyanın bana karşı cömert davrandığını söyledin? Diyelim ki dediğin gibi bana cömert davrandı. Peki niçin ona karşı cömert olmam gerektiğini söyledin? Diyelim ki cömert olmam gerekir. Peki niçin benim cömert olmadığımı ve senden başkalarına yardım etmediğimi söyledin?” İbnü'l-Kavbe' münazarayı çok iyi bilir ve ne denildiğini anlayamayacak olan sıradan insanlara karşı bunu çokça kullanırdı.

[283] Aynı şekilde dönemindeki kelamcıların önderi Şeyh Allâme Safiyyüddin el-Hindî [ö. 715/1315] hakkında bir hocamızın bize anlattığına göre, bir gün şeyhe bir deve yükü zeytinyağı gelir. Vergi tahsildarları vergi almak için onu durdururlar. Şeyh onlara cedelin, sebir ve taksîmin her tür-lüsünü içeren şaşırtıcı bir yazı yazar. Ancak onu böyle yapmaya götüren yalnızca dilde derinleşmiş olması ise bu ahmaklıktan başka bir şey değildir.

[284] İmâm Ebû Ömer ed-Dihye [ö. 634/1237], Mısır hâkimi Sultan el-Melikül-Kâmil Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyûb'a [ö. 635/1238] yakalandığı hastalıktan kurtuluşu münasebetiyle iyi dileklerini ileten bütünüyle bu türden ifadelerle dolu bir mektup yazmıştı.

[285] Kendisini bu tür kelimelerle meşgul eden ve manalarıyla ilgilenmeyenlere gelince bunlar işi çok ilginç ve hatalı bir hâle vardırımlardır. Nitekim Ebû Hayyân et-Tevhîdî [ö. 414/1023] şöyle demiştir: “Dilde kıyas yapmaktan sakın. Uyanık bir adam görmüştüm. Kendisine bir grup sorulduğunda onlar için “خروج” demişti. Ona, “Bununla ne demek istiyorsun?” diye sorulmuş, o da, “çıkanlar” anlamında “خرجوا” demek istediğini söylemişti. Adama bunun daha önce hiç duyulmadık bir kullanım olduğu söylendiğinde ise bu defa, “إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ”¹ âyetine atıfta bulunarak “oturanlar” anlamına gelen “قعود” ifadesiyle kastedilenin “قاعدون” olduğunu söylemiş ve gülünç duruma düşmüştü.

1 “O vakit ateşin etrafına oturmuşlardı.” el-Bürûc, 85/6.

[٢٨١] وحُكي أن دَبَّاعًا كان آخر كلامه بعد أن رُدِّدَ عليه لفظ الشهادة مرارًا كلاً ما يتداوله الدباغون. وبعض الأمراء كان آخر كلامه: هاتوا القَباءَ الفلاني، ومن أكثر من شيء ظهر على فلتات لسانه، وكل إناء بالذي فيه ينضح.

[٢٨٢] سمعت صاحبنا الشيخ تاج الدين المراكشي رحمه الله تعالى يحكي عن الشيخ ركن الدين بن القوبع أن شحَّادًا سأله وهو في الطريق، فأجابه الشيخ: يفتح الله. فقال: يا شيخ، قد فتح الله تعالى عليك إذا جادت الدنيا عليك، فجد بها. قال: فوقف عليه ابن القوبع فقال: ولم قلت: إنها جادت علي؟ وإن سلمنا أنها جادت فلم قلت: إنه يجب علي الجود بها؟ وإن سلمنا أنه يجب فلم قلت: إني ما جدت وما انحصرت القسمة فيك؟ فهذا ابن القوبع غلبت عليه المناظرة، فاستعملها مع حرفوش لا يدري ما يقال له.

[٢٨٣] وكذلك حكى لنا بعض مشايخنا عن الشيخ العلامة صفى الدين الهندي إمام المتكلمين في عصره أنه جاءه حمل زيت، فمسكه المكاسون في الطريق على المكس، فكتب إليهم كتابًا يتعجب من ذكره، مشتتملاً على أنواع الجدل والسبر والتقسيم، وأما ما كان الحامل عليه مجرد التقعر في اللفظ فهو رعونة.

[٢٨٤] وقد كتب الإمام أبو عمرو بن دحية إلى السلطان الملك الكامل محمد بن أبي بكر ابن أيوب صاحب مصر يهتته بعافيته من مرض حصل له، كتابًا كله من هذا النمط.

[٢٨٥] ومنهم: من شغل نفسه بالألفاظ وأعرض عن معانيها؛ بحيث انتهى به الحال إلى ضرب غريب من الخطأ. قال أبو حيان التوحيدى: إياك أن تقيس اللغة، فلقد رأيت نبيها من الناس وقد سُئل عن قوم فقال: هم خروج. فقيل: ما تريد بهذا؟ فقال: قد خرجوا، فكأنه أراد خارجون. فقيل: هذا ما سمع. قال: كما قال الله تعالى: ﴿إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ﴾ [البروج، ٦/٨٥]، أي: قاعدون. فضحك به.

[286] Ebü'l-Ferec el-Bağdâdî'ye [ö. 435/1044], dil bilen kimseye “لغوي” denirken “lâm” harfi fetha ile mi yoksa damme ile mi okunur, diye sorulduğunda, “Fetha ile okunur. Siz Allah Teâlâ'nın Mûsâ'ya (as) hitaben buyurduğu اِنَّكَ لَعَوِيٌّ مُّبِينٌ¹ âyetini duymadınız mı?” diye cevap vermiş ve insanları güldürmüştü.

[287] Onlardan biri Allah Teâlâ'nın ﴿وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عَوْجًا قِيمًا﴾² âyetinde geçen “dosdoğru” anlamındaki “قيما” kelimesini “eğri” anlamına gelen “عوجا” kelimesinin sıfatı olarak îrab etmişti. Bu şüphesiz bir gaffettir. Zira eğri bir şey, aynı zamanda nasıl dosdoğru olabilir ki! Burada geçen “قيما” ya hazfedilmiş bir fiilin hâli olarak “Kur'an'ı dosdoğru indirdi.” anlamına gelmektedir ya da Kur'an kastedildiğinden “dosdoğru bir Kitap” şeklinde anlaşılmalıdır.

[288] Başkaları ise Allah Teâlâ'nın ﴿قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصْلُوكُ تَأْمُرُكَ أَنْ تَتْرُكَ مَا﴾³ âyetinde geçen “yapmamız” anlamındaki “أَنْ تَتْرُكَ” ifadesinin “تَرْكُ” ifadesine atıfla anlaşılması gerektiğini söylemişlerdir. Bu yanlış bir görüştür. Çünkü ayet, malları hakkında dilediklerini yapmalarını emretmemektedir. Aslında bu ibare cümledeki “تَرْكُ” fiilinin mamulü olan “مَا”ya atfedilmiştir. Bu durumda “Mallarımızda istediğimizi yapmayı terk etmemizi mi emrediyor-sun?” anlamına gelir.

[289] Bazıları da ﴿يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعْفُفِ﴾⁴ âyetinde geçen “من” harf-i cerrinin “أَغْنِيَاءَ” kelimesine müteallik olduğunu söylerler ki bu da yanlıştır. Çünkü “أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعْفُفِ” ifadesiyle kişi iffetlerinden dolayı onların zengin olduklarını zannettiği zaman aslında bu kimselerin fakir olduklarını bilir ve onların bu durumunun da farkındadır. Dolayısıyla burada geçen “من” harf-i cerri “zannetmek” anlamındaki “يَحْسَبُ” ifadesine müteallik olup sebep ifade eder.

1 Metinde bir kısmı zikredilen âyetin meâli şu şekildedir: “Korkarak, etrafı gözetleyerek şehirde sabahladı. Bir de ne görsün, dün kendisinden yardım isteyen yine feryat ederek ondan yardım istiyordu. Mûsâ da ona, ‘Belli ki sen azgın bir kimsesin’. dedi.” el-Kasas, 28/18.

2 Metinde bir kısmı zikredilen âyetlerin meâli şu şekildedir: “Hamd, kuluna Kitâb'ı indiren ve onda hiçbir eğrilik yapmayan Allah'a mahsustur. (Allah onu), katından gelecek şiddetli bir azap ile (inanmayanları) uyarmak, sâlih ameller işleyen mü'minleri, içlerinde ebedî olarak kalacakları güzel bir mükâfat (cennet) ile müjdelemek ve 'Allah bir çocuk edindi.' diyenleri de uyarmak için dosdoğru bir kitap kıldı.” el-Kehf, 18/1-2.

3 Metinde bir kısmı zikredilen âyetin meâli şu şekildedir: “Dediler ki: Ey Şu'ayb! Babalarımızın taptağını yahut mallarımız hakkında dilediğimizi yapmayı terk etmemizi sana namazın mı emrediyor? Oysa sen, gerçekten yumuşak huylu ve aklı başında bir adamsın.” Hûd, 11/87.

4 Metinde bir kısmı zikredilen âyetin meâli şu şekildedir: “(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler. Siz hayır olarak ne verirsiniz, şüphesiz Allah onu bilir.” el-Bakara, 2/273.

[٢٨٦] وسئل أبو الفرج البغدادي: هل يقال لعارف اللغة: لغوي بفتح اللام أو ضمها؟ فقال: بفتحها، أما سمعتم قوله تعالى لموسى عليه الصلاة والسلام: ﴿إِنَّكَ لَعَوِيٌّ مُّبِينٌ﴾ [القصص، ١٨/٢٨]، فضحك منه.

[٢٨٧] وأعرب بعضهم قوله تعالى: ﴿قِيَمًا﴾ من قوله تعالى: ﴿وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا قِيَمًا﴾، [الكهف، ١٨-٢/١٨]، صفة لـ ﴿عِوَجًا﴾، وهذه غفلة، كيف يكون المعوج قِيمًا! وإنما ﴿قِيَمًا﴾ حال من محذوف، أي: أنزله قِيمًا، أو من الكتاب.

[٢٨٨] وذكر آخرون أن قوله: ﴿أَنْ نَفْعَلْ﴾ من قوله تعالى: ﴿قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصْلُوتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ﴾ [هود، ٨٧/١١]، معطوف على ﴿أَنْ نَتْرُكَ﴾ وذلك باطل؛ لأنه لم يأمرهم أن يفعلوا في أموالهم ما يشاءون، وإنما هو عطف على ﴿مَا﴾ فهو معمول للترك، والمعنى: أن نترك أن نفعل.

[٢٨٩] وقال بعضهم في قوله تعالى: ﴿يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَعْيَاءً مِّنَ التَّعَفُّفِ﴾ [البقرة، ٢/٢٧٣]، إن ﴿مِنَ﴾ متعلقة بـ ﴿أَعْيَاءً﴾، وهو فاسد؛ لأنه متى ظنهم ظان ﴿أَعْيَاءً مِّنَ التَّعَفُّفِ﴾ عِلْمٌ أَنَّهُمْ فَقَرَاءٌ مِنَ الْمَالِ، فلا يكون جاهلاً بحالهم، وإنما هي متعلقة بـ ﴿يَحْسَبُ﴾ وهي للتعليل.

[290] Birisi de şairin şu sözü hakkında şöyle demiştir:

Cariyeye Allah'tan sakın ve şimşegi takip et dedim
Abdüşems Vadisi'nde suyumuz azaldığında

[291] Bazıları şairin yukarıda geçen beytinin hatalı olduğunu söylemiş, buradaki “لما”nın fiili nerededir, lafzatullahı nasb eden âmil ve “عبد” kelimesindeki dal harfinin harekesini fetha okutan nedir, gibi sorular sormuşlardır. Bunun cevabı şöyledir: Bunları söyleyen, beyit üzerinde uzun uzadıya düşünmemiştir. “عبد” kelimesi “عبدة” kelimesinden terhîmdir.¹ Lafzatullahın nasbedilmesi ise iğrâ² kaidesine göredir. “لما سقاؤنا” kelimesi hazfedilmiş bir fiille merfûdur. Bu fiili ilerideki “وها” yani “azaldı-zayıfladı” fiili açıklamaktadır. Burada cevap hazfedilmiştir ve “قلت” şeklinde takdir edilmiştir ki “أقول” demesi buna delâlet etmektedir. Buradaki “شم” kelimesi emir fiildir ve anlamı da şimşege baktığında “شمت البرق” demen gibidir. Bu şiirin anlamı şöyledir: “Abdüşems Vadisi'nde iken suyumuz azaldığında cariyeye, Allah'tan sakın, şimşegi takip et, dedim.”

[292] Bu beyte yakın başka bir beyit ise şudur:

Karşılaştığım zaman köleye Allah'tan sakın ve uç dedim
Ceylanlar ve mızraklara yaklaştığımızda

[293] “القنا” “mızraklar” anlamına gelmekte, “طر” ise “uçmak” kelimesinden emir fiildir.

[294] Lugaz³ konusundaki bu iki beytin benzeri şairin şu sözüdür:

Suyu kış vakti hoş buldu, biz de ona dedik ki
Bilakis onu almaya git, sıcak olduğunu göreceksin

[295] Bu beyit hakkında, onu nasıl soğutup sonra sıcak bulur, diye sorulmuştur. Bu bir gaflettir. Bu ifadenin aslı “بل رديه” şeklindedir. Sonra lugaz hâline getirmek amacıyla ikisi tek kelime hâlinde (bitişik) yazılmıştır.

Ebû Zeyd'in savaştığını gördüğüm zaman
Ben de savaşmayı bırakmayı savaşa şahit olacağım

1 Nahivcilere göre terhîm, okuyuşu kolaylaştırmak için ismin son harfinin hazfedilmesini ifade eder (Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Mevsû'atü Keşşâfi'l-İstılabâti'l-Fînûn ve'l-Ulûm* (thk. Ali Dahrûc), Beyrut 1996, I, 419).

2 İğrâ, nahiv ilminde, muhatap bir işten sakındırılmak istenildiğinde takdir edilmiş bir “إحذر”, bir işe teşvik edilmek istenildiğinde ise takdir edilmiş bir “إلزم” emir fiiline meful olarak gelen kelimenin sonunun mansub okunmasını ifade eder (bk. Tehânevî, *Keşşâf*, I, 234).

3 Bedî tabirlerinden olan lugaz, sözde kastedilen mânanın dinleyenin ancak derin bir düşünme ve akıl yürütmeye anlayabileceği şekilde gizlenmesi anlamına gelmektedir. Şiirde manzum bilmecelerin kullanılması da lugaz kapsamında olup bu anlamda o, gizlenmiş olan şeyin şiirde işaret edilen vasıflarından yola çıkılarak anlaşılmasını ifade eder. Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-Mustalahâti'l-Belâğîyye ve Tatavvuruhâ*, Beyrut 2007, s. 576-577; Cüneyt Eren v.dğr., *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2014, s. 162.

[٢٩٠] وقال بعضهم في قول الشاعر:

أقول لعبد الله لما سقاؤنا ونحن بوادي عبد شمس وهاشم

[٢٩١] هذا لحن. فأين فعلا لما؟ وعلام نصب الله؟ ولأي شيء فتح الدال من عبد؟ وجوابه: أنه لم يتأمل، أما «عبد» فترخيم عبدة، وأما «الله» فنصب على الإغراء، وأما فعلا «لما سقاؤنا» مرفوع بفعل محذوف فسرره بقوله: وها، أي: ضعف، والجواب محذوف تقديره: قلت، بدليل قوله: أقول. وقوله: «شم» فعل أمر من قولك: شمت البرق إذا نظرت إليه، والمعنى: أقول لما سقط سقاؤنا ونحن بوادي عبد شمس قلت لعبدة: احذري الله تعالى شم البرق.

[٢٩٢] وقريب من هذا البيت قول الشاعر:

أقول لعبد الله لما لقيته ونحن على جنب الطُّبا والقناطر

[٢٩٣] القنا: الرماح، وطر: فعل أمر من الطيران.

[٢٩٤] ونظير هذين البيتين في الإلغاز قول الشاعر:

عافت الماء في الشتاء فقلنا برديه تصادفيه سخينا

[٢٩٥] يقال: كيف تبرده فتصادفه سخينا، وهذه غفلة، والأصل: بل رديه، ثم

كتب جملة واحدة لأجل الإلغاز. وقول الشاعر:

لما رأيت أبا يزيد مقاتلاً أدع القتال وأشهد الهيجاء

[296] Şöyle denilmiştir: “لما”nın cevabı nerede? “أدع” fiili ne ile nasb edilmiştir? Bu yanlış bir sözdür. “لن ما” ikisi yan yana gelince nûn harfi mîm harfine dönüştürülmüş ve lugaz için birlikte yazılmıştır. Aslında ayrı yazılmalıdır. “أدع” fiili de buradaki “لن” ile mansub olmuştur. “ما” zarfiyet içindir. Sırası kendisi için zarftır. “ما” ile “لن” arası şiir zarureti sebebiyle ayrılmıştır. Bu durumda şu soru sorulabilir: “Savaşı bırakmayacağım.” anlamına gelen “لن أدع القتال” ile “Savaşın kızıştığını görmeyeceğim.” anlamındaki “لن أشهد الهيحاء” cümleleri nasıl bir arada anlamlı olabilir? Bunun cevabı şudur: “أشهد” kelimesi “أدع” kelimesine atfedilmiş değildir. Onun nasbı gizli bir “ان” sebebiyledir. “ان” ve “أشهد” fiili “القتال” kelimesine atfedilmiştir. Yani şair, “Savaşmayı ve savaşın kızıştığını görmeyi bırakmayacağım.” demek istemektedir. Şairin şu sözü de böyledir:

Aba giyip huzurlu olmak
İnce elbiseler giymekten daha iyidir.

[297] Başka bir şair ise şöyle demiştir:

Bir âşığı kınayana yazıklar olsun
Seni seveni kınamak onu teşvik etmektir

[298] Burada şu soru akla gelebilir: “الإغراء” kelimesi teşbih ifade eden kef harfi cerrinden sonra geldiği hâlde neden mecrûr değildir? Bunun cevabı şudur. Burada kef harfi “المحب” kelimesine bitişmiş bir muhatap zamiridir. “المحب” kelimesindeki elif-lâm, “الذي” anlamındadır. Bu durumda “الإغراء” kelimesi “إن”nin haberi olur. Yani “Seni seveni kınamak onu teşvik etmektir.” anlamına gelmektedir. Aslında kef harfi “المحب” kelimesiyle birlikte yazılması gerekirken lugaz olsun diye ayrı yazılmıştır.

[299] Başka bir misal de şöyledir:

Ey arkadaşım uzaklaş, kalbim senden sıkıldı
Akşam vakti uzaktan gelen bir dostu, sevgiliyi ziyaret etti
O görüldüğünde bilemedim
Ay’ı mı yoksa sevgilimin yüzünü mü görüyor gözüm

[300] “صاحب” kelimesi müfred mânada olmasına rağmen nasıl mecrûr oldu, diye bir soru sorulabilir. Bu sorunun cevabı şöyledir: O aslında terhîm edilmiş “يا صاح” ifadesidir. “بن” kelimesi “بان يمين” fiilinden emirdir ve “ayrılmak” anlamına gelir. Lugaz olsun diye “صاحب” şeklinde bitişik yazılmıştır. İstifhamdan öncesi amel etmediği hâlde “بدر دجنة” neden mansûb olmuştur, diye de sorulabilir. Bunun da cevabı şöyledir: Bu ifade gizli bir “رأى” fiiliyle mansûbdur. Anlamı, “Gözüm karanlıktaki Ay’ı mı gördü yoksa sevgilimin yüzünü mü bilemedim!” şeklinde olmalıdır.

[٢٩٦] يقال: أين جواب «لما»؟ وبم انتصب «أدع»؟ وهذه غفلة، فالأصل: «لن ما» أدغمت النون في الميم للتقارب ووصلا في الخط للألغاز، وحقهما أن يكتبتا منفصلين، وأما انتصاب «أدع» فب«لن»، و«ما» الظرفية وصلتها ظرف له، فاصل بينه وبين «لن» للضرورة. فيسأل حينئذ كيف يجتمع قوله: لن أدع القتال، مع قوله: لن أشهد الهيجاء، والهيجاء: مشتجر الحرب؟ والجواب: أن أشهد ليس معطوفاً على أدع، بل نصبه بأن مضمرة، وأن والفعل عطف على القتال، أي: لن أدع القتال وشهود الهيجاء، على حد قول الشاعر:

للبس عباءة وتقر عيني أحب إلي من لبس الشفوف

[٢٩٧] وقول الشاعر:

ويح من لام عاشقاً في هواه إن لوم المحب كالإغراء

[٢٩٨] يقال: كيف ارتفع الإغراء بعد كاف التشبيه؟ والجواب: أن الكاف ضمير المخاطب متصلة بالمحب، والألف واللام في المحب بمعنى: الذي أحب، والإغراء خبر إن، والمعنى: إن لوم المحب هو الإغراء، وحق الكاف أن توصل في الخط بالمحب ولكن فصلت للغز.

[٢٩٩] وقول الشاعر:

يا صاحبٍ ملك الفؤاد عشية زار الحبيب بها خليل نائي

لما بدا لم أدر بدرٍ دُجّة أم وجه من أهواه طرفي رائني

[٣٠٠] يقال: كيف جر صاحب وهو منادى مفرد؟ وجوابه: أنه يا صاح: مرخم، وبن: فعل أمر من بان يبين إذا فارق، وكتبت هكذا على نحو صاحب لأجل الإلغاز. ويقال: علام نصب بدر في قوله: بدر دجّة، وما قبل الاستفهام لا يعمل فيه؟ وجوابه: أنه منصوب برأى، والمعنى: لم أدر طرفي رأى بدر دجّة أم وجه من أهواه؟

[301] Başka bir şair de şöyle demektedir:

Allah'tan ümidini kesme ve O'ndan yardım beklemeye devam et
Sen ümitsizliğe kapıldığında rahatlık ve ferahlık geliverir

[302] “الفرح” kelimesi mef'ûldür. Onda ism-i fâil amel etmiştir ki bu da
5 “محتسب” kelimesidir. Anlamı şudur: “Sana ihsan edeceği ferahlık konusun-
da Allah'a güven, ne zaman ye'se düşsen o ferahlık geliverir.”

[303] Abbas b. Mirdâs şöyle demiştir:

Kavmimiz putlara tapardı
Biz Muhammed'e iman etmeden önce

[304] Bir nahiv öğrencisi bir gün bana, “محمدًا” muzâfun ileyh olduğu
hâlde neden mansûb oldu, diye sormuştu. Ona şöyle dedim: “Sana cevap
vermeden önce bir soru sorayım: Müslümanlar Peygamber'e (s.a.) mi yoksa
onun Rabbine mi namaz kıldılar? Bana, Onun Rabbine, diye cevap ver-
di. Bunun üzerine, Öyleyse düşün bakalım. Hiç kimse Hz. Peygamber'e
15 namaz kılmamıştır, ne putlardan önce ne de sonra, dedim.” Bu meselenin
cevabı şudur: Beyitteki “آمنًا” ifadesinin anlamı “tasdik ettik” şeklindedir.
“محمدًا” kelimesi, bu fiilin mef'ûlüdür. Yani, “Önceden kavmimiz putlara
taparken biz Muhammed'i tasdik etmiştik.” demektir. “قبل” kelimesi iza-
fetten kesildiği için fetha üzere mebnî olmuştur ki bu bir lehçedir. Genel
20 kabul gören, damme üzere mebnî olmasıdır. Denilmiştir ki: Nekreyi murat
ettiği de söylenmiştir. Yani “قبلاً” demek istemiş, sonra zaruretten dolayı
onu hazfetmiştir.

[305] Başka bir şiir ise şudur:

Avn adındaki kadına malımı bağışla, kuruyup kalsınlar
25 Allah'ın Kârûn'a bahsettiği kadar büyük bir zenginlikte cimrilik ettiğimi
iddia edenler

[306] Şiirde geçen “فر” kelimesi “bağış yapmak” anlamındaki “وفر” fiilinden emirdir. “Bol ihsan” anlamındaki “عطاء موفور” ifadesi bu kelimedenden türemiştir. “عون” kelimesi ise bir kadının adıdır. Beyitin buraya kadarki anlamı, “Avn'e benim malımı bağışla.” şeklindedir. “وها” kelimesi ise “zayıflamak” anlamındaki “وها يهي” fiilinden duadır. “مان” kelimesi “göbeğin alt kısmı” anlamındaki “مانة” kelimesinin çoğuludur. Yani “benim cimri olduğumu söyleyenlerin göbekleri zayıflasın” anlamına gelmektedir. “Kârûn” kelimesi “يعطي” fiilinin ikinci mef'ûlüdür. Birinci mef'ûlü ise ism-i mevsûl olan “ما”ya dönen zamirdir. “يعطي” nin fâili ise gizli bir zamirdir. Yani “Allah onu Kârûn'a verdi.” demektir.

[٣٠١] وقول الشاعر:

لا تقطن وكن في الله محتسبًا فبينما أنت ذا يأس أتى الفرجا

[٣٠٢] الفرج: مفعول، العامل فيه اسم الفاعل وهو محتسب، والمعنى: فكن في الله محتسبًا الفرج، فبينما أنت ذا يأس أتى.

[٣٠٣] وقال العباس بن مرداس رضي الله عنه:

ومن قبل آمننا وقد كان قومنا يصلون للأوثان قبل محمدًا

[٣٠٤] قال لي مرة طالب نحوي: كيف نصب محمدًا وهو مضاف إليه؟ فقلت له: قبل أن أجيبك أسألك: هل صلى المسلمون قط لمحمد صلى الله تعالى عليه وسلم أو لربه تعالى؟ فقال: بل لربه تعالى. فقلت: ففكر فإن أحدًا لم يصل للنبي صلى الله تعالى عليه وسلم، لا قبل الأوثان ولا بعدها. والجواب: أن آمننا في البيت معناه: صدقنا، ومحمدًا مفعول آمننا، أي: ومن قبل صدقنا محمدًا، وقد كان قومنا يصلون للأوثان قبل، وقبل مقطوعة عن الإضافة بنيت على الفتح وهي لغة، واللغة الغالبة بناؤها على الضم، وقيل: أراد النكرة، أي: قبلاً ثم حذف التنوين مضطراً.

[٣٠٥] وقال الآخر:

فرعون مالي وهامان الأولى زعموا أني بخلت بما يعطيه قارونا

[٣٠٦] فر: فعل أمر من وفر له العطية، ومنه عطاء موفور، وعونة: امرأة رخمها فقال: عون، والمعنى: أعط عوناً مالي. وأما وهما: فدعاء من وهما يهني إذا ضعف، ومان: جمع مائة البطن، وهي أسفل السرة يقول: ضعف مان الذين زعموا أني بخلت، وقارون المفعول الثاني ليعطيه، والأول الهاء العائدة إلى ما الموصولة، وفاعل يعطيه مضمرة للعلم به؛ كأنه يريد: يعطيه الله قارون.

[307] Bil ki bu gibi konular sahili olmayan bir denizdir. Ben de ilimler hakkında bu kabilden bazı beyitler nazmetmişim:¹

Zina ve şarap maslahattır, deyip onun günah olduğunu söylemeyen kimseye mağfired olunmaz

5 Namaz kılmadığı için müslüman kanı akıtmayı, Rahmân'ın Kitâb'da farz kıldığını söyleyen kimdir?

Anne ile nikâhın takvâya yaklaştırdığını söyleyen kimse yeni bir şey söylemiş değildir

10 Hangi kadının babası aynı zamanda oğludur, ki bu akıl sahibi bir kimse için şaşılacak bir şey değildir?²

İki kocası olup da günaha girmeden helâl yoldan üçüncüsü ile evlenen kız kimdir?³

Gözü Dımaşk'ta taştan yontulmuş bir put gören kimdir?

15 Bu put acıkınca yemek yer, susayınca da saf, temiz gürül gürül akan sudan kana kana içer⁴

[308] Bu hususta daha fazla örnek vermek ve açıklamalara girmek istersek konumuzun dışına çıkmış oluruz. Burada anlatılmak istenen, bu zümrenin lafızlara önem verirken manayı ihmal etmeleridir, tıpkı manaya önem verenlerin lafızları ihmal etmeleri gibi. Görmez misin ki bazıları “وَأُثْمُودَا”⁵ âyetinde “ثُمُودَا” kelimesinin başa geçmiş mef'ûl olduğunu söyler. Ancak bu hatadır. Nefyeden “مَا” cümle başında gelir ve kendisinden önce-sinde de amel etmez.

1 Süyûtî, *el-Hâvî fi'l-Fetâvî* adlı eserinde “el-Ecvibetü'z-Zekiyye ani'l-Elgâzi's-Sübkiyye” adlı bir başlık açmış ve burada Sübkî'nin dil oyunları ve bilmeceler içeren beyitlerindeki incelikleri ortaya koymaya çalışmıştır. Sübkî, yazmış olduğu bu şiiri 12 Zilkade 761 yılında Salahaddin es-Safedî'ye göndermiştir (Ayrıntılı bilgi için bk. Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekr, *el-Hâvî li'l-Fetâvî* (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Mısır 1959, II, 493-503). Sübkî, anlaşılması güç dil oyunları ile dolu bu şiirinin daha uzun bir versiyonunu *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* adlı eserinde zikretmiş ve ardından bazı beyitlerindeki nahiv ve belâgat inceliklerine dair değerlendirmelerde bulunmuştur (bk. Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr., Beyrut 1991, II, 344-346).

2 Burada kastedilen kadın, Hz. Âişe'dir. O, hem mü'minlerin annesi hem de Hz. Ebû Bekir'in kızıdır. Dolayısıyla o, Hz. Ebû Bekir'in hem annesi hem kızıdır (Süyûtî, *el-Hâvî*, II, 500).

3 Beyitte geçen ve bir kölesi ile bir cariyesi bulunan kız, bunları birbiri ile evlendirdiğinde hakkında “لها زوجان” denilebilir. “زوجان” ise diğer anlamlarının yanında karı-koca anlamına gelmektedir. Kızın bundan sonra evleneceği hür zevci ise helâl bir nikâhla kocası olmuş olacaktır. Bir başka yoruma göre ise burada Hûd süresinin 40. ve Ra'd süresinin 3. âyetlerinde geçen “زوجين” ibaresine işaret vardır ve beyitte geçen kızın bir dişi ve bir erkek hayvanı veya meyvesi bulunup bundan sonra evleneceği kocası ona helâldir (bk. Süyûtî, *el-Hâvî*, II, 497, 500).

4 Süyûtî'nin zikrettiğine göre bu iki beyitte Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *Târihu Nisâbü'r* adlı eserinde zikrettiği bir olaya işaret edilmektedir. Buna göre Şam ulemâsından İbn Câbir, Bağdat'ta bakırdan bir put gördüğünü ve onun susadığında eğilip su içtiğini söylemiştir. Onun bu sözüyle kastettiği putun susayamayacağı, susadığı takdirde ise eğilip su içmesi gerektiği ancak onun hem eğilmekten hem de susamaktan âciz olduğudur. İbn Câbir'in kullandığı lafızlardan iki mâna da çıkmaktadır ancak kastettiği ikinci zikredilendir. Buradan yola çıkılacak olursa Sübkî'nin kastettiği anlam da Dımaşk'ta görülen putun acıkta yemek yemekten susadığında ise su içmekten âciz olduğudur (bk. Süyûtî, *el-Hâvî*, II, 496).

5 Metinde zikredilen âyetin meali şu şekildedir: “Semûd'u da öyle. Hem de geriye bir şey bırakmadan.” en-Necm, 53/51.

[٣٠٧] واعلم: أن هذا بحر لا ساحل له، وقد نظمت أبياتاً في أنواع من العلوم

منها أقول:

من قال إن الزنا والشرب مصلحة ولم يقل هو ذنب غير مغتفر

من قال سفك دماء المسلمين على الصلاة أوجه الرحمن في الزير

من قال إن نكاح الأم يقرب من تقوى الإله مقالاً غير مبتكر

من كان والدها ابناً في الأنام لها وذاك غير عجيب عند ذي النظر

من الفتاة لها زوجان ما برحا تزوجت ثالثاً حلاً بلا نكر

من أبصرت في دمشق عينه صنماً مصوراً وهو منحوت من الحجر

إن جاع يأكل وإن يشرب تضلع من ماء نمير زلال ثم منهمر

[٣٠٨] ولو أخذنا في الإكثار من هذا وشرحه لخرجنا عما نحن بصدده،

والغرض أن هذه الطائفة راعت الألفاظ، فأتيت من قبل المعاني، كما راعت طائفة

المعاني فأتيت من قبل الألفاظ، ألا ترى إلى قول بعضهم في «وَتَمُودًا فَمَا أَبْقَى»

[النجم، ٥١/٥٣]، إن «تَمُودًا» مفعول مقدم، وهذا خطأ، فإن لما النافية الصدر ولا

يعمل ما بعدها فيما قبلها.

[309] Başka bir kişi de “قَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ”¹ âyetinde “ما”nın “مَنْ” manasında olduğunu söylemiştir. Eğer böyle olsaydı “قليل” kelimesi haber olarak merfû olurdu. Bu konudaki örnekler öncekinden de fazladır.

[310] Onlardan biri de edebiyatta öylesine derinleşmiş, sözlerinin çoğu secili hâle gelmişti ki vaziyeti şu noktaya varmıştı: Bu kimse bir lağıma düşmüş de onu kurtarmak için iki kişi getirmişler. Kurtarmak için gelenlerden biri yaşayıp yaşamadığını anlamak için baktığında çukura düşen adam, “Bana ince bir ip getirin, sıkıca bağlayın ve yavaşça çekin.” anlamında şöyle demiş: “وَشِدَانِي شِدًّا وَثِقًا اجذباني جذبا رفيقا:” Kurtarmaya gelenlerden biri bu sözleri duyunca, “Vallahi onu kurtarmam. Boğazına kadar pisliğe batmış, hâlâ nasıl konuşuyor?” demiş. Bunu *Besâir*² sahibi anlatmıştır.

[311] Bazı insanlara ise vezin bilgisi galip gelmiştir. Anlatıldığına göre, bir kadın bakkalık yapan bir şaire gelir. Kadın, “Bu parçaya yağ, bu yumurtaya peynir istiyorum.” der. Onun sözü adamı alışverişten alıkoyar ve kendi kendine kadının sözlerini tekrarlayarak “أريد بذي القطعة زيتًا: فاعلاتن فاعلاتن” demeye başlar. Bunun üzerine kadın adama döner, “Anandır fâile!” diyerek söver ve oradan ayrılır.

[312] İşte bunlar, bu zamanın âlimlerinden hoş görülme ve hoş karşılanmayan örneklerdir. Bunları anlatmaktan maksat, her ilim/sanat sahibinin ilmini/sanatını kurtuluşuna ve Allah’a yakınlaşmaya vesile kılması gerektiğini hatırlatmaktır. Yoksa bir ilim/sanat sadece hevesi tatmin için olmamalıdır. Bilakis kişi ilmini/sanatını mele-i âlâya ulaşmaya bir vesile yapmalıdır.

[313] Âlimlerden genel olarak bahsettik, şimdi ise vazife sahiplerine geçelim.

47. Müftî

[314] Ulemâdan bir grup edebî’l-fetvâ türü kitaplar telif etmişlerdir. Fukahanın bu konuda söylediklerini tekrar zikretmeye lüzum yoktur. Ancak biz burada kimi müftîlerin çokça yaptıkları bazı davranışlara dikkat çekeceğiz.

[315] Müftîlerden bir grup, şeriat işlerinde mütesahil davranır ve işi hiçbir mezhebin kabul etmediği bir görüşe göre fetva vermeye kadar varır. Bunlar, bazı âlimlerin halkın tamamı için verdikleri ruhsatı, emîrlere yaranmak için sanki sadece onlara verilmiş bir ruhsat gibi takdim ederler.

1 Metinde bir kısmı zikredilen âyetin meali şu şekildedir: “Yahudiler, kalplerimiz perdelidir, dediler. Aksine, inkârları sebebiyle Allah onlara lanet etmiştir; o yüzden çok az inanırlar.” el-Bakara, 2/88.

2 Ebû Hayyân et-Tevhîdî’nin (ö. 414/1023) din, dil ve edebiyata dair bazı konularla haturalarını ihtiva eden *el-Besâir ve’z-Zehâir* adlı eseri kastedilmektedir. Eser hakkında detaylı bilgi için bk. Hulusi Kılıç, “el-Besâir ve’z-Zehâir”, *DİA*, V, 528. Sübki’nin burada iktibas ettiği bölüm için bk. Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Besâir ve’z-Zehâir* (thk. Vedâd el-Kâdî), Beyrut 1988, III-IV, 90.

[٣٠٩] وقال آخر في ﴿قَلِيلًا مَا يُؤْمِنُونَ﴾ [البقرة، ٨٨/٢]، إن ﴿مَا﴾ بمعنى: من، ولو كان كذلك لرفع قليل على أنه خبر. والأمثلة في هذا أكثر من الأول.

[٣١٠] ومنهم: من تعمق في الأدب فصار أكثر كلامه مسجوعًا، حتى انتهى الحال به إلى أن وقع في الكنيف فجاءوه بكنافين، فكلمه أحدهما لينظر أهو حي فقال: اطلبوا لي حبلاً دقيقًا، وشداني شدًّا وثيقًا، واجذباني جذبًا رقيقًا. فقال أحدهما: أنا والله لا أنقذه؛ فإنه في الخراء إلى الحلق، ولا يدع الفضول. حكاها صاحب «البصائر».

[٣١١] ومنهم: من غلب عليه معرفة الأوزان، حتى حكى أن امرأة جاءت إلى عروضي بقال فقالت: أريد بذى القطعة زيتًا، وبذى البيضة جنبًا، فشغله كلامها عن مبايعتها، وأخذ يقطعه، ويقول: أريد بذى القطعة زيتًا: فاعلاتن فاعلاتن. فقالت المرأة: أمك الفاعلة، وسبته وانصرفت.

[٣١٢] فهذه تنبيهات على ما يستقبح ويستهج من علماء هذا الزمان، والغرض بها أنه ينبغي لكل ذي فن أن يتخذ سبيلًا إلى النجاة، ومرقاة إلى الزلفى عند الله تعالى، لا صنعة يتهوس بها، بل مرقاة يتوصل بها إلى الملاء الأعلى.

[٣١٣] وحيث عمنا العلماء فلنخص أرباب الوظائف بالذكر.

المثال السابع والأربعون: المفتي

[٣١٤] وقد خص جماعة كتاب أدب الفتيا بالتصنيف، وذكر الفقهاء ما لا طائل في إعادته، لكننا ننبه على ما كثر في بعض المفتين فنقول:

[٣١٥] منهم: من يسهل أمر الشرع، ويتناهى إلى أن يفتي ببعض ما لا يعتقده من المذاهب، ويرخص لبعض الأمراء ما لم رخص فيه لعموم الخلق بعض العلماء،

Mesela böyle bir müftî, “Erkeklik organına dokunmak abdesti bozar mı?” diye soran birine Ebû Hanîfe’ye göre bunun abdesti bozmayacağını; satranç oynamanın ve at eti yemenin hükmünü soran birine, bunların Şâfiî’ye göre helâl olduğunu; ta’zîr cezalarında had cezalarından fazla ceza vermenin hükmünü soran birine, Mâlik’e göre bunun câiz olduğunu; harap olan, gelirleri âtil hâle gelen ve kendisini imar edecek bir kimse de bulunmayan bir vakfın satışının hükmünü soran birine de bunun Ahmed b. Hanbel’e göre helâl olduğunu söyler. Bu fetvaları veren müftî, acaba hangi mezhebe göre fetva verdi? Bu fetvaları verirken hangi usûlü takip etti ve hangi imama tâbi oldu? O, bu fetvalarıyla hiç kimsenin bilmediği, kendisine ait bir mezhep uydurmuştur.

[316] Şayet “Bir müftî ruhsatları aramanın câiz olduğu görüşünde olmaz mı?” diyecek olursan buna şu şekilde cevap veririm: “Bu onun zayıflığındandır. Avamı Allah Teâlâ’nın dini hususunda kandırmaya ve bu konuda yalnızca emîrlere ruhsat tanımaya lüzum yoktur. Bu sözü söyleyen kişi dilediği kimseye ruhsat verir. Ancak emîre verdiği bu ruhsatın gerçekliğine de inanmaz. Şayet inanacak olsaydı, bu ruhsatı sadece emîre vermezdi. İşte bu, Allah’ın dini hususunda mütesahil davranmaktır ki biz böylesi bir rezillikten Allah’a sığınırız.”

[317] Böyle bir müftî, doğru yoldan sapmış, ar perdesini yırtmış, şeriatın yüce makamına zarar vermiş ve dinin nizamını bozmuş bir kimseden başkası değildir. Akılsız şairlerden birine şu şiir nispet edilmiştir:

İmamlardan biri olan Şâfiî der ki
 Satranç oynamak haram değildir
 Ebû Hanîfe’nin kavline gelince
 Ki onun rivayet ettiği her hüküm tasdik edilmiştir
 “Müsellesi¹ ve murabba’ı içmek câizdir”
 O hâlde sen de iç, günahlardan emin olarak
 Ve Mâlik lutfederek mübah kıldı livâtayı
 Bir câriye ve bir gulâm ile yapılan
 Âlim olan Ahmed ise istimnâya helâl hükmü vermekle
 İnsanları rahimlerden müstağni kıldı
 O hâlde sen de içki iç, livâta yap, zinâ et ve kumar oyna
 Ve her bir meselede, farklı bir imamın kavlini delil getir

1 Müselles, üçte ikisi buharlaşınca kadar kaynatılan içeceğe (asîr) denir ve Hanefî mezhebine göre sarhoş edici seviyeye ulaşmadığı sürece tüketilmesi mübahdır (bk. Serahsî, *el-Mebsût*, Beyrut 1993, XII, 24; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “s-l-s” md.). Murabba’ diye isimlendirilen bir içecek türü ise tespit edilememiştir.

فيقول -مثلاً- لمن سأله عن انتقاض الوضوء بمس الذكر: لا ينتقض عند أبي حنيفة، وعن لعب الشطرنج وأكل لحم الخيل: حلال عند الشافعي، وعن مجاوزة الحدود في التعزيرات: جائز عند مالك، وعن بيع الوقف إذا خرب وتعطلت منفعتة ولم يكن له ما يعمر به: حلال عند أحمد بن حنبل، وهكذا فليت شعري بأي مذهب أفتى هذا المفتي، وعلى أي طريقة جرى، وبأي إمام يتعلق، فلقد ركب لنفسه بمجموع هذه الأمور مذهبا لم يقله أحد.

[٣١٦] فإن قلت: أليس قد ذهب بعضهم إلى جواز تتبع الرخص؟ قلت: ذلك على ضعفه لا يوجب إغراء السفلة بدين الله تعالى، وتخصيص الأمراء دون غيرهم، وقائل هذه المقالة يخصص بها من يشاء، ولا يعتقدونها أيضا فإنه لو اعتقدها لم يخص بها، وهذا من علامات الاستهانة بدين الله تعالى، نعوذ بالله من الخذلان.

[٣١٧] وما هذا المفتي إلا ضال، خارق لحجاب الهيبة، مسقط لأبهة الشرع، مفسد لنظام الدين، أنشدت لبعض سفهاء الشعراء:

الشافعي من الأئمة قائل اللعب بالشطرنج غير حرام

وأبو حنيفة قال وهو مصدق في كل ما يروى من الأحكام

شرب المثلث والمربع جائز فاشرب على أمن من الآثام

وأباح مالك الفقاح تكرما في ظهر جارية وظهر غلام

والخبر أحمد حل جلد عميرة وبذاك يستغنى عن الأرحام

فاشرب ولط وازني وقامر واحتجج في كل مسألة بقول إمام

٥

١٠

١٥

[318] Bence böyle bir şairin kırbaçla dövülmesi ve çarşı pazarda teşhir edilmesi gerekir. Allah onu her türlü iyilikten uzak kılıp rezil etsin! Bu şair, müslümanların imamlarına ve müminlerin yol göstericilerine dil uzatmaya cüret etmiştir. Mâlik'e isnad ettiği görüşte de satranç, içki, livâta ve zinâ konularında zikrettiği hükümlerde de iftirada bulunmuştur. Durumu bu şair gibi olan kimsenin -Allah Teâlâ korusun- dinden çıktığına hükmedilir. Bu türden sözlerin ilki muhtemelen Ebû Nüvâs'a (ö. 198/813) aittir:

İrâkî, nebîzi¹ ve onu içmeyi mübah kıldı
Haram olan iki şey müdâme ve sükkerdir, dedi

Hicâzî ise, iki içecek de birdir, dedi
O ikisinin kavliyle hamr bize helâl oldu

Onların kavillerinden çıkaracağım hükme göre
İkisini de içerim ve ortada günah da günahkâr da olmaz

[319] Bunun manası şudur: Ebû Hanîfe -İrâkî olan odur- sarhoş etmediği sürece nebîzin mübah, mutlak olarak sarhoş edici olduğu takdirde ise nebîz olsun hamr olsun hepsinin haram olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla hamr mutlak manada sarhoş edici olabilir de olmayabilir de. Şâfiî ise -Hicâzî olan odur- nebîz ve hamrın bir ve bu iki içeceğin azının da çoğunun da haram olduğunu söylemiştir.

[320] Ebû Nüvâs, Ebû Hanîfe ve Şâfiî'nin bu iki görüşü arasında üçüncü bir görüş icat etmiştir. Ancak o, böyle yaparak üzerinde icmâ edilen görüşü ortadan kaldırmıştır. Ebû Nüvâs, Şâfiî'nin "iki içecek birdir" şeklindeki görüşünü kabul etmiş, ancak bunu söz konusu içeceklerin haram olmada değil helâl olmada bir olduklarına yormuştur. Ebû Nüvâs, sarhoş edici olmayan nebîzin helâlligi noktasında Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir. Sarhoş edici olan içeceklerin ve şarabın nebîz gibi olduğu görüşüyle ise Şâfiî'ye katılmaktadır. Ancak müsellesin haramlığı noktasında Şâfiî'den ayrılır ve bunun helâl olduğunu söyler. Şâfiî ise -Allah Teâlâ ondan razı olsun- müsellesin haram olduğu görüşündedir.

[321] Ebû Nüvâs'ın amacı, üdebânın yapmadan duramadığı bir tür istihzadan başka bir şey değildir. Ancak bu konuda istihza etmek Allah Teâlâ'nın diniyle alay etmek anlamına geleceğinden çok çirkin bir iştir.

[322] Müftüler arasında, dinleri konusunda taassup derecesinde katı bir grup vardır. Allah Teâlâ bu kimselerin hayrını versin. Kötü işlerden şiddetle uzak dururlar. Katı bir yol tutup kendilerini töhmet altında bırakabilecek her şeyden uzak dururlar. Bu durumu öyle abartırlar ki,

1 Kuru üzüm, kuru hurma, arpa ve darı gibi maddelerden elde edilen bir içki türü. (Nebi Bozkurt, "İçki", *DA*, XXI, 460).

[٣١٨] فقلت: رأيت في مثل هذا الشاعر أن يضرب بالسياط، ويطاف به في الأسواق، فقبحه الله تعالى وأخزاه، لقد اجتراً على أئمة المسلمين وهداة المؤمنين، وقد افتري على مالك فيما عزاه إليه، وعلى الكل في تسمية الشطرنج قماراً، وإطلاق الشرب واللواط والزنا على ما سماه، ومن هذه حاله يؤول والعياذ بالله
 ٥ تعالى إلى الزندقة، ولعل الأصل في هذا قول أبي نواس:

أباح العراقي النبيذ وشربه وقال حرامان المدامة والسكر

وقال الحجازي الشرابان واحد فحلت لنا من بين قولهما الخمر

سأخذ من قوليهما طرفيهما وأشربها لا فارق الوازر الوزر

[٣١٩] ومعنى هذا: أن أبا حنيفة - وهو العراقي - أباح النبيذ إذا لم يسكر، وحرّم المسكر مطلقاً نبيذاً كان أو خمراً، والخمر مطلقاً مسكراً كان أو غير مسكر، وأن الشافعي - وهو الحجازي - قال: الشرابان واحد النبيذ والخمر، فيحرم قليل كل منهما وكثيره.

[٣٢٠] فركب هو من بين قوليهما قولاً ثالثاً، لكنه رافع للمجمع عليه، وهو وفاق الشافعي على أن الشرايين واحد لكن لا في الحرمة، بل هو في الحل، فهو مع أبي حنيفة في تحليل النبيذ غير المسكر، ومع الشافعي في أن المسكر والخمر مثل النبيذ، ومخالف له في حرمة المثلث؛ فيقول مثله لكن في الحل، والشافعي رضي الله تعالى عنه يقول مثله لكن في الحرمة.

[٣٢١] فهذا أبو نواس لم يقصد إلا نوعاً من المجون الذي لم يخل عنه الأدباء، ولكن المجون في هذا الباب قبيح جداً؛ لأنه تلاعب بدين الله تعالى.
 [٣٢٢] ومنهم: طائفة تصلبت في أمر دينها فجزأها الله تعالى خيراً، تنكر المنكر وتشدد فيه، وتأخذ بالأغلظ، وتتوقى مظان التهم، غير أنها تبلغ
 ٢٠

emîrlere ve avamın imanının zayıflığıyla ilgilenmek yerine mezhepleri kötüleyip dururlar. Öyle ki bu durum onlara itaatsizliğe ve onlardan nefrete sebep olur.

[323] Müftüler insanlara karşı yumuşak davranmalıdır. Avam ve emîrlere hayra yönelmek için şeriatın kolaylığı bir yol olarak sunduğu ve kolaylaştırılmasında fayda olan şeyleri kolaylaştırmaları gerekir. Nitekim şeriat da kolaylaştırmayı bir yol olarak sunmuştur. Bununla beraber müftüler, yapacakları kolaylaştırmanın Allah Teâlâ'nın yasaklarından birine sebep olacağı durumlarda müteşeddid olmalıdırlar. Rivayet edildiğine göre, Abdullah b. Abbas'a (r.a.), "Katilin tövbesi kabul olur mu?" diye sorulduğunda İbn Abbas "Hayır" diye cevap verir. Başka bir kimse aynı soruyu sorduğunda ise ona, "Evet, kabul olur." diye cevap verir. İbn Abbas'a niçin iki farklı cevap verdiği sorulduğunda ise, "İlkinin gözlerinde öldürme isteği gördüm ve bu nedenle onu bundan men ettim. İkinci gelen ise adam öldürmüş olmanın aşağılanışlığıyla gelmişti. Onu da ümitsizliğe sevk etmedim." demiştir. Bu sebeple kendisine, "Şayet kölemi öldürsem bana kısas uygulanır mı?" diye soran kimseye Saymerî [ö. 436/1045] şöyle demiştir: "Şayet onu öldürürsen biz de seni öldürürüz." Nitekim Nebî (s.a.), "Kim kölesini öldürürse biz de onu öldürürüz."¹ buyurmuştur. Çünkü "öldürmek" derken pek çok durum kastedilebilir. Bunlar arasında mutlak olarak ne tür bir öldürmenin kastedildiği kesin değilse buradan ancak bozgunculuk doğar.

[324] Bir de lafızların zâhirine aceleyle sarılıp ne anlatılmak istendiğini hiç düşünmeyen kimseler vardır. Bunlar halkı büyük bir cehâlete sürükler, kendileri de büyük bir ıstıraba duçar olurlar. Hatta bu davranışları belki de haksız yere kan dökmeye neden olur. Ben bu noktada anlaşılmazlıkları ortadan kaldıracak ve böylece kardeşlerimize uyarı olacak bir örnek zikredeyim:

[325] Anlatılır ki, adamın biri Emîrül-mü'minîn Me'mûn ile görüşmek ister. Ancak ne kadar uğraştıysa da amacına ulaşamaz. Bunun üzerine bir topluluğun içinde bulunduğu sırada ayağa kalkarak şöyle der: "Ey insanlar, inanın ki ben bir dilenci değilim. Bende, Allah'ta olmayan bir şey bulunmakta. Ben Allah'ta bulunmayan bir şeye sahibim. Beraberimde de Allah'ın yaratmadığı bir şey var. Ben fitneyi sever, hakikati ise kötü görürüm. Yahudi ve hristiyanların dediğinin de doğru olduğunu söylüyorum. Yanımda tohum ekmeden yetişen bir ekin ve ateş olmadan parlayan bir kandil var. Ben peygamber olan Ahmed'im, ben sizi yükselten ve indiren Rabbinizim."

1 Nesâî, "Kasâme", 9; Tirmizî, "Diyât", 18.

فلا تذكر لضعفة الإيمان من الأمراء والعوام إلا أغلظ المذاهب، فيؤدي ذلك إلى عدم انقيادهم وسرعة نفورهم.

[٣٢٣] فمن حق هذه الطائفة: الملاطفة، وتسهيل ما في تسهيله فائدة لمثل هؤلاء إلى الخير، إذا كان الشرع قد جعل لتسهيله طريقاً. كما أن من حقها التشديد فيما يرى أن في تسهيله ما يؤدي إلى ارتكاب شيء من محرمات الله تعالى، فقد روي أن سائلاً جاء إلى عبد الله بن عباس رضي الله تعالى عنهما فسأله: هل للقاتل توبة؟ فقال: لا توبة له. وسأله آخر فقال: له توبة. فُسئِلَ ابن عباس عن ذلك فقال: أما الأول فأريت في عينيه إرادة القتل، فمنعته، وأما الثاني فجاء مستكيناً قد قتل فلم أقنطه. قلت: ومن ثم قال الصيمري: إنه سأله سائل فقال: إن قتلت عبدي فهل علي قصاص؟ فواسع أن يقول: إن قتلته قتلناك؛ فعن النبي صلى الله تعالى عليه وسلم: «من قتل عبده قتلناه»^١؛ ولأن القتل له معان، وهذا كله إذا لم يترتب على إطلاقه مفسدة.

[٣٢٤] ومنهم: من يتسرع إلى الفتيا معتمداً على ظواهر الألفاظ غير متأمل فيها، فيوقع الخلق في جهل عظيم، ويقع هو في ألم كبير، ربما أذاه ذلك إلى إراقة الدماء بغير حق. وأنا أذكر أمثلة مما تصلح للإلغاز، منبهاً بها على أخواتها:

[٣٢٥] فمنها: حُكي أن شخصاً أحب الاجتماع بالمأمون أمير المؤمنين، فأعياه السعي في ذلك، ولم يصل إليه، فقام في ملأ من الناس وقال: أيها الناس، اثبتوا علي فلست بسائل، اعلموا أن عندي ما ليس عند الله، ولي ما ليس لله، ومعني ما لم يخلق الله، وإنني أحب الفتنة وأكره الحق، وأقول: إن اليهود قالت حقاً، وإن النصراني قالت حقاً، ومعني زرع ينبت بغير بذر، وسراج يضيء بغير نار، وأنا أحمد النبي، وأنا ربكم وأرفعكم وأضعكم.

١ سنن النسائي، القسامة ٤٩؛ سنن الترمذي، الديات ١٨.

[326] Bunun üzerine herkes adamın üzerine yürüyüp neredeyse onu öldürecek olurlar ve “Bundan daha büyük bir küfür olamaz.” diyerek onu Me’mûn’un huzuruna getirirler. Me’mûn adama, “Neler söyledin?” diye sorunca adam, “Benim Emîrû’l-mü’minîn’den bir isteğim vardı lakin ona ulaşamadım. Şayet bunları söylersem onun huzuruna çıkabileceğimi anladım.” diye cevap verir. Adam söylediklerini tekrar eder, sonra da bunları açıklamaya girişir: “Ben de Allah’ta bulunmayan bir şey bulunmakta, derken zulüm ve haksızlığı kastetmiştim. Allah’ta bulunmayan bir şeye sahibim, derken ise eş ve çocuğu kastetmiştim. Ben bunlara sahibim lakin Allah’ın eşi ve çocuğu yoktur. Beraberimde Allah’ın yaratmadığı bir şey olduğunu söylerken ise Kur’ân’ı kastetmiştim. Fitne derken mal ve çocuğu, hakikat derken ölümü, tohumuz yetißen ekin ile saç, ateş olmadan parlayan kandil ile iki gözü kastetmiştim. Yahudi ve hristiyanların dediğinin doğru olduğunu söylerken, ‘Yahudiler, Hristiyanlar bir temel üzerinde değiller, dediler. Hristiyanlar da, Yahudiler bir temel üzerinde değiller, dediler.’¹ âyetini kastettim. Benim peygamber Ahmed olduğum şekilde anlaşılan أحمد النبي sözüme gelince, burada geçen أحمد fiil, Nebî ise أحمد fiilinin mef’ûlüdür. Nitekim ben Peygamberimizi (s.a.) çokça över ve ona şükrederim. ركبم derken ise ‘yen sahibi’ anlamında صاحب demek istedim. Bu yenimi kaldırıyorum da indiririm de.” Adamın anlattıkları Me’mûn’un çok hoşuna gider, adamın sözlerini dikkatle dinler ve ihtiyacını karşılar.

[327] Bu sapkın kişinin yaptığı ayıp ve kötü bir şeydir. Bence küfre düşürebilecek şeyler içerdiğinden tek başına zikredilmesi de câiz değildir. Ancak bu söyledikleri, yine de düşünmeden ve iyice anlamadan onu tekfir etmeyi gerektirmez.

48. Müderris

[328] Müderrisin derse özen göstermesi ve dersinde bulunanlara konuyu iyi anlatması gerekir. Şayet dersinde hazır bulunanlar ilim öğrenmeye yeni başlamışlarsa (mübtedî), onlara seviyelerine uygun olmayan ve anlaşılması güç şeyleri öğretmemelidir. Müderrisin yeni başlayanları eğitime alıştırmayı ve onları muhakkik seviyesine ulaştırana kadar en kolay olandan başlayıp adım adım yol alması gerekir. Şayet öğrenciler ileri seviyede iseler (müntehî), onlara kolay anlaşılır olan hususlar hakkında değil fıkın anlaşılması güç meselelerine dair ders vererek onları bu ilmin coşkun dalgalarına daldırmalıdır.

1 el-Bakara, 2/113.

[٣٢٦] فقاموا إليه وكادوا يأتون على نفسه، وقالوا: لا كفر فوق هذا الكفر، وصاروا به إلى المأمون، فلما مَثُلَ بين يديه قال له: ما الذي قلت؟ قال: لي حاجة إلى أمير المؤمنين، ولم أصل إليه، وعرفت أنني إن أقل هذا أمثل بين يديه، وأعاد القول، ثم أخذ يتأول فقال له: أما قولي: عندي ما ليس عند الله، فعندي الظلم والجور، وأما قولي: لي ما ليس لله، فإن لي صاحبة وولدا، وليس لله تعالى صاحبة ولا ولد، وأما قولي: ومعني ما لم يخلق الله: القرآن، والفتنة: المال والولد، والحق: الموت، والزرع بغير بذر: شعر الرأس، والسراج المضيء بلا نار: العيان، والحق الذي قالته اليهود والنصارى، ما أشار إليه تعالى بقوله: ﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتْ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتْ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ﴾ [البقرة، ١١٣/٢]، وأما قولي: وأنا أحمد النبي، فالنبي منصوب على المفعولية بأحمد، وأحمد فعل، فأنا أحمد نبينا صلى الله تعالى عليه وسلم وأشكره، وأنا ربكم، صاحبكم، أرفع ذلك الكم وأضعه. فاستحسن المأمون ذلك و أصغى إلى كلامه وقضى حاجته.

[٣٢٧] قلت: وهذا الإطلاق الذي أطلقه هذا الملغز مستهجن مستقبح، ولا يجوز عندي ذكره مطلقاً، لما فيه من إيهام الكفر، ولكن بتقدير إطلاقه لا ينبغي الإقدام على التكفير من غير تأمل و فحص.

المثال الثامن والأربعون: المدرس

[٣٢٨] وحق عليه: أن يحسن إلقاء الدرس وتفهمه للحاضرين، ثم إن كانوا مبتدئين فلا يلقي عليهم ما لا يناسبهم من المشكلات، بل يدر بهم ويأخذهم بالأهون فالأهون إلى أن ينتهوا إلى درجة التحقيق، وإن كانوا منتهين فلا يلقي عليهم الواضحات، بل يدخل بهم في مشكلات الفقه، ويخوض بهم غبابه الزاخر.

[329] Bir müderrisin bir kitaptan iki üç satır ezberlemesi ve oturup bunları anlatması, ardından da kalkıp gitmesi kınanması gereken işlerin başında gelir. Şayet bundan fazlasına güç yetiremiyorsa, onun ders verme salahiyeti yok demektir. Görevini yerine getirmemiş olacağından bu müderrisin kendisine ayrılan tahsisatı alması da helâl değildir. Çünkü yerine getirilmeyen görev için bir tahsisat söz konusu olamaz. Dahası, medresede kalan öğrenciler de medreselerinde [görevini hakkıyla yapan bir] müderris bulunmadığı için tahsisatı hak etmemiş olurlar.

[330] Şayet bu müderris daha fazlasını yapabilecek yeterliliğe sahipken işini hafife alıp kolayca kaçarsa, bu da kınanacak bir iştir. Çünkü bu davranış sıradan insanların da bu türden mansıbları talep etmelerine yol açacaktır. Zira avam arasında iki satırı ezberleyemeyecek insan çok azdır. Şayet ilim ehli ilmi muhafaza etse ve aralarından müderris olanlar hakkını vererek, bir ilme yaraşır şekilde ders anlatsalar, bu ilim hakkında ancak bilgi sahibi bir muhakkikin söyleyeceği sözler sarf etseler, soru sorsalar, kendilerine soru sorulsa, itiraz edilse, onlar da buna cevap verseler, bu suretle dersi tafsilatlı ve güzel bir şekilde anlatmış olsalar, bu durumda sıradan veya ilim öğrenmeye yeni başlayan (mübtedi) ya da orta seviyede bilgi sahibi olan biri, onların dersinde hazır bulunduğunda bu dersi müderrisler kadar iyi anlatabileceğini kendiliğinden idrak etmiş olur. Böylece hem örf hem de şariat gereği bu seviyeye ulaşmadan müderris olamayacağını da anlamış olur. Bu kişi, böylesi bir mertebeye göz dikmez, sıradan insanlar da ulemânın vazifesi olan işlere tamah etmezler.

[331] Derslerini hafife alıp bu dersleri lâyıkıyla vermeyen, çalışmaları gereken günlerde tatil yapan ve derse girdiklerinde de dersi iyice anlatıp tahkik etmeden bir iki meseleyi anlatmakla yetinen âlimlerin, ders alma salahiyeti olmayan kişilerin bu işe girmelerinden dolayı endişe ettiklerini, zamanı ve idarecileri (veliyü'l-emr) suçladıklarını gördüğümüzde bence onlara şöyle denmesi gerekir: “Yapıp ettiklerinizle bu duruma sebep olan sizsiniz. Kendiniz ettiniz, kendiniz buldunuz.”

[332] Önemli hususlardan biri de kurucusu tarafından Şâfiî, Hanefî, Mâlikî ya da Hanbelî mezhebinden fukahaya ve fıkıh öğrencilerine (mütefakkih) vakfedilen bir medresede, müderrisin fıkıh ilmindeki yetersizliği ya da başka bir sebeple hadis, nahiv, usûl veya başka bir konuda ders vermesidir.

[٣٢٩] ومن أفبح المنكرات: مدرس يحفظ سطرين أو ثلاثة من كتاب، ويجلس يلقيها ثم ينهض، فهذا إن كان لا يقدر إلا على هذا القدر فهو غير صالح للتدريس، ولا يحل له تناول معلومه وقد عطل الجهة؛ لأنه لا معلوم لها. وينبغي أن لا يستحق الفقهاء المنزلون معلومًا؛ لأن مدرستهم شاغرة عن مدرس.

٥ [٣٣٠] وإن كان يقدر على أكثر منه ولكنه يسهل ويتأول فهو أيضًا قبيح، فإن هذا يطرق العوام إلى روم هذه المناصب، فقل أن يوجد عامي لا يقدر على حفظ سطرين، ولو أن أهل العلم صانوه، وأعطى المدرس منهم التدريس حقه فجلس وألقى جملة صالحة من العلم، وتكلم عليها كلام محقق عارف، وسأل وسئل، واعترض وأجاب، وأطال وأطاب؛ بحيث إذا حضره أحد العوام أو المبتدئين أو المتوسطين فهم من نفسه القصور عن الإتيان بمثل ما أتى به، وعرف أن العادة ١٠ أنه لا يكون مدرس إلا هكذا والشرع كذلك، لم تطمح نفسه في هذه المرتبة، ولم تطمع العوام بأخذ وظائف العلماء.

[٣٣١] فإذا رأينا العلماء يتوسعون في الدروس ولا يعطونها حقها، ويطلقون كثيرًا من أيام العمالة، وإذا حضروا اقتصروا على مسألة أو مسألتين من غير تحقيق ١٥ ولا تفهيم، ثم رأيناهم يقلقون من تسلط من لا يصلح على التدريس، ويعيبون الزمان وأولياء الأمور، فالرأي أن يقال لهم: أنتم السبب في ذلك بما صنعتكم، فالجناية منكم عليكم.

[٣٣٢] ومن المهمات: مدارس وقفها واقفوها على الفقهاء والمتفهمة، والمدرس من الشافعية أو الحنفية أو المالكية أو الحنابلة، فيلقي المدرس في هذه ٢٠ المدرسة تفسيرًا أو حديثًا أو نحوًا أو أصولًا أو غير ذلك، إما لقصوره عن الفقه أو لغرض آخر.

[333] Bana göre fukaha yararına vakfedilmiş bir medresede, vakıf şartları ancak fıkıh dersi verilmesiyle yerine getirilmiş olur. Bu müderris medresede başlı başına bir fıkıh dersi vermezse haram yemiş olacaktır.

[334] Aynı şey tefsir eğitimi için kurulmuş bir medresede müderrisin tefsir dışında, nahiv eğitimi vermek üzere kurulmuş bir medresede müderrisin nahiv ilmi dışında bir ders vermesi hususunda da geçerlidir. İhtiyata uygun olan, bir medrese hangi ilim için kurulmuşsa, o medresede o ilmin okutulmasıdır. Şayet vâkıf medresede başka bir ilmin okutulmasını da istiyorsa, bu ilmin adını açıkça zikretmelidir. Eğer vâkıf fukaha için kurduğu bir medresede çoğu zaman fıkıh okutulmasını ancak bazı günlerde de onların azimlerini arttırmak için tefsir, hadis gibi farklı şer'î ilimlerden bazılarının okutulmasını isterse bunun bir sakıncası yoktur. Ancak ihtiyatlı olan böyle yapmamaktır.

[335] Bu anlattıklarımız medresenin belirli bir ilim dalı adına vakfedilmiş olduğu durumlar için geçerlidir. Nitekim Şâfiî veya Hanefî bir müderris ve bu mezheplere mensup fukaha ve fıkıh öğrencileri (mütefakkih) için vakfedilmiş ve müderrisin de söz konusu ilimden başka bir şeyi bilmesinin şart koşulmadığı bir medrese de böyledir. Şayet vâkıf Mısır, Şam ve diğer bölgelerdeki çoğu medresede olduğu gibi başka ilimlerin de okutulmasını şart koşarsa, bu durumda medreseyi belirli bir mezhebin mensupları için vakfeder ve müderris için tefsir, hadis gibi belirli ilimleri bilmeyi de şart koşar.

[336] Bu durumda, benim görüşüme göre, müderrisin vakfiyede bilmesi şart koşulan ilim dallarında farklı farklı dersler vermesi gerekir. Şayet vâkıf bu ilim dallarının okutulmasını kastetmeseydi müderrisin bu ilimlerde yeterliliği şart koşulmazdı. Bu ilimleri bilmesinin, öğrencilerden gelebilecek itirazlara cevap verme yeterliliğinin tam olabilmesi için şart koşulduğu da söylenebilir. Ancak en doğrusu birincisidir.

49. Muîd

[337] Muîd, dersi dinlemenin yanında bazı görevleri de yerine getirmelidir. Öğrencilere dersi açıklamak, onlara faydalı olmak, tekrar ettirme [iâde] teriminin gerektirdiği hususları yerine getirmek bu görevlerdendir. Şayet bu görevleri yerine getirmez ise kendisiyle fıkıh öğrencisi [fakih] arasında herhangi bir fark kalmamış ve bu görevi kendisine bahşettiği için Allah Teâlâ'ya olan şükür borcunu yerine getirmemiş olur.

[٣٣٣] وعندني أن الذمة لا تبرأ في المدرسة الموقوفة على الفقهاء إلا بإلقاء الفقه، فإن كان هذا المدرس لا يلقي الفقه رأساً فهو آكل حرام.

[٣٣٤] وكذلك نقول في مدرسة التفسير، إذا ألقى مدرسها غير تفسير، ومدرسة النحو إذ ألقى مدرسها غير نحو، والأحوط في هذا كله الإلقاء من الفن الذي بنيت له المدرسة، فإن الواقف لو أراد غيره لسمى ذلك الفن، وإن كان يلقي الفقه -مثلاً- في مدرسة الفقهاء غالباً لكنه ينوع في بعض الأيام، فيذكر تفسيراً أو حديثاً أو غيره من العلوم الشرعية لقصد التنوع على الطلبة، ويحث عزائمهم فلا بأس، غير أن الأحوال خلافه.

[٣٣٥] وهذا كله بشرط أن يكون المسمى بالمدرسة أهل نوع خاص، كما مثلناه في مدرسة وفتت على مدرس شافعي أو حنفي مثلاً، وفقهاء ومتفقهة من أهل ذلك المذهب، وأن لا يكون شرط في المدرس معرفة غير ذلك الفن، فإن شرط فيه فنون؛ كما في مدارس كثيرة في ديار مصر وفي بلاد الشام وغيرها يقفها الواقف على طائفة مذهب معين، ويشترط في المدرس أن يعرف مثلاً من العلوم كذا وكذا؛ كالتفسير والحديث وغيرهما.

[٣٣٦] وما هذا شأنه رأيي فيه أن ينوع المدرس، فيذكر من تلك العلوم التي اشترط فيه معرفتها، فإنه لولا إرادة ذكرها لما اشترطت فيه، وكان يمكن أن يقال: إنما اشترطت فيه ليكون أكمل في استعداده للأجوبة عن الاعتراضات التي لعلها تعترضه، ولكن الأحوال ما ذكرناه.

المثال التاسع والأربعون: المعيد

[٣٣٧] المعيد: عليه قدر زائد على سماع الدرس، من تفهيم بعض الطلبة، ونفعهم، وعمل ما يقتضيه لفظ الإعادة، وإلا فهو والفقير سواء، فما يكون قد شكر الله تعالى على وظيفة الإعادة.

50. Müfid

[338] Müfidin derse faydası olacak hususlara özel olarak yönelmesi gerekir. Bu da dersteki grubun araştırmasının üzerine ilaveten bir araştırma yapmasını gerektirir. Aksi hâlde ifade kelimesinin gereğini ve hususiyetlerini yerine getirmemiş sayılır ki bu görev karşılığında aldığı maaş da kendisine haram olur.

51. Müntehî [Son Seviyedeki Fıkıh Öğrencileri]

[339] Bunlar, kendilerinden daha alt seviyedekilerden farklı olarak araştırma ve münâzara yapmalıdırlar. Şayet mevcut öğrenciler içinde kendisini en bilgili kişi olarak görüp susar ve kendisine tahsis edilen maaşı almaya devam ederse, Allah Teâlâ'nın verdiği nimetin şükürünü hakkıyla eda etmemiş olur.

52. Medreselerdeki Öğrenciler

[340] Onların görevi, anlayışları nispetinde dersi anlamaya çalışmak ve meşrû bir mazeretleri olmadığı sürece dersleri daima takip etmektir. Kur'ân cüzleri okunduğu sırada bazılarının birbirleriyle konuşmaları, onların yaptıkları en kötü davranışlardandır. Bunlar hem Kur'ân okumazlar hem de ağızlarından boş laf eksik olmaz. Üstelik vâkıfın şart koştuğu cüz okumayı bırakıp gıybet etmeleri ise haram üstüne haram işlemektir.

[341] Aynı şekilde [Hz. Peygamber'e] övgüde bulunanlara kulak vermeyen hatta önünde açtığı kitaba bakıp müderrisin söylediklerini dinlemeyen ve müderrisi iştmeyecek kadar uzağa oturanlar, aldıkları tahsisatları hak etmemiş olurlar. Onların önlerindeki kitabı dikkatle incelemelerinin de hiçbir faydası yoktur. Şayet vâkıfın gayesi sadece öğrencinin kitabı mütalaa etmesi olsaydı, o zaman onun derse gelmesini şart koşmazdı.

53. Kâriü'l-Aşr [Aşır Okuyan]

[342] Dersten önce ve rub'ların¹ okunmasından sonra aşır okumak onun görevidir. Çoğu zaman olduğu gibi derste cüzler okunduğunda onun duruma uygun bir âyet okuması gerekir.

1 Kur'ân-ı Kerim'in meşhur taksimine göre Mushaf otuz cüze, her bir cüz iki hizbe ve her bir hizbe dört rub'a ayrılmaktadır (İbrahim Muhammed el-Ceremî, *Mu'cemu Ulûmi'l-Kur'ân*, Dimaşk 2001, s. 13). Memlükler döneminde bazı medreselerde dersten önce öğrencilere rub'lar dağıtılarak Kur'ân kıraat edilmesi gelenek hâline gelmişti (Bir örnek için bk. Abdüllatif İbrâhim, "Nassâni Cedidâni min Vesikati'l-Emir Sargatmış", *Mecelletü Külliyyeti'l-Adâb*, XXVII, 1965, 149).

المثال الخمسون: المفيد

[٣٣٨] عليه: أن يعتمد ما يحصل به في الدرس فائدة، من بحث زائد على بحث الجماعة ونحو ذلك، وإلا ضاع لفظ الإفادة وخصوصها، وكان أخذه العوض في مقابلتها حراماً.

المثال الحادي والخمسون: المنتهي من الفقهاء

[٣٣٩] عليه: من البحث والمناظرة فوق ما على من دونه، فإن هو سكت وتناول معلوم المنتهي لكونه في نفسه أعلم من الحاضرين، فما يكون شكر نعمة الله تعالى حق شكرها.

المثال الثاني والخمسون: فقهاء المدرسة

[٣٤٠] وعليهم: التفهم على قدر إفهامهم، والمواظبة إلا بعذر شرعي. ومن أقبح ما يرتكبونه: تحدث بعضهم مع بعض في أثناء قراءة الجزء من الربعة، فلا هم يقرؤون القرآن ولا هم يسكتون من اللغو في الكلام، فإن انضم إلى ذلك أن قراءة الجزء شرط الواقف عليهم، وإن حديثهم في الغيبة فقد جمعوا محرمات.

[٣٤١] ومنهم: من لا يصغي للمادح، وربما فتح كتابا ينظر فيه ولا يلتفت لما يقوله المدرس، بل يجلس بعيدا عنه بحيث لا يسمعه، وهذا لا يستحق شيئا من المعلوم، ولا يفيد أنه يطالع في كتاب وهو في الدرس، فلو اكتفى الواقف منه بذلك لما شرط عليه الحضور.

المثال الثالث والخمسون: قارئ العشر

[٣٤٢] وينبغي: أن يقدم قراءة العشر فيكون قبل الدرس وعقيب فراغ الربعة، إذا كان الدرس فيه ربعة تدور كما هو الغالب، وأن يقرأ آية مناسبة للحال.

54. Münşid [Şiir Okuyan]

[343] Onun görevi, kelimeleri anlaşılır ve anlamı güzel olan, önderimiz, efendimiz, sevgilimiz Muhammed'i (s.a.) öven, Allah Teâlâ'yı, onun nimetlerini, büyüklüğünü, öfke ve gazabından haşyeti dile getiren, ölüm ve sonrasını hatırlatan şiirler okumaktır. Bunların hepsi güzel şeyler olmakla birlikte en önemlisi Nebî'yi (s.a.) övmektir. İşte münşid lafzının tam olarak işaret ettiği kimse, bu fiili yerine getirendir. Şayet münşid, özellikle ilim meclislerinde, gazel ve hamâsî türlerindeki beyitleri okumakla yetinirse münşid lafzının gereğini yerine getirmemiş olur.

55. Yoklama Kâtibi

[344] Bu görevi yerine getiren kişi hakkı gözetmeli ve derse gelmeyen herkesi hemen yok yazmamalıdır. Gelmeyen kişinin derse gelmeme sebebini araştırması ve bu kimsenin şayet meşrû bir mazereti varsa bunu açıklaması gerekir. Basiretsizlik gösterip meşrû mazereti olan bir öğrenciyi yok yazacak olursa onun hakkını çiğnemiş olur. Öğrenciden alacağı dünyalık için ona müsamaha gösterirse cehennemin dibine gider.

56. Kur'ân'ı Nağme ile ve Hatalı Okuyan Kâripler

[345] Bu kimseler, Allah Teâlâ'nın kelâmını indirildiği gibi, kelimeleri uzatmadan ve anlaşılmaz hâle getirmeden apaçık bir şekilde okumaya çaba sarf etmelidirler. Nitekim kıraat âlimlerinin kitapları bu maksatla yazılmıştır. Şayet bir şehirde Kur'ân okuyan kimseye bir vakıf tahsis edilmiş olsa ve orada mesela cuma günleri Kur'ân okuma âdeti bulunmasa, İbnü's-Salâh (Allah Teâlâ ona rahmet etsin) bu âdetin dikkate alınmayacağını ve kârinin cuma günleri orada Kur'ân okuması gerektiğini söylemiştir.

[346] Bana göre vakıf kurulduğu sırada böyle bir âdetin varlığı şüpheli ise İbnü's-Salâh'ın söylediği doğru olur. Fakat vâkıf vakfettiği sırada böyle bir âdetin varlığı kesin ise o zaman bu konuda ihtilâf vardır.

[347] Kâriplerin ve ilâhi/kaside okuyanların yanlış işlerinden biri de şudur ki aktif görev dönemindeki emîrlerin saraylarına gidip en geriye otururlar, kimsenin de kendilerine kıymet verdiği yoktur. Sonra bunlardan biri, adeta söyleneni anlamayan bir dilsiz benzeyen emîrin veya yöneticinin huzurunda bir aşır veya Nebî'yi (s.a.) öven bir şiir okur, diğeri ise okunan şeyin içeriğiyle ilgilenmez de kendi işiyle meşgul olur.

المثال الرابع والخمسون: المنشد

[٣٤٣] وينبغي: أن يذكر من الأشعار ما هو واضح اللفظ، صحيح المعنى، مشتملاً على مدائح سيدنا ومولانا وحبينا محمد صلى الله تعالى عليه وسلم، وعلى ذكر الله تعالى وآلائه وعظمته، وخشية مقته وغضبه، وذكر الموت وما بعده، وكل ذلك حسن، وأهمه مدح النبي صلى الله تعالى عليه وسلم، فإنه الذي يفهم من إطلاق لفظ المنشد، وإن اقتصر المنشد على ذكر أبيات غزلية أو حماسية فقد أساء، لا سيما إذا كان في مجامع العلم.

المثال الخامس والخمسون: كاتب الغيبة على الفقهاء

[٣٤٤] عليه: اعتماد الحق، وأن لا يكتب على كل من لم يحضر، ولكن يستفصح عن سبب تخلفه، فإن كان له عذر بينه، وإن هو كتب على غير بصيرة فقد ظلمه حقه، وإن سامح لمجرد حطام يأخذه من الفقيه فهو على شفير جهنم.

المثال السادس والخمسون: القراء الذين يقرؤون القرآن بالألحان

[٣٤٥] وعليهم: إعمال جهدهم في تأدية كلام الله تعالى كما أنزل من غير مطمطة ولا عجرفة، بل بلفظ بين، وقد اشتملت كتب القراء على الغرض من ذلك، ولو وقف على من يقرأ وجرت العادة في ذلك البلد بترك الإقراء يوم الجمعة مثلاً، قال ابن الصلاح رحمه الله تعالى: لا يعتبر بالعادة، وعليه الجلوس يوم الجمعة.

[٣٤٦] قلت: وهذا إن احتمل طريان العادة على زمن الوقف فواضح، وأما إن تحقق وجودها وقت تلفظ الواقف ففيه نظر واحتمال.

[٣٤٧] ومما يكره عليهم وعلى المنشدين أيضاً: أنهم يأتون إلى دور الأمراء وقت حكمهم فيأتون في أخريات الناس، وهم لا يلتفت إليهم، ويقرأ أحدهم عشراً أو ينشد مدحاً في النبي صلى الله تعالى عليه وسلم بين يدي أمير أو ديوان أبكم لا يفهم ما يقال، وهو مع ذلك مشغول بحكمه وما هو فيه.

[348] Allah Teâlâ'nın kendisine Kur'an'ı güzel okumayı ve Nebî'yi (s.a.) övmeyi ihsan ettiği kişi, görevi esnasında Allah'ın Kitâbı'nı ve Resûlü'nü kötü ve çirkin şeylerden uzak tutmalıdır. Bir gün şiir okuyan birini (münşid) görmüştüm. Emîrlerden birinin çadırına gelmiş ve halk da buraya akın etmişti. Bu kimse şiirler okuyor, Efendimiz Muhammed'in (s.a.) sıfatlarını sayıyordu. Fakat orada bulunan hiç kimse onu dinlemiyordu. Hatta içlerinde onun ne dediğini anlayacak tek bir kimse bile yoktu. Bu duruma çok üzülmüştüm, kalbim sızlamıştı.

[349] Güzel ses sahibi kârilere ve şiir okuyanlar (münşid) Allah Teâlâ'nın kendilerine bahşettiği bu nimetin şükrünü eda etmek için seslerini haram olan şarkılarda, şarap meclislerinde ve kötü yerlerde kullanmamalı, Rab Tebâreke ve Teâlâ'nın nefret ve gazabından sakınmalıdırlar.

57. Kütüphaneci

[350] Kütüphanecinin görevi kitapları korumak, bunlardan dağılmış ve yeniden tertibe ihtiyaç duyanları onarmak, onları ehil olmayanlara vermemiş aksine ihtiyacı olanlara vermeye çalışmak ve zenginlere göre kitap temin etmeleri zor olan fakirlere ödünç vermektir.

[351] Vâkıfın, vakfiyede değerini karşılayacak kadar bir rehin bırakılmadan kitabın vakıf dışına çıkarılmasını yasaklayıcı bir şart koşması çokça karşılaşılan bir durumdur. Bu geçerli ve muteber bir şarttır. Dolayısıyla kütüphaneci bir rehin olmaksızın kitabı ödünç vermemelidir. Kaffâl [ö. 417/1026] bu hükmü *el-Fetâvâ*'da açıklamıştır. eş-Şeyhü'l-İmâm [Takıyyüddin es-Sübkî] ise *Tekmiletü Şerhi'l-Mühezzeb* isimli eserinde bu konuya yer vermiş bunun şer'î bir rehin sayılamayacağını söylemiştir.

58. Şeyhü'r-Rivâye

[352] Onun görevi, muhaddislere semânın tam olarak gerçekleşeceği surette hadis rivayet etmek ve onların kendilerine okudukları hadisleri kelime kelime dinlemektir. Kendisinden hadis alan öğrencilere karşı sabırlı olmalıdır zira muhaddisler Allah Teâlâ'nın elçileridirler. Bir hadis cüzünün veya kitabının rivayetini tek başına elinde bulunduran hadis şeyhinin bunu başkasına rivayet etmesi farz-ı ayndır.

[٣٤٨] وكان المتعين على من منحه الله تعالى القرآن، أو مدح نبيه صلى الله عليه وسلم أن يترجمهما عن هذا المقام. رأيت منشداً حضر الى مخيم بعض الأمراء، والخلق تزدحم، وهو ينشد ويذكر صفات سيدنا محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم والقوم لا ينصتون له، ولا فيهم من يدري ما يقول، فحصل بذلك من الألم ما كاد يصهر قلبي.

[٣٤٩] ومن شكر نعمة الله تعالى على ذوي الأصوات الحسنة من القراء والمنشدين: أن لا يستعملوا أصواتهم في الغناء المحرم، ومجالس الخمر والمنكرات، وليجتنبوا مقت الرب وغضبه تبارك وتعالى.

المثال السابع والخمسون: خازن الكتب

[٣٥٠] وحق عليه: الاحتفاظ بها، وترميم شعثها، وحبكها عند احتياجها للحبك، والضنة بها على من ليس من أهلها، وبذلها للمحتاج إليها، وأن يقدم في العارية الفقراء الذين يصعب عليهم تحصيل الكتب على الأغنياء.

[٣٥١] وكثيراً ما يشترط الواقف ألا يخرج الكتاب إلا برهن يحرز قيمته، وهو شرط صحيح معتبر، فليس للخازن أن يعير إلا برهن، صرح به القفال في «الفتاوى»، والشيخ الإمام في «تكملة شرح المهذب» وذكر أنه ليس هو الرهن الشرعي.

المثال الثامن والخمسون: شيخ الرواية

[٣٥٢] وعليه: أن يسمع المحدثين، ويستمع لما يقرؤونه عليه لفظة لفظة؛ بحيث يصح سماعهم، وليصبر عليهم فإنهم وفد الله تعالى، ومتى ما وجد جزء حديث أو كتاب تفرد شيخ بروايته كان فرض عين عليه أن يسمعه.

59. Hadis Öğrencilerinin Yoklama Kâtibi

[353] Onun görevi, derse gelenleri ve dinleyicileri tespit etmek, dersi kimin dinleyip kimin dinlemediğini dikkatle takip etmektir. Dersi dinlemeyen bir kimsenin dinlediğini söyleyip Nebî'ye (s.a.) karşı yalancı olmamalıdır. Bu konuda gevşek davranırsa cehennemdeki yerine hazırlanmalıdır.

60. Hatip

[354] Hatip, cuma hutbesinde sesini kırk kişiye duyuracak kadar yükseltmelidir. Şayet sesini kendisinden başkası duyurmayacak kadar alçak tatarsa, sahih olan görüşe göre hutbe geçerli olmaz. Sesini cemaatin işitebileceği kadar yükseltse fakat cemaatin bir kısmı ya da hepsi sağır olsa ve bu sebeple hatibi duymasalar, sahih olan görüşe göre hutbe yine geçerli olmaz.

[355] Hutbede sağa sola bakınmak, minbere çıkarken ayağını basamaklara vurmamak, minbere çıktığında oturmadan önce dua etmek, sultanlara dua ettiği sırada onların vasıflarını sayıp dökmek, ikinci hutbeyi çok hızlı okumak gibi davranışların tamamı mekruhtur. Sultanın iyiliği için dua etmekte bir sakınca yoktur. Çünkü sultanın selâmeti müslümanların selâmetidir.

[356] Cemaat içerisinde yaşlı, zayıf, küçük ve düşkün kimseler varsa, hatip hutbeyi fazla uzatmamalıdır. Ehli olmayanların anlamakta güçlük çekeceği şekilde anlaşılması zor kelimeler kullanmamalı, aksine açık ve seçik kelimelerle konuşmalı, bu sırada seci yapmayıp fukahanın bahsettiği üslûbun dışına çıkmamalıdır.

61. Vâiz

[357] Hatibin yapması gerekenler onun için de geçerlidir. Bundan başka, Allah Teâlâ'nın nimetlerini ve azabını hatırlatıp insanları Allah Teâlâ'ya kulluğa teşvik etmelidir. Selef-i sâlihînin başından geçenleri ve onların ne üzere olduklarını insanlara anlatmalıdır.

[358] Vâiz ve hatibin yapması gereken en önemli iş, kendilerine Allah Teâlâ'nın, "Siz Kitâbı (Tevrat'ı) okuyup durduğunuz hâlde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz?"¹ âyetini okumaları ve şairin şu sözünü sürekli hatırlamalarıdır:

1 el-Bakara, 2/44.

المثال التاسع والخمسون: كاتب غيبة السامعين

[٣٥٣] وعليه: ضبط أسماء الحاضرين والسامعين، وتأمل من يسمع ومن لا يسمع، وأن لا يكون كاذبا على النبي صلى الله تعالى عليه وسلم بقوله: إن فلانا سمع ولم يسمع، فإن هو تساهل في ذلك فليتبوأ مقعده من النار.

المثال الستون: الخطيب

[٣٥٤] عليه: أن يرفع صوته؛ بحيث يسمعه أربعون نفسا من أهل الجمعة، فلو خطب سرًا بحيث لم يسمع غيره لم يصح على الصحيح، ولو رفع صوته قدر ما يبلغهم ولكن كانوا كلهم أو بعضهم صمًا، فامتنع سماعه للصمم فالأصح لا يصح أيضًا.

[٣٥٥] وأما الالتفات في الخطبة، والدق على درج المنبر في صعوده، والدعاء إذا انتهى صعوده قبل أن يجلس، والمجازفة في وصف السلاطين عند الدعاء لهم، والمبالغة في الإسراع في الخطبة الثانية، فكل ذلك مكروه، ولا بأس بالدعاء للسلطان بالصلاح ونحوه؛ فإن صلاحه صلاح المسلمين.

[٣٥٦] ولا يطيل الخطبة على الناس؛ فإن وراء الشيخ والضعيف والصغير وذا الحاجة، ولا يأتي بألفاظ قلقة يصعب فهمها على غير الخاصة، بل يذكر الواضح من الألفاظ، ولا يتكلف السجع إلى غير ذلك مما ذكره الفقهاء.

المثال الحادي والستون: الواعظ

[٣٥٧] وعليه: نحو ما على الخطيب فليذكر بأيام الله تعالى، وليحث القوم في الله تعالى، وينبئهم بأخبار السلف الصالحين وما كانوا عليه.

[٣٥٨] وأهم ما ينبغي له وللخطيب أن يتلو على نفسه قوله تعالى: ﴿اتَّأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ﴾ [البقرة، ٤٤/٢]، ويتذكر قول الشاعر:

Kendi yaptığın bir işi insanlara yasaklama!
Böyle yapman senin için utanılacak bir iştir

[359] Bil ki, kalpten söylenmeyen söz kalbe ulaşmaz. Kendilerinde iyilik alâmeti bulunmayan hatip ve vâizlerin vaazlarından hâsıl olacak fayda çok azdır.

62. Kıssacı

[360] Kıssacı, yollarda oturarak ya da ayakta durarak âyetlerden, hadislerden ve selef-i sâlihînden bahseden kimsedir. Onun, insanların (avam) anlayıp hissedar olabileceği, namaza, oruca, zekât ve sadaka vermeye yönlendirecek konuları anlatmakla yetinip usûlü'd-din, akaid ilimleri ve Allah Teâlâ'nın sıfatlarıyla ilgili konulardan bahsetmemesi gerekir. Çünkü bu konuları anlatmak, insanları gereksiz işlere sürükleyebilir.

63. Kâriü'l-Kürsî

[361] O, bir kürsüye oturup insanlara hadis, tefsir ve rekâik¹ kitaplarından bir şeyler okuyan kimsedir. Kâriü'l-kürsî de kıssacı (kâss) da bu konuda benzer bir iş yapmaktadırlar. Ancak kıssacı bunları ezberden okur. Bazen ayakta durur, bazen de oturur ancak her iki durumda da bunu yollarda yapar. Kâriü'l-kürsî ise bir cami, mescid, medrese veya hankâhta oturur ve yalnızca kitaptan okur.

[362] İnsanlara (avam) anlayabilecekleri ve dinlemelerinde bir sakınca olmayan konuları okuma hususunda kıssacının yapması gerekenler kâriü'l-kürsî için de geçerlidir. Gazzâlî'nin *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*, Nevevî'nin *Riyâzü's-Sâlihîn* ve *el-Ezkâr*, İbnü'l-İmâm'ın [ö. 745/1344] dualar ihtiva eden *Silâhü'l-Mü'min*, babam eş-Şeyhü'l-İmâm'ın [Takıyyüddin es-Sübkî] *Şifâü's-Sekâm fi Ziyâreti Hayri'l-Enâm* adlı kitaplarını okumakta bir mahzur yoktur. İbnü'l-Cevzî'nin [ö. 597/1201] vaazla ilgili kitaplarına gelince, onların da okunmasında bir sakınca bulunmamaktadır. Avâmın kelâm kitaplarından ve benzeri eserlerden (usûlü'd-diyânât) sakındırılması gerektiği ise aşikârdır.

1 Rekâik, "ince ve yumuşak" anlamındaki rakikin çoğulu olup hadis kitaplarında zühd hayatını öngören hadislerin bir araya getirildiği bölümlere "Kitâbü'r-Rikâk" ve "Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâik" adı verilmiştir (Mehmet Emin Özafşar, "Zühd ve Rekâik", *DİA*, XLIV, 535).

لا تنه عن خلق وتأتي مثله عار عليك إذا فعلت عظيم

[٣٥٩] واعلم: أن الكلام إذا لم يخرج من القلب لم يصل إلى القلب، فكل خطيب وواعظ لا يكون عليه سيما الصلاح قل أن ينفع الله تعالى به.

المثال الثاني والستون: القاص

[٣٦٠] وهو من يجلس أو يقف في الطرقات يذكر شيئاً من الآيات والأحاديث وأخبار السلف. وينبغي له: أن لا يذكر إلا ما يفهمه العامة ويشتركون فيه من الترغيب في الصلاة والصوم وإخراج الزكاة والصدقة ونحو ذلك، ولا يذكر عليهم شيئاً من أصول الدين وفنون العقائد وأحاديث الصفات، فإن ذلك يجرهم إلى ما لا ينبغي.

المثال الثالث والستون: قارئ الكرسي

[٣٦١] وهو من يجلس على كرسي يقرأ على العامة شيئاً من الرقائق والحديث والتفسير، فيشترك هو والقاص في ذلك، ويفترقان في أن القاص يقرأ من صدره وحفظه ويقف وربما جلس، ولكن وقوفه و جلوسه في الطرقات. وأما قارئ الكرسي فيجلس على كرسي في جامع أو مسجد أو مدرسة أو خانقاه، ولا يقرأ إلا من كتاب.

[٣٦٢] وينبغي له أيضاً مثل ما ينبغي للقاص من قراءة ما تفهمه العامة، ولا يُخشى عليها منه، ولا بأس بقراءة كتاب «إحياء علوم الدين» للغزالي، وكتاب «رياض الصالحين» و«الأذكار» للنووي، وكتاب «سلاح المؤمن» في الأدعية لابن الإمام، وكتاب «شفاء السقام في زيارة خير الأنام» للشیخ الإمام الوالد، وكتب ابن الجوزي في الوعظ لا بأس بها، ولا يخفى ما يحذر منه هؤلاء من كتب أصول الديانات ونحوها.

64. İmam

[363] İmam, kendisine uyanlara örnek olabilmek için namazlarında ihlâslı olmalı, dualarında Allah'a yakarıp tazarruda bulunmalı, temizlik ve kıraatini güzelce yapmalı ve vakit girdiği anda mescitte hazır bulunmalıdır. İnsanlar namaz için toplanmışlarsa namazı hemen kıldırmalı, aksi hâlde mâkul bir süre cemaati beklemelidir.

[364] İmam, namazını gücü yettiği ölçüde mükemmel bir şekilde kılmalıdır. Bir mescid imamının, herhangi bir özü olmaksızın imamlık görevini bir başkasına bırakması karşılaşılan bir durumdur. Şeyh İzzeddin, böyle bir imamın görevini yerine getirmediği, nâibinin de bu iş için görevlendirilmiş olması sebebiyle her ikisinin de maaşı hak etmedikleri yönünde fetva vermiştir. Nevevî de -Allah ona rahmet etsin- onunla aynı görüştedir. Ancak babam -Allah ona rahmet etsin- *Şerhu'l-Minhâc*'ın "Müsâkât" bâbında zikrettiği üzere bu konuda tevakkuf¹ etmiştir.

[365] Bir kişinin iki mescidin imamlığını birden üstlenmesi durumuna gelince, kanaatimce bu câiz değildir. Çünkü her iki mescitte de ondan beklenen, namazı vaktin girdiği anda kıldırmasıdır. Onun bu konuda bir mescidi diğerine tercih etmesi, bir hükme bağlı olmadan yapacağı bir tercihtir. İki mescide bir imam atanması zaruri de değildir. Bu, her ikisinde de belirli vakitte hazır bulunmanın şart koşulduğu iki müderrisliği elde bulundurmaya benzer ki bu derslerden birinde hazır bulunulduğunda diğeri ihmal edilmiş olur. Bu da aynı şekilde câiz değildir.

65. Müezzin

[366] [Namaz] vaktini bilmesi, sesini [herkese] ulaştırması, sabah namazı için gece yarısında ve vaktin girdiği anda ezan okuması onun görevlerindedir. Bundan dolayı sabah namazı için iki müezzinin bulundurulması sünnettir.

66. Muvakkit

[367] Muvakkitin ilm-i mîkât² hakkında bilgi sahibi olup buna ek olarak ilm-i hey'eti³ ve özellikle kible yönünün nasıl tespit edileceğini bilmesi gerekir. Muvakkitler arasında müneccimlerin ve kâhinlerin -onlardan Allah Teâlâ'ya sığınırız- sayısı çoğalmıştır.

1 Tevakkuf kavramına fıkıh usûlünde delillerin teâruzu bölümünde yer verilmiştir. Delillerden birinin diğerine tercih edilemediği hâllerde müctehid iki delilden istediğiyle amel eder ya da yeni bir delil bulununcaya kadar herhangi bir görüş açıklamaz (Osman Demir, "Tevakkuf", *DİA*, XL, 579).

2 İlm-i mîkât güneş, ay ve yıldızlar vasıtasıyla zamanın, özellikle namaz vakitlerinin belirlenmesi ildir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Helvacı ve Yavuz Onat, "İlm-i Mikât", *DİA*, XXII, 133.

3 İlm-i hey'et, "gökküresi bilimi" yani astronomi anlamına gelen ilm-i felek'in İslâm dünyasında kullanılan isimlerinden biridir. Ayrıntılı bilgi için bk. Tefik Fehd, "İlm-i Felek", *DİA*, XXII, 126.

المثال الرابع والستون: الإمام

[٣٦٣] ومن حقه: النصح للمؤمنين بأن يخلص في صلاته، ويجأر في دعائه، ويتضرع في ابتهاله، ويحسن طهارته وقراءته، ويحضر إلى المسجد أول الوقت، فإن اجتمع الناس بادر بالصلاة، وإلا انتظر الجمع ما لم يفحش الانتظار.

[٣٦٤] وبالجملة ينبغي: أن يأتي بصلاته على أكمل ما يطيقه من الأحوال، ومما تعم به البلوى إمام مسجد يستنوب في الإمامة بلا عذر، وقد أفتى الشيخ عز الدين بأنه لا يستحق معلوماً؛ لأنه لم يباشر، ولا يستحق نائبه؛ لأنه غير متول، وواقفه النووي رحمه الله تعالى، لكن توقف فيه الوالد رحمه الله تعالى كما ذكر في باب «المساقاة» من «شرح المنهاج».

[٣٦٥] أما جمع المرء بين إمامة مسجدين، فالذي أراه أنه لا يجوز؛ لأنه مطالب في كل واحد منهما بأن يصلي أول الوقت، وتقديمه أحد المسجدين على الآخر تحكّم ولا ضرورة إلى ذلك، وذلك كتولية تدريسين بشرط حضور كل منهما في وقت معين يلزم من حضوره في هذا إهمال تلك، فلا يجوز أيضاً.

المثال الخامس والستون: المؤذن

[٣٦٦] عليه: معرفة الوقت، وإبلاغ الصوت، ويؤذن للصبح من نصف الليل، وعند دخول الوقت، ولذلك يسن للصبح مؤذنان.

المثال السادس والستون: المؤقت

[٣٦٧] ولا بد من معرفته علم الميقات، فليحقق فن الهيئة وجهة القبلة على الخصوص، وقد كثر في هذه الطائفة المنجمون والكهان نعوذ بالله تعالى منهم،

Nebî (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Kim bir kâhine gidip ona bir şey sorar, söylediğini de tasdik ederse, o kişinin kırk gün hiçbir namazı kabul olunmaz.”¹ Bu hadisi Müslim nakletmiştir. Nebî (s.a.) başka bir hadisinde şöyle buyurmuştur: “Yıldızlardan bir bilgi edinen, bir parça sihir elde etmiş olur. Bilgisi arttıkça günahı da artar.”² Ebû Dâvûd bu hadisi sahih bir isnadla rivayet etmiştir.

[368] Nebî (s.a.) bu hadisle yıldızlarla ilgilenmenin bir tür sihir olduğuna işaret etmiştir. Biz burada kısaca sihir, kehanet, ilm-i nücûm ve simyanın hakikatinden söz etmeyi düşünüyoruz. Bunların hepsi aynı vadidedir ve tamamına sihir denilebilir.

[369] Sihir lugatta, ortadan kaldırmak (izâle) ve bir şeyi gizli bir şekilde olduğundan başka türlü göstermek, anlamlarına gelir. Müttekellimîn geleceğinde ise sihir şu işlere atfedilir:

[370] Birincisi: Dedikodu ile insanların arasını bozmak için çabalamak.

[371] İkincisi: Kalbin etkilenmesidir. Kendini faziletli zanneden birinin, zayıf akıllının tekine denk gelince, “Ben, ism-i a‘zamı biliyorum.” yahut “Cinleri itaat altına aldım.” demesi ve zayıf akıllının onun söylediklerine kapılması böyledir. Böyleleri bir kere kapıldılar mı ya bir hastalığa tutulur yahut onun her dediğini yapar hâle gelirler.

[372] Üçüncüsü: Mıknatısın demiri çekmesi gibi birtakım özel ilaç veya alet-edevatın yardımına başvurmak. Bunu gören kimse, bunun bir sihirbazın işi olduğuna inanır.

[373] Anlatılır ki, Rum diyarında dört duvarı, çatısı ve tabanı çekim gücü birbirine eşit altı mıknatıslı taştan inşa edilmiş bir kilise varmış. Bu altı taşın çekim gücünün eşit miktarda etki ettiği demir bir haçı kilisenin içerisinde havaya bırakmışlar. Hiçbir taş bu haçı diğerlerinden daha fazla çekmiyormuş. Böylece herhangi bir alet onu tutmadan haç sürekli havada duruyormuş. Hristiyanlardan bir topluluk da bu durum karşısında büyüleniyormuş.

1 Müslim, “Selâm”, 35.

2 Ebû Dâvûd, “Tıp”, 22.

قال النبي صلى الله تعالى عليه وسلم: «من أتى عرَّافًا فسأله عن شيء فصدقه لم تقبل له صلاة أربعين يومًا»^١ أخرجه مسلم، وقال النبي صلى الله تعالى عليه وسلم: «من اقتبس علمًا من النجوم اقتبس شعبة من السحر زاد ما زاد»^٢ رواه أبو داود بإسناد صحيح.

٥ [٣٦٨] وقد أشار النبي صلى الله تعالى عليه وسلم بذلك إلى أن النجوم فن من السحر، ونحن نرى أن نتكلم على حقيقة السحر والكهانة والنجوم والسيماء مختصرًا، فالكل من واد واحد، ويطلق على جميعها السحر فنقول:

[٣٦٩] حاصل معنى السحر في اللغة: يرجع إلى معنى الإزالة، وصرف الشيء عن وجهه بطريق خفي. ويطلق في عرف المتكلمين على أمور:

١٠ [٣٧٠] أحدها: السعي بين الناس بالنميمة.

[٣٧١] وثانيها: تعلق القلب، كما يقول بعض المتنبلين^٣ لمن في عقله خفة: إنه يعرف الاسم الأعظم، أو أن الجن تطيعه، فينفع له ضعيف العقل، وربما أده انفعاله إلى مرض أو نحوه، أو مطاوعة ذلك المتبتل فيما يقصده.

١٥ [٣٧٢] وثالثها: الاستعانة بخواص الأدوية والمفردات؛ كاجتذاب المغناطيس للحديد ونحو ذلك، فيعتقد الرائي أن ذلك بفعل الساحر.

[٣٧٣] فقد حُكي أن كنيسة ببلاد الروم عمل في جدرانها الأربعة وسقفها وأرضها ستة حجارة من المغناطيس متساوية في القدر، وجعل في هوائها صليب من حديد بمقدار ما يتساوى فيه جذب تلك الحجارة الستة؛ بحيث إنه لا يغلب حجر منها بقيتها في الجذب، فلزم من ذلك وقوف الصليب في الهواء دائمًا من غير آلة تمسكه ظاهرًا، فافتتن به قوم من النصارى.

١ صحیح مسلم، السلام ٣٥.

٢ سنن أبي داود، الطب ٢٢.

٣ ر: ٥٤ظ.

[374] Dördüncüsü: Kimi zaman saatlerin dönmesi gibi geometrik oranlara göre aletlerin bir araya getirilmesiyle ve bazen de çok ağır yüklerin kaldırılması gibi boşluğun gerekliliği kuralına uygun olarak ortaya çıkan şaşırtıcı işlerdir. Bunların ilmî birtakım açıklamaları vardır ve bu açıklamalara vâkıf olan herkes, bu türden işlerin benzerini yapabilir.

[375] Beşincisi: İllüzyon ve göz aldatmalarıdır. Bu, yapanın el çabukluğu sayesinde, bir şeyin hakikatinden farklı görüldüğü izlenimini uyandıran hokkabazlıktır.

[376] Altıncısı: Rukye, tılsım ve teshîr yoluyla cinlerden yardım istemektir.

[377] Yedincisi: Bir şeye yöneldiğinde ona etki edebilen vehim ve kuvvetli nefes sahibi¹ kimselerin sihridir. Bu işin varlığına dair şeriattaki en güçlü delil göz değmesidir. Nebî (s.a.) “O, haktır.”² diyerek nazarın gerçek olduğunu söylemiştir. Zihinsel bir güçle bir kimseyi öldürebilenlerin varlığı da bunun delilidir.

[378] Sekizincisi: Aynı şekilde yıldızlardan ve Allah Teâlâ'nın onlarda meydana getirdiği etki etme gücünden yardım istemektir. Bu, Allah Teâlâ'nın inançlarını geçersiz kılsın ve onlara karşı çıksın diye kendilerine İbrâhîm'i (as) gönderdiği Sâbiîlerin sihridir.

[379] Dokuzuncusu: Sihirbazın özel dumanlar, özel sıvılar ya da birtakım özel kelimeler gibi doğal ya da sonradan üretilmiş şeyleri, hususi hayaller görmeye yol açacak şekilde terkip etmesi işi olan simyadır. Bu ameliye, duyuların [sayılan maddeleri] yiyecek ya da içecek türü şeyler olarak idrak etmesine de yol açabilir. Bu durumda ortaya çıkan görüntünün bir gerçekliği yoktur. Evzâî'nin [ö. 157/774] -Allah Teâlâ ona rahmet etsin- bir yolculukta kendisine eşlik eden bir yahudi hakkında anlattığı olay da bunu göstermektedir. Şöyle ki bu Yahudi, bir kurbağa yakalayıp ona büyü yaparak domuza çevirir. Ardından bu domuzu hristiyan bir topluluğa satar. Bu hristiyanlar satın aldıkları domuzu evlerine götürdüklerinde domuz yenden kurbağaya döner. Bunun üzerine onlar yahudinin yanına gelirler. Bu sırada yahudi de Evzâî'nin yanındadır. Yahudiye yaklaştıklarında, başının yere düştüğünü görüp korkarak kaçarlar. Baş yerdeyken Evzâî'ye “Ey Ebû Amr! Gittiler mi?” diye sorar. Hristiyan topluluk uzaklaşınca yahudinin başı bedenindeki yerine geri döner.

1 “Ashâbü'l-evhâm ve'n-nüfûsü'l-kaviyye” hakkında bk. Tehânevî, *Keşşâf*, I, 936.

2 Buhârî, “Tıp”, 36; “Libâs”, 86; Müslim, “Selâm”, 16.

[٣٧٤] ورابعها: الأعمال العجيبة التي تظهر من تركيب الآلات على النسب الهندسية تارة، وعلى ضرورة الخلاء أخرى؛ كدوران الساعات وجر الأثقال، ولها أسباب يقينية من اطلع عليها قدر على عمل مثلها.

[٣٧٥] وخامسها: التخيلات والأخذ بالعيون، وهي الشعبة المخيلة لسرعة فعل صانعها برؤية الشيء على خلاف ما هو عليه.

[٣٧٦] وسادسها: الاستعانة بالجن على ما يريده بالرقى والعزائم والتسخيرات.

[٣٧٧] وسابعها: سحر أصحاب الأوهام والنفوس القوية التي إذا تجردت وتوجهت نحو شيء أثرت فيه، وأقرب شاهد له في الشريعة الإصابة بالعين، وقد أثبتته النبي صلى الله تعالى عليه وسلم وقال: «إنه حق»، وثبت عن جماعة أنهم يقتلون النفس بالهمة.

[٣٧٨] وثامنها: الاستعانة على ذلك بالكواكب والتأثيرات التي يحدثها الله تعالى عندها، وهو سحر الصابئة الذين بعث الله تعالى إليهم إبراهيم عليه الصلاة والسلام مبطلاً لمقاتلهم، وراذلاً عليهم.

[٣٧٩] وتاسعها: السيمياء وهي أن يركب الساحر شيئاً من خواص أرضية أو صنعة كأدهان خاصة، أو مائعات خاصة، أو كلمات خاصة توجب تخيلات خاصة، وإدراك الحواس مأكولاً أو مشروباً ونحو ذلك، ولا حقيقة له كما حكى الأوزاعي رحمه الله تعالى عن اليهودي الذي لحقه في السفر، وأنه أخذ ضفدعا فسحرها حتى صارت خنزيراً، فباعه من قوم من النصارى، فلما صاروا به إلى بيوتهم عاد ضفدعا، فلحقوا اليهودي وهو مع الأوزاعي، فلما قربوا منه رأوا رأسه قد سقط ففزعوا وولوا هارين، وبقي الرأس يقول للأوزاعي: يا أبا عمرو، هل غابوا؟ إلى أن بعدوا عنه فصار الرأس في الجسد.

[380] Bize göre bunların hepsi geçersizdir. “Nücûm” ismiyle asıl kastedilen, yıldızları kullanmaktır. Gerçekte bu işler sihir olarak isimlendirilemeyeceği gibi bu işe müneccimlik, bu işle uğraşana da müneccim denir. Bu konuda Ebû Firâs b. Hamdân [ö. 357/968] şöyle der:

5 Yıldızları onlarla yaşayan müneccime bırak
Ey hükümdar! Güçlü bir azimle kalk
Peygamber ve onun ashâbı yıldızları yasakladılar
Sahip oldukları şeyleri gösteren

[381] Ebû Temmâm [ö. 231/846] da *el-Mu'tasimiyye*'de şöyle demiştir:

10 Nerede rivayet, nerede yıldızlar
Ve içindeki süslerden uydurdukları şey
Yalanlarla ve asılsız sözlerle
Ki bunların ne bir kaynağı ne de bakılsa bir parlaklığı var

[382] Bir başkası ise şöyle demiştir:

15 Müneccimin söylediklerine asla itimat etme
İşlerini kadere bırak ve teslim et
Bilmelisin ki yıldızları olayların düzenleyicisi sayarsan
İşte o zaman müslüman değilsin demektir

[383] Sihir olarak isimlendirilmeye en lâyık olan, kendisinden hastalık, sevgi, nefret veya eşleri ayırma gibi gerçek fiillerin sâdır olduğu kimsede bulunan şeydir. Bu seviyenin altındaki şeyler gerçekliği olmayan vehimlerdir. İlk söylediğimin altında olmakla birlikte simya ilmi de bir sihirdir. Hokkabazlık ise gerçekliği olmayan, el çabukluğuna ve göz yanılmasına dayanan hayallerdir. Bu da simyanın altındadır. Cinleri kullanmak ise gerçekte sihir olarak isimlendirilemez.

[384] Ben bu ilimlerle uğraşanların vaziyetini, kimya, remil, tıp, zanaatlar ve eğlence aletleriyle ilgilenenleri, şarkıcıları ve güzel yazı sahiplerini hatta bunların üç ve daha fazlasını birlikte bilenleri de araştırdım. Bu kimselerin pek çoğunun ismi unutulup gitmiştir. Allah Teâlâ'dan, razı olacağı ve seveceği işlerde bizi günahattan korumasını ve bize başarı ihsan etmesini dileriz.

[385] Ruhun bedenden ve maddeden uzaklaşması da gerçek sihir değildir. Nitekim bu, hayır için de şer için de olabilir.

[٣٨٠] فهذه الأمور كلها باطلة عندنا، وأحقها باسم النجوم استخدام الكواكب، ولا يسمى ذلك سحرا بالحقيقة، وإنما سُميَ تنجِما، ويسمى صاحبه منجما، وفيه يقول أبو فراس بن حمدان:

دع النجوم لعراف يعيش بها وانهض بعزم قوي أيها الملك
 إن النبي وأصحاب النبي نهوا عن النجوم وقد أبصرت ما ملكوا
 [٣٨١] وقال أبو تمام في المعتصمية:

أين الراوية أم أين النجوم وما صاغوه من زخرف فيها ومن كذب
 تخرصًا وأحاديثًا ملفقة ليست بنبع إذا عدت ولا غرب
 [٣٨٢] وقال آخر:

لا تركزن إلى مقال منجم وكلّ الأمور إلى القضاء وسلم
 واعلم بأنك إن جعلت لكوكب تدبير حادثة فلست بمسلم

[٣٨٣] وأحقها باسم السحر ما كان بالخواص التي يحدث عندها فعل حقيقي؛ كمرض ومحبة وبُغضٍ وتفريق بين زوجين. ودون هذه المرتبة أن يكون تخيلاً لا حقيقة له، وهو سحر أيضاً إلا أنه دون الأول، وذلك علم السيمياء. وأما الشعبذة فخيالات مبنية على خفة اليد والأخذ بالبصر، فهي دون السيمياء. وأما استخدام الجان فلا يسمى سحراً بالحقيقة.

[٣٨٤] وقد استقرت أحوال أهل العلوم، وعلم الكيمياء، والرمل، والطب، والحرف، وأصحاب آلات اللُّهو والمغنيين، وذوي الخط الحسن، ومن يعرف ثلاث جرف فصاعداً فقلّ من يكون منهم إلا أرشلاً خمولا، فنسأل الله العصمة والتوفيق لما يجب ويرضى.

[٣٨٥] وأما تجرد النفوس فليس من السحر الحقيقي في شيء، بل ربما تجردت لخير وربما تجردت لشر.

[386] Anlatılır ki, Sultan Yemînüddevlle Mahmud b. Sebük Tegin [ö. 421/1030] Hind seferine çıktığında muhkem bir kaleyle karşılaşır ve bir süre onu itaat altına alamaz. Kaledekilerden biri çıkıp yanına gelir ve ona, “Sana söylediklerimi yapmadıkça bu kaleyi asla ele geçiremezsin.” der. Sultan Mahmud bunu üzerine, “Anlat bakalım!” der.

[387] Adam, “Güneş doğduğu zaman bütün ordu rahatsız edici bir şekilde davullar çalarak harekete geçsin. Bu şekilde sen ve ordun hep birlikte kaleye doğru yürümeye başlayın.” der. Sultan adamın dediğini yapar ve kale fethedilir. Sultan Mahmud adama bunun sebebini sorar. Adam da şöyle cevap verir: “Bu kaledekiler gayretli ve kararlı kimselerdi. Bütün gayretlerini kaleyi senden korumak için harcadılar. Ancak tedirgin edici bir davul sesi ve askerinin gürültüsü onların düzenini bozabilir ve azimlerini kırabilirdi. Bunu yaptığında onların azimleri kırıldı ve kararlılıkları ortadan kalktı, sen de amacına ulaşmış oldun.”

67. Sûfiler

[388] Allah Teâlâ onların ömrünü uzatıp sevindirsin. Cennette bizi onlarla buluştursun. Sûfiler hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bu durum, tasavvuf konusunda kafası karışık kimselerin çokluğu sebebiyle onun hakikatini kavrayamamaktan kaynaklanmaktadır. Bu konu hakkında Şeyh Ebû Muhammed el-Cüveynî [ö. 438/1047] şöyle demiştir: “Onları [sûfileri] anlamaya çalışmak faydasızdır. Çünkü onları tarif edecek bir tanım yoktur. Doğru olan [onların yolunun] hak olduğuna hükmetmektir. Onlar dünyadan yüz çevirip vakitlerinin çoğunu ibadetle geçiren kimselerdir.”

[389] Bu sebeple Cüneyd [ö. 297/909] şöyle demiştir: “Tasavvuf, üstün ahlâkî vasıfların tamamını benimseyip kötü vasıfları terk etmektir.”

[390] Ebû Ca’fer et-Tahâvî [ö. 334/946] şöyle demiştir: “Tasavvuf, duyu organlarını dizginleyip nefsinin arzularına hâkim olmandır.”

[391] Zünnûn es-Sûfî [ö. 245/859] -Allah Teâlâ ona rahmet etsin- şöyle demiştir: “Sûfî, konuştuğunda hakikatleri açıklayan, sustuğunda ise hâl ve hareketleri dünya ile alakayı kestğini gösteren kişidir.”

[392] Ali b. Bündâr [es-Sayrafi] [ö. 359/969-70] şöyle demiştir: “Tasavvuf, zâhir ve bâtında mahlûkatı görmemektir.”

[٣٨٦] وقد حُكي أن السلطان يمين الدولة محمود بن سبكتكين لما غزا الهند انتهى إلى قلعة منيعة عصت عليه مدة، فخرج إليه بعض أهلها وقال: إنك لا تقدر عليها إلا أن تصنع ما أقول لك. قال: قل.

[٣٨٧] قال: إذا كان وقت مطلع الشمس مر الجيش بضرب الطبول طبلاً واحداً مزعجاً، وازحف على القلعة أنت والجيش يداً واحدة، ففعل فافتتح القلعة، ثم سأله عن السبب فقال: إن أهل هذه القلعة أصحاب همم وتوجهات، وقد صرفوا همتهم إلى دفعك عنها، ولا يشوش على نفوسهم ويفرقها شيء كالطبول المزعجة وغلبات العسكر، فلما فعلت ذلك تفرقت هممهم، وشغلوا عن التوجه، فنلت مقصدك.

المثال السابع والستون: الصوفية

[٣٨٨] حيّاهم الله تعالى وبيّاهم، وجمعنا في الجنة نحن وإياهم، وقد تشعبت الأقوال فيهم تشعباً ناشئاً عن الجهل بحقيقتهم؛ لكثرة المتلبسين بها؛ بحيث قال الشيخ أبو محمد الجويني: لا يصح الوقف عليهم؛ لأنه لا حد لهم يعرف، والصحيح صحته، وأنهم المعرضون عن الدنيا، المشتغلون في أغلب الأوقات بالعبادة.

[٣٨٩] ومن ثم قال الجنيد: التصوف: استعمال كل خلق سني، وترك كل خلق دني.

[٣٩٠] وقال أبو بكر الشبلي: التصوف: ضبط حواسك ومراعاة أنفاسك.

[٣٩١] وقال ذو النون الصوفي رحمه الله تعالى: الصوفي: من إذا نطق أبان نطقه عن الحقائق، وإذا سكت نطقت عنه الجوارح بقطع العلائق.

[٣٩٢] وقال علي بن بندار: التصوف: إسقاط رؤية الخلق ظاهراً وباطناً.

[393] Ebû Ali er-Rûzbârî [ö. 322/934] şöyle demiştir: “Sûfî, saflığın üzerine yün giyen, cefa lokmasında aşkı tadan, Mustafa'nın (s.a.) yolunu tutan ve dünyaya sırtını dönen kimsedir.”

[394] eş-Şeyhü'l-İmâm [Takıyyüddin es-Sübki] ise, “Sûfî, Hak ile birlikte doğruluk, mahlûkat ile birlikte de Hak yolunu tutan kimsedir.” der ve şu beyitleri okurdu:

İnsanlar “sûfî” hakkında birbirleriyle çekişip görüş ayrılığına düştüler
Öyle ki onun sûftan türetilmiş bir kelime olduğunu sandılar
Bense bu isme saf ve dürüst gençten başka bir mâna vermem
Sûfî de işte buradan gelmektedir

[395] Bütün bu söylenenler yakın anlamlıdır. Neticede onlar Allah dostları ve onun has kullarıdır. Onlar zikirleri ve dualarında Allah'ın rahmetini umarlar. Allah Teâlâ onlardan ve onların hürmetine bizden de razı olsun.

[396] Bu topluluğun birtakım vasıfları ve onlar hakkındaki bazı haberler kendi yazdıkları kitaplarda bulunmaktadır. Üstâd Ebü'l-Kâsım el-Kuşeyrî -Allah Teâlâ'nın rahmeti onun üzerine olsun- şöyle demiştir: “Yüce Allah bu sûfî topluluğunu seçkin kılmış, onlara peygamberlerinden ve nebîlerinden -Allah Teâlâ'nın salât ve selâmı onların üzerine olsun- sonra bütün kullarının en üstünü olma payesini vermiş, kalplerini ilâhî sırların tecelligâhı kılıp ilâhî nurların kaynağına muttali olmayı ümmet içinde yalnızca onlara bahşetmiştir. Bu vasıfları sayesinde onlar insanların yardımcısı olmuşlardır. Onlar bütün işlerinde Hak ile beraberdirler.”

[397] Merhamet, rahmet, affetme, hoş görme ve insanların hatasını yüzlerine vurmaktan kaçınma bu topluluğun özelliklerindedir.

[398] Sûfîlerin kaideleri zikrettiğimiz şekildedir. Düsturları ise bu topluluğun şeyhi olan Ebü'l-Kâsım el-Cüneyd'in -Allah Teâlâ ona rahmet etsin- dediği gibidir: “Bizim bu yolumuz Kitap ve sünnetle belirlenmiştir.” Şu söz de ona aittir: “Bu yol, Allah Resûlüne (s.a.) tâbi olanlar hariç diğer insanlara kapalıdır.”

[399] Kendisinde hayır alâmetleri görüldüğünde müridi terbiye edip kalp (hâtır)¹ ve dua ile onun yardımına koşmak sûfîlerin görevlerindedir.

1 Havâtır tasavvuf terminolojisinde “sâlikin kalbine Hak'tan, melekten, nefisten veya şeytandan gelen hitaplar, sesler” anlamında kullanılmıştır. Hiçbir vasıta olmadan doğrudan doğruya Allah'tan gelen hitaba rabbânî veya hakkânî hâtır, melekten gelene ilham veya melekî hâtır, nefisten gelene hâcis (çoğulu hevâcis) veya nefsânî hâtır, şeytandan gelene de vesvese veya şeytânî hâtır denir (Süleyman Uludağ, “Havâtır”, *DİA*, XVI, 526).

[٣٩٣] وقال أبو علي الروذباري: الصوفي: من لبس الصوف على الصفا، وأذاق الهوى طعم الجفا، ولزم طريق المصطفى، وكانت الدنيا منه على القفا.
[٣٩٤] وكان الشيخ الإمام يقول: الصوفي: من لزم الصدق مع الحق، والخلق مع الخلق، وينشد:

٥ تنازع الناس في الصوفي واختلفوا قدماً وظنوه مشتقاً من الصوف

ولست أنحل هذا الاسم غير فتى صافي فصوفي حتى لقب الصوفي

[٣٩٥] وهذه عبارات متقاربة، والحاصل أنهم أهل الله سبحانه وتعالى وخاصته، الذين ترتجى الرحمة بذكرهم، ويستنزل الغيث بدعائهم، فرضي الله تعالى عنهم وعنا بهم.

١٠ [٣٩٦] وللقوم أوصاف وأخبار اشتملت عليها كتبهم، قال الأستاذ أبو القاسم القشيري رحمه الله تعالى: جعل الله تعالى هذه الطائفة صفوة أوليائه، وفضلهم على الكافة من عباده بعد رسله وأنبيائه صلوات الله عليهم وسلامه، و جعل قلوبهم معادن أسرارهم، واختصهم من بين الأمة بطوالع أنواره، فهم الغياث للخلق، والدائرون في عموم أحوالهم مع الحق.

١٥ [٣٩٧] ومن أوصاف هذه الطائفة: الرأفة، والرحمة، والعفو، والصفح، وعدم المؤاخذة.

[٣٩٨] وضابطهم: ما ذكرناه. وطريقهم: كما قال شيخ الطائفة أبو القاسم الجنيد رحمه الله تعالى: طريقنا هذا مضبوط بالكتاب والسنة. وقال: الطريق مسدود على خلق الله تعالى إلا على المقتفين آثار رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم. ٢٠

[٣٩٩] ومن حقهم: تربية المرید إذا لاحت عليه لوائح الخير، وإمداده بالخاطر والدعاء.

[400] Anlatıldığına göre, bir şeyh bir toplulukla beraberken müridi onun huzuruna gelir. Bu sırada gün ağarmıştır. Şeyh nihayete eren gecede müridinin bir günah işlemiş olduğunu anlar ve ona öfkeyle bakar ancak diğerleriyle birlikte olduklarından bunu açıkça söyleyemez. Mürid ise şeyhinin aklından geçirdiği şeyleri reddedercesine ona bir bakış atar. Bunun üzerine şeyh ayağa kalkar, yaklaşır ve müridin elini öper. Orada bulunanlar, olan bitenden hiçbir şey anlamazlar. Bu olay şeyhe sorulduğunda şeyh şöyle der: “O geçen gece zina yaptı. Bu yüzden ben ona öfkeyle baktım. O ise bana kınayan gözlerle baktı ve şöyle dedi: ‘Şayet kalbin benimle ve yardımın da üzerimde olsaydı ben böyle bir iş yapmazdım. O hâlde hatalı olan sensin.’ Ben de sözlerinin doğruluğu sebebiyle onun ellerini öptüm. Gerçekten de kusur bendedir.”

[401] Sûfîlerin Allah Teâlâ'nın kendilerine bildirdiği gayba dair haberleri açığa vurmamaları gerekir. Aynı şekilde onlar, Allah Teâlâ'nın kendilerine has kıldığı ve onun izniyle gerçekleşen kerametleri de gizlemelidirler. Nitekim onların bir fayda olmaksızın keramet göstermelerine izin verilmemiştir. Onlar ancak terbiye etme, müjdeli bir haber verme ya da bir şeyden sakındırma gibi dinî bir fayda için keramet gösterebilirler. Tıpkı es-Siddîk'in (r.a.) Âişe'ye (r.a.) söylediği sözlerde olduğu gibi. Ebû Bekir es-Siddîk (r.a.) Gâbe denilen yerde Âişe'ye (r.a.) yirmi vesk¹ hurma hibe etmişti. Ölüm anı yaklaştığında, hem bu hibesinden dönmek hem de bunu yaparken kızının kalbini hoş tutabilmek için ona şöyle demişti: “Kızım, Allah'a yemin olsun ki vefatımdan sonra senin zengin olmanı herkesten daha çok isterim. Fakir olmana da çok üzülürüm. Sana topla diye yirmi vesk hurma bağışlamıştım. Şimdiye kadar topladıkların varsa onlar senindir. Fakat onlar, bugün itibarıyla miras hükmünde mallar hâline gelmişlerdir. Senin iki erkek ve iki de kız kardeşin var. Geri kalanı, Allah'ın kitabına uygun olarak aranızda paylaşın.” Bunun üzerine Âişe (r.a.) şöyle dedi: “Babacığım miktarı ne kadar olursa olsun onu [vârislere] bırakırım. Kız kardeşlerimden biri Esmâ, peki ya diğeri kim?” Ebû Bekir (r.a.) ona şöyle dedi: “Hârice'nin kızının karnındaki çocuktur. O çocuğun kız olacağını sanıyorum.”² Nitekim çocuk kız olmuştur. Hz. Ebû Bekir bu haberi, Hz. Âişe'nin (r.a.) kalbini hoşnut etme ihtiyacı hâsıl olana dek açığa vurmamıştır.

1 Hz. Peygamber devrinde Medine'de kullanılan katı madde ölçөгüdür (Cengiz Kallek, “Vesk”, *DİA*, XLIII, 70).

2 Muvatta', “Akdiye”, 40; Hz. Ebû Bekir ilk evliliğini Kuteyle bint Abdüluzâ adlı bir hanımla yaptı. Bu evlilikten oğlu Abdullah ile kızı Esmâ doğdu. Kuteyle İslâmiyet'i kabul etmeyince onu boşayıp Ümmü Rûmân ile evlendi. Ümmü Rûmân'dan Abdurrahman ile Âişe dünyaya geldi. Ümmü Rûmân vefat edince Esmâ bint Umeys ile evlendi ve bu hanımından Muhammed adını verdiği bir oğlu oldu. Vefatından birkaç ay sonra da diğeri hanımı Habibe bint Hârice'den Ümmü Külsûm adlı kızı dünyaya geldi (İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî', *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut 1990, III, 126; VIII, 337; Mustafa Fayda, “Ebû Bekir”, *DİA*, X, 104).

[٤٠٠] يُحكى عن بعض المشايخ أن تلميذه حضر إليه وهو جالس في جماعة وقد ارتفع النهار، ففارس الشيخ أنه في الليلة الذاهبة كان قد ارتكب معصية، فنظر إليه نظر مغضب، ولم يمكنه الإفصاح له بمحضر من الجماعة، فنظر التلميذ إلى الشيخ نظر منكر، فقام الشيخ وجاء وقبّل يد التلميذ، ولم يفهم الجماعة شيئاً، فسئل الشيخ بعد ذلك فقال: إنه البارحة وقع في الزنا، فنظرت إليه نظر مغضب لذلك، فنظر إليّ نظر عاتب يقول: لو كان خاطرك معي، وإمدادك مصاحبي لما وقع مني ذلك، فأنت المقصر، فقبّلت يديه لصدقه، فإن التقصير مني.

[٤٠١] ومن حقهم: الوقوف في إظهار ما يطلعهم الله تعالى عليه من المغيبات ويخصهم به من الكرامات على الإذن، وهم لا يجيزون إظهارها بلا فائدة، ولا يظهرونها إلا عن إذن لفائدة دينية من تربية أو بشارة أو نذارة؛ كما قال الصديق رضي الله تعالى عنه لعائشة رضي الله تعالى عنها وقد كان نحلها جادّ عشرين وسقا من ماله بالغابة، فحضرتة الوفاة وأراد استرجاع الهبة وتطيب قلبها مع ذلك: الله يا بنية، ما من الناس أحد أحب إليّ غنى بعدي منك، ولا أعزّ عليّ فقراً بعدي منك، وإنني كنت نحلّتك جادّ عشرين وسقا فلو كنت حزّته كان لك، وإنما هو اليوم مال وارث، وإنما هما أخواك وأختك، فاقسموه على كتاب الله تعالى. قالت عائشة: الله يا أبت لو كان كذا وكذا لتركته، إنما هي أسماء فمن الأخرى؟ فقال أبو بكر رضي الله تعالى عنه: ذلك ذو بطن بنت خارجة، أراها جارية، فكان كذلك، فلم يُظهر أبو بكر ذلك إلا لاستطابة قلب عائشة رضي الله تعالى عنها.

[402] Sâriye'nin [İbn Züneym] [ö. 30/650-51] kıssasına gelince... Hz. Ömer (r.a.) onu bir ordunun başına geçirerek Sâsânîler üzerine savaşa yolladı. Nihâvend kapılarında Sâriye'nin ordusu düşman karşısında zor durumda kaldı ve müslümanlar neredeyse savaşı kaybedecek duruma geldiler. Bu sırada Hz. Ömer Medine'de minbere çıktı, yüksek sesle, "Ey Sâriye, dağa çekilin! Ey Sâriye, dağa çekilin!" diye ordusuna seslendi ve ardından hutbeye kaldığı yerden devam etti. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Hz. Ömer'in sesini Sâriye'ye ve onun ordusuna duyurdu. Onlar da bu sesi tanıyarak, "Bu Emîrül-mü'minîn'in sesidir. Bize dağa çekilmemizi emrediyor." dediler. Sonra dağa çekilerek savaşı kazandılar.

[403] eş-Şeyhül-İmâm'ın [Takıyyüddin es-Sübki] şöyle dediğini duydum: "Hz. Ömer, bu şekilde yüksek sesle ordusuna yardım için seslenirken o sırada mescidde bulunan Hz. Ali'ye -kerremallâhu vechehu- 'Emîrül-mü'minîn'in bu söylediği şeyler de nedir?' diye soruldu. Hz. Ali -kerremallâhu vechehu- 'Emîrül-mü'minîn'i rahat bırakın. O bir şey söylüyorsa muhakkak bir bildiği vardır.' dedi. Daha sonra olayın aslı ortaya çıktı."

[404] Bizce -Allah Teâlâ şüphesiz doğrusunu bilir- Hz. Ömer (r.a.) burada keramet göstermeyi hedeflememiştir. O, bir zaruret sebebiyle böyle yapmıştır. Allah Teâlâ, ordusunu kurtarması için askerlerinin içinde bulunduğu durumu Hz. Ömer'e göstermiş, o da bunun üzerine onlara seslenmiştir. Ordunun durumu Hz. Ömer'e apaçık gözükünce ondan bir anda bu sözler sâdır olmuştur.

[405] Depremle ilgili kıssaya gelince... Hz. Ömer'in (r.a.) hilafet yıllarında bir deprem olmuştu. Depremi fark eden Hz. Ömer kamçı ile yere vurdu ve şöyle dedi: "Yazıklar olsun ey yeryüzü, senin üzerinde adaletsizlik mi yaptım!" O bunları söyleyince deprem hemen durdu.

[406] Nil kıssasına gelince... Ona her yıl bakire bir kız atılmazsa nehrin bir daha akmayacağına inanılırdı. Mısır nâibi Amr b. Âs bu durumu Hz. Ömer'e haber verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer bir kâğıt parçasına şunları yazdı ve Nil'e atılmasını emretti: "Emîrül-mü'minîn Ömer'den Mısır'daki Nil'e. Şayet kendiliğinden akıyorsan bir daha akma! Yok eğer seni akıtan Bir ve Kahhâr olan Allah ise O'nun izniyle ak!" Bunun üzerine Nil, daha önce görülmemiş bir şekilde aktı ve şehirler bereketle doldu.

[٤٠٢] وأما قصة سارية، فإن عمر رضي الله تعالى عنه كان أمره على جيش، وجهزه إلى بلاد فارس، فاشتد الحال على عسكره بباب نهاوند، وكاد المسلمون يهزمون، وعمر رضي الله تعالى عنه بالمدينة، فصعد المنبر ثم استغاث في أثناء خطبته بأعلى صوته: يا سارية، الجبل... يا سارية، الجبل... الحكاية، فأسمع الله تعالى سارية وجنوده أجمعين وهم بنهاوند صوت عمر رضي الله تعالى عنه وعرفوه وقالوا: هذا صوت أمير المؤمنين يأمرنا بالالتجاء إلى الجبل، فلجئوا إليه ونجوا.

[٤٠٣] سمعت الشيخ الإمام يقول: سئل علي كرم الله وجهه وقد كان حاضرا في المسجد وعمر يخطب ويستغيث بهذا الصوت: ما هذا الذي يقوله أمير المؤمنين؟ فقال علي كرم الله وجهه: دعوا أمير المؤمنين، فما دخل في أمر إلا وخرج منه، ثم تبين الحال بالآخرة.

[٤٠٤] فنقول: عمر هنا -الله أعلم- لم يقصد إظهار الكرامة، وإنما ألجأته الضرورة، وقد كشف الله تعالى له حال القوم إلى إنقاذهم فناداهم، ولعله غلب عليه الحال وغاب عن حسه.

[٤٠٥] وأما قصة الزلزلة، فهي أن الأرض زلزلت في زمن عمر رضي الله تعالى عنه، ف ضربها بالبدرة، وقال: ويحك قري، ألم أعدل عليك؟! وكانت ترتجف فاستقرت من وقتها.

[٤٠٦] وقصة النيل، وكونه كان لا يجري حتى يلقي فيه جارية عذراء كل عام، فكتب نائب مصر عمرو بن العاص إلى عمر يخبره، فكتب عمر بطاقة إلى النيل، وأمر أن تلقى في الماء فيها: من عمر أمير المؤمنين إلى نيل مصر، أما بعد: فإن كنت تجري من قبلك فلا تجر، وإن كان الله الواحد القهار هو الذي يجريك فاجر بإذن الواحد القهار. فجرى جريانا لم يعهد مثله، أخصبت له البلاد.

[407] Hz. Ömer'in (r.a.) kerametleri çoktur. Bu tür işlerin meydana gelmesi, onun yeryüzünde zâhirde ve bâtında muktedir olup gerçek manada emîrül-mü'minîn olması sebebiyledir. Bu tür işlerin gerçekleşmesinin bir başka sebebi de Hz. Ömer'in (r.a.) yeryüzünde ve bu yeryüzünün sâkinleri üzerinde Allah Teâlâ'nın halifesi olmasıdır. Ancak bu konudaki bütün bilgilerin anlatılacağı yer bu kitap değildir.

[408] Sûfilerin insanlar arasında hususi bir konumu olduğunu anladıktan sonra şunu da bilmelisin ki onlardan olmadığı hâlde onlara benzeyen topluluklar da vardır. Bu kimselerin sûfilere benzemeleri sûfler hakkında kötü düşünmeye sebep olabilir. Hâlbuki Allah Teâlâ gerçek sûfilere senin kötü gördüğün bu taife arasında gizlemek istemiş olabilir.

[409] Bil ki sûfilerin çoğu hankâhlarda kalmayı istemezler. Onların dünyalık hiçbir şey ile de bağları yoktur. Onlara baktıkça Allah'ı hatırlarız ve kendileri hakkında söyleyecek sözümüz yoktur. Ancak biz, dünyalık peşinde koşup da sûfî geçinenler hakkında konuşabiliriz. Çünkü dünya ehline karıştıkları ölçüde onlar hakkında söz söylemenin yolu açıdır. Şayet onlardan uzak durursan güvende olursun, onlara yaklaşırsan o zaman köpekleri sana saldırır.

68. Şeyhü'l-Hankâh

[410] Genellikle bu zümrenin başı “şeyhüşşüyûh” olarak isimlendirilir. Bazen bu kimseye “şeyhu şüyûhi'l-ârifin” de denir. eş-Şeyhü'l-İmâm'ın [Takiyyüddin es-Sübkî] bu ifadeyi şiddetle eleştirdiğini ve “Demek şeyhu şüyûhi'l-ârifin ha!” dediğini işitmiştim. Doğru bulmadığını ifade eder şekilde, bunu defalarca tekrar edip durdu ve “Bu kimse marifet ehlinde olduğunu iddia etmekle yetinmeyip işi şeyhüşşüyûh olmaya kadar vardırması!” dedi. Bunu öğrendiyse şimdi diğer hususlara geçebiliriz.

[411] Şeyhü'l-hankâh müridleri eğitmeli, sıkıntıya katlanmalı, zorluk ve külfetleri kendi üstlenmeli, cemaatindeki kimselere şekil vermeden önce onların kalplerini dikkate almalı, onlardan her biriyle o kimsenin aklının kabul edebileceği, gücünün dayanabileceği ve zihninin alabileceği ölçülerle konuşmalı, “tecelli”, “müşâhede” ve “örtünün kalkması” gibi ehli olmayanın duymaması gereken şeyleri ona söylememelidir. Çünkü dinleyen kişi bu gibi cümleleri anlayamayacak bir kimse olursa, bu sözlerin dile getirilmesi o kimse için apaçık bir kötülük anlamına gelir. Şeyh müridini tedricî olarak namaz, Kur'ân tilâveti, zikir ve terbiye gibi hususlara yönlendirmelidir.

[٤٠٧] وكرامات عمر رضي الله تعالى عنه كثيرة، وهذه الأمور من تمكنه في الأرض ظاهراً وباطناً، وكونه أمير المؤمنين على الحقيقة، وخليفة الله تعالى في أرضه وساكني أرضه، وليس هذا الكتاب موضع استيعاب القول على ذلك.

[٤٠٨] وإذا علمت أن خاصة الخلق هم الصوفية، فاعلم: أنهم قد تشبه بهم أقوام ليسوا منهم، فأوجب تشبه أولاء بهم سوء الظن، ولعل ذلك من الله تعالى قصداً لخفاء هذه الطائفة، التي ترى الخمول على الظهور.

[٤٠٩] واعلم: أن الصوفية أكثرهم لا يرضى بدخول الخوانق، ولا التعلق بشيء من أسباب الدنيا، ونحن نتذكر بهم ولا نذكرهم، ولكننا نتكلم على ذوي الأسباب منهم؛ لأنهم لما خالطوا أهل الدنيا تطرق إليهم البحث على قدر مخالطتهم، فإن تجتنبها كنت سلماً لأهلها، وإن تجتذبها نازعتك كلابها.

المثال الثامن والستون: شيخ الخانقاه

[٤١٠] وربما سمي كبير هذه الطائفة: شيخ الشيوخ، وربما قيل: شيخ شيوخ العارفين، وسمعت الشيخ الإمام يشدد النكير في هذه العبارة ويقول: شيخ شيوخ العارفين. يرددها مرارا منكرها لها ويقول: لم يقنع بادعاء المعرفة حتى ادعى أنه شيخ شيوخها، وإذا عرفت هذا فنقول:

[٤١١] حق على شيخ الخانقاه: تربية المريدين، وحمل الأذى والضيم على نفسه، واعتبار قلوب جماعته قبل قوالبهم، والكلام مع كل منهم بحسب ما يقبله عقله وتحمله قواه ويصل إليه ذهنه، والكف عن ذكر ألفاظ ليس سامعها من أهلها؛ كالتجلي والمشاهدة، ورفع الحجاب، إذا كان السامع بعيداً عنها؛ فإن في ذكرها له من المفاسد ما لا خفاء به، بل يأخذ المريد بالصلاة والتلاوة والذكر، وتربيته على التدريج.

[412] Allah'a yemin olsun ki bu topluluğun önde gelenlerinden bazıları sözleriyle aslında dillerinden dökülenleri değil de bazı dosdoğru şeyleri kastederler. Şeyhin bu sözleri onu anlayamayacak olan müridine söylemesi gerekir. Çünkü bu sözler müridi dalâlete düşürebilir. Mesela onlardan birinin, “İlim bir perdedir.” demesi gibi. Bununla daha başlangıç seviyesindeki müridin anladığı zâhirî manayı kastetmezler. Zira bu sözün, altındaki manaları keşfedemeyecek olan başlangıç seviyesindeki mürid için uygun olmayan bir anlamı vardır. Bunun dışında, sekr hâlinde iken söylenmiş başka sözler de olabilir. Bu söz uyulamayacak bir söz de olabilir. Fakat söyleyene de bir ayıplama gerektirmez. Bu sözü onun içinde bulunduğu mânevî duruma veririz. Dudaklarından dökülen sözler bilincini kaybetmiş olmasından kaynaklandığı için o kimseyi mâzur görürüz. Nitekim Allah Teâlâ, bilincini kaybetmiş kimseyi yaptıklarından dolayı sorumlu tutmamıştır. Onun sorumlu tutulması, sözlerini hayra yormanın tamamen ortadan kalktığı durumlarda geçerlidir.

[413] İnşallah güvenilir ve ehil kimselerin sözlerinde bu tip şeyler bulunmayacaktır. Allah Teâlâ onların sözlerini sapkın düşüncelerden arındırmıştır. Zira onlardan güzele yorulmayacak bir söz sâdır olmaz.

69. Hankâhlardaki Sûfler

[414] Gerçek bir sûfînin dünyadan yüz çevirmiş, ibadete yönelmiş kimse olduğunu öğrenmiş oldun. Hankâhtaki sûfiye de ki: “Şayet hankâha asgari ihtiyaçlarını karşılamak ve tasavvuf yolculuğunda yardım almak için geliyorsan bu doğrudur. Yok eğer dünyalık elde edebileceğin bir vazife olarak görüp dünyadan yüz çevirme ve vaktinin çoğunu ibadetle geçirme niyeti taşımaksızın hankâha geliyorsan, işte o zaman doğru yolda değilsin demektir. Bu durumda sûfî vakfından da hiçbir şey almaya hakkın yoktur. Bu vakıftan yediğin her şey sana haramdır. Çünkü vâkîfî bu vakfı sadece sûfler için vakfetmiştir ve sen ise hiçbir konuda onlara benzemiyorsun.”

[415] Birçok kimse, hankâha intisabı ve yamalı elbise giymeyi dünyalık elde edecekleri yollar olarak görmüştür. Bu kimseler sûflerin ahlâkıyla ahlâklanmayıp sadece üzerlerine yalan elbisesi giymişlerdir. Kendisinden nakledildiğine göre, Şâfiî (r.a.) sûflere benzeyen bu kişiler hakkında, “Durmadan yiyen, uyuyan, fuzûlî işlerle uğraşan kimselerdir.” demiştir. İmâm Ebû'l-Muzaffer b. es-Sem'ânî [ö. 489/1096] ise “Akrepten, ateşten ve bir de evin kapısını öğrendiği zaman sûfiden Allah Teâlâ'ya sığınınız.” demiştir. Üstâdımız Ebû Hayyân ise onlar hakkında, “Yiyici, cesur ve kendinden geçmiş kimselerdir. Ne meşgul olun ne de meşgul edilin.” demiştir.

[٤١٢] والله الله في ألفاظ جرت من بعض سادات القوم لم يعنوا بها ظواهرها، وإنما عنوا بها أمورا صحيحة، فلا ينبغي للشيخ ذكرها لمريد لا يفهمها، فإنه يضل؛ مثل ما يقال عن بعضهم: العلم حجاب، فإنه لا يريد به ظاهر ما يفهمه المبتدي منه، ولكن له معنى لا يناسب حال المبتدي الكشف عنه، وغير ذلك من ألفاظ ربما جرت بعضها في حال السكر، فإنها مما لا يقتدى بها، ولا توجب القدح في قائلها، بل نسلم إليه حاله، ونقيم عذره فيما سقط من بين شفثيه حالة الغيبة؛ فإن الشارع لم يكلف غائب الذهن، هذا إذا فقدت أسباب التأويل لكلامه بالكلية.

[٤١٣] ولن نجد ذلك إن شاء الله تعالى في كلام أحد من المعْتَبَرين، بل قد نزه الله تعالى ألفاظهم عن الأباطيل، وما لهم كلمة إلا ولها محمل حسن.

المثال التاسع والستون: فقراء الخوانق

[٤١٤] وأنت قد عرفت أن حقيقة الصوفي من أعرض عن الدنيا، وأقبل على العبادة، فقل لفقير الخانقاه: إن دخلتها لتسد رمقك وتستعين على التصوف فهذا حق، وإن أنت دخلتها لتجعلها وظيفة تحصل بها الدنيا، ولست متصفاً بالإعراض عن الدنيا، والاشتغال غالب الأوقات بالعبادة، فأنت مبطل، ولا تستحق في وقف الصوفية شيئاً، وكل ما تأكله منها حرام؛ لأن الواقف لم يقفها إلا على الصوفية ولست منهم في شيء.

[٤١٥] وقد كثر من جماعة اتخاذ الخوانق أسباباً، والدلوق المُرَقَّعة طرائق للدنيا، فلم يتخلقوا من أخلاق القوم بغير لباس الزور، وهؤلاء المتشبهة الذين يقول فيهم الشافعي رضي الله تعالى عنه فيما نقل عنه: رجل أكل نؤوم كثير الفضول. وقال الإمام أبو المظفر ابن السمعاني: نعوذ بالله تعالى من العقرب، والنار، ومن الصوفي إذا عرف باب الدار. وقال شيخنا أبو حيان في هؤلاء: أكلة بطله سطله، لا شغل ولا مشغلة.

[416] Denilir ki: “Müslümanmış gibi görünüp kötü inancını, girişken ve atılgan tavrını gizleyen, diline de sahte bir kekemelik yerleştiren adam çoğu zaman Acem bölgesindedir.”

[417] Bir kimse şöyle demiştir:

5 Tasavvuf yamalı yün giymek değildir
İlâhi söylenince ağlamak da değil

[418] Bu insanlar hankâhları yalan elbisesi giymek, afyon yemek ve dünya nimetlerine dalmak için vasıtalar olarak gördükleri zaman Allah Teâlâ o kimselerin günahlarını örtmez ve herkesin içinde onları rezil eder. Lakin ehl-i hankâh arasında -Allah Teâlâ'ya şükür ki- dünya ile ilişkisini kesmek ve Rabbine ibadetle meşgul olmak için orada bulunanlar da vardır. Bu kimseler, kendilerini aç ve açıkta bırakmayacak kadar küçük bir maaşa da razıdırlar. Bunun mükâfatı ise Allah'tandır.

70. Hâdimü'l-Hankâh [Hankâh Hizmetçisi]

15 [419] Hâdimü'l-hankâhın hankâhtaki sûfilerin ibadete daha fazla vakit ayırmalarına yardımcı olması gerekir. Bu niyetle sûfilere yardım ettiği sürece kendisi de ibadet hâlinde sayılır. Onlara yardımcı olmak için vasıta olabilecek her işte gayret göstermesi gerekir. Artan yiyecekleri fakir bir kimse ya da bir kedi gibi yardıma muhtaç olanlara vermesi, bunları atmaması gerekir. Zaten bu türden yiyecekleri atmak onların âdetinden değildir. Vakıf mübâşirlerinde anlattığımız gibi hâdimü'l-hankâh da vakfın muhtevası hakkında bilgi sahibi olmalıdır.

71. Şeyhü'z-Zâviye

25 [420] Zâviyelerin çoğu yerleşim merkezlerinden uzak yerlerde bulunur. Zâviyede kalan ya da geçerken oraya uğrayan kimselere yemek hazırlamak ve onları hoşça ağırlamak şeyhü'z-zâviyenin görevlerindedir. Bu şekilde gurbette olmanın çekingenliğini de onların üzerinden kaldırmış olur. Zâviyeye gelip geçenler rahatça yemek yesin ve istirahat etsin diye şeyhin hususi bir mekân tahsis etmesinde bir sakınca yoktur.

30 72. Zanaatkârlar, Tâcirler ve Mal Sahipleri

[421] Mal sahibinin fikhî hükümlere uygun olarak zekâtını vermesi gerekir. Allah Teâlâ'nın kendisine mal verip ihsanda bulunduğu bir kimsenin bu malın üzerinden geçen süre bir yıla yaklaştığında zekâtı düşüren bir hileye başvurması ve Allah Teâlâ'ya karşı cimrilik yapmak için bu hileye güvenmesi kadar kötü bir davranış yoktur. Kişinin böyle yapması, sahip olduğu nimeti kaybetmesine sebep olur. Bu yüzden onun zekâtını vermesi gerekir.

[٤١٦] وقيل: رجل يظهر الإسلام ويبطن فاسد العقيدة، ونهاية الإقدام في
رجله جمجم وعذبتة من قدام، يكون غالباً من بلاد الأعجام.

[٤١٧] وقال بعضهم:

ليس التصوف لبس الصوف ترفعه ولا بكائك إن غنى المغنونا

[٤١٨] فهؤلاء القوم إذا اتخذوا الخوانق ذريعة للباس الزور، وأكل الحشيش،
والانهماك على حطام الدنيا، لا سترهم الله تعالى، وفضحهم على رؤوس الأشهاد،
ولكن فيهم -والله تعالى الحمد- من لا يدخل الخانقاه إلا ليقطع علاقته، ويشغل
بربه، ويرضى بما يتهياً منها معينا له على سد رمقه وستر عورته، فليله دره.

المثال السبعون: خادم الخانقاه

[٤١٩] ومن حقه: توفير أوقاتهم للعبادة، فإنه في عبادة ما دام يعينهم على
العبادة بهذه النية، فينبغي له السعي في كل ما يكون ذريعة إلى ذلك، ونبغي
احتفاظه بفاضل أوقاتهم ووضعه في مستحق من مسكين أو هرة ونحو ذلك،
ولا يرميه؛ فليس من شيمهم طرح الزاد، ونبغي له تمييز وقفهم كما ذكرناه في
مباشري الأوقاف.

المثال الحادي والسبعون: شيخ الزاوية

[٤٢٠] وغالب الزوايا في البراري. فمن حقه: تهيئة الطعام للواردين
والمجتازين، ومؤانستهم إذا قدموا؛ بحيث تزول خجلة الغربة عنهم، ولا بأس
بإفراد مكان للوارد؛ لئلا يستحي وقت أكله وراحته.

المثال الثاني والسبعون: أرباب الحرف والصناعات والتجار وأصحاب الأموال

[٤٢١] على صاحب المال أداء الزكاة على ما عرف في الفقهيات، وما أقبح
من أعطاه الله تعالى مألًا وخوله و نعمه، فلما دنا الحول عمد إلى حيلة من
مسقطات الزكاة فاعتمدها بخلاً على الله تعالى، وإن هذا لجدير بزوال نعمته، بل
حق عليه إخراجه.

[422] Mükellef zekâtını bizzat imama teslim edebilir. İmam âdilse hüküm budur, zâlimse Râfiî ve Nevevî'ye göre hüküm yine böyledir. Şâfiî'nin cedîd kavli de bu istikamettedir. Ancak eş-Şeyhü'l-İmâm'ın [Takıyyüddin es-Sübki] tercihi aksi yöndedir. Zekâtı sultan topladığı vakit farziyet (mükellefiyet) düşmez ama sultan vergi olarak almış olsa dahi mal sahibi bununla zekât ödemeye niyetlenmişse düşer. Sultan zekâtı alırken mal sahibi zekâta niyetlenmişse mükellefiyet düşer. Sultan aldığı zekâtı sarf yerlerine ulaştırmazsa sorumluluk kendi zimmetine kalır. Şu da var ki; zekât yerine kıymet almışsa -mesela koyun yerine dirhem alması gibi- bu durumda, zekâtı veren kişi kıymet ile ödemeyi kabul etmeyen bir kimse ise zekât mükellefiyeti düşmez.

73. Çiftçiler ve Ağaç Sahipleri

[423] Böyle bir kimsenin, ektiği ürünleri ve ağaçları sulaması gerekir. Sulamayı bırakması, malın kaybına sebep olacağı için mekruhtur. Bu yüzden ulemâ, bir evin bakımını yapmayıp o evin harap olmasına sebebiyet vermeyi de mekruh saymıştır. İhtiyaç hâlinde evi onarmak mekruh değildir ancak bu sırada aslî ihtiyaç olmayan şeylere yönelmemek gerekir. Şöyle denmesi de mümkündür: "İhtiyaç olan miktarın fazlası mekruh sayılır."

[424] Ziraatla uğraşan kişi bilsin ki yiyecekler için zekât vermek vâcibtir. Yiyecekler arasında sayılan buğday, mercimek ve benzerleri için de zekât vermek gerekir. Yaş hurma ve üzüm dışında meyveler için zekât vermek gerekmez. Zekâtın vâcip olması için bu saydıklarımızın nisab miktarına ulaşmış olması gerekir. Nisab ise beş vesk yani beş yüküdür ki bir veskin ölçüsü, Bağdat ölçeğiyle 1600 ölçektir.

74. Avcılar

[425] Vahşi ya da eğitilmiş köpek, pars, kaplan gibi yırtıcı hayvanlar iledoğan, şahin, atmaca gibi yırtıcı kuşlarla avlanmak câizdir. Bu hayvanların yakalayıp yaraladığı, sahibinin de ölü veya ölmeden hemen önce ele geçirdiği hayvanın yenmesi helâldir. Avcının hayvanı göndermesi ve hayvanın da avı herhangi bir yerinden yaralaması boğazlama (zebh) yerine geçer.

[٤٢٢] ولو دفعها إلى الإمام إذا كان عادلا، وكذا إن كان جائرا على ما رجحه الرافعي والنووي، وهو الجديد، والمختار عند الشيخ الإمام رحمه الله تعالى خلافه. ولا يسقط فرض الزكاة عن المالك إذا أخذها السلطان، إلا إذا نوى المالك بذلك الزكاة، وأخذها السلطان على الوضع، وإذا أخذ السلطان الزكاة ودفعها المالك ناويا الزكاة سقطت عنه، وإن لم يصرفها السلطان في مصارفها ٥ فقد صارت في ذمته، إلى أن يأخذ القيمة عنها كما إذا أخذ عن الغنم الدراهم، فإن الزكاة لا تسقط عن من لا يعتقد إخراج القيمة.

المثال الثالث والسبعون: صاحب الزرع والشجر

[٤٢٣] ومن حقه: أن يتعهدا بالسقي، فإن ترك ذلك مكروه لما فيه من إضاعة المال، ولذلك كره العلماء ترك عمارة الدار إلى أن تخرب، وأما أصل بناء الدور للحاجة فلا يكره، والأولى ترك الزيادة، وربما قيل: تكره الزيادة على قدر الحاجة.

[٤٢٤] وليعلم صاحب الزرع أن الزكاة واجبة في الأقوات، وما تكمل به الأقوات؛ كالحنطة والعدس وغيرهما، ولا تجب في شيء من الفواكه إلا في الرطب والعنب، ولا تجب الزكاة في شيء من ذلك حتى يبلغ نصابا، والنصاب خمسة أوسق أي خمسة أحمال كل وسق تقديره: ألف رطل وستمئة رطل بأرطال بغداد.

المثال الرابع والسبعون: الصيادون

[٤٢٥] ويجوز الاصطياد بجوارح السباع كالكلب سواء أكان أسود أم لا، والفهد والنمر وغيرهما، وبجوارح الطير كالبازي والشاهين والصقر، فما أخذته ٢٠ وجرحته وأدركه صاحبها ميتا أو في حركة المذبوح حل أكله، ويقوم بإرسال

Yine de avcının yaralı avı yakaladıktan sonra acısını dindirmek için bir bıçakla hayvanın boynunu kesmesi güzel bir davranıştır. Bunu yapmaz ve hayvanı ölünceye kadar bu şekilde bırakırsa hayvanın eti yine de helâldir. Aynı şekilde, hayvanı ele geçirdiğinde hayvan hâlâ canlı, avcının da hayvanı boğazlama imkânı varsa, bu durumda keseceği aleti alıp bıçağı çıkarırken 5 harcadığı süre kusurdan sayılmaz ve hayvan boğazlanamadan ölse bile hayvanın eti helâl olur. Bununla beraber herhangi bir özrü olmaksızın, imkânı varken bıçağı kınından çıkaramaması sebebiyle hayvan ölürse, doğru olan görüşe göre hayvanın eti haramdır. Çünkü onun bıçağına uygun 10 olan bir kın taşınması gerekir.

[426] Ayrıca avcının hayvanı boğazlama niyeti taşınması gerekir. Nitekim elindeki bıçağı düşürse, düşen bu bıçakla av yaralanıp ölse bu durumda hayvanın eti haramdır. Ebû İshak el-Mervezî [ö. 340/951] ise bu görüşün aksini savunmaktadır. Aynı şekilde havaya rastgele bir ok atsa, bu ok bir 15 ava isabet etse ve onu öldürse, yine doğru olan görüşe göre hayvanın eti haramdır. Çünkü avcı oku avlamak niyetiyle atmamıştır. Avcı bir ceylan sürüsü görse, onlardan birine nişan alıp oku ona doğru atsa fakat ok nişan aldığı ceylana değil de başka bir ceylana isabet etse bu ceylanın eti helâldir. Bununla beraber o başka bir hayvana nişan aldığı için bu avın haram olduğunu söyleyenler de vardır. Aynı şekilde gördüğü ceylanlardan birine okun 20 isabet etmesi durumunda hayvanın helâl olacağını söyleyenler de vardır. Bu durumda ok, avcının görmediği hayvana isabet etmiş ise hayvanın eti haram olur. Şayet bir domuza nişan alıp oku atsa fakat ok bir ceylana isabet etse, bu ceylanın eti, doğru olan görüşe göre haramdır.

75. Şâddü'l-Amâir¹

[427] O, ustalara nazik ve yumuşak davranmalı, hiç kimseyi güç yetiremeyeceği bir işe koşmamalı, aç bırakmamalı ve anlaşıkaları şartlar üzere onların karnını doyurmalıdır. Namaz vakitlerinde onlara izin vermelidir zira namaz vakitleri, üzerinde anlaşılan çalışma süresine dâhil değildir. Bazı 30 şâddü'l-amâirlerin çalışanları ücretsiz çalıştırması, aç bırakması, onlara hak ettiklerinin altında ücret vermesi ya da onlara güç yetiremeyecekleri işleri yüklemesi en büyük haramlardandır. Bütün bunlar, yaratılmışlar konusunda Allah Teâlâ'ya büyük bir isyandır. Bundan da kötü olanı, camiler ve medreseler inşa etme bahanesiyle çalışanlara bu muamelede bulunulmasıdır. Bunda Allah'ın rızasına ulaştıracak ne var ki! 35

1 Memlükler döneminde sultanlara ait imar faaliyetlerini yürüten üst düzey görevli (Bk. Fatih Yahya Ayaz, "Üstâdüddâr", *DIA*, XLII, 394).

الصائد وجرح الجارح في أي موضع كان مقام الذبح في المقدور عليه، ثم يستحب أن يمر السكين على حلقة ليريحه، فإن لم يفعل وتركه حتى مات فهو حلال، وإن أدركه وفيه حياة مستقرة ولكن تعذر ذبحه من غير تقصير من الصائد كما إذا أخذ الآلة وسل السكين فمات قبل إمكان ذبحه فهو حلال أيضا للعدر، وإن كان بغير عذر كما إذا نشبت السكين في غمدها فلم يتمكن من إخراجها حتى مات فهو حرام على الصحيح، لأن حقه أن يستصحب غمداً يواتيه.

[٤٢٦] ولا بد من قصد الصائد فلو كان في يده سكين فسقط فانجرح به صيد ومات فحرام، خلافاً لأبي إسحاق المروزي، ولو أرسل سهما في الهواء فصادف صيدا فقتله لم يحل على الأصح. لأنه لم يقصد الصيد، ولو رأى جماعة من الغزلان فأعجبه منها واحدا فرمى سهما نحوه فأصاب غيره من الطباء فهو حلال، وقيل: حرام؛ لأنه قصد غيره، وقيل: إن أصاب ظيبا من تلك الطباء التي رآها فهو حلال، وإن أصاب ظيبا لم يقع عليه بصره فهو حرام، ولو رمى إلى خنزير فلم يصادفه بل صادف غزالا فهو حرام على الصحيح.

المثال الخامس والسبعون: شاد العمائر

[٤٢٧] ومن حقه: اللطف والرفق بالبنائين، وأن لا يستعمل أحدا فوق طاقته، ولا يجيعه بل يمكنه من الأكل أو يطعمه بحسب ما يقع الشرط عليه. وعليه أن يطلق سراحه أوقات الصلوات. فإنها لا تدخل تحت الإجارة، وما يعتمده بعضهم من تسخير البنائين وإجاعتهم وإعطائهم من الأجرة دون حقهم واستعمالهم فوق طاقتهم من أقبح المحرمات، وأشنع الجراءة على الله تعالى في خلقه، وأقبح من ذلك أنهم يعتمدونه في بناء المساجد والمدارس، فليت شعري بأية قربة يتقربون.

76. Yapı Ustası

[428] Yapı ustasının altınla süsleme yapmaması gerekir. Çünkü bunları eritip bir şey elde etmek mümkün olmasa bile tavanların ve duvarların altınla süslenmesi haramdır. Ustaların çoğu buna dikkat etmezler.

77. Sıvacı

[429] Sıvacının sıva yapacağı mekânda herhangi bir hayvan olup olmadığına iyice bakmadan sıva yapmaması gerekir. Çoğu sıvacının duvara sıva yaparken acele ettiğini görürsün. Hâlbuki bu sırada sıvayı, yemek maksadı dışında öldürülmesi helâl olmayan serçe gibi bir hayvana isabet ettirip onu öldürebilir ve sıvanın içine karıştırabilir. Böyle yaptığında ise hayvanı öldürdüğü için Allah Teâlâ'ya, duvarının içine başka bir şey kattığı için de duvarın sahibine verdiği sözü yerine getirmemiş olur.

[430] Sıvacıların çoğu paraya düşkün oldukları ve işi bir an önce bitirmek istedikleri için bir kimse duvarını kireçle boyatmak üzere onları çağırduğunda, duvarın yıkılmaya yüz tutmuş olduğunu görmelerine rağmen duvar sahibini uyardırmazlar. Dahası, parayı sevdikleri için duvarı sıvarlar ve duvarın durumunu sahibinden gizlerler. Yaptıkları ise bir cana veya daha fazlasına mâl olur. Bu ise dine ihanet etmektir.

78. Küttâb Muallimi

[431] Küttâb mualliminin sahih bir akîdeye sahip olması gerekir. Nitekim pek çok çocuk, hocalarının akîdesi bozuk olduğu için akîdeleri bozuk olarak yetişmiştir. Bu yüzden bir baba, çocuklarının muallimi olacak kimsenin fıkhıta hangi görüşleri benimsediğini araştırmadan önce, onun akîdesini araştırmalıdır. Bunu yaptıktan sonra, bu muallimin fıkhıta benimsediği görüşleri de araştırmalıdır.

[432] Küttâb muallimi, onlara her şeyden önce Kur'ân'ı ve ardından da Nebî'nin (s.a.) hadislerini öğretmelidir. Akîdeye dair konuları onlarla konuşmamalıdır. Anlamaya hazır olacakları zamana dek onlara bu konulardan bahsetmemeli ve hazır olduklarında onları Ehl-i sünnet ve'l-cemâat akîdesine yönlendirmelidir. Yine de ihtiyaten bu meseleden uzak durması daha doğru olur. Küttâb mualliminin mümeyyiz çocuğa Kur'ân'ı levhaya yazma kabiliyetini kazandırması gerekir. Aynı şekilde muallim, mümeyyiz çocuğa, yazdığı levhayı ve mushafı cünüb iken eline almaması gerektiğini öğretmelidir.

المثال السادس والسبعون: البئاء

[٤٢٨] ومن حقه: أن لا يزخرف بالذهب؛ فإنه يحرم تمويه السقوف والجدران به، وإن لم يحصل منه شيء بالعرض على النار، وأكثر من يبني لا يسلم من ذلك.

المثال السابع والسبعون: الطيآن

[٤٢٩] ومن حقه: أن لا يطين مكاناً قبل الكشف عنه، هل فيه شيء من الحيوانات أو لا؟ فأنت ترى كثيراً من الطيانيين يعجلون في وضع الطين على الجدار، وربما صادف ما لا يحل قتله لغير مأكلة من عصفور ونحوه فقتله واندمج في الطين، ويكون حينئذ خائناً لله تعالى من جهة قتله هذا الحيوان، ولصاحب الجدار من جهة جعله مثل ذلك ضمن جداره.

[٤٣٠] وكثير من الطيانيين لرغبتهم في الأجرة وسرعة العمل يدعوهم داعٍ إلى تبييض جدار، فيرون ذلك الجدار منشقاً أيلاً إلى السقوط فلا ينهون صاحبه، بل يطينونه رغبة في الأجرة، ويُعمي خبره على صاحبه ويكون ذلك سبباً لوقوعه على نفس أو أكثر، وذلك من الخيانة في الدين.

المثال الثامن والسبعون: معلّم الكُتاب

[٤٣١] وينبغي أن يكون: صحيح العقيدة، فلقد نشأ صبيان كثيرون عقيدتهم فاسدة؛ لأن فقيهم كان كذلك، فأول ما يتعين على الآباء الفحص عن عقيدة معلّم أبنائهم قبل البحث عن دينه في الفروع، ثم البحث عن دينه في الفروع.

[٤٣٢] ومن حق معلّم الصغار: أن لا يعلمهم شيئاً قبل القرآن، ثم بعده حديث النبي صلى الله تعالى عليه وسلم، ولا يتكلم معهم في العقائد، بل يدعهم إلى أن يتاهلوا حق التأهل، ثم يأخذهم بعقيدة أهل السنة والجماعة، وإن هو أمسك عن هذا الباب فهو الأحوط، وله تمكين الصبي المميز من كتابة القرآن في اللوح

وحمله وحمل المصحف وهو جنب.^١

79. Müstensih

[433] Müstensihin, ehl-i bid'atin yazdığı kitaplar gibi doğru yoldan saptıran hiçbir kitabı istinsah etmemesi gerekir. Aynı şekilde *Siretü Antere*¹ ve benzerleri gibi Allah Teâlâ'nın kendilerinden hiçbir fayda nasip etmediği kitapları da istinsah etmemelidir. Bu tür kitaplar, zamanı hebâ eden ve din için kendilerine ihtiyaç duyulmayan uydurma konulardan meydana gelirler. Müstensih, cimânın türleri ve içkinin özellikleri gibi harama teşvik eden konularda hayâsız kişilerin yazdıkları kitapları ve benzeri şeyleri de istinsah etmemelidir. Biz bu tür kitaplara karşı müstensihleri uyarıyoruz. Çünkü dünya[lıklar] onları aldatabilir. Bu tür kitapların istinsah edilmesi için verilen ücret, çoğunlukla ilim kitaplarının yazılması için verileden daha fazladır. Nâsihin, dünyalık bir karşılık için dinini satmaması gerekir.

[434] Müstensihler arasında Allah Teâlâ'dan sakınmayıp acele ile yazanlar vardır. Müstensih, elindeki nüshaların tamamını ücret karşılığı kiraldığında işlerini bir an önce bitirmek arzusuyla istinsah ettiği kitaptaki bazı yerleri hذفeder. Bu durumda müstensih, ilmi zayı ettiği ve bir söz ile diğeri arasındaki ilişkiyi kopardığı için Allah Teâlâ'ya verdiği sözü tutmamış olur. Aynı şekilde meydana getirdiği tahrifat sebebiyle eserin musannifine ve çalıştığı miktarca da kendisini istinsah için tutana ihanet etmiş olur.

[435] Şâfiî fukahası şu görüştedir: Bir şey yazması için ücret karşılığı tutulan bir müstensih onu yanlış istinsah eder yahut Arapça olanı Farsça, Farsça olanı da Arapça yazarsa, bu durumda söz konusu müstensihin eksik sayfaları tazmin etmesi gerekir ve ona bir ücret de ödenmez. Nevevî şu görüştedir: “Bir kitabı istinsah etmesi için ücret karşılığında bir müstensih tutulduğunda, bu müstensih kitabın konularının tertibini değiştirir yahut on başlık üzere tertip edilmiş bir kitabın ilk başlığını ayrı olarak en sona yazar ve kitabı bu düzen üzere inşa ederse, bu durumda söz konusu müstensih kendisi için belirlenen ücretten ancak hak ettiği kadarını alır. Ona bunun dışında bir ücret ödenmez.” *Gazzâlî de el-Fetâvâ*'sında buna yakın bir görüş zikretmiştir.

[436] Muayyen bir ücret karşılığında bir mushaf istinsah etmesi için tutulan bir müstensih hakkında babam eş-Şeyhü'l-İmâm'a [Takıyyüddin es-Sübki] -Allah Teâlâ'nın rahmeti onun üzerine olsun- şöyle bir soru soruldu: “Müstensih mushafın istinsahını bir sene geciktirir

1 Arap şairi Antere'nin hayatı etrafında teşekkül etmiş bir Arap kahramanlık hikâyesidir. Ayrıntılı bilgi için bk. Cemal Muhtar, “Antere Kışası”, *DİA*, III, 237-238.

المثال التاسع والسبعون: الناسخ

[٤٣٣] ومن حقه: أن لا يكتب شيئاً من الكتب المضلّة؛ ككتب أهل البدع والأهواء، وكذلك لا يكتب الكتب التي لا ينفع الله تعالى بها؛ كسيرة عنتر وغيرها من الموضوعات المختلفة التي تضيع الزمان وليس للدين بها حاجة، وكذلك كتب أهل المجون وما وضعوه في أصناف الجماع وصفات الخمور وغير ذلك مما يهيج المحرمات، فنحن نحذر النساخ منها فإن الدنيا تغرهم، وغالبا مستكتب هذه الأشياء يعطي من الأجرة أكثر مما يعطيه مستكتب كتب العلم، فينبغي للناسخ أن لا يبيع دينه بدنياه.

[٤٣٤] ومن النساخ من لا يتقي الله تعالى، ويكتب عن عجلة، ويحذف من أثناء الكتاب شيئاً رغبة في نجاهه إذا كان قد استؤجر على نسخه جملة، وهذا خائن لله تعالى في تضييع العلم وجعل الكلام بعضه غير مرتبط ببعض، ولمصنف الكتاب في تبيّره تصنيفه، وللذي استأجره في سرقة منه هذا القدر.

[٤٣٥] قال أصحابنا: ولو استأجره ليكتب شيئاً فكتبه خطأ، أو بالعربية فكتبه بالعجمية أو بالعكس، فعليه ضمان نقصان الورق، ولا أجرة له. قال النووي -ويقرب منه ما ذكره الغزالي في «الفتاوى»: إنه لو استأجره لنسخ كتاب فغير ترتيب الأبواب، فإن أمكن بناء بعض المكتوب بأن كان عشرة أبواب فكتب الباب الأول آخرًا منفصلاً؛ بحيث يبني عليه، استحق بقسطه من الأجرة، وإلا فلا شيء له.

[٤٣٦] واستفتي الشيخ الإمام الوالد رحمه الله تعالى في ناسخ استأجره مستأجر، على أن ينسخ له ختمة بأجرة معينة، فتأخر الناسخ عن كتابتها مدة سنة،

٥

١٠

١٥

٢٠

ve bu süre zarfında onun yazdığı hattın değeri artarsa, bu durumda söz konusu müstensihin daha önce anlaşılan ücrette bir artış isteme ya da fesih yolunu seçme hakkı var mıdır?” Bu konuda eş-Şeyhü'l-İmâm'ın [Takıyyüddin es-Sübkî] fetvası şu şekildedir: “Onun bu ikisinden birini seçme hakkı yoktur. Bilakis mushafı daha önce anlaşılan ücret üzere yazması gerekir.”

[437] Bir kişi ücret karşılığında bir müstensih tutar ve onun yazacağı varaklar ile her sayfada yer alacak satırların sayısını belirler ancak bu işte mürekkebin kim tarafından temin edileceği belirtilmezse, bu durumda doğru olan örf'e başvurmalıdır. Ancak örfte de bir muğlaklık varsa, bu durumda akitteki her şeyin açıkça beyan edilmesi gerekir. Böyle yapılmazsa akit bâtil olur.

80. Varrâk

[438] Varrâklık mushafların, ilmî kitapların, insanların vesikaları ile sözleşmelerinin yazılmasına yardımcı olduğu için sanatların en güzellerindedir.

[439] Bu sanatı icra eden kişinin, Allah Teâlâ'nın kendisine ihsan ettiği bu nimetin şükrünü eda edebilmek için şunları yapması gerekir: İlim tâlibine ve diğerlerine nazik davranmalıdır. Varrâk, varakları ilmî kitapların yazımı için satın aldığını bildiği kimseleri tercih etmelidir. Bid'atler, nefsanî arzular, yalan şahitlikler ve yalan yere açılmış davalar gibi lüzumsuz şeyler hakkında yazı yazdığı bilinen kimselere varak satmaktan kaçınmalıdır.

81. Mücellit

[440] Varrâk ve nâsihin yapması gerekenler mücellit için de geçerlidir.

82. Müzehhip

[441] Müzehhibin mushaf dışında hiçbir şeyi süslememesi gerekir. Mushafın altın ile süslenip süslenemeyeceği konusunda fukahanın ihtilâfa düştüğü bilinmektedir. Râfî ve Nevevî, mushafın altın ile süslenmesinin sahih olduğu görüşündedirler. Ancak şöyle bir fark vardır ki mushaf bir kadına aitse altınla süslenmesi helâl, bir erkeğe ait olduğu durumda ise haramdır. Bizim tercih ettiğimiz görüş ise mushafın süslenmesinin mutlak olarak helâl olduğudur. Ancak mushaf haricindeki şeylerin altınla süslenmesi, Şâfiî fukahanın ittifakıyla câiz değildir.

وفي تلك المدة جاد خطه، فهل له أن يطلب زيادة على تلك الأجرة؛ لأجل جودة خطه، أو يختار الفسخ؟ فأفتى بأنه ليس له واحد من الأمرين، بل عليه كتابتها بتلك الأجرة.

[٤٣٧] ومن يستأجر ناسخاً يبين له عدد الأوراق والأسطر في كل صفحة، واختلف في الحبر إذا لم يعين على من يكون؟ فالأصح الرجوع إلى العادة، فإن اضطربت وجب البيان، وإلا فيبطل العقد.

المثال الثمانون: الوراق

[٤٣٨] وهي من أجود الصنائع لما فيها من الإعانة على كتابة المصاحف، وكتب العلم، ووثائق الناس وعهدهم.

[٤٣٩] فمن شكر صاحبها نعمة الله تعالى: أن يرفق بطالب العلم وغيره، ويرجع جانب من يعلم أنه يشتري الورق لكتابة كتب العلم، ويمتنع عن بيعه لمن يعرف أنه يكتب ما لا ينبغي من البدع والأهواء، ومن شهادات الزور، والمرافعات، وأنحاء ذلك.

المثال الحادي والثمانون: المجلد

[٤٤٠] وعليه: نحو ما على الوراق والناسخ.

المثال الثاني والثمانون: المذهب

[٤٤١] ومن حقه: أن لا يُذهَّب غير المصحف، وقد عرف اختلاف الناس في تحلية المصحف بالذهب، والذي صححه الرافي والنووي الفرق بين أن يكون لامرأة فيحل أو لرجل فيحرم، والمختار عندنا أنه يحل تحليته مطلقاً، وأما غير المصحف فاتفق الأصحاب على أنه لا يجوز تحليته بالذهب.

83. Tabip

[442] Tabibin hastaya nasihatte bulunması ve ona nazik davranması gerekir. Bir hastanın ölümünün yaklaştığını anladığında, vasiyette bulunması için onu uygun bir üslûpla uyarmaktan çekinmemelidir. Tabibin ihtiyaç hâlinde gerektiği kadar olmak şartıyla hastanın avret yerlerine bakma hakkı vardır. Tabiplerin çokça yaptıkları bazı [hatalı] işler ise şunlardır: Hastalığın ne olduğunu doğru tespit edemezler, tespit ettikleri hastalığın tedavisini bilmezler, hastanın mizacını dikkate almazlar ve ehliyetlerini ispat etmeden insanları tedaviye kalkarlar.

[443] Şairin biri şöyle demiştir:

Şu tabip tıbbî ve ilaçlarıyla dirileri öldürdü, görenleri de kör etti
Baktığında, kör ettiklerinin, öldürdüklerinin arkasından Kur'an
okuduklarını görürsün

[444] Tabip tıbbının kaza ve kader anlamına gelmediğini bilmelidir. O, bu işi şeriata sarılarak yapmalıdır. Çünkü hastalığı da tedavisini de veren ancak Allah Teâlâ'dır.

[445] İbnü'r-Rûmî'nin şu sözü ne kadar güzeldir:

Tabip beni yanlış tedavi etti
Tedavileri de hastalığı ortadan kaldıramadı
İnsanlar tabibi kınadılar
Hâlbuki tabibin hatası da isabet ettiği kadardır

84. Müzeyyin¹

[446] Onun da doktor gibi davranması gerekir. Düşük ve ayaktakımından pek çok kimse, tıpkı bazı bid'at gruplarının yaptığı gibi zekerlerini kestirmek için ona gider. Bunların bazıları ise ulaşamayacakları kimselerin aşkına kapılıp ümitsizlikten aklını yitirmiş kişilerdir. Müzeyyin bunların dediklerini yapmaması gerekir. İnsanlar arasında kulaklarını deldirip küpe takmak için müzeyyine gelen kimseler de vardır.

1 Memlûkler döneminde yaralanmaları tedavi eden üst düzey cerrah. Ayrıntılı bilgi için bk. Makrizî, *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk* (thk. Muhammed Abdülkadir Atâ), Beyrut 1997, IV, 36.

المثال الثالث والثمانون: الطبيب

[٤٤٢] ومن حقه: بذل النصح والرفق بالمريض، وإذا رأى علامات الموت لم يكره من أن ينبه على الوصية بلطيف من القول، وله النظر إلى العورة عند الحاجة بقدر الحاجة. وأكثر ما يؤتى الطبيب من عدم فهمه حقيقة المرض، واستعجاله في ذكر ما يصفه، وعدم فهمه مزاج المريض، وجلوسه لطب الناس قبل استكماله الأهلية.

[٣٤٤] قال بعض الشعراء:

أفنى وأعمى ذا الطبيب بطبه وبكحله الأحياء والبصراء
فإذا نظرت رأيت من عميانه أممًا على أمواته قراء

[٤٤٤] وعليه: أن يعتقد أن طبه لا يرد قضاءً ولا قدرًا، وأنه إنما يفعل امتثالاً لأمر الشرع، وأن الله تعالى أنزل الداء والدواء.

[٤٤٥] وما أحسن قول ابن الرومي:

غلط الطبيب على غلطة مورد عجزت موارده عن الإصدار
والناس يلحون الطبيب وإنما غلط الطبيب إصابة الأقدار

المثال الرابع والثمانون: المزيّن

[٤٤٦] وعليه: مثل ما على الطبيب، وكثير ما يقصد بعض السفلة والرعاع جب ذكّره؛ كما يفعله المبتدعة، ومن غلبه حب من لا يصل إليه ممن لا يكون عقله ثابتًا، فلا يحل للمزيّن مطاوعته على ذلك، ومن الناس من يأتي المزيّن ليثقب أذنيه ويضع فيهما حلقتين.

85. Sürmecî

[447] Müzeyyin'in ihtiyatlı davranması gereken hususlar sürmecî için de geçerlidir.

86. Dokumacı

5 [448] Dokumacının bir günaha kaynaklık etmemek için kullanılması haram olan bir şeyi dokumaması gerekir. Aynı şekilde sadece yetişkin erkeklerin kullanacağı ipek elbise de dokumamalıdır. Fakat bir elbiseyi erkek, kadın ya da çocuk giyebiliyorsa bunu dokumasında bir mâni yoktur. Çünkü bu durumda elbiseyi yetişkin bir adamın giyeceğine dair bir kesinlik bulunmamaktadır. Resimli kumaş dokuma ile ilgili iki görüş vardır: Daha doğru olanı, bunun haram olduğudur. Kumaşın ipek ve başka bir şeyden birlikte dokunduğu durumda, ipeğin ölçüsü fazla ise bu kumaş haramdır. Bununla beraber, diğer şey daha fazla veya ipekle aynı ölçüdeyse bu haram değildir. Ölçüsü dört parmağı geçmediği sürece elbiselerdeki tıraşların ipekten dokunması câizdir.

87. Hamam Görevlisi

[449] Bu kimsenin, yıkadığı kişinin avret yerlerine bakmaması, bir örtü vb. olmadan o bölgelerine dokunmaması gerekir. Şâfiî mezhebinde doğru bulunan görüşe göre, başını tıraş etmesi için [hamamdaki] berbere gelen kimsenin ücret ödemesi gerekmez. Görevli ücret aldığı takdirde haksız kazanç elde etmiş olur. Çünkü tıraş etmeden önce ücrete dair herhangi bir anlaşma yapılmış değildir. Ancak benim tercih ettiğim görüşe göre, ki bu da mezhep içinde bir görüştür, tıraş olan kimsenin ücret ödemesi gerekir. Uygulama bu şekilde olduğundan görevlinin de bu iş için ücret aldığı bilinir. Şeyhülislâm İzzeddin b. Abdüsselâm'a, vücudu ovalayıp masaj yapmanın ve mercimekle elleri yıkamanın câiz olup olmadığı sorulmuş, o da bu soruya *el-Fetâvâ'l-Mevsilyye*'de şu şekilde cevap vermiştir: "Yemeğe hürmet edildiği gibi mercimeğe de hürmet edilmelidir. Ancak bir hastalığı tedavi gibi bir amaçla kullanılmasında sakınca yoktur."

88. Boyacı

30 [450] Boyacı duvar veya tavana, herhangi bir alet üzerine ya da zemin hayvan resmi çizmemelidir. Bazı Şâfiî fukahası zemin vb. yerlere hayvan resmi yapılmasına cevaz verse de doğru olan, bunun câiz olmadığıdır.

المثال الخامس والثمانون: الكحال

[٤٤٧] وعليه: مثل ما على المزين من الاحتياط.

المثال السادس والثمانون: الحائك

[٤٤٨] ومن حقه: أن لا ينسج ما يحرم استعماله؛ لثلا يكون معيناً على معصية، فلا ينسج ثوب حرير لا يستعمله إلا الرجال، أما إذا استعمله الرجال والنساء والصبيان فلا يمنع؛ لأنه لم يتعين أن الذي يلبسه رجل بالغ، وفي نسج الثياب المصورة وجهان: أحدهما التحريم، أما المركب من الحرير وغيره فالمذهب أنه إن كان الحرير أكثر وزناً حرم، وإن كان غيره أكثر أو استويا لم يحرم، ويجوز جعل طراز من حرير بشرط أن لا يجاوز قدر أربع أصابع.

المثال السابع والثمانون: القيم في الحمام

[٤٤٩] وعليه: أن لا ينظر إلى عورة من يغسله، ولا يلمس شيئاً منها بدون حائل، ومن جلس بين يدي حلاق ليحلق رأسه فحلق فالصحيح في المذهب أنه لا تجب الأجرة، والقيم مفرط حيث لم يشترط قبل أن يحلق، والمختار عندي وهو وجه في المذهب أنه يلزمه الأجرة إذا جرت العادة بذلك وكان القيم معروفاً به، وسئل شيخ الإسلام عز الدين بن عبد السلام: هل يجوز تدليك الأجسام وغسل الأيدي بالعدس؟ فأجاب في «الفتاوى الموصلية»: العدس طعام يحترم كما يحترم الطعام، فإن استعمل لغير ذلك بسبب مرض يداوى به مثله فلا بأس.

المثال الثامن والثمانون: الدهان

[٤٥٠] وعليه: أن لا يصور صورة حيوان لا على حائط، ولا سقف، ولا آلة من الآلات، ولا على الأرض، وأجاز بعض أصحابنا التصوير على الأرض ونحوها، والصحيح خلافه،

Resûlullah (s.a.) resim çizenleri lanetlemiş ve “Onlar kıyamet gününde azabın en şiddetlisine çarptırılacak olanlardandır.”¹ demiştir.

89. Terzi

[451] Terzinin, erkekler gibi ipekli giymesi haram olan kimseler için
5 ipek elbise dikmemesi ve elbisenin içine ipekten astar geçirmemesi gerekir. Fakat kadınlar ve çocukların bunları kullanması helâldir. Râfi’²’nin eş-Şerh’inde bahsettiğinin aksine, çocuk temyiz yaşını aşmış ise terzinin bu çocuk için ipekli dikmesi de aynı şekilde helâldir.

[452] Terzinin kumaşı kesmekten kaçınması, iyice ölçüp biçtikten sonra
10 bunu yapması gerekir. Adamın biri terziye, “Şayet bu kumaş bana bir gömlek dikebilmen için yeterli ise bunu biçip gömlek yap.” dese ve terzi de kumaşın yeterli olacağını söyleyip kesse fakat kumaş yeterli gelmese, bu durumda terzinin, kumaşın ücretini tazmin etmesi gerekir. Çünkü burada
15 izin, mevcut olmayan bir şeye bağlanmıştır. Şayet adam, “Bu kumaş bana bir gömlek için yeterli mi?” diye sorsa, terzi de yeterli olduğunu söylese, bunun üzerine adam kumaşı kesmesini istese ve terzi de kumaşı kesse fakat kumaş gömlek için yeterli gelmese, bu durumda terzinin, kumaşın ücretini
20 tazmin etmesi gerekmez. Çünkü buradaki izin mutlaktır ve aksi yönde herhangi bir karine ileri sürülse bile bu hüküm değişmez. Bununla beraber terzinin belli olmayan bir şeye dair de konuşmaması gerekir. Dikiş için ipek iplik kullanması ise câizdir.

90. Kumaş Boyacısı

[453] Kumaş boyayan kimsenin haram olan bir şeyle boya yapmaması
25 gerekir. Nitekim kanla boya yapanların sayısı çoktur ki kanı boyamada kullanmak haramdır. Boyacı kanla boya yapsa ve daha sonra kumaşı yıkasa, kanın kokusu ve tadı kumaştan gitse fakat rengi kalsa ve bunun yok edilmesi de zor olsa, doğru olan görüşe göre, bunun bir sakıncası yoktur. Kırmızı, yün ve murabba³ kumaşların tümünün böyle olduğu söylenir.

[454] Doğru kabul edilen görüşe göre, erkeğin safran veya yalancı
30 safranla boyanmış elbise giymesi haramdır. Adamın biri bir kumaş parçasını boyacıya verse, boyacı bu kumaşı kırmızıya boyasa ve adama, “Sen bana kırmızıya boyamamı söylemiştin!” dese, buna karşılık adam da “Hayır, ben sana siyaha boya.” demiştim diye karşılık verse yahut adamın biri kumaşı terziye götürse, terzi bu kumaştan bir kaftan dikse,

1 Buhârî, “Libâs”, 87; Müslim, “Libâs ve Zinet”, 26.

وقد لعن رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم المصورين وقال: إنهم «من أشد الناس عذابًا يوم القيامة»^١.

المثال التاسع والثمانون: الخياط

[٤٥١] ومن حقه: أن لا يخيط حريرا، ولا يجعله بطانة لمن يحرم عليه استعماله؛ كالرجال، أما النساء والصبيان فاستعماله لهم غير حرام، وإن جاوز الصبي سن التمييز خلافا للرافعي في «الشرح».

[٤٥٢] وعلى الخياط: أن يحترز عند قطع القماش، ويقدر ويستأذن على بصيرة، فلو قال الرجل للخياط: إن كان هذا الثوب يكفيني قميصا فاقطعه، فقطعه، فلم يكفه ضمن الأرش؛ لأن الإذن مشروط بما لم يوجد، وإن قال: هل يكفيني قميصا؟ فقال: نعم، فقال: اقطعه، فقطعه فلم يكف لم يضمن؛ لأن الإذن مطلق، وإن تقدمته قرينة، لكن كان من حق الخياط أن لا يتكلم على جهالة، ويجوز للخياط أن يخيط بالحرير.

المثال التسعون: الصباغ

[٤٥٣] ومن حقه: أن لا يصبغ بمحرم، ولقد كثر منهم الصبغ بالدماء وذلك محرم، فإن صبغ بالدم وغسل بعد ذلك فذهب الريح والطعم وبقي اللون وعسرت إزالته فالأصح أنه لا يضر، ويقال: إن الثياب الحمر الصوف المربعة كلها من هذا القبيل.

[٤٥٤] والصحيح أنه يحرم على الرجل لبس الثوب المزعفر والمعصفر، ولو دفع الرجل خرقة إلى صباغ فصبغها حمراء وقال: كذا أمرتني، فقال الدافع: لم أقل لك اصبغ إلا بالأسود، أو دفع خرقة إلى خياط فخطها قباء

١ صحيح البخاري، اللباس ٨٧؛ صحيح مسلم، اللباس و الزينة ٢٦.

adam da terziye, ben sana gömlek dikmeni söylemiştim, dese, doğru olan görüşe göre, kumaş sahibine yemin ettirilir ve onun sözüne itibar edilir. Boyacı ve terzinin ise zararı tazmin etmesi gerekir.

91. Nâtır [Hamamdaki Bekçi]

5 [455] Nâtırın görevi emanet edilmiş olsun veya olmasın elbiseleri gözet-
mektir. Kadı'nın¹ Şâfiî fukahadan aktardığına göre, nâtır, kendisine emanet
edilmeyen elbiseyi korumakla yükümlü değildir. Fakat Kadı, örfün gerek-
tirmesi hâlinde, emanet edilmese de bekçinin elbiseleri koruması gerekti-
ğini söylemiştir. Hamamın soyunulup giyinilen yerinden elbiseler çalınsa,
10 bu sırada nâtır uyanık bir şekilde yerinde bulunsa, zararı tazmin etmesi
gerekmez. Fakat uyuyakalmış veya yerine birini bırakmadan mekânı terk
etmişse zararı tazmin etmesi gerekir.

92. Ferrâşlar

15 [456] Ferrâşın görevi emîrlerin çadırlarını kurmaktır. Ferrâşlar, insanla-
ra büyüklük taslayıp onları hor görmemeli ve Allah Teâlâ'nın mülkü olan
geniş yeryüzünden insanları mahrum etmemelidirler. Şehir dışında uzak
bir bölgeye gittiklerinde, yoksul bir kimsenin kendilerinden önce yerleşti-
ğini gördüğü hâlde, emîrin çadırını kurmak için onu buradan çıkararak bir
ferrâştan daha zalimi yoktur. Böyle bir durumda Allah Teâlâ'nın hükmü,
20 oraya önce yerleşenin hak sahibi olduğu yönündedir. Bu konuda yöneten
ile yönetilen arasında bir fark yoktur.

93. Baba²

25 [457] Babanın görevi, elbiseleri yıkarken onlarda bulunan pisliği gi-
dermeye gayret etmektir. Onun idrar, dışkı, mezi ve kan benzeri şey-
leri elbiseden uzak tutması gerekir. Çünkü bunlardan bir tanesi insanın
bedenine ya da elbisesine temas ettiğinde kişinin bu leke ile kıldığı na-
maz kabul olmaz. Baba, bir kimsenin elbisesinde böyle bir lekeyi gö-
rür de onu ortadan kaldırmazsa, bunun sorumluluğu onun üzerinedir.
Onun, kirin bulunduğu bölgeye su dökmesi gerekir. Bu şekilde kir
30 ortadan kalkarken onun kokusu, rengi ve tadı da gitmiş olur. Ancak
renk kanda olduğu gibi çıkarılamıyorsa bu durumda baba hoş görülür.

1 Kadı, Şâfiî mezhebi için tekil olarak kullanıldığında Kadı Hüseyin diye tanınan Ebû Ali el-Merverrûzî, kadiyeyn şeklinde ikil olarak kullanıldığında Abdülvâhid b. İsmâil er-Rûyânî ve Mâverdi kastedilir (bk. Bilal Aybakan, "Şâfiî Mezhebi", *DİA*, XXXVIII, 243).

2 Taştâhenede elbise yıkama vb. işlemlerle ilgilenen kimselere verilen isimdir. Bu kimseler, efendilerinin elbiselerini yıkayıp temizlemek ve onların güzel görünmelerini sağlamakla görevliyidiler (Muhammed Ahmed Dehmân, *Mu'cemül-Elfâzi'l-Târibiyye fi'l-Asri'l-Memlûki*, Dimaşk 1990, s. 28).

فقال: ما أمرتك إلا بقميص، فالأصح أن القول قول المالك فيحلف، ويلزم الصباغ والخياط أرش النقص.

المثال الحادي والتسعون: الناطور

[٤٥٥] ومن حقه: ملاحظة الثياب استحفظ أم لم يستحفظ، وحكى القاضي عن الأصحاب أنه لا يجب عليه -إذا لم يستحفظ- الحفظ. قال: وعندي تجب بحسب العادة، ولو سرقت الثياب من مسلخ الحمام والناطور جالس في مكانه مستيقظ فلا ضمان عليه، وإن نام أو قام من مكانه ولم يستتب أحدا موضعه ضمن.

المثال الثاني والتسعون: الفراشون

[٤٥٦] ومن وظائفهم ضرب خيام الأمراء. وحق عليهم أن لا يحتجروا على الناس، ويمنعوهم أرض الله تعالى الواسعة، فما أظلم فراش الأمير وغيره إذا جاء إلى ناحية من الفضاء فوجد فقيرا قد سبق إليها ونزل فيها فأقامه منها ليخيم للأمير مكانه، وحكم الله تعالى أن السابق أولى، والأمير والمأمور في ذلك سواء.

المثال الثالث والتسعون: البابا

[٤٥٧] ومن حقه: أن يحرص على إزالة نجاسة الثياب عند غسلها، فيحترز من البول والغائط والمذي والدم ونحو ذلك، فإنه متى لاقى شيء منها بدن الإنسان أو ثوبه لم تصح معه صلاته، فإن علمه البابا في ثوب شخص ولم يزله بقي ذلك في ذمته، فعليه إفاضة الماء على محل النجاسة؛ بحيث تضحل ويذهب طعمها وكذلك لونها وريحها، إلا أن يعلق اللون بالمحل كالدلم فيعفى عنه،

Emen bir bebeğin idrarının bulaştığı yere ise su serpiştirmek yeterlidir. Bitlerin, yaraların, çibanların kanı ve caddelerin tozu toprağı konusunda baba mâzurdur. Fakat baba bunları tamamen temizlerse daha güzel bir iş yapmış olur.

94. Şarapdâr

[458] Şarapdârın efendisine takdim edeceği içeceği her türlü kirden ve pislikten koruması gerekir. Ayrıca haram olan içecekleri efendisine sunmaktan da kaçınmalıdır. Öldürücü bir zehir barındıran içeceği efendisine içiren şarapdâra yazıklar olsun! O, içecek koyduğu kaplar ile elbiselerini temiz tutmalı ve mümkünse elbiselerine güzel kokular sürmelidir.

95. Taştdâr¹

[459] Efendisinin eline su döken görevliye verilen isimdir. Bu iş, aşırıya gitmenin ve bid'atların en çirkinidir.

[460] Abdest alınan suyun temiz ya da temiz hükmünde olmasına dikkat etmesi, taştdârın âdâbındandır. Kişinin abdest almak için bir başkasından yardım istemesine gelince... Birinin kişiye abdest alması için su getirmesi mekruh değildir. Ancak kişinin abdest alırken eline su dökmesi -ki bu taştdârın yaptığı iştir- için bir başkasından yardım istemesinin mekruh olup olmadığı hususunda Şâfiî fukaha arasında görüş farklılıkları vardır. Daha doğru olan görüşe göre, bu mekruh değildir. Bir kişinin azalarını yıkaması için bir başkasından yardım istemesi ise ittifakla mekruhtur. Ancak yardım istediği kişiyi bir zaruret sebebiyle çağırılmışsa durum farklıdır. Nitekim eli kesilmiş kişinin abdest alırken bir başkasından yardım istemesi gerekir.

[461] Dünya ehlinin, yemeğin ardından ellerine su dökmek için bekleyen görevliler tayin etmeleri mekruh değildir. Yine de dünya hayatında böyle yapılması bir abartıdır. Nitekim eş-Şeyhül-İmâm [Takıyyüddin es-Sübkî] böyle bir görevli tayin etmemişti. Abdest almak için yardım istemesine gelince, onun yaşı ilerlediğinde ellerine su dökmesi için zaman zaman bir başkasından yardım istediğini görmüştüm. Ancak ayaklarına su döktürdüğünü hiç görmedim. Onun bu davranışlarından şu iki sırrı [inceliği] anlamış oldum: Birincisi o, yaşlılığı sırasında her abdest alışında değil ancak bazı zamanlarda başka birinden yardım isterdi. İkincisi ise ayaklara su döktürmek, diğer uzuvlara su döktürmeye kıyasla çok daha büyük bir ahmaklık ve aşırıya gitmedir.

1 Farsça leğen anlamına gelen "taş" sözcüğünden türetilmiş bir isimdir. İslâm devletlerinde hükümdarların ellerini yıkamaları ve abdest almaları için önlerine leğen ve ibrik getirmekle görevli kimseye denir. Eyyübî ve Memlük saraylarında taştdâr unvanlı görevliler bulunduğu bilinmektedir (Erdoğan Merçil, "Taştdâr", *DİA*, XL, 161-2).

وأما بول الغلام الرضيع فيكفي فيه رش الماء، وأما دم البراغيث والجراحات البدنية والدمامل واليسير من طين الشوارع فمعفو عنه، وإذا غسل البابا ذلك كله فهو أولى وأحرى.

المثال الرابع والتسعون: الشربدار

[٤٥٨] ومن حقه: أن يحترز فيما يسقيه لمخدومه من وصول شيء إليه ينجسه أو يقدره، وإياه أن يسقيه محرماً، ويا ويحه إن سقاه سمًّا قاتلاً، ويحافظ على النظافة في أوانيه وثيابه والرائحة الطيبة فيها ما أمكنه.

المثال الخامس والتسعون: الطشتدار

[٤٥٩] اسم لمن يصب الماء على يد المخدم، وهو من أقبح التنطع والبدع. [٤٦٠] ومن أدبه: الاحتراز من ملاقة ماء الوضوء ماء طهوراً أو غيره، أما الاستعانة في الوضوء بغيره فإن استعان بمن يحضر له الماء للطهارة فلا يكره، وإن استعان به ليصب عليه الماء وهو ما يفعله الطشتدار ففي كراهته خلاف للأصحاب، والأصح أنه لا يكره، وإن استعان به ليغسل أعضائه فهو مكروه بلا خلاف إلا أن تدعو إليه ضرورة؛ كما إذا كان أقطع فتجب الاستعانة.

[٤٦١] وما يفعله أهل الدنيا من نصب أناس بالمرصاد لصب الماء على أيديهم عقيب الطعام ليس بمكروه، ولكنه زيادة في الدنيا، وكان الشيخ الإمام لا يفعله، وأما الإستعانة في الوضوء فلما طعن في السن كنت أراه يمكن من يصب الماء على يديه ولا يمكن من صبه على رجله، وكنت أفهم لذلك منه سرين: أحدهما: أنه والحالة هذه لا يكون قد استعان في وضوئه بأحد، بل في بعض وضوئه. والثاني: أن في الصب على الرجلين من الرعونة والتنطع أكثر مما في الصب على غيرهما.

96. Sarraf

[462] Sarraf insanların mallarını birbirine karıştırmamalıdır. Sarrafların çoğu insanların mallarını birbirine karıştırırlar ki bu malların tamamı haram olur. İnsanlar da bunun farkına varmaz. Ortaya çıkan bu durumun sorumlusu sarraflardır.

[463] Sarrafın sarf akdini bilmesi, iki para biriminden birini diğeri karşılığında satarken veresiye olarak değil peşin olarak satması gerekir.¹ Bülûğ çağına ulaşmamış bir çocuk, bozdurması için sarrafa bir dirhem verecek olursa, sarrafın bu dirhemini karşılığını çocuğa değil onun velisine vermesi gerekir. Şayet bir mal sarrafın elinde telef olursa onun bu malı tazmin etmesi gerekir. Beytülmâl sarraflığına zimmî tayini câiz değildir.

97. Mükârîf²

[464] Mükârînin binek hayvanına bindirdiği kişiye dikkat etmesi gerekir. Allah'a ve ahiret gününe inanan bir mükârînin, binek hayvanını, günah işlemeye gideceğini bildiği bir kadına kiralaması -bu yaptığı Allah Teâlâ'nın haram kıldığı bir işin yapılmasına yardımcı olmak anlamına geleceğinden- helâl değildir. Mükârîlerin çoğu binek hayvanlarını fazla para ödedikleri için zinaya ve işrete düşkün kadınlara kiralamak isterler. Çünkü bu kadınlar, başkalarının verdiği ücretten çok daha fazlasını verirler. Böyle olunca, dünyalıklar mükârîyi aldatır. Onun, helâlden bir felsin haram olan bir dirhemden çok daha hayırlı olduğunu bilmesi gerekir.³

[465] Mükârînin bir bineği belirli bir yere kadar gitmesi için güzel bir kadına kiraya vermesi, sonra bu kadınla beraber bostan gibi insanların bulunmadığı ıssız yerlerde yürümesi çokça karşılaşılan bir durumdur. Böyle mekânlarda öyle yerler vardır ki günahkâr kimseler orada diledikleri gibi zina yaparlar. Benim görüşüme göre bu durumun hükmü, yabancı kadınlarla baş başa kalmanın hükmü gibi olup câiz değildir.

[466] Bir ya da birden fazla hayvanla hareket eden bir kişi, gece olsun gündüz olsun, bu hayvanların bir cana ya da mala zarar vermesi durumunda oluşan zararı tazmin eder. Ancak bu hayvanlardan biri yolda bevl eder ve onun idrarından bir can ya da mal telef olursa bunu tazmin etmesi gerekmez.

1 Ayri cinsten iki para arasındaki değer farkının her an değişime açık olması sebebiyle veresiye faizine (ribe'n-nesie) düşmemek ve taraflar arasında ihtilâfa sebebiyet vermemek için sarfa karşılıklı bedellerin akid meclisinde kabzı şart koşulmuştur. Bu şart ilgili hadislerin "yeden bi-yedin", "hâe ve hâe (peşin olarak)" şeklindeki açık ifadesine dayanır (Bilal Aybakan, "Sarf", *DİA*, XXXVI, 139).

2 Genellikle binek hayvanlarını kiraya veren kişiler için kullanılan terim. Ayrıntılı bilgi için bk. Ömer İşbilir, "Mekkâre", *DİA*, XXVIII, 554-555.

3 İslâmiyet'in ilk yıllarından itibaren basılan bakır veya bronz sikkelere fels (bk. İbrahim Artuk, "Fels", *DİA*, XII, 309-311), gümüş sikkelere ise dirhem denilir (bk. Halil Sahillioğlu, "Dirhem", *DİA*, IX, 368-371).

المثال السادس والتسعون: الصيرفي

[٤٦٢] ومن حقه: أن لا يخلط أموال الناس بعضها ببعض، وأكثر الصيارف يخلطون فيصيرون عامة أموال الخلق حراما، والناس لا يدرون، فهو إذاً في ذمة الصيارف.

٥ [٤٦٣] ومن حقه أيضا: معرفة عقد الصرف، وأن لا يبيع أحد النقدين بالآخر نسيئة، بل نقدا، ولو سلم صبي درهما إلى صيرفي لينقده لم يحل للصيرفي رده إليه، وإنما يرده إلى وليه، ولو تلف في يد الصيرفي لزمه ضمانه، ولا يجوز تولية الذمي صيرفيا في بيت المال.

المثال السابع والتسعون: المُكاري

١٠ [٤٦٤] ومن حقه: التحفظ فيمن يُركبه الدواب، ولا يحل لمكاري يؤمن بالله واليوم الآخر أن يكري دابته من امرأة يعرف أنها تمضي إلى شيء من المعاصي فإنه إعانة على معصية الله تعالى، وكثير من المكارية لا يعجبه أن يكاري إلا الفاجرات من النساء والمغاني منهن؛ لمغالاتهن في الكراء؛ فإنهن يعطين من الأجرة فوق ما يعطيه غيرهن، فتغره الدنيا، فينبغي أن يعلم أن فلسا من الحلال خير من درهم من الحرام.

١٥ [٤٦٥] ومما تعم به البلوى مكار يكاري امرأة جميلة إلى مكان معين، ويمشي معها إلى مواضع خالية من الناس؛ كما بين البساتين، فإن في معاطفها أماكن لو شاء الفاسق لفعل فيها ما شاء الله من الفجور، والذي أراه أن حكم ذلك حكم الخلوة بالأجنبية فلا يجوز.

٢٠ [٤٦٦] ومن كان مع دابة أو دواب ضمن ما تتلفه من نفس أو مال ليلا كان أو نهارا، وأما إذا بالت في الطريق فتلف به نفس أو مال فلا ضمان.

[467] Binicinin olağanüstü durumlarda dikkatli olması gerekir. Yağmurlu, çamurlu yollarda aşırı süratli sürmemelidir. Şayet bu tür durumlara karşı dikkatli olmazsa bundan doğacak zararı tazmin etmesi gerekir. Kişi bir hayvana odun yüklediğinde bu hayvan bir duvara sürtünür ve duvar yıkılırsa, kişi meydana gelen zararı tazmin eder.

[468] Mükâriilerin eşeklerin boynuna çan takmaları mekruhtur. Allah Resûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Melekler aralarında köpek ve çan bulanlarla arkadaşlık etmezler.”¹ Bir başka hadiste ise şöyle buyurmuştur: “Çan, şeytan çalgılarından biridir.”² Bu iki hadis Müslim tarafından nakledilmiştir.

98. Arîf

99. Nakkaşlar³

100. Gassâl

[469] Gassâl, meyyitin üzerindeki kirleri giderdikten sonra onun bedenini su ile yıkamalıdır. Doğru olan görüşe göre, meyyiti yıkamak için niyet etmesi gerekmez. Ancak bu konudaki ihtilâflardan uzak durması için niyet etmesi daha iyidir.

[470] Gassâlin, meyyiti etrafı kapalı bir alanda yıkaması, kendisi, kendi belirlediği kişiler ve meyyitin velisi olup orada bulunmak isteyenler dışında hiç kimseyi bu alana almaması daha uygundur. Gassâlin ihtiyaç hâli dışında meyyitin bedenine bakması mekruh olup o, eski bir gömlek ya da bez kullanıp elini bunların altına sokarak meyyiti yıkar. Meyyitin taşınması hayırlı ve iyi bir iştir, bunda alçaltıcı bir durum yoktur.

101. Seccân [Gardiyan]

[471] Seccânın mahkûmlara iyi davranması gerekir. Kadı yasaklamadığı sürece mahkûmların cuma namazına gitmelerine engel olmamalıdır. Nitekim Gazzâlî, mahkûmların cuma namazına gitmelerinin yasaklanmasında bir maslahat varsa kadı'nın bunu yasaklayabileceğine dair fetva vermiştir. Mahkûm hasta olmuşsa, seccân onun tedavi amacıyla reyhan koklamasını yasaklayamaz. Hapsedilen kişinin eşi ile cinsel ilişkiye girmesine müsaade etmez. Ancak mahpusun eşi, onun bir ihtiyacını karşılamak için yanına girebilir.

1 Müslim, “el-Libâs ve’z-Zîne”, 27.

2 Müslim, “el-Libâs ve’z-Zîne”, 27.

3 98 ve 99 numaralı başlıklar Sübki tarafından boş bırakılmıştır.

[٤٦٧] وعلى الراكب الاحتراز مما لا يعتاد؛ كسوق شديد في الوحل، فإن خالف وجب عليه ضمان ما تولد من ذلك، ومن حمل حطبا على بهيمة أو على ظهره فحك جدارا فسقط الجدار ضمنه.

[٤٦٨] وأما ما تصنعه المكارية من الجلاجل في رقاب الحمير فإنه مكروه، قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم: «لا تصحب الملائكة رفقة فيها كلب أو جرس»^١، وقال صلى الله تعالى عليه وسلم: «الجرس مزامير الشيطان»^٢ رواهما مسلم.

المثال الثامن والتسعون: العريف

المثال التاسع والتسعون: النقاشون

المثال المائة: غاسل الموتى

[٤٦٩] وعليه: استيعاب البدن بالماء بعد أن يزيل ما عليه من نجاسة، ولا تجب عليه نية الغسل على الأصح، ولكن الأولى أن ينوي خروجا من الخلاف. [٤٧٠] ويستحب أن يغسل في موضع مستور لا يدخله سواه وسوى من يعنيه وولي الميت إن شاء، ويكره أن ينظر إلى شيء من بدنه إلا لحاجة، ويغسل في قميص بال أو سخييف، فيدخل الغاسل يده من تحت القميص ويغسله، وحمل الميت بر وإكرام لا شيء فيه من الدناءة.

المثال الحادي بعد المائة: السجان

[٤٧١] ومن حقه: الرفق بالمحبوسين، ولا يمنعهم من الجمعة إلا إذا منعهم القاضي من ذلك، وقد أفتى الغزالي بأن للقاضي المنع من الجمعة إذا ظهرت المصلحة في المنع، ولا يمنع المحبوس من شم الرياحين إن كان مريضا، ويمنع من استمتاعه بزوجه دون دخولها لحاجة له،

١ صحیح مسلم، اللباس والزينة ٢٧.

٢ صحیح مسلم، اللباس والزينة ٢٧.

Şayet seccân hapsedilen kişinin bir haksızlık sonucu hapsedildiğini biliyorsa bu durumda gücü yettiğince ona destek olması gerekir. Aksi takdirde onu hapseden kişinin suçuna ortak olur.

102. Kasap

5 [472] Kasabın hayvanı boğazlayacağı zaman onun nefes alıp verdiği nefes borusunu ve nefes borusunun altında bulunan yemeklerin geçtiği yemek borusunu kesmesi gerekir. İstahri'nin [ö. 328/940] görüşünün aksine bunlardan birini kesmek yeterli değildir. Hayvanı boğazladığında nefes ya da yemek borusunun az bir kısmı kalır ve hayvan ölürse leş hükmünde olur. 10 Kişi boğazlanmış bir hayvana rastladığında hayvanın canlı olması gerekir. Aksi takdirde bu hayvanın eti helâl olmaz. Hayvanın canlı oluşunun alâmetleri, çok hareket etmesi ve benzeri durumlardır. Bir hayvana rastlayan insan çoğunlukla bu hayvanın canlı olup olmadığından şüphe eder ve bu sebeple sıkıntı çeker. Bu şekilde şüphe duyuyorsa o hayvanın eti haramdır.

15 [473] Hayvanı tırnakla ve kemikle boğazlamak câiz değildir. Hayvanı besmele ile boğazlamanın vâcip olduğunu ve böyle yapılmazsa hayvanın etinin helâl olmayacağını söyleyen Ebû Hanîfe'nin görüşünün aksine, hayvanı besmele ile boğazlamak vâcip değil müstehaptır. Hayvanı boğazlarken Nebî'ye (s.a.) salât ü selâm getirmek de müstehaptır. Hayvanı, Allah 20 Teâlâ'dan başkasının adı ile boğazlamak ise helâl değildir. Buhara fukahası, köy ahalisinin sultanı karşılama esnasında ona yakınlaşmak amacıyla kurban kesmesinin haram olduğuna hükmetmiştir. Çünkü bu durumda hayvan Allah'tan başkası için kesilmiş olmaktadır.

103. Meş'aleciler¹

25 [474] Bu kimseler, geceleri emîrlerin önünde ateşle tutuşturulan meş'aleler taşırlar. Şayet birini asmaları, çarmıha germeleri ya da teşhir etmeleri emredilirse bunları da yaparlar.

[475] Birini öldürmek istediklerinde bunu münasip bir şekilde yapmaları ve bu kimseyi öldürmeden önce onun Allah rızası için iki rekât sünnet namazı 30 kılmasına izin vermeleri Allah Teâlâ'nın onlar üzerindeki haklarındandır. Bir yönetici meş'aleciye bir insanı haksız yere öldürmesini emrettiğinde,

1 Geceleri meş'ale taşıyarak sultanın ve emîrlerin yolunu aydınlatmanın yanında bir konuda duyuru yapmak ya da cezaları infaz etmek gibi görevleri de icra eden kimselerdir. "مشاعلي" ve çoğulu "مشاعلية" kelimesine meş'ale yakan kişi, cellat ve infazcı gibi anlamlar verilmiştir (Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, ed. J. Milton Cowan, Third Edition, New York 1976, s. 475).

وإذا علم السجان أن المحبوس حبس بظلم كان عليه تمكينه بقدر استطاعته، وإلا يكون شريكا لمن حبسه في الظلم.

المثال الثاني بعد المائة: الجزار

[٤٧٢] ويجب عليه: إذا ذبح قطع الحلقوم وهو مجرى النفس، والمريء وهو مجرى الطعام وهو تحت الحلقوم، ولا يكفي قطع واحد منهما خلافا للاصطخري، ولو ترك من الحلقوم والمريء شيئا يسيرا ومات الحيوان فهو ميتة، ولا بد أن يصادف الذبح حيوانا فيه حياة مستقرة، وإلا فلا يحل، وذلك يعرف بالعلامات كالحركة الشديدة ونحوها، وكثيرا ما يصادف الإنسان حيوانا يضطرب فيشك هل فيه حياة مستقرة أو لا؟ فإذا شك فالأصح أنه حرام.

[٤٧٣] ولا يجوز الذبح بظفر ولا عظم، وتستحب التسمية على الذبح خلافا لأبي حنيفة فإنه قال: تجب ولا يحل المذبوح إلا بالتسمية، وتستحب الصلاة على النبي صلى الله تعالى عليه وسلم عند الذبح، ولا يحل الذبح باسم غير الله تعالى وأفتى أهل بخارى بتحريم ما يذبحه أهل القرى عند استقبال السلطان تقربا إليه؛ لأنه مما أهلّ به لغير الله.

المثال الثالث بعد المائة: المشاعلية

[٤٧٤] وهم الذين يحملون مشعلا يقدر بالنار بين يدي الأمراء ليلا، وإذا أمر بشنق أحد أو تسميره أو النداء عليه تولوا ذلك.

[٤٧٥] ومن حق الله تعالى عليهم: إذا أرادوا قتل أحد أن يحسنوا القتلة، وأن يمكنوه من صلاة ركعتين قبل القتل لله تعالى فهي سنة،

meş'aleci maktulün haksızlığa ve zulme uğramış olduğunu bilirse, bu durumda meş'aleci katil olur ve ona kısas uygulanması gerekir. Şayet yönetici meş'aleciyi bu işi yapmaya zorlamışsa veya biz onun bu işi mecbur bırakılarak yaptığına kanaat getirmiş isek bu durumda, Şâfi'nin -Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun- mezhebi tarafından da kabul gören görüşe göre, hem yöneticiye hem de meş'aleciye kısas gerekir.

104. Dellâl

[476] Onlardan bir grup kitap satışlarında dellâllık yapar. Dellâllar dinle ilgili kitapları onları zayi edeceği, eleştireceği ve kötüleyeceği bilinen kişilere satmamalıdır. Buna ek olarak bid'atlara ve nefsânî arzularına uyanların ve müneccimlerin kitaplarını, *Sîretü Antere* gibi uydurulmuş kitapları satmamaları gerekir. Dellâlın mushaf ile hadis ve fıkıh kitaplarını kâfirlere satması da helâl değildir.

[477] Dellâlların bir kısmı da köle satışı ile ilgilenir. Bunların müslüman bir köleyi bir kâfire satmaları helâl değildir. Aynı şekilde güzel görünüşlü bir köleyi de livâta yaptığı bilinen birine satmaları helâl değildir. Bu, tıpkı şarap ürettiği bilinen birine meyve suyu satmak gibidir. Zira her ikisinin satışı da haramdır. Şarkıcının satışı ise câizdir. Şayet şarkıcı olmasaydı bin lira edecek bir câriyeyi, şarkıcı olduğu için iki bine satarsa, Şâfi fukaha bu satışın geçerliliği hususunda görüş ayrılığına düşmüştür. Daha doğru olan görüş, bu satışın geçerli olduğudur.

[478] Dellâllardan bir grup da emlak satışı ile ilgilenir. Bu işle ilgilenen dellâl, satışa konu olan mülkün vakıf malı olup olmadığına dikkat etmelidir. Vakfedilmiş bir mülkü satan dellâl satın alanın günahına ortak olmuş olur.

105. Medrese ve Cami Benzeri Müesseselerde Görevli Bevvâb

[479] Bevvâb, kapıyı çalan kimseyi işitebilmek için geceyi kapının yakınında geçirmelidir. Görev yaptığı yerde kalan veya namaz kılmak ve ders çalışmak gibi dinî bir gaye ile oraya gelen kişiye, gecenin hangi saati olursa olsun kapıyı açması gerekir.

[480] Bir bevvâbın yatsı namazından sonra ya da gecenin belirli bir vaktinde görev yaptığı yerin kapısını kapatması ve orada kalan ya da oraya namaz kılmak için girmek isteyen birine kapıyı açmaması câiz değildir.

ومتى أمر ولي الأمر مشاعليًا بقتل إنسان بغير حق يعلم والمشاعلي يعلم أن المقتول مظلوم، فالمشاعلي قاتل له يجب عليه القصاص، وإن كان ولي الأمر أكرهه، أو جعلنا أمره إكراهًا فالقصاص حينئذ عليهما جميعًا عند الشافعي رحمه الله تعالى على الصحيح من مذهبه.

المثال الرابع بعد المائة: الدلالون

[٤٧٦] فمنهم دلال الكتب. ومن حقه أن لا يبيع كتب الدين ممن يعلم أنه يضيعها، أو ينظرها لانتقادها والطعن عليها، وأن لا يبيع شيئًا من كتب أهل البدع والأهواء، وكتب المنجمين، والكتب المكذوبة؛ كسيرة عنترة وغيره، ولا يحل له أن يبيع كافرًا لا المصحف ولا شيئًا من كتب الحديث والفقهاء.

[٤٧٧] ومنهم دلال الرقيق. فلا يحل له بيع عبد مسلم من كافر، وبيع المملوك الحسن الصورة ممن اشتهر باللواط؛ كبيع العصير ممن يتخذ الخمر وكلاهما مكروه، وأما بيع المغاني فيجوز، ولكن إذا كانت جارية فباعها بألفين ولولا الغناء لما ساوت إلا ألفًا، فالأصحاب مختلفون في صحة هذا البيع، والأصح الصحة. [٤٧٨] ومنهم دلال الأملاك. وعليه التحفظ في ذلك خشية أن يقع في بيع شيء موقوف، فإن هو باع موقوفًا فقد شارك البائع في الإثم.

المثال الخامس بعد المائة: بواب المدرسة والجامع ونحوهما

[٤٧٩] ومن حقه: المبيت بقرب الباب؛ بحيث يسمع من يطره عليه، والفتح لساكين في المكان، أو قاصد مقصدًا دينيًا: من صلاة أو اشتغال أي وقت جاء من أوقات الليل.

[٤٨٠] وما يفعله بعض البوابين من غلق الباب في وقت معلوم من الليل، إما بعد صلاة العشاء الآخرة أو في وقت آخر؛ بحيث إذا جاء أحد السكان أو المريدين للصلاة بعده لا يفتح له غير جائز،

Ancak bir medresenin vâkıfı, belirli vakitler dışında kapının açılmamasını şart koşmuşsa durum farklıdır. Böyle bir şartın geçerliliği konusunda şüphe ve ihtilâf vardır. Ancak bu şart bir mescid ya da cami için konulmuşsa bunun geçerli olmayacağı açıktır.

106. Seyis

[481] Seyis, bakımından sorumlu olduğu hayvanların hizmetinde samimi olmalı, onların yemini temiz tutup bu hususta kendisine verilen emaneti yerine getirmelidir. Çünkü bu hayvanların şikâyet edebilecekleri bir dilleri yoktur. Onlar durumlarını yalnızca Allah Teâlâ'ya arz edebilirler.

[482] Muhafızların ricası üzerine Kur'ân âyetlerinden bazılarını ihtiva eden muskaları atlara takan seyislerin sayısı artmıştır. Ancak bu hayvanlar pislik içerisinde yuvarlanmaktadırlar. Şeyh İzzeddin b. Abdüsselâm, yapılan bu işin bid'at ve aziz olan Kitâb'ın saygınlığına uymayan bir davranış olduğuna hükmetmiştir.

107. Kelâbizî¹

[483] Allah Teâlâ köpeklere hizmet etme görevi vermek suretiyle ona nimetini ihsan etmiştir. Dileseydi, diğer bazı kulları gibi onu da şarap imalâtı yahut sunumunda görevli biri olarak yaratabilirdi.

[484] Kelâbizînin av köpeklerine hizmet etmede samimi davranması sahip olduğu nimetin şükürüdür. Ayrıca [köpeklerin peşinde koşarken] her susuz kalışında sevap kazandığını da bilmelidir. Köpeklere hizmet etmenin manevî bir karşılığının olması, onun için hakkıyla şükredilmesi gereken ikinci bir nimettir. Makam sahibi bir kimsenin yanında çalışması ise onun için şükredilmesi gereken üçüncü bir nimettir. Durumunu böyle değerlendirmelidir.

108. Derbentçi

[485] Derbentçinin derbentte bulunanlara iyi davranması, onlar gece uyduklarında gözlerini dört açması, yangın ve benzeri yahut ani bir saldırı olduğunda kendilerini uyandırması gerekir. Buna ek olarak vali ya da bir başkasına bu kimselerin gizli saklı şeylerini göstermemelidir.

109. Tavfiyye

[486] Tavfiyye, şehrin dışındaki bağların ve yerleşim yerlerinin arasında bulunur. Onların işi, şehrin merkezindeki derbentlerde bulunan bekçinin işi gibidir.

1 Sultanın ya da emirlerin av köpekleriyle ilgilenen görevli. Bk. Amâyire, *el-Mu'cemü'l-Askeriyyi'l-Memlûki*, s. 257.

إلا إن تكون مدرسة شرط واقفها أن لا يفتح بابها إلا في وقت معلوم، وفي صحة مثل هذا الشرط نظر واحتمال، وأما لو شرطه في مسجد أو جامع فواضح أنه لا يصح.

المثال السادس بعد المائة: سائس الدواب

٥ [٤٨١] ومن حقه: النصح في خدمتها، وتنقية العليق لها، وتأدية الأمانة فيه، فإنه لا لسان لها يشكوه إلا إلى الله تعالى.

[٤٨٢] وقد كثر من السواس تعليق جرر يشتمل على بعض آيات القرآن على الخيل رجاء الحراسة، مع أنها تتمرغ في النجاسة، وأفتى الشيخ عز الدين بن عبد السلام بأن ذلك بدعة وتعريض للكتاب العزيز للإهانة.

المثال السابع بعد المائة: الكلابزي

١٠ [٤٨٣] لله تعالى عليه نعمة: أن جعله خادم الكلاب، ولم يجعله عاصر خمر أو غير ذلك مما ابتلى به بعض عبيده.

[٤٨٤] فمن شكر هذه النعمة: أن ينصح في خدمة كلاب الصيد، وأن يعلم أن في كل كبد حراء أجرا، وإذا كان له على خدمتها جعل فهذه نعمة ثانية عليه أن يوفيهما حق شكرها، فإن كان في باب ذي جاه فهذه نعمة ثالثة عليه شكر ثالث لأجلها، وعلى هذا فاعتبر.

المثال الثامن بعد المائة: حارس الدرب

[٤٨٥] وحق عليه: أن ينصح لأهل الدرب، ويسهر عينه إذا ناموا، وينبه النوام إذا اغتيلوا بحريق أو غيره، ولا يدل على عوراتهم واليا ولا غيره.

المثال التاسع بعد المائة: الطوفية

٢٠ [٤٨٦] وهم بين البساتين والمسكن الخارجة عن البلدة كالحارس بين الدروب في وسط البلد.

[487] Tavfilerin yaptıkları en kötü işlerden biri, kendilerine dünyalık bir şeyler verenlerin içki temin etmelerine müsamaha göstermeleridir. Kendilerine rüşvet vermeyen kimseyi ziyadesiyle kötülerken rüşvet vereni kötülemezler. Bir yerde ölü bir kimse bulduklarında onu başka bir yere götürürler. Bazen ölüyü nüfuzu altında oldukları bir kimsenin evine yakın bir yerde bulurlar da kendileri üzerinde nüfuzu olmayan ya da kin besledikleri birinin evinin yakınına taşırlar. Kimi zaman da bunlardan bir topluluk çıkar, kendilerine yönelebilecek şüpheleri ortadan kaldırmak ve suçu başkasına atmak için, ölüyü kendi gözetimlerinde olan bölgeden çıkarıp başka bir yere taşırlar. Bunların tamamı kötü davranışlardır. Yapılması gereken, ölüyü öldüğü yerde bırakmak ve durumu araştırması için yöneticiye haber vermektir.

110. Kâsîh [Çöpçü]

[488] Kâsîhin kanallar vb. yerleri temizlemeye gayret etmesi gerekir. Bunların dolması, boşalması ve temizliği hakkında ilgili kimseyi dürüstçe haberdar etmelidir. Çünkü buralar mülk sahibinin bilgisi dışındadır. Onlar buraları kontrol edemez ve çoğu zaman bu tür işlerle uğraşmazlar.

111. Ayakkabıcı

[489] Ayakkabıcı, ayakkabı imal ederken domuz kılı ve benzeri gibi dinen pis sayılan maddeleri kullanmamalıdır. Çünkü nalın ile kılınan namaz câizdir. Bu şekilde kılınan namazın geçerli olmasının sebebi, Hz. Peygamber'in -Allah Teâlâ'nın salât ve selâmı onun üzerine olsun- nalın ile namaz kılmış olmasıdır. Hz. Peygamber namazlarını genellikle çıplak ayakla kıldığı hâlde, bu davranışıyla nalın ile kılınan namazın da câiz olduğunu göstermek istemiştir. Şayet ayakkabıcı nalın imal ederken dinen pis sayılan bir madde kullanırsa Allah Teâlâ'ya ve mü'minlere karşı üzerine düşen görevi yapmamış olur.

112. Bundukla¹ Avlananlar

[490] Şeyh Tâceddin İbnü'l-Firkâh [ö. 729/1329] bundukla avlanmanın (ramyü'l-bunduk) helâl olduğuna dair fetva vermiştir. İmam Nevevî'nin *el-Mensûrât* adlı kitabında zikrettiği görüşü de bu yöndedir. Râfî de İbnü'l-Firkâh ve Nevevî ile aynı görüştedir.

¹ Bunduk, küçük yuvarlak tane, yuvarlak taş ve mühre anlamlarına gelen Farsça kökenli bir kelimedir (Mustafa Abdülkerim el-Hatib, *Mu'cemül-Mustalahâti'l-Elkâbi't-Târihiyye*, Beyrut 1996, s. 87). Burada muhtemelen sapan benzeri bir alet ile avlanmak kastedilmektedir.

[٤٨٧] ومن أفبح صنع هؤلاء: المداجاة على جلب الخمر لمن يرضيهم بحطام الدنيا، فلا ينكرون عليه المنكر مع إنكارهم زائدا على الحاجة على من لا يرضيهم، وإذا وجدوا قتيلا في مكان نقلوه إلى مكان آخر، فتارة يجدونه في مكان يقرب من دار من له عندهم يد فينقلونه إلى دار من لا يد له عندهم، أو بينه وبينهم شنان، وتارة تنقله طائفة من الأماكن التي هو في تسليمهم إلى مكان آخر ٥ دفعا للتهمة عن أنفسهم، وإلقاء لغيرهم فيها، وكل ذلك قبيح، والواجب إبقاؤه في مكانه ورفع أمره إلى ولي الأمر لبيحث عنه.

المثال العاشر بعد المائة: الكاسح

[٤٨٨] ومن حقه: بذل الاجتهاد في تنظيف الأسربة والقنى ونحوها، والإخبار عن ملئها وفراغها، وتنظيفها بصدق؛ لأنها مغيبة عن ملاكها، ولا يمكنهم كشف ذلك وتعاطيه بأنفسهم غالبا. ١٠

المثال الحادي عشر بعد المائة: الإسكاف

[٤٨٩] ومن حقه: أن لا يخرز بنجس من شعر خنزير أو غيره، فإن الصلاة في النعلين جائزة، صح أنه صلى الله تعالى عليه وسلم صلى في النعلين، وإنما فعل ذلك بيانا للجواز، وكان أغلب أحواله صلى الله تعالى عليه وسلم الصلاة حافيا، ١٥ فلو أن الإسكاف استعمل في النعل نجاسة لخان الله تعالى والمؤمنين.

المثال الثاني عشر بعد المائة: رماة البندق

[٤٩٠] وقد أفتى الشيخ تاج الدين بن الفرکاح بحله، وهو ما ذكره النووي في كتاب «المتشورات»، ويوافقهما قول الرافعي.

[491] Avı tutup yakalamak anlamına gelen avcılık, insanın yalnızca azalarıyla yaptığı bir iş değildir. Av sırasında avlanmayı kolaylaştıracak her türlü yöntemin kullanılması câizdir. Bundukla atış yapmak da buna dâhildir. Ancak İbn Yünus [ö. 622/1225] *et-Tenbih*'e yazdığı şerhte¹ ve *ez-Zehâir* adlı eserinde, kesici olmayan topuz ve bunduk benzeri aletlerle avlanmanın câiz ve helâl olmadığı görüşündedir.

[492] Bana göre bunun delili, İmam Ahmed [b. Hanbel]'in (ö. 241/855) *Müsned*'inde Adî [b. Hâtim]'den naklen rivayet ettiği hadistir. Bu hadiste Allah Resûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur: "Bunduka ile avladığın avın etini yeme! Ancak bunduka ile vurup [canlı iken] boğazladığın müstesna."² Ancak bu hadisin senedi münkatıdır.³ Beyhakî [ö. 458/1066], İbn Ömer'in [ö. 73/692] -Allah Teâlâ her ikisinden de razı olsun- bunduka ile öldürülmüş av hakkında "Bu mevkûzedir."⁴ dediğini rivayet etmiştir.⁵ Şâfiî fukahası, [fırlatılan] kesici aletin ağırlığıyla ölen hayvanın helâl olmadığını, helâl olması için hayvanın bu aletle yaralanmış olması gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. Yine onlara göre, bundukayla avlanmış kuşun eti -bu kuş yaralanmış olsa da olmasa da yahut kafası kopmuş olsa da olmasa da- haramdır.

113. Dilenci

[493] Allah Teâlâ'nın dilenci üzerinde de bir nimeti vardır: Çünkü Allah ona bunu yapabilme gücünü bahşetmiştir. Nitekim onu dilsiz bırakıp bir şey isteyemez hale getirmesi de mümkündür. Aynı şekilde onu hareket edemeyecek şekilde kötürüm bırakabilir, ellerini keserek onları uzatamaz hâlâ getirebilir veya bunlara benzer bir duruma düşürebilirdi.

[494] Dilencinin isteğinde ısrarcı olmaması, bu konuda Allah'tan korkması, istediğinde ise güzelce istemesi gerekir. Pek çok rezil kimse dilenmeyi bir meslek hâline getirmiş, ihtiyacı olmasa bile dilenir olmuştur. Bu kimse-ler mescitlerin kapılarına oturup namaz kılanlardan bir şeyler dilenir fakat kendileri mescide girip onlarla namaz kılmazlar.

1 Burada kastedilen eser, Ebû İshak eş-Şirâzî'nin (ö. 476/1083) Şâfiî mezhebinin beş temel muhtasarından biri sayılan *et-Tenbih* adlı eserine Ebû'l-Fazl Şerefeddin Ahmed b. Mûsâ b. Yünus el-İrbilî tarafından yazılan *Gunyetü'l-Fakih fi Şerhi't-Tenbih* adlı şerhidir (Bilal Aybakan, "et-Tenbih", *DİA*, XL, 448).

2 Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr.), Beyrut 2001, XXXII, 134.

3 Senedin sahâbiden sonra gelen kısmında bir veya daha çok râvisi atlanarak rivayet edilen hadis anlamında terim. Bk. Mehmet Efendioğlu, "Münkatı", *DİA*, XXXII, 12-13.

4 Mevkûze, darbe sonucu ölmüş hayvan demektir (bk. el-Mâide, 5/3); İslâm hukukuna göre avın mübah olabilmesi için av aletleriyle ilgili birtakım şartlar belirlenmiştir. Avda kullanılan silâhların kesici, delici cinsten olması lâzımdır. Sopa ve taş gibi darbeyle hayvanı öldüren, yara açmayan silâhlarla av yapılmaz (Mehmet Şener, "Av", *DİA*, IV, 105).

5 Beyhakî, *Sünen* (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Beyrut 2003, IX, 417.

[٤٩١] أما الاصطياد بمعنى إثبات اليد على الصيد وضبطه فلا يختص بالجوارح، بل يجوز بأي طريق تيسر، فإنه يتناول الرمي بالبندق، لكن قال ابن يونس في شرح «التنبيه»: وذكر في «الذخائر» أن الاصطياد بما لا حد له؛ كالدبوس والبندق لا يجوز ولا يحل.

٥ [٤٩٢] قلت: ويدل له ما في مسند الإمام أحمد من حديث عدي أن رسول صلى الله تعالى عليه وسلم قال: «ولا تأكل من البندقة إلا ما ذكيت»^١، لكن في سنده انقطاع، وروى البيهقي أن ابن عمر رضي الله تعالى عنهما كان يقول في المقتولة بالبندقة: «تلك الموقوذة»^٢، وصرح أصحابنا بأن المحدد إذا قتل بثقله لا يحل، بل لا بد من الجرح، قالوا: فيحرم الطير إذا مات ببندقة رمي بها خدشته أم لا، قطعت رأسه أم لا. ١٠

المثال الثالث عشر بعد المائة: الشحاذ في الطرقات

[٤٩٣] لله تعالى عليه نعمة: إذ أقدره على ذلك، وكان من الممكن أن يخرس لسانه فيعجز عن السؤال، أو يقعده فيعجز عن السعي، أو يقطع يديه فيعجز عن مدهما، إلى غير ذلك.

١٥ [٤٩٤] فعليه: أن لا يلح في المسألة، بل يتقي الله سبحانه، ويجمل في الطلب، وكثير من الحرافيش اتخذوا السؤال صناعة، فيسألون من غير حاجة، ويقعدون على أبواب المساجد يشحذون المصلين، ولا يدخلون للصلاة معهم.

١ مسند أحمد، ١٣٤/٢٣.

٢ سنن البيهقي، ٤١٧/٩.

[495] Dilenciler arasında, dilenirken insanın içini titretecek şeyler söylemek suretiyle yemin eden kimseler vardır. Bütün bunlar kötü şeylerdir. Dilencilerden bazıları da yüksek sesle, “Allah rızası için bir fels!” diye dilenirler. Oysa bir hadiste, “Cennetten başka bir şeyi ‘Allah rızası için’ diyerek istemeyin.”¹ buyrulmuştur.

[496] Onlardan bazıları da “Ebû Bekir’in ak sakalı aşkına bir fels!” diyerek dilenir. Bir istedikleri şeyin sefilliğine, bir de adını kullandıkları kişinin büyüklüğüne bak! Hristiyanlar ve yahudiler, müslümanların bu dilencilere hiçbir şey vermediklerini görürler de alay edip eğlenirler. Müslümanlar belki onlara bir şey vermemede mâzur görülebilir ancak bu durumda kâfir, müslümanların onların bu hâllerini umursamadıklarını düşünebilir. Bence bu gibi dilencilerin, “Allah rızası”, “Ebû Bekir’in ak sakalı” ya da bu türden şeylerle dilenmekten vazgeçinceye kadar kırbaçlanmaları gerekir.

[497] Bazı dilenciler ise avret yerlerini açarak insanların içinde çıplak şekilde yürürler. Bunların avret yerlerini örtecek bir kıyafet bulamadıkları zannedilsin diye yaparlar. Bütün bunlar onların hile, tuzak ve kurnazlıklarındandır.

[498] Bu örnekler hakkında sözü çok uzattık, öyle ki bunun hacmi müstakil bir eser olabilecek seviyeye geldi. Nihayet anlatmak istediğimiz hiçbir kul yoktur ki Allah Teâlâ’nın onun üzerinde bir nimeti olmasın. Kulun bu nimetin farkında olması, gücü yettiğinde bu nimetin şükrünü tarif ettiğimiz şekilde eda etmesi, bu nimeti küçük görmemesi, kendine yakıştıramama gibi davranışlardan kaçınması gerekir. Bu, bütün vazifeler için geçerli olan bir ölçüdür. Vazife sahibi olan herkes, bu vazifesini şeriata uygun şekilde yerine getirsin. Efendimiz, sevgilimiz, şefaatchimiz Muhammed Mustafa (s.a.), dinimizi tastamam bize açıklamış, Allah Teâlâ’nın sorumluluk yüklemiş olduğu bütün makamları bize beyan etmiştir. Bir makama sahip olan kimse, gönül rahatlığıyla o makama sarılsın ve bunun için çokça sevin sin. Ancak sahip olduğu makamı hoş karşılamaz ve hakkını vermezse bu makamı kaybetmesinden ve ona muhtaç hâle gelmesinden korkulur. Daha sonra bu makamı tekrar istese de elde edemeyebilir. Eğer elindeki makamı kaybederse, bunun sebebinin makamın hakkını yeterince vermemesi olduğunu bilmelidir.

1 Ebû Dâvûd, “Zekât”, 38.

[٤٩٥] ومنهم: من يُقْسِم على الناس في سؤاله بما تقشعر الجلود عند ذكره، وكل ذلك منكر. وبعضهم: يستغيث بأعلى صوته: لوجه الله فلس، وقد جاء في الحديث: «لا يسأل بوجه الله إلا الجنة»^١

[٤٩٦] وبعضهم يقول: بشيئة أبي بكر فلس، فانظر ماذا يسألون من الحقير، وبماذا يستشفعون من العظيم، ويраهم النصارى واليهود ويرون المسلمين ربما لم يعطوهم شيئاً فيشمتون ويسخرون، وربما كان المسلم معذورا في المنع، والكافر لا يفهم إلا أن المسلمين لا يكثرثون بذلك، فرأى في مثل هذا الشحاذ أن يضرب بالسياط حتى يرجع عن ذكر وجه الله تعالى، وذكر شيئة أبي بكر، ونحو ذلك في هذا المقام.

[٤٩٧] ومنهم: من يكشف عورته ويمشي عريانا بين الناس، يوهم أنه لا يجد ما يستر عورته، إلى غير ذلك من حيلهم ومكرهم وخديعتهم.

[٤٩٨] ولقد أطلنا في ذكر هذه الأمثلة؛ بحيث إنها تحتمل مصنفا مستقلا، والحاصل وهو المقصود أنه ما من عبد إلا لله سبحانه عنده نعمة يجب عليه أن ينظر إليها، ويشكرها حق شكرها بقدر استطاعته، حسبما وصفناه، ولا يستحقرها، ولا يربأ بنفسه عليها، وذلك ميزان يستقيم في كل الوظائف، فليعرض كل ذي وظيفة تلك الوظيفة على الشرع، فإن سيدنا ومولانا وحبينا وشفيعنا محمد المصطفى صلى الله تعالى عليه وسلم يتن لنا أمر ديننا كله، فما من منزلة إلا وأبان لنا عما ربطه الشارع بها من التكاليف، فليبادر صاحبها إلى امثاله منشرح الصدر راضيا، ويبشر عند ذلك بالمزيد، وإلا فإن هو تلقاها بغير قبول، ولم يعطها حقها خشى عليه زوالها عنه واحتياجه إليها، ثم يطلبها فلا يجدها، وإذا زالت فليعلم أن سبب زوالها تفريطه في القيام بحقها.

[499] Sana bir örnek vereyim: Bir emîrlik makamına erişmiş olsan Allah Teâlâ sana çok büyük nimet bahşetmiş demektir. Kendini şöyle bir kontrol etsen, bunların tek bir zerresini bile hak etmemiş olduğunu görürsün. Önünde dirhemler, altınlar, köleler, câriyeler, çeşit çeşit süslü elbiseler, çeşitli lezzetler gibi Allah Teâlâ'nın nimetleriyle evinde bolluk içinde gecelersin. Ardından sabah olur, eğitilmiş atlara biner ve güzel elbiseler giyersin. Sonra evinde, Allah Teâlâ'nın erkeklere haram kıldığı altın nakışlı kaftanlar giyip sanki insanlara hınç duyuyormuşsun gibi gürleyen ve parlayan asık bir çehreyle, sert ve haşin bir şekilde oturursun. Ardından insanlar hakkındaki Allah Teâlâ'nın emrettiğinin aksine hüküm vermeye başlar, O'nun bahşettiği nimetlere dalarak gecelerken kendisiyle hükmettiğin şeyin en doğru olduğuna, Allah Teâlâ'nın hükmünün ise fayda vermediğine inanırsın. Bu yaptıklarının karşılığının ne olmasını bekliyordun? Bu nimetler senden neden alınmasın ki! Sen bir de bütün bunlara başka günahlar eklersen -ki sen kendi yaptıklarını daha iyi bilirsin- hatırdan çıkarma ki senin üzerinde en büyük güç sahibi olan Allah Teâlâ'dır. "O vakit Allah Teâlâ'yı an ki Allah da seni ansın. Allah Teâlâ'yı anarsan onu yanında bulursun, rahat zamanında Allah Teâlâ'yı hatırlarsan Allah da zor zamanında seni hatırlar."¹ Zalime mühlet veren Allah'tan kork ki Allah onu bir yakaladığında bir daha asla bırakmaz.

[500] Bilmelisin ki, üzerinde müslümanların hakları olmayan hiçbir kul yoktur. Bu yüzden kulun, bu hakların ifası için üzerine düşeni yapması ve onlara şükretmesi gerekir. Böylece Allah Teâlâ bu kimseye müslümanların haklarına riayeti ve işinde ehliyeti nasip edecektir. Çünkü onun işi, bir nevi Allah Teâlâ'ya hizmettir. Bir hükümdarın önemsiz bir ihtiyacı için sana bir iş vermesinden mutluluk duyacağın açıktır. O hâlde sultanların sultanı olan Allah'a hizmet etmek seni nasıl mutlu etmesin?

[501] Hiçbir vazife yoktur ki o vazifeyi icra edenin üzerinde müslümanların hakları olmasın. eş-Şeyhül-İmâm'ın [Takiyyüddin es-Sübki] -Allah Teâlâ ondan razı olsun- şöyle dediğini işittim: "Şu beş vakit namazın edası hususunda her bir müslümanın benim ve tüm müslümanların üzerinde hakları vardır. Bir müslüman ne zaman bir vakit namazını ihmal ederse tüm müslümanların hakkını çiğnemiş olur. Dahası, Allah Teâlâ'nın hakkına riayet etmediği için Allah her bir müslümanın hakkını ondan alır."

1 Hadisin benzer rivayetleri için bk. Tirmizî, "Sıfatü'l-kıyâme", 59; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (thk. Şuayb el-Arnaüt), Dimaşk 1420/1999, IV, 410, 487; V, 19.

[٤٩٩] وأنا أضرب لك مثلاً فأقول: إذا كنت أميراً قد خولك الله تعالى نعماً هائلة، لو استحضرت نفسك لوجدتها لا تستحق منها ذرة، وبت في بيتك تتقلب في أنعم الله تعالى بين يديك الدراهم والذهب والمماليك والجواري وأنواع الملابس الفاخرة وأصناف الملاذ، ثم أصبحت ركبت الخيول المسومة ولبست الثياب الحسنة، ثم جلست في بيتك لابساً قباءً عظيماً مطرزاً بالذهب الذي حرمه الله تعالى على الرجال مطرقاً مصمماً بوجه عبوس ترعد وتبرق كأن لك ثأراً على الناس، وأخذت تحكم فيهم بخلاف ما أمرك الله تعالى به، الذي بت تتقلب في أنعمه معتقداً أن ما تحكم به هو الأصلح، وأن حكم الله تعالى لا ينفع، فما جزاؤك؟ ولم لا تزول عنك تلك النعمة؟! فإن ضمنت إلى هذا أنواعاً أخر من المعاصي فأنت بنفسك أخبر، والله تعالى عليك أقدر، ف«احفظ الله تعالى يحفظك، احفظ الله تجده تجاهك، تعرف إلى الله في الرخاء يعرفك في الشدة»، خف الله الذي يمهل الظالم حتى إذا أخذه لم يفلته.

[٥٠٠] واعلم: أنه ما من عبد إلا وعليه حقوق للمسلمين يتعين عليه توفيتها والشكر عليها؛ حيث أقامه الله فيها واستأمله لها، فإنها خدمة من خدم الله تعالى، ولا يخفى عليك أن ملكاً لو استخدمك في أيسر حاجة لسررت بذلك، فكيف بملك الملوك؟

[٥٠١] وما من وظيفة إلا وللمسلمين حقوق على صاحبها، سمعت الشيخ الإمام رضي الله تعالى عنه يقول: لكل مسلم عندي وعند كل مسلم حق في أداء هذه الصلوات الخمس، ومتى فرط مسلم في صلاة واحدة كان قد اعتدى على كل مسلم وأخذ له حقاً من حقوقه؛ لعدوانه على حق الله تعالى.

[502] eş-Şeyhü'l-İmâm [Takıyyüddin es-Sübki] şöyle dedi: “Bu konuda, vâcip olan bir namazı terk eden biri hakkında açılan bir davayı -ki bu dava bir hisbe davası olarak getirilmemişti- dinledim. Çünkü vâcip olan bir namazda, her müslümanın hakkı vardır. Davacı dedi ki: Falan namazı terk eden ya da o namazı bozan bir şey yapan şu kişiden şikâyetçiyim. O, bu fiiliyle bana zarar verdi ve ben hakkımı ondan istiyorum.”

[503] eş-Şeyhü'l-İmâm'a [Takıyyüddin es-Sübki] bu davanın nedenini sorduğumda bana şöyle cevap verdi: “Çünkü namaz kılan kişi, Selâm bizim ve Allah Teâlâ'nın sâlih kullarının üzerine olsun, diye dua eder ve Nebî (s.a.), ‘Namaz kılan kişi bu şekilde dua ettiğinde, yerde ve gökte ne kadar salih kul varsa hepsi ondan nasibini alır.’ buyurmuştur.”¹

[504] Ben de Kaffâl'in [ö. 365/976] bunu doğrulayan bir ifadesini görmüştüm.

[505] Ey akıl sahibi! Allah Teâlâ bizi ve seni razı olduğu kullarından eylesin ve lutf u keremiyle cennet bahçelerine ulaştırsın. Sana açıkladığımız bu hususları anladıysan şunu da bil: Bundan sonra sahip olduğun bir nimeti kaybettiğinde, eğer onun tekrar sana dönmesini istiyorsan ilk yapman gereken onun senden neden alındığını araştırmaktır. Bunun için de önce sahip olduğun vazifeye, sonra da bu vazifenin şükürü için yapman gerekenlerden hangisini ihlal ettiğine bakmalı, kusurunu fark etmeli ve hatırlamalısın. Eğer bu kusuru işlediğini sen de samimiyetle kabul ediyorsan, bil ki o nimeti kaybetme sebebin budur. O noktadan itibaren pişmanlık duymalı ve tövbe etmelisin. Bu nimet tekrar sana verildiği takdirde ona sahip çıkacağına ve aynı kusuru bir daha işlemeyeceğine dair kendine söz vermelisin. Böyle yapmayıp, “Herhangi bir konuda haddi aştığımı hatırlamıyorum!” diyecek olursan bil ki cahilin tekisin!

[506] Bil ki şeytanın vesveseleri ve hileleri vardır. O, “Ademoğlunun damarlarında kan gibi dolaşır.”² Senin en büyük düşmanın ise içindeki nefsin dir. Nefis ve şeytan sana bâtılı hak olarak gösterebilir. Bunlar, sen farkında olmadan seni köleleştirirler de sen hâlâ hür olduğuna zannedersin. Bu durumda sen, hiç şüphesiz haddi aşmışsın demektir. Bu yüzden Allah Teâlâ'dan bağışlanma dile ve ona sığın. Hangi konuda haddi aştığını tamamen idrak edemesen bile, en azından bir konuda haddi aşmış olduğuna bilmelisin.

1 Buhâri, “İsti'zân”, 3.

2 Buhâri, “İtikâf”, 11; “Bed'ü'l-halk”, 11; Müslim, “Selâm”, 9.

[٥٠٢] قال: ولذلك أسمع دعوى من يدّعي على تارك صلاة واجبة، وإن لم يدّع على وجه الحسبة؛ لأن لكل مسلم فيها حقاً، فيقول: أدّعي على هذا إنه ترك الصلاة الفلانية، أو اعتمد فيها ما يفسدها، وقد أضرنني في ذلك، فأنا مطالبه بحقي.

٥ [٣٠٥] قلت: ولم؟ قال: لأن المصلي يقول: «السلام علينا وعلى عباد الله الصالحين»، والنبى صلى الله تعالى عليه وسلم يقول: «إن المصلي إذا قال هذا أصاب كل عبد صالح في السماء والأرض»^١.

[٥٠٤] قلت: ورأيت للقفال ما يقتضي ذلك.

١٠ [٥٠٥] إذا فهمت أيها العاقل - وفقنا الله تعالى وإياك لمرضاته، وأحلنا وإياك بكرمه بحبوحه جناته - ما شرحناه لك، فإذا انزوت عنك نعمة فأول متعين عليك إن كنت باغياً عودها البحث عن سبب انزوائها، بأن تنظر إلى وظيفتك وتفريطك فيها بالإخلال بواحدة من وظائف الشكر، وتعلم أنك أتيت منها، فتذكر ذلك، فمتى ذكرته وكان تعلق قلبك بها صادقاً، وعلمت أنه السبب في زوالها، ندمت عليه وتبت منه، وعقدت النية على أنك إن عادت إليك النعمة لم تعد إليه، فإن قلت: لا أذكر تفريطاً فأنت إذًا جاهل.

٢٠ [٥٠٦] وأعلم: أن للشيطان وساوس وتخيلات، وأنه «يجري من ابن آدم مجرى الدم»^٢، وأن أعدى عدو لك نفسك التي بين جنبيك، وأنهما - أعني: نفسك والشيطان - ربما أرياك الباطل حقاً، واسترقاك من حيث لا تدري، واسترقاك وأنت تظن أنك حرٌّ، فاقطع واجزم بأنك مفرط لا محالة، واستغفر الله تعالى واضرع إليه، وإن لم تدر وجه التفريط بخصوصه فاعلمه على الجملة،

١ صحیح البخاری، الإستئذان ٣.

٢ صحیح البخاری، الاعتكاف ١١؛ بدء الخلق ١١؛ صحیح مسلم، السلام ٩.

Bildiğin veya bilmediğin bir yanlışın senden sâdır olduğuna dair de içinde şüp-
he kalmasin. Bunu anladığında ve haddi aştığının farkına vardığında, Allah
Teâlâ'nın nimeti senden alarak âdil davrandığını ve sana haksızlık yapmayıp
bilakis ihsanda bulunduğunu anlarsın. O [cc], hak etmediğin hâlde sana bir
5 nimet verdi. Sen bu nimetin üzerine yüklediği görevleri hakkıyla yerine getir-
meyince de bu nimeti senden aldı. Bu durumda, nimete sahip olduğun gün-
lerde onun şükürünü eda etmeli, haddi aştığında ise bağışlanmayı dilemelisin.

[507] On gün seni evinde misafir edip yediren, içiren bir kimse, daha
sonra senden evden ayrılmanı istese sana karşı kötü mü yoksa iyi mi dav-
10 ranmış olur? Kötü davranmıştır, diyecek olursan akılsızın tekisin. Çünkü
üzerinde hiçbir hakkın olmadığı hâlde ev sahibi on gün boyunca sana ih-
sanda bulundu. Neden senin için bu iyiliği devam ettirmek zorunda olsun
ki? Yok, onun bu davranışının iyi bir davranış olduğunu söyleyecek olursan,
bu durumda sebepsiz yere sana ihsanda bulunmaya son vermiş demektir.
15 Peki, senden kaynaklanan bir hata sebebiyle sana ihsan ettiği iyiliklere son
veren bir ev sahibi hakkında ne düşünürsün? Zalim olan sen değil misin?

[508] Oğlu ölen ve bu olayın üzüntüsüyle kötü sözler sarf edip beddua
eden bir hükümdar hakkında şunlar anlatılır. Onu bu hâlde gören biri gelir
ve ona şöyle der: “Ey hükümdar! Efendim bana bir elmas emanet etmişti. Bu
20 elmas bir müddet bende kalmış ve bu süre zarfında ben onu seyretmekten ke-
yif almıştım. Daha sonra bu elması benden geri istedi. Şimdi sizden bu elması
benim için efendimden istemenizi ve onu bana geri vermesi için zorlamanızı
talep ediyorum.” Bunun üzerine hükümdar, “Sana emanet olarak verdiği bir
malı geri vermesi için onu nasıl zorlarım?” diye sorar. Adam ise hükümdara
25 şöyle cevap verir: “Allah Teâlâ da sana bir süreliğine bir evlat emanet etmiş ve
daha sonra onu geri almıştır. O hâlde neden beddua edip duruyorsun!” Bu
sözler üzerine hükümdarın gönlü ferahlar ve matemini son bulur.

[509] [Bu konu hakkında] biri, şöyle bir beyit söylemiştir:

Mal, eş ve çocuklar birer emanetten başka nedir

30 Elbet emanetlerin iade edileceği bir gün gelir

ولا يكن عندك شك في أن هناك تفريطا فهمته أم جهلته، وأنتك منه أتيت، فإنك إذا علمت ذلك وأيقنت به، فهمت أن الحق تعالى عادل فيه غير ظالم لك، بل محسن إليك. أسداك نعمة بلا استحقاق فما رعايتها حق رعايتها، فزواها عنك، فعليك شكر تلك الأيام التي كنت متلبسا بها فيها، والاستغفار من تفريطك.

٥ [٥٠٧] أ رأيت رجلاً أجلسك في داره يطعمك ويسقيك عشرة أيام، ثم قال لك: انصرف. أيكون مسينا إليك أم محسنا؟! إن قلت: مسينا. فأنت مجنون، فإنه لم يكن عليه حق لك، وقد أحسن إليك هذه المدة، فبأي طريق يجب عليه أن يديمها؟! وإن قلت: يكون محسنا، وقد أزالها بلا سبب، فما ظنك برب لا يزيل النعمة إلا بسبب منك، ألسنت أنت الظالم؟

١٠ [٥٠٨] حكى أن ملكا مات له ولد فأفحش في إظهار الحزن عليه والتسخط بسبب ما أصابه، فأتاه آت فقال: أيها الملك، إن لي صاحبا أودعني جوهرة، فكانت عندي مدة أتلدذ برؤيتها، ثم إنه استرجعها، وأنا أسالك طلبه وإلزامه بإعادة الإيداع. فقال له: كيف ألزمه بأن يودع ما له عندك؟ فقال له: الله تعالى أودع عندك ولدا لك هذه المدة ثم استرده، فلم هذا التسخط؟ فانشرح صدر الملك ورفع العزاء. ١٥

[٥٠٩] وأنشد بعضهم:

وما المال والأهلون إلا وديعة ولا بد يوما أن ترد الودائع

[510] “Nimetin alınması makamın daha da yükselmesi içindir.” diyecek olursan bil ki bu, senin ulaşamadığın zor bir makamdır. Ben bu tabaka hakkında konuşmuyorum. Benim sözlerimi yönelttiğim zümre, içinde bulunduğumuz zamanda yaşayanların çoğunluğudur. Sözlerim zorluk mertebesinde olanlara dönük olsaydı onlara şöyle derdim: “Bu nimet, kendisinden daha değerli olanla değiştirilmiştir. Yoksa nimetin zâil olduğu söylenemez.” Bu konunun açıklaması uzundur. Bu kitabın gayesi, bunu uzun uzadıya açıklamak değildir. Bütün bu anlatılanlar, kaybedilen nimetin yeniden kazanılmasını ve nimete şükretmemenin cezasını ortadan kaldırmayı sağlayan üç husustan biridir.

[٥١٠] فإن قلت: قد يزيلها زيادة في رفع الدرجات، فاعلم أن هذا مقام عسر لم تصل أنت إليه، فليس كلامي مع أهل هذه الطبقة، إنما كلامي مع جمهور أهل هذا الزمان الذي اندفعنا إليه، ولو كان كلامي مع أهل هذا المقام لقلت لهم: تلك نعمة تبدلت بأعظم منها، ولا يقال: إنها زالت، ولهذا شرح طويل ليس من غرض هذا الكتاب، فهذه واحدة من الأمور الثلاث التي بمجموعها تعود النعمة وتزول النعمة.

İKİNCİ KISIM: NİMETİN SENDEN ALINMASININ FAYDALARI HAKKINDA

[511] Deriz ki: Meseleyi anlamış ve ona hak vermiş oldun. Ancak kendi kendine, “Başıma gelen bu musibetin bana bir faydası yok, keşke elimdeki nimet alınmasaydı!” deyip nimetin zâil olmasının sebebi olarak kendini görürsen ve bu duygu bütün kalbini kaplarsa hakkıyla şükretmemiş ve nimetin sana geri dönmesi için gerektiği kadar çaba sarf etmemiş olursun. Bu durumda sen, evlere kapıları dışında bir yerden girmeye çalışan ya da evlere destursuz giren kimse gibi olursun. Böyle olduğunda kuruntularından kurtul ve aklını başına al. Bil ki musibet başka bir kimseden değil ancak Allah Teâlâ’dandır ki bunun da bir nevi nimet olduğunu sana öğretmiştik. İnanman gereken ilk şey, başkaldırıp isyan ettiğin için bunu sana yapanın Allah Teâlâ olduğudur. Eğer musibeti verenin yaratılmışlardan biri olduğunu zannedersen işte bu büyük bir zillettir ki bunun, başındaki musibetin devamına neden olmasından korkulur. Musibetin Allah Teâlâ’dan geldiğini idrak etmiş olman, aslında musibet karşısında rahatlamana sebep olacak bir nimettir.

[512] Sonra dönüp kendine, “Bir mü’min miyim, yoksa bir kâfir miyim?” diye bir bak! Eğer kâfir isen bu diğer bütün musibetlerden daha kötüdür. Başına gelen bu musibetten ötürü ağla, derhal ondan kurtulmaya çalış ve bundan başka da bir şey düşünme. Yok, eğer mü’min isen, bilmelisin ki zamanın sana yapıp ettikleri onun mü’minler hakkındaki örfü ve âdetidir. Dünya hayatı ise düşmanlarının yurdu ve imtihan yeridir. İnsan, düşmanının yurdunda asla rahat olamaz aksine türlü dertlerden ve sıkıntılardan mustarip olur. Dolayısıyla başına gelen musibete şaşırılmamalıdır. Aksine musibetin senin hakkında değişmez bir kural olduğunu, ancak tersi durumda şaşılması gerektiğini bilmelisin. Bu yüzden sûflerin önderi Cüneyd -Allah ona rahmet etsin- şöyle demiştir: “Dünyadan gelen hiçbir şeyi kötü görüp kınanamam. Ben yaratılış itibarıyla şerefliydim. Dünya ise keder, sıkıntı, imtihan ve fitne yurdudur. Âlem ise her şeyiyle kötüdür. Bu yüzden kötülüklerin başıma gelmesi bu âlemin hikmetindedir. Sevilen şeylerin başıma gelmesi ise ancak bir lutuftur. Asıl olan ise çoğu zaman ilkinin gerçekleşmesidir.”

الأمر الثاني: في فوائد انزوائها

[٥١١] فنقول: قد تعترف بالأمر الأول وتدعن له، ولكن تقول في نفسك: إنه لا خير لي في هذه المحنة، وليت النعمة لم تنزل، وإن كنت أنا السبب في زوالها، فإن أنت اختلج في ضميرك هذا فاعلم أنك لم توف الشكر حقه، ولم تحسن السعي في عودها، وكنت كمن يأتي البيوت من غير أبوابها، ويلج الدور بدون حجابها، فامح ما في نفسك، وارجع إلى حسك، واعلم أن المحنة من الله تعالى ليست من أحد غيره، وهذا كما عرفناك في النعمة سواء، فأول ما تعتقده: أن الله تعالى هو الفاعل بك ذلك لتمردك وطغيانك، وإن أنت ظننت في أحد من الخلق أنه الفاعل بك هذا، فهذه زلة عظيمة يخشى عليك منها دوام المحنة، فإذا اعتقدت ذلك وتلقيت المحنة من الله تعالى، فهذه نعمة تورث عندك الفرح بالمصيبة.

[٥١٢] ثم انظر في نفسك أمؤمن أنت أم كافر؟ فإن كنت كافرا فمصيبتك بالكفر أشد من سائر المصائب، فابك على تلك المصيبة، وبادر إلى زوالها عنك، ودع الفكرة فيما عداها. وإن كنت مؤمنا، فاعلم أن ما لافاك به الدهر هو دينه وعادته في حق المؤمنين، فإن دار الدنيا مملكة أعدائك، ومحلة بلائك، والإنسان لا يكون في مملكة عدوه مستريحا، وإنما يكون مصابا معذبا بأنواع الأنكاد والمتاعب، فلا تستغرب ما أصابك، بل اعلم أن القاعدة المستقرة في حقلك والغريب ما جاء على خلافها، ولهذا كان سيد الطائفة الجنيد رحمه الله تعالى يقول: لا أستنكر شيئا مما يقع من العالم؛ لأنني قد أصلت أصلا، وهو أن الدار دار غيمٍ وهيمٍ وبلاءٍ وفتنة، وأن العالم كله شر من حقه أن يتلقاني بكل ما أكره، فإن تلقاني بما أحب فهو فضل، وإلا فالأصل الأول.

[513] Dünyanın, düşmanlarımızın yurdu ve üzüntülerimizin diyarı olduğunu söylemiştik. Bu hususta Resûlullah'ın (s.a.) şu sözü Müslim'in *Sahîh*'i ve başka hadis kaynaklarında sahih bir şekilde geçmektedir: "Dünya mü'minin zindanı ve kâfirin cennetidir."¹ Daha açık bir ifadeyle, kâfir dünyada nimet ve bolluk içinde iken mü'min zindana atılmış durumdadır. Zindana atılan kimse ise üzgün ve musibete uğramış olmaz mı?

[514] Aslında mü'minin bu dünyada kâfire nazaran durumu, hapisteki mahkûmların sultan karşısındaki durumu gibidir. Allah Teâlâ'nın şu sözüne bir bak, ibret al ve düşün: "*Eğer insanlar tek tip bir topluluk hâline gelecek olmasaydı, Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüştten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık. (Ayrıca) evleri için kapılar, üzerlerinde yaslanıp istirahat edecekleri koltuklar yapar, altınla da süslerdik. Ama bunların hepsi dünya hayatına ait geçici faydalardan ibarettir. Rabbinin katında âhiret (mutluluğu) ise takvâ sahiplerine mahsustur.*"² Bu âyetler üzerine düşündüğünde başına gelenler konusunda kalbin ferahlar. Nimetin senden alınmasının, senin Rahmân'a yakın olan ehl-i iman arasında bulunduğunun delili olduğunu da anlarsın. Allah Teâlâ, ehl-i imanın kirlerden temizlenmesini ister ve kalplerinin vesveselerden arınmasından memnun olur. Bu nedenle önceki nesiller -Allah onlara rahmet etsin- arkası kesilmeyen nimetlerden çekinir, bunun bir kandırmaca olmasından korkarlardı.

[515] Ben üzerinde dikkatlice düşündüm ve bu ümmet hakkındaki değişmeyen kaideyi buldum: İmanı çok olan kişiye dünya daha uzak, böyle kimselerin dertleri ise kendisinden aşağı seviyedekilerden daha fazla olur. Bu nedenle en büyük imtihanlardan geçenler peygamberlerdir, onlardan sonra derecelerine göre diğer insanlar gelir. Hiçbir peygamber de nebîlerin efendisi Peygamberimiz Muhammed'in (s.a.) uğradığı gibi bir eziyete uğramamıştır.

[516] Dikkatlice bakacak olursan, kâfirlerin dünyadan nasiplerinin müslümanlarınkinden, müslümanlar arasında da cahil ve fâsıkların nasiplerinin ilim ve takvâ sahiplerininkinden daha fazla olduğunu görürsün. Sonra ilim ve takvâ sahiplerine bir bak! Bu iki konuda mesafe katedip ilerleyenlerin dünya nimetlerinin azaldığını görürsün. Adalet ile devleti, ilim ile malı, takvâ ile malı hakkıyla bir arada bulunduranları sayacak olursan onların çok az olduğunu, dünyayı ellerinde tutup kalplerine sokmayan kimseler olduklarını görürsün. Bu ise Rabb'in hikmetinin gerektirdiği bir maslahattır ve bununla bahsi geçen kuralın dışına çıkmışlardır.

1 Müslim, "Zühd ve'r-Rekâik", 1.

2 ez-Zuhruf, 43/33-35.

[٥١٣] وإنما قلنا: إن الدنيا مملكة أعدائنا ودار أحزاننا لما ثبت وصح في صحيح مسلم وغيره من قوله صلى الله تعالى عليه وسلم: «الدنيا سجن المؤمن وجنة الكافر»^١ فأوضح أن الكافر فيها منعم، والمؤمن فيها مسجون، وهل يكون المسجون إلا حزيناً مصاباً؟

٥ [٥١٤] فالأصل أن المؤمن مع الكافر في هذه الدار كأهل السجن مع السلطان، فانظر واعتبر وتأمل قوله تعالى: ﴿وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمَنِ لِيُؤْتِيَهُمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُونَ وَلِيُؤْتِيَهُمْ آتِوَابًا وَسُرْرًا عَلَيْهَا يُتَّكُونَ وَرُحُوفًا وَإِنْ كُلُّ ذَلِكَ لَمَّا مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُتَّقِينَ﴾ [الزخرف، ٣٥-٣٣/٤٣]، فإذا تأملت هذا انشرح صدرك لما يصيبك، وعلمت أنه دليل على أنك من أهل الإيمان المقربين عند الرحمن، الذين يريد تطهيرهم من الأدناس، ويحب تصفية قلوبهم من الوسواس، ولذلك كان السلف رحمهم الله تعالى يخشون تتابع النعم، ويخافون أن يكون ذلك استدراجاً.

١٥ [٥١٥] وأنا قد اعتبرت فوجدت القاعدة المستمرة في هذه الأمة: أن كل من كان أكثر إيماناً كانت الدنيا عنه أكثر انزواءً، والأنكاد عنده أكثر ممن دونه، ولذلك كان أشد الناس بلاءً الأنبياء ثم الأمثل فالأمثل، وما أودى نبي مثل ما أودى سيد الأنبياء نبينا محمد صلى الله تعالى عليه وسلم.

٢٠ [٥١٦] وأنت فانظر، ترى الكفار أكثر دنيا من المسلمين، ثم انظر المسلمين ترى الجهال منهم والفسقة أكثر دنيا من أهل العلم وأهل التقوى، ثم انظر أهل العلم والتقوى ترى كل من زاد فيهما نقص في الدنيا^٢ بحسب ذلك، وإن عدت من جمع له العدل والملك، أو العلم والمال، أو التقوى والمال لم تر إلا آحاداً محصورين، وأناساً كانت الدنيا في أيديهم لا في قلوبهم، وكان ذلك لمصلحة اقتضتها حكمة الرب، خرجوا بها عن القاعدة.

١ صحیح مسلم، الزهد والرفائق ١.
٢ ر: ٧٢.

[517] Hasan-ı Basrî'ye [ö. 110/728] -Allah Teâlâ'nın rahmeti onun üzerine olsun- şöyle sorulmuştu: "Nebî (s.a.), '[Dine sarılma] işi giderek zorlaşacak ve dünya da giderek artan bir şekilde [mü'minlerden] yüz çevirecektir.'¹ dediği hâlde, zamanının efendisi olan Ömer b. Abdülazîz [ö. 101/720] nasıl oluyor da ümmetin yüz karası olan Haccâc'dan [ö. 95/714] sonra vali oluyor?"² Hasan-ı Basrî bu soruya şu şekilde cevap verdi: "Zamanın da nefes alması gerekir."

[518] Şu hâlde mü'minlerin kötülüklerinin zamanın tabiatından ileri geldiğini anlamış oldun. Nitekim [Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed] et-Tihâmî [ö. 416/1025] bu konuda şu beyitleri söylemiştir:

Mahlûkat hakkında ölümün hükmü cârîdir
 Ve bu dünya ilelebet kalıcı değildir
 Dünyada haber getiren bir insan görürsün de
 Bir gün haberler arasında onun haberine rastlarsın
 Dünyanın tabiatında keder olduğu hâlde
 Onun her türlü kötülük ve kederden arınmış olmasını arzularsın
 Zamana mahkûm olan kişi, zamanda olmayanı ister
 Suda kora dönmüş ateş bulmak isteyen gibi
 İmkânsız olanı arzu ettiğinde
 Bu arzunu bir uçurumun kenarına inşa edersin
 Hayat bir uyku, ölüm uyanıklık
 Kişi ise bu ikisi arasında seyreden bir atlıdır
 O hâlde arzu ettiklerinizi yapmak için acele edin
 Zira ömür dediğiniz bir tür seyahattir
 Genç atlar gibi koşun ve yarışın
 Onları geri kazanmaya çalışın
 Sen sulh istesen de zaman bunu istemez
 Çünkü zamanın tabiatında hürlere düşmanlık vardır

[519] Şöyle diyen bir kişi ne cahildir: "Nasıl oluyor, falanca adam hak ettiği hâlde hiç anılmıyor da hiç hak etmeyen filanca adamı herkes tanıyor?"

[520] Kişi bunun zamanın tabiatı ve Allah Teâlâ'nın adaleti gereği olduğunu bilmez mi? Kişinin anılmayı hak etmesi ona Allah'ın bir lutfudur ve bu sayede dünyadan nasibini alan diğerinin fevkine çıkar.

1 İbn Mâce, "Fiten", 23.

2 Hicaz, Irak ve Mısır'da dokuz yıl hüküm süren Abdullah b. Zübeyr'in hilâfet iddiasına son veren Haccac b. Yûsuf es-Sekafî, bu başarısı sebebiyle 74 (693) yılında Hicaz valiliğine tayin edilmişti. O, Hicaz valiliğinden alınıp Irak valiliğine atandıktan (75/694) yaklaşık on yıl sonra Ömer b. Abdülazîz Hicaz valisi olmuştur (İrfan Aycan, "Haccac b. Yûsuf es-Sekafî", *DA*, XIV, 424; İsmail Yiğit, "Ömer b. Abdülazîz", *DA*, XXXIV, 53).

[٥١٧] قيل للحسن البصري رحمه الله تعالى: أليس قد قال النبي صلى الله تعالى عليه وسلم: «لا يزداد الأمر إلا شدة، ولا الدنيا إلا ادبارًا»^١ فما بال عمر بن عبد العزيز وهو سيد أهل زمانه ولي بعد الحجاج، وهو خبيث هذه الأمة؟ فقال: لا بد للزمان أن يتنفس.

[٥١٨] فإذا علمت أن إنكاد المؤمنين طبع الزمان؛ كما قال التهامي:

حكم المنية في البرية جاري	ما هذه الدنيا بدار قرار
بيننا ترى الإنسان فيها مخبراً	ألفيته خبيراً من الأخبار
طبعت على كدر وأنت تريدها	صفوا من الأقدار والأكدار
ومكلف الأيام ضد طباعها	متطلب في الماء جذوة نار
وإذا رجوت المستحيل فإنما	تبني الرجاء على شفير هار
والعيش نوم والمنية يقظة	والمرء بينهما خيال سار
فاقضوا مآربكم عجلاً وإنما	أعماركم سفر من الأسفار
وتركضوا خيل الشباب وبادروا	أن تسترد فإنهن عوار
ليس الزمان وإن حرصت مسالماً	طبع الزمان عداوة الأحرار

[٥١٩] فما أجهل من يقول: ما بال فلان المستحق خاملاً، وفلان غير

المستحق غير خامل؟

[٥٢٠] أما علم أن هذه عادة الزمان، وأن ذلك عدل من الله تعالى؛ إذ كونه مستحقاً فضل من الله عليه يربو ويزيد على ذلك الحطام الذي هو حظ من لا يستحق،

Bir âlim, fakirlikle beraber sahip olunan ilim ile zenginlikle birlikte sahip olunan cehâlet arasında mukayese yapsa, görür ki fakirken ilim sahibi olmak, zenginken cahil olmaktan, gücünmüş hâlde sahip olunan takvâ da ki bir hâlindeki günahkârlıktan daha hayırlıdır.

5 [521] Ebû Abdullah el-Hâfız [ez-Zehebî], Şeyhü'l-İslâm Ebü'l-Feth İbn Dakıku'l-İd'den icâzet yoluyla onun kendisi için söylediği şu beyitleri bize nakletti:

Dünyada mansıb sahibi kimseler ve onların yüce mevkileri
Fazilet sahibi olanlar onların arasında değersizdirler
10 Onların zümresine dâhil olmadığımız için
Bizi görmezden gelip hayvan seviyesine indirdiler
Bizim zararımızı istediklerinde şüphe yoktur
Değerimizin artmasında da hiçbir katkıları yoktur
Keşke güç yetirebilseydik onlara anlatmaya
15 Bizim katımızda seviyelerinin ne olduğunu ya da keşke onlar bunu bilselerdi
Onlar cehâlet ve aşırı zenginlik içinde mutlular
Bize düşense ilim ve yokluk ile yorulmaktadır

[522] Ebü'l-Feth es-Sekafî bunlarla zıt anlama gelen şu güzel beyitleri söylemiştir:

20 Dünyadaki mansıblar ve onların yücelikleri
Onlarda bulunmayan ilme sahip kişinin gözünde ne kıymet ifade eder ki?
Şüphesiz onların şahit oldukları kıymetimiz vardır
Ve onların ne bizim katımızda ne kendi katlarında kıymetleri vardır
Onlar vahşi hayvanlar, bizler ise insanlarız
25 Hikmetimiz odur ki onları istediğimiz yere süreriz zira onlar hayvanlar gibidirler
Bizi onlardan ayıran ihmalden başka nedir?
Çünkü onlar bizi yok sayarlar
Rahatlık veren iki şey; bilgi ve yok sayılmak bizde
Yorgunluk veren iki şey; cehâlet ve kalabalık onlardadır

30 [523] Bu kaideyi güzelce anladığın zaman belâya karşı büyük bir rahata erer ve teselli bulursun. Sonra arayışa giriş ki aynı şekilde Allah Teâlâ'nın yazdığı kaza ve kaderi, iradesini ve seçimini bulasın. Onun senin hakkında olan takdiri, senin kendin için olan seçiminden daha hayırlıdır. Akıbetleri bilenden başka kimsenin bilemeyeceği nimetleri içinde saklayan nice zorluklar vardır. Allah Teâlâ ile birlikte ol, tıpkı gassâlin önündeki ölü gibi. Bil
35 ki işte o zaman Allah Teâlâ sana ancak senin hayrına olacak şekilde muamele eder. Yine tıpkı şairin dediği gibi ol:

أليس إذا عادل العالم بين العلم مع الفقر والجهل مع الغنى، وجد علما بفقر خيرا من جهل بغنى، وتقوى بانكسار خيرا من فجور باستكبار.

[٥٢١] أنشدنا أبو عبد الله الحافظ إجازة عن شيخ الإسلام أبي الفتح بن دقيق العيد أنه أنشد لنفسه:

- ٥ أهل المناصب في الدنيا ورفعتها أهل الفضائل مردولون بينهم
 قد أنزلونا لأننا غير جنسهم منازل الوحش في الإهمال عندهم
 فما لهم في توقي ضرنا نظر ولا لهم في ترقى قدرنا همم
 فليتنا لو قدرنا أن نعرفهم مقدارهم عندنا أو لو دروه هم
 لهم مريحان من جهل وفرط غنى وعندنا المتعبان العلم والعدم
- ١٠ [٥٢٢] وهذه الأبيات ناقضها أبو الفتح الثقفي فأجاد وأحسن؛ حيث قال:
- أين المراتب في الدنيا ورفعتها من الذي حاز علماً ليس عندهم
 لا شك أن لنا قدرًا رأوه وما لقدرهم عندنا قدر ولا لهم
 هم الوحوش ونحن الإنس حكمتنا نقودهم حيث ما شئنا وهم نعم
 وليس شيء سوى الإهمال يقطعنا عنهم فإنهم وجدانهم عدم
 لنا المريحان من علم ومن عدم وفيهم المتعبان الجهل والحشم
- ١٥

[٥٢٣] فإذا استقرت هذه القاعدة عندك ازددت انشراحا بالمصيبة وتسليا عنها، ثم ابحث تجد أيضا بقضاء الله تعالى وقدره وإرادته واختياره، وقضاؤه لك خير من قضائك لنفسك، وكم من محنة في طيها نعمة لا يدرىها إلا من يعلم العواقب، فكن مع الله كالميت بين يدي الغاسل، واعلم أنه حينئذ لا يفعل بك إلا ما هو خير لك، وكن كما قال الشاعر:

٢٠

Aşk beni durdurdu yani sen durdurdun
 Aşkımı ne geride bırakabildim ne de önüme bakabildim
 Senin aşkından kınansam da bunu lezzetli bulurum
 Seni anmayı sevdiğim için, varsın beni kınasınlar
 5 Düşmanlarıma benzedin diye onları da sever oldum
 Öyle ki senden ne görüyorsam onlardan da aynıısını görüyorum
 Beni aşğıladın, ben de kendimi küçük gördüm
 Seni hor gören ise ikrama değer bir kimse değildir

[524] Bu kaideyi anladığın zaman sevincin daha da katlanacaktır. Sonra
 10 çokça duçar olduğun meşakkatin faydasını aramaya başlamalı, meşakkat
 olmadığı takdirde bu faydalara erişemeyeceğini de anlamalısın. Meşakkatin
 bir nimet, musibetin ise bir ödül olduğunu anladığında, işte o zaman ferah-
 laman ve mutluluğun tamam olur; kadere rıza derecesine varmış olursun.
 Bizden öncekilerin -Allah Teâlâ onlardan razı olsun- oldukları gibi:

15 Başlarına gelen musibetleri güzel buluyorlar
 Öldürüldüklerinde bile hâlâ dünyadan ümit kesmiyor gibiler

[525] Bunu musibeti sevmeye teşvik ve onu sevmek için söylemiyoruz
 ki bundan Allah Teâlâ'ya sığınırız. Ancak bunu çözebilen kimse için bir
 teselli olduğunu söylüyoruz. Hastalığın tedavisi, hastalığı sevmeyi ya da
 20 hastalığı arzu etmeyi gerektirmez. Allah Teâlâ'dan sağlık ve âfiyet dileriz
 zira onun bize sunduğu sağlık ve âfiyeti çok geniştir. İşte bunu anladığın ve
 Resûlullah'ın (s.a.), "Allah Teâlâ'nın mü'min için takdir ettiği her şey hayır-
 lıdır."¹ hadisiyle birlikte düşündüğün zaman rahatlırsın. Nimetin sana geri
 dönmesi ve cezanın da kalkmasının umulacağı birtakım işler meydana gelir.

25 [526] Şayet, "Benim için bu faydalar ve mutluluğumu tamamlayacak
 şeyler neredeler?" diyecek olursan sana şöyle derim: Bu kitabın hedefle-
 rinden biri, seni gaflet uykusundan uyandırmaktadır. Başına gelenlerin
 senin eksikliğinden kaynaklandığını da açıkladık. Şayet Allah Teâlâ sana
 lutfundan ikram etmese, hatırlaman ve uykundan uyanman için elindeki
 30 nimeti senden almasa, dalâlet içinde, ne yaptığını bilmez ve isyana batmış
 bir hâlde kalırdın. Bu ise durumunun tamamen kötüleşmesi anlamına gelir.
 Netice olarak başına meşakkatlerin gelmesi de bir nimettir.

[527] Şayet musibetlerde bulunan faydaların tamamını anla-
 mak istersen bunu başaramazsın zira faydaların sayısı hem çoktur

1 Bu hadisin farklı lafızlarla rivayeti için bk. Taberânî, *el-Mu'cemül-Kebîr* (thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi), Kahire 1994, VIII, 40.

وقف الهوى بي حيث أنت فليس لي متأخر عنه ولا متقدم
أجد الملامة في هواك لذيدة حبًا لذكرك فليلمني اللوم
أشبهت أعدائي فصرت أحبهم إذ كان حظي منك حظي منهم
وأهنتني فأهنت نفسي عامدا ما من يهون عليك ممن يكرم

٥ [٥٢٤] فإذا استقرت هذه القاعدة الأخرى عندك ازددت سرورًا على سرورك، ثم ابحث عن فوائد المحنة تلقها كثيرة، وافهم أنها لولا المحنة لم تحصل هذه الفوائد، فإذا المحنة نعمة، والبليّة عطية، وعند هذا يتم انشراحك وسرورك، وتصل التي درجة الرضا بالمقدر؛ كما كان السلف رحمهم الله تعالى:

يستعذبون بلاياهم كأنهم لا ييأسون من الدنيا إذا قتلوا

١٠ [٥٢٥] ولسنا نقول ذلك حثًا على حب البلاء وحبًا له نعوذ بالله تعالى منه، ولكن نقوله تسليّة لمن حل به، فتعريف دواء المريض لا يوجب حب المرض ولا طلبه، نسأل الله تعالى العافية، فإن عافيته أوسع لنا، وإذا فهمت هذا وتأملت مع قوله صلى الله تعالى عليه وسلم: «كل قضاء الله تعالى للمؤمن خير»^١ الحديث، وانشرحت لذلك تم لك نوع من الأمور التي يرجى باجتماعها عود النعمة وزوال النعمة. ١٥

[٥٢٦] فإن قلت: أين لي هذه الفوائد وعددها ليطم سروري؟ قلت: حظ هذا الكتاب منها ينبهك من سنة الغفلة، فإننا قد بينا لك أنك من قبل تفريطك أتيت، فلو لم يتداركك الله تعالى بلطفه، ويزوي عنك تلك النعمة لتتذكر وتنبه من منامك، لبقيت طائشا في غيك، متبحرا في طغيانك، وذلك يؤول إلى فساد حالك بالكلية، فحلول المحنة والحالة هذه نعمة. ٢٠

[٥٢٧] وإن أردت حصر الفوائد التي فيها فلن تجد إلى ذلك سبيلا لكثرتة،

hem de bazısı idrak edemeyeceğimiz türdendir. Rab Teâlâ'nın bazı hikmetlerini akıllarımız anlayabilir ama ilim ve mârifetteki farklılığımız ölçüsünde bunu anlamakta farklılaşırız. Bazısını ise akıllarımız anlamaktan âcizdir.

[528] Ulemânın sultanı Şeyhülislâm İzzeddin Muhammed b. Abdüsselâm'ın (r.a.) belâ ve musibetlerin faydalarına dair bir sözü vardır. Sana bunu kısaca anlatayım: O şöyle demiştir: "Musibetlerin, belâların, sıkıntılarının ve zorlukların insanların derecelerine göre değişen faydaları vardır:

[529] Birincisi, Allah Teâlâ'nın [rubûbiyyetinin] yüceliğini ve kendisine isyan edenleri cezalandıracağını bilmektir.

[530] İkincisi, kulluğun zilletini ve hakîr oluşunu bilmektir. Şu âyette bu duruma işaret edilmiştir: *'O sabredenler, kendilerine bir belâ geldiği zaman, Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz, derler.'*¹ Yani onlar, Allah Teâlâ'nın mülkü ve kulu olduklarını kabul ederler. Onun hükmüne, idaresine, kaza ve kaderine boyun eğler. Onların Allah Teâlâ'dan kaçıp kurtulabilecekleri bir yer yoktur.

[531] Üçüncüsü, bütün davranış ve sözlerde Allah Teâlâ'nın rızasını gözetmektir. Çünkü sıkıntıları ortadan kaldırıp def etmesi için O'ndan [cc] başka güvenilecek ve başvurulacak mercî yoktur. *'Eğer Allah seni bir zarara uğrattırsa, onu kendisinden başka giderecek yoktur.'*² *'Gemiye bindikleri zaman, dini yalnız O'na has kılarak (ihlâsla) Allah'a yalvarırlar.'*³

[532] Dördüncüsü, pişmanlık duyup Allah Teâlâ'ya tövbe etmek ve O'na yönelmektir. *'İnsanın başına bir sıkıntı gelince, Rabbine yönelerek ona yalvarır.'*⁴

[533] Beşincisi, Allah Teâlâ'ya yalvarmak ve dua etmektir. *'İnsanın başına bir sıkıntı gelince Rabbine yalvarır.'*⁵ *'Denizde başınıza bir musibet geldiğinde, O'ndan başka bütün yalvardıklarınız kaybolup gider.'*⁶ *'Bilâkis yalnız Allah'a yalvarırsınız. O da (kaldırılması için) kendisine yalvardığınız belâyı dilerse kaldırır.'*⁷ *'De ki: Karanın ve denizin karanlıklarından sizi kim kurtarır ki? (O zaman) O'na gizli gizli yalvararak dua edersiniz.'*⁸

1 el-Bakara, 2/156.

2 el-En'âm, 6/17.

3 el-Ankebût, 29/65.

4 ez-Zümer, 39/8.

5 ez-Zümer, 39/49.

6 el-İsrâ, 17/67.

7 el-En'âm, 6/41.

8 el-En'âm, 6/63.

وخروج بعضه عن إدراك أفهامنا، فإن حكم الرب تعالى منها ما ندرکه ويتفاوت فيه بقدر تفاوتنا في العلوم والمعارف، ومنها ما تقصر العقول عن إدراكه.

[٥٢٨] ولسطان العلماء شيخ الإسلام عز الدين محمد بن عبد السلام رضي الله تعالى عنه كلام على فوائد المحن والرزايا، أنا أحكيه لك بجملته، قال رضي الله تعالى عنه: للمصائب والبلايا، والمحن والرزايا فوائد تختلف باختلاف رتب الناس:

[٥٢٩] إحداهما معرفة عز الربوبية وقهرها.

[٥٣٠] والثانية معرفة ذلة العبودية وكسرها، وإليه الإشارة بقوله تعالى: ﴿الَّذِينَ إِذَا أَصَابْتَهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ [البقرة، ١٥٦/٢] اعترفوا بأنهم ملكه وعبيده، وأنهم راجعون إلى حكمه وتدييره وقضائه وتقديره، لا مفر لهم منه، ولا محيد لهم عنه.

[٥٣١] والثالثة الإخلاص لله تعالى؛ إذ لا مرجع في دفع الشدائد إلا إليه، ولا معتمدا في كشفها إلا عليه، ﴿وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ﴾ [الأنعام، ١٧/٦]، ﴿فَإِذَا رَكِبُوا فِي الْفُلِّكَ دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ﴾ [العنكبوت، ٦٥/٢٩].

[٥٣٢] الرابعة الإنابة إلى الله تعالى والإقبال عليه، ﴿وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ﴾ [الزمر، ٨/٣٩].

[٥٣٣] الخامسة التضرع والدعاء ﴿وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا﴾ [الزمر، ٤٩/٣٩]، ﴿وَإِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِلَهُهُ﴾ [الإسراء، ٦٧/١٧]، ﴿بَلْ إِلَهُهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ﴾ [الأنعام، ٤١/٦]، ﴿قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً﴾ [الأنعام، ٦٣/٦].

[٥٣٤] السادسة الحلم عمن صدرت عنه المصيبة ﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ﴾

[534] Altıncısı, kendisinden musibetlerin sâdır olduğu zâta karşı yumuşak davranmaktır. ‘Şüphesiz ki İbrâhim çok yumuşak huylu ve pek sabırlı [halîm] idi.’¹ ‘İşte o zaman biz onu uslu [halîm] bir oğul ile müjdeledik.’² ‘Sen de Allah Teâlâ’nın sevdiği iki haslet vardır: Bunlar yumuşak huyluluk [hilim] ve tövbe etmektir [inâbet].’³ Yumuşak huyluluğun dereceleri başa gelen musibetlerin büyüklüğü ve küçüklüğüne göre değişir. Bu yüzden musibetlerin en büyüğü karşısında gösterilen yumuşak huyluluk, diğerlerinden daha faziletlidir.

[535] Yedincisi, kendisinden kötülük sâdır olanı affetmektir. ‘[Allah’a karşı gelmekten sakınanlar] insanları affedenlerdir.’⁴ ‘Kim affeder ve arayı düzeltirse onun mükâfatı Allah’a aittir.’⁵ Suçların en büyüğünü affetmek, bütün affedişlerden daha faziletlidir.

[536] Sekizincisi, musibetlere karşı sabır göstermektir. Bu, Allah Teâlâ’nın sevgisini ve bol olan mükâfatını kazanmak için gereklidir. ‘Allah sabredenleri sever.’⁶ ‘Sabredenlere mükâfatları elbette hesapsız olarak verilir.’⁷ ‘Bir kimseye sabırdan daha hayırlı ve daha zengin bir ihsanda bulunulmamıştır.’⁸

[537] Dokuzuncusu, faydaları sebebiyle başa gelen musibetlere sevinmektir. Nebî (s.a.) şöyle buyurmuştur: ‘Nefsim elinde olan Allah’a yemin olsun ki, onlar [nebîler] musibetlere insanların nimetlere sevindikleri gibi sevinirlerdi.’⁹ İbn Mes’ûd (r.a.) ise şöyle demiştir: ‘Şu kötü görülen iki şey ne güzeldir: Ölüm ve fakirlik.’ Onlar, zorlukları ve sıkıntılarından ziyade karşılıklarına ve faydalarına bakarak musibetlere sevinirlerdi. Bu, tıpkı hastalığı ilerleyen bir kimsenin hastalığa son verecek ilacı acılığına rağmen içmesi gibidir.

[538] Onuncusu, içerdiği faydalardan ötürü musibetlere şükretmektir. Bu tıpkı hastanın, dilediği şeyleri yapmasına engel olan organlarını kesen doktora teşekkür etmesi gibidir. Zira o, bu şekilde iyileşecek ve şifa bulacaktır.

1 et-Tevbe, 9/114.

2 es-Sâffât, 37/101

3 Buhârî, “İmân” 6; Tirmizî, “Birr” 66.

4 Âl-i İmrân, 3/134.

5 eş-Şûrâ, 42/40.

6 Âl-i İmrân, 3/146.

7 ez-Zümer, 39/10.

8 Buhârî, “Zekât”, 50; Müslim, “Zekât”, 42.

9 Ahmed b. Hanbel, Müsned, XVIII, 391.

[التوبة، ١١٤/٩]، ﴿فَبَشِّرْهُ بِبُعْلَامٍ خَلِيمٍ﴾ [الصفات، ١٠١/٣٧]، «إن فيك خصلتين يحبهما الله تعالى: الحلم والأناة»^١، وتختلف مراتب الحلم باختلاف المصائب في صغرها وكبرها؛ فالحلم عند أعظم المصائب أفضل من كل حلم.

[٥٣٥] السابعة العفو عن جانيها ﴿وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ﴾ [آل عمران، ١٣٤/٣]، ﴿فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ﴾ [الشورى، ٤٠/٤٢] والعفو عن أعظمها أفضل من كل عفو.

[٥٣٦] الثامنة الصبر عليها، وهو موجب لمحبة الله تعالى وكثرة ثوابه ﴿وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ﴾ [آل عمران، ١٤٦/٣]، ﴿إِنَّمَا يُوفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ﴾ [الزمر، ١٠/٩٣]، «وما أعطي أحد عطاءً خيراً وأوسع من الصبر»^٢

[٥٣٧] والتاسعة الفرح بها لأجل فوائدها، قال صلى الله تعالى عليه وسلم: «والذي نفسي بيده إن كانوا ليفرحون بالبلاء كما يفرحون بالرخاء»^٣، وقال ابن مسعود رضي الله تعالى عنه: «حبذا المكروهان: الموت والفقر»، وإنما فرحوا بها إذ لا وقع لشدتها ومرارتها بالنسبة إلى ثمرتها وفائدتها، كما يفرح من عظمت أدواؤه بشرب الأدوية الحاسمة لها مع تجرعه لمرارتها.

[٨٣٥] العاشرة الشكر عليها لما تضمنته من فوائدها؛ كما يشكر المريض الطبيب القاطع لأطرافه المانع من شهواته، لما يتوقع في ذلك من البرء والشفاء.

١ صحیح البخاری، الإيمان ٦؛ سنن الترمذی، البر ٦٦.
٢ صحیح البخاری، الزکاة ٥٠؛ صحیح مسلم، الزکاة ٤٢.
٣ مسند أحمد، ٣٩١/١٨.

[539] On birincisi, musibetlerin günahları ve hataları gidermesidir. ‘Başınıza her ne musibet gelirse kendi yaptıklarınız yüzündendir. O, yine de çoğunu affeder.’¹ ‘Vücuduna batacak dikene varıncaya kadar hastalık ve keder namına mü’minin başına her ne gelirse, Allah bu musibetler sebebiyle onun günahlarından bir kısmını örter.’²

[540] On ikincisi, başlarına musibet gelen kimselere karşı merhametli olmak ve bu musibetler konusunda onlara yardımcı olmaktır. İnsanların bir kısmı sağlıklı ve huzurlu, bir kısmı ise hasta ve kederlidir. Başlarına musibetler gelmiş kimselere merhamet ediniz. Sağlıklı ve huzurlu olmanız sebebiyle de Allah Teâlâ’ya şükrediniz. Zira ehl-i aşk olan aşka düşene merhamet eder.

[541] On üçüncüsü, sağlıklı ve huzurlu olma nimetinin kadrini bilmek ve buna şükretmektir. Çünkü nimetlerin kıymeti onlar kaybedilmeden bilinmez.

[542] On dördüncüsü, Allah Teâlâ’nın, musibetlerin çeşidine ve faydalarına göre âhirette insanlara karşılıklar hazırlamasıdır.

[543] On beşincisi, musibetlerin içindeki gizli faydalardır. ‘(Biliniz ki) Allah’ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz.’³ ‘Sizin için daha hayırlı olduğu hâlde bir şeyi sevmemeniz mümkündür.’⁴ ‘Bunu kendiniz için bir kötülük sanmayın, aksine o sizin için bir iyiliktir.’⁵ Cebbâr olan Allah Teâlâ, Sâre’yi İbrâhîm’den [as] uzaklaştırdığı zaman, musibet gibi görünen bu durumda Hacer’i Sâre’nin hizmetine vermişti. Hacer, İbrâhîm’den (as) İsmâil’i (as) doğurmuş, İsmâil’in [as] soyundan da peygamberlerin efendisi ve sonuncusu gelmişti. Bu musibetin içindeki hayrı iyi düşün! Nitekim şöyle denmiştir:

Senin için kimbilir ne kadar nimet gizlenmiştir
Başına gelen musibetler arasında

[544] Başka biri de şu beyiti söylemiştir:

Nice nefret edilen, hoş karşılanmayan şey vardır ki
Onlarda Allah’ın yarattığı güzellikler vardır

[545] On altıncısı, musibetler ve sıkıntılar kötülüğe, kibre, kendinle övünmeye, kendini beğenmeye, büyüklenmeye ve zorbalığa engel olur. Şüphesiz Nemrut fakir, hasta, sağır ve dilsiz bir kimse olsaydı

1 eş-Şûrâ, 42/30.

2 Buhârî, “Merda”, 1; Müslim, “Birr”, 14.

3 en-Nisâ, 4/19.

4 el-Bakara, 2/216.

5 en-Nûr, 24/11.

[٥٣٩] الحادية عشرة تمحيصها للذنوب والخطايا ﴿وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ﴾ [الشورى، ٣٠/٢٤]، «ولا يصيب المؤمن وصب ولا نصب حتى الهم يهمه والشوكة يشاكها إلا كفر به من سيئاته»^١.

[٥٤٠] الثانية عشرة رحمة أهل البلاء ومساعدتهم على بلوهم؛ فالناس معافى ومبتلى، فارحموا أهل البلاء، واشكروا الله تعالى على العافية، وإنما يرحم العشاق من عشق.

[٥٤١] الثالثة عشرة معرفة قدر نعمة العافية والشكر عليها؛ فإن النعم لا تعرف أقدارها إلا بعد فقدها.

[٥٤٢] الرابعة عشرة ما أعدده الله تعالى على هذه الفوائد من ثواب الآخرة على اختلاف مراتبها.

[٥٤٣] الخامسة عشرة ما في طيها من الفوائد الخفية ﴿فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا﴾ [النساء، ١٩/٤]، ﴿وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ﴾ [البقرة، ٢١٦/٢]، ﴿إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْأَفْكِ بِالْأَفْكِ عَضْبَةً مِنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ﴾ [النور، ١١/٤٢]، ولما أخذ الجبار سارة من إبراهيم كان في طي تلك البلية أن أخدمها هاجر فولدت إسماعيل لإبراهيم عليهما الصلاة والسلام، فكان من ذرية إسماعيل سيد المرسلين وخاتم النبيين، فأعظم بذلك من خير كان في طي تلك البلية، وقد قيل:

كم نعمة مطوية لك بين أثناء المصائب

[٥٤٤] وقال آخر:

رب مبعوض كرية فيه الله لطائف

[٥٤٥] السادسة عشرة أن المصائب والشدائد تمنع من الأشر والبطر والفخر والخيلاء والتكبر والتجبر، فإن نمرود لو كان فقيرا سقيما فاقد السمع والبصر

١ صحيح البخاري، المرضى ١، صحيح مسلم، البر ١٤.

Rabbi hakkında İbrâhim [as] ile tartışmazdı. Fakat hükümdarlık kibri onu buna sürükledi. Nitekim Allah Teâlâ Nemrut'un hükümdarlığını öne sürerek tartıştığını açıklamaktadır: *'Allah kendisine mülk (hükümdarlık ve zenginlik) verdiği için şımararak Rabbi hakkında İbrâhim ile tartışmaya gireni (Nemrut'u) görmedin mi!'*¹ Şayet Firavun da bu şekilde imtihan edilecek olsaydı, *'Sizin en yüce rabbiniz benim!'*² demezdi. *'Ve sırf Allah ve Resûlü kendi lutuflarından onları zenginleştirdiği için oç almaya kalkıştılar.'*³ *'Gerçek şu ki, insan kendini kendine yeterli görerek azar.'*⁴ *'Allah kullarına rızık bol bol verseydi, yeryüzünde azarlardı.'*⁵ *'Zulmedenler ise, kendilerine verilen refahın peşine düştüler.'*⁶ *'Bu hususta kendilerini denememiz için onlara bol su verirdik.'*⁷ *'Biz hangi ülkeye bir uyarıcı göndermişsek mutlaka oranın varlığı ve şımarık kişileri, Biz, size gönderilmiş olan şeyi inkâr ediyoruz, demişlerdir.'*⁸

[546] Fakirler ve düşkünler, veliler ve peygamberlerin yolundan giden kimselerdir. İşte bu büyük faydalar dolayısıyla insanların en çok belâ ve musibete duçar olanları peygamberler, onlardan sonra sâlih kullar ve onlardan sonra da sırasıyla diğer insanlardır. Peygamberler delilikle, sihirle ve kâhinlikle itham edilmişler, bu şekilde kendileriyle dalga geçilmiş, alay edilmiştir. *'Onlar, yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine rağmen sabrettiler.'*⁹ Bize de şöyle denmiştir: *'(Ey mü'minler!) Yoksa siz, sizden önce gelip geçenlerin başına gelenler size de gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Yoksulluk ve sıkıntı onlara öylesine dokunmuş ve öyle sarsılmışlardı ki, nihayet Peygamber (s.a.) ve beraberindeki mü'minler, Allah'ın yardımı ne zaman, dediler. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır.'*¹⁰ *'And olsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele!'*¹¹ *'And olsun ki, mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz; sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden birçok üzücü sözler işiteceksiniz.'*¹²

1 el-Bakara, 2/258.

2 en-Nâziât, 79/24.

3 et-Tevbe, 9/74.

4 el-Alak, 96/6-7.

5 eş-Şûrâ, 42/27.

6 el-Hüd, 11/116.

7 el-Cin, 72/16-17.

8 es-Sebe', 34/34.

9 el-En'âm, 6/34.

10 el-Bakara, 2/214.

11 el-Bakara, 2/155.

12 Âl-i İmrân, 3/186.

لما حاج إبراهيم في ربه، لكن حمله بطن الملك على ذلك، وقد علل الله سبحانه وتعالى محتاجته بإتيانه الملك فقال تعالى: ﴿الَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَيْهُ اللَّهُ الْمُلْكَ﴾ [البقرة، ٢٥٨/٢]، ولو ابتلى فرعون بمثل ذلك لما قال ﴿أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى﴾ [النازعات، ٢٤/٧٩]، ﴿وَمَا نَقَمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَيْهُمْ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ﴾ [التوبة، ٧٤/٩]، ﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَافٍ﴾ [العلق، ٦-٧/٩٦]، ﴿وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ﴾ [الشورى، ٢٧/٤٢]، ﴿وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ﴾ [هود، ١١٦/١١]، ﴿لَأَسْقَيْنَهُمْ مَاءً غَدَقًا لِنَفْسِنَهُمْ فِيهِ﴾ [الجن، ١٦-١٧/٢٧]، ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قُرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ﴾ [سبأ، ٣٤/٤٣].

[٥٤٦] والفقراء والضعفاء هم الأولياء وأتباع الأنبياء، ولهذه الفوائد الجليلة كان أشد الناس بلاء الأنبياء ثم الصالحون الأمثل فالأمثل، نسبوا إلى الجنون والسحر والكهانة، واستهزئ بهم، وسخر منهم ﴿فَصَبَّرُوا عَلَى مَا كُذِّبُوا وَأُودُوا﴾ [الأنعام، ٣٤/٦]، وقيل لنا: ﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخَلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسْتَهْتُمُ الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَزُلْزَلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرَ اللَّهُ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ﴾ [البقرة، ٢١٤/٢]، ﴿وَلْيَبْلُغْكُمْ مِنْ شَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ﴾ [البقرة، ١٥٥/٢]، ﴿لِيَبْلُغُوا فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَلِتَسْمَعَنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أذَى كَثِيرًا﴾ [آل عمران، ١٨٦/٣]،

‘Yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olanlar.’¹ İşte bu kimseler vatanlarından göç ettiler, birçok zorlukla karşılaştılar, büyük musibetlere duçar oldular, çok sayıda düşmanları vardı. Bazı kimselere karşı galip geldiler. İçlerinden bazıları ise Uhud, Bî’rîmaûne ve daha başka yerlerde şehit oldular. Resûlullah’ın yüzü yaralandı ve dişi kırıldı, kafasında miğferi parçalandı, ailesinden en yakını öldürülerek müsle yapıldı, düşmanları sevindi, dostları üzüldü. Hendek günü imtihan edildiler ve şiddetli bir şekilde sarıldılar. Gözler döndü, yürekler ağızlara geldi. Sürekli bir korku, keskin bir soğuk ve yokluk içindeydiler. Öyle ki açlık dolayısıyla karınlarına taşlar bağlamışlardı. Seyyidü’l-evvelîn ve’l-âhirîn olan Peygamberimiz, aynı gün içinde iki kere buğday ekmeği yiyememiştir. Türlü eziyetlere mâruz kaldı, en yakın ailesinden en sevdiklerine iftira atıldı. Ömrünün sonunda Müseylime, Tuleyha ve [Esved] el-Ansî ile imtihan edildi. O ve ashâbı Tebük Seferi’nde büyük zorlukla karşılaştılar. Hz. Peygamber (s.a.) vefat ettiğinde, borç aldığı bir miktar arpa karşılığında zırhı bir yahudide rehindi. Nebîler ve sâlihler musibetlere her daim muhatap olmaya devam etmişlerdir. ‘Kişi dinindeki derecesine göre imtihan edilir. Şayet dininde sağlam duran biriye onun imtihanı da şiddetli olur.’² Böyle bir kimsenin başına testere dayanmış ancak bu bile onu dininden döndürememişti. Nebî (s.a.) şöyle demiştir: ‘Mü’min kimse rüzgârın eğip durduğu ekin gibidir, her daim belaya duçar olur.’³ Yine Resûlullah şöyle buyurmuştur: ‘Mü’min yaş ve taze ekin gibidir. Rüzgâr onu sürekli eğer, büker, nihayet kurutur.’⁴ Musibet ve zorluk kulu Allah Teâlâ’ya yöneltir, âfiyet ve bolluk ise Allah Teâlâ’dan uzaklaştırır. ‘İnsana bir zarar geldiği zaman, yan yatarak, oturarak veya ayakta durarak (o zararın giderilmesi için) bize dua eder fakat biz ondan sıkıntısını kaldırmıca, sanki kendisine dokunan bir sıkıntıdan ötürü bize dua etmemiş gibi geçip gider.’⁵ Bu yüzden nebîler ve sâlihler yemek-içmek, kılık kıyafet sahibi olmak, evlenmek, meclislere katılmak, evler ve binekler edinmek vb. konularda azla yetinmişlerdir. Bunları, kendilerini Allah Teâlâ’ya döndürecek ve yöneltecek bir hâl üzere olabilmek için yapmışlardır.

1 el-Haşr, 59/8.

2 Tirmizî, “Zühd”, 57.

3 Müslim, “Sıfatü’l-kıyâme”, 14.

4 Buhârî, “Merdâ”, 1; Müslim, “Sıfatü’l-kıyâme”, 14.

5 Yûnus, 10/12.

﴿الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ﴾ [الحشر، ٨/٥٩] وتغربوا عن أوطانهم، وكثر عناؤهم، واشتد بلاؤهم، وتكاثر أعداؤهم، فغلبوا في بعض المواطن، وقتل منهم بأحد وبئر معونة وغيرهما من قتل، وشج وجه رسول الله صلى الله تعالى عليهم، فشمت أعداؤه، واغتم أولياؤه، وابتلوا يوم الخندق وزلزلوا زلزالا شديدا، وزاغت الأبصار وبلغت القلوب الحناجر، وكانوا في خوف دائم، وعري لازم، وفقر مدقع، حتى شدوا الحجارة على بطونهم من الجوع، ولم يشبع سيد الأولين والآخرين من خبز بُرِّ في يوم مرتين، وأوذى بأنواع الأذية حتى قذفوا أحب أهله إليه، ثم ابتلي في آخر الأمر بمسيلمة وطليحة والعنسي، ولقي هو وأصحابه في جيش العُسرة ما لقوه، ومات ودرعه عند يهودي على أصح من شعير، ولم تنزل الأنبياء والصالحون يتعهدون بالبلاء الوقت بالوقت، «يبتلى الرجل على قدر دينه فإن كان صلبًا في دينه شدد في بلائه»^١، ولقد كان أحدهم يوضع المنشار على مفرقه فلا يصدده ذلك عن دينه، وقال عليه الصلاة والسلام: «مثل المؤمن مثل الزرع لا تزال الريح تميله، ولا يزال المؤمن يصيبه البلاء»^٢، وقال عليه الصلاة والسلام: «مثل المؤمن كمثل الخامة من الزرع تفيئها الريح تصرعها مرة وتعديلها مرة حتى تهيج»^٣، فحال الشدة والبلوى مقبلة بالعبد إلى الله عزَّ وجلَّ، وحال العافية والنعماء صارفة للعبد عن الله تعالى، ﴿وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنبَةٍ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَا إِلَى ضُرِّ مَسَّهُ﴾ [يونس، ١٢/٠١]، فلأجل ذلك تقللوا في المآكل والمشارب والملابس والمناكح والمجالس والمسكن والمراكب وغير ذلك؛ ليكونوا على حالة توجب لهم الرجوع إلى الله تعالى والإقبال عليه.

١ سنن الترمذي، الزهد، ٥٧.

٢ صحيح مسلم، صفة القيامة ١٤.

٣ صحيح البخاري، المرضى ١؛ صحيح مسلم، صفة القيامة ١٤.

[547] On yedincisi, Allah Teâlâ'nın rızasını kazandıracak biçimde teslimiyet hâlinde olmaktır. Musibetler hem iyi hem günahkâr kullara isabet eder. Günahkâr kimse bunlara öfkelenir, bu şekilde hem dünyada hem de âhirette hüsrana ve gazaba uğrar. Bu musibetlere razı olup boyun eğen kimse ise Allah Teâlâ'nın rızasını kazanır. Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak, cenneti kazanmaktan daha faziletlidir. Bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: '*Allah'ın rızası hepsinden büyüktür.*'¹ Yani Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak, Adn cennetlerinden ve buradaki güzel yerlerden çok daha üstündür..."

1 et-Tevbe, 9/72.

[٥٤٧] السابعة عشرة الرضا الموجب لرضوان الله تعالى؛ فإن المصائب تنزل بالبر والفاجر فمن سخطها فله السخط وخسران الدنيا والآخرة، ومن رضيها فله الرضا، والرضا أفضل من الجنة وما فيها لقوله تعالى: ﴿وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ أَكْبَرُ﴾ [التوبة، ٧٢/٩]، أي: من جنات عدن ومساكنها الطيبة.

HÂTİME

[548] Burada zikrettiklerimiz musibetlerin faydalarından bir nebzedir. Allah Teâlâ'dan dünyada ve âhirette bağışlanma ve âfiyet dileriz. Bizler musibetlere uğrayan kişilerden değiliz. Allah Teâlâ bizi seveceği ve razı olacağı
5 sâlih amellere ulaştırsın, sıkıntı ve âfetlerden de muhafaza eylesin.

[549] Her başlangıç ve her bitirişte salât ü selâm Efendimiz Muhammed'in (s.a.) ve onun ailesinin üzerine olsun. Amin. "Allah bize yeter ve O ne güzel vekildir." Yüce ve büyük olan Allah Teâlâ'dan başka yardım edecek, güç ve kudret sahibi yoktur. Allah Teâlâ bütün noksan sıfatlardan münez-
10 zeh'tir ve hamd ancak O'nadır. Yüce Allah bütün noksanlıklardan münez-
zeh'tir.

خاتمة

[٥٤٨] فهذه نبذة مما حضرنا من فوائد البلوى، ونحن نسأل الله تعالى العفو والعافية في الدنيا والآخرة، فلسنا من رجال البلوى، وفقنا الله تعالى للعمل الصالح بما يحب ويرضى، وبرأنا من المحن والرزايا.

[٥٤٩] اللهم صل على سيدنا محمد وعلى آله عودا على بدء، ومختما على مفتتح، وسلم تسليما دائما باقيا إلى يوم الدين، آمين، وحسبنا الله ونعم الوكيل، ولا حول ولا قوة إلا بالله العلي العظيم، وسبحان الله وبحمده سبحان الله العظيم.

الدعوى على بده محتما على مفتوح و سلم تسليماد اياها باقيا الى يوم
الدين وحت بنا لله نمر الوكيل ولا حول ولا قوة الا بالله العلي
العظيم . الحمد لله الذي جعلنا من اهل البيت واصحابهم
والايمان والبر والحق والعدل والبر والحق والعدل
والعفة واساله العفو والعافية .
والرضي وخير الخلق .
بخير الكتاب المسمى بحمد النعم وسيد النعم بلقاضي تاج الدين
عبد الوهاب الذي علقه لنفسه الواثق بالله حقا محمد بن القاسم
نفرجه الله مضافه وفضل له وعفا عن كتابه واسعد
بنه الداريا واحسن كتابه وحسن المسلم والحسين
ودفع الف داغ من كتابته في الثامن والعشرين من شهر ذي الحجة من شهر سنة
سبع وتسعين في ابي له اسلم بعد ما في يومه كلمة . والحمد لله
اللهم صل على محمد وآل محمد وصفتهم بحسن اكلوا والسيح و رقت
بهم والمدنية واكرموا الكرم والكرام والارط والبطان وكرمهم على
الانبياء عليهم السلام وافعلوا انوار الاعمال انفسهم وادنيته
الرحمة نيك العبد وما طيبته بالامر الصالح فاولع بصح ما طفي
ما خلق قلبه ما غور ما مع انور في الايمان اللهم صل على محمد وآل
ذو النجوم الصباح والحلم ليلوا انفر في صباح و لم سرا

لسبح الله الرحمن الرحيم . وبه الإعانة وهو حي
 يقول الشيخ الامام الحافظ الاوحد قاضي القضاة تاج الدين
 عبد الواب بن الشيخ الامام قاضي القضاة اوحد المجتهدين ابي الحسن علي
 السبكي كان الله له . اما بعد حمد الله معيد النعم ومبيد النقم
 بنزير المنكدة ومد يد الكرم . والصلوة على نبيه سيدنا محمد خير العرب
 والبعث . والهادي الى ارشاد طريق واقوم أمم . وعلى اله واصحابه وصالح
 امته خير الامم . فقد ورد على سؤال مضمونه هل من طريق اخر سلك
 نعمة دينيه اودنيوية اذا سلكها عادت اليه ووردت عليه وكان الجواب
 طريقه ان يعرف من اين اتي فيتوب عنه ويعترف بما في اليمين بذلك
 من الفوائد فيرعى بها ثم يتضرع الى الله بالطريق التي تذكرها من ذلك
 ثلاثة امور هي طريقه التي يحصل مجموعها دواء مرضه ويعقبها زوال
 علته بعضها مرتب على بعض لا يتقدم ثالثها على ثانيها ولا ثانيها على اولها
 فعاد الى السبيل قايلا اشرح لنا هذه الامور شرحا مبينا مختصرا ووصفا لنا
 هذا الدواء وصفا واضحا لتستعمله فقلت . هذا سر غريب جمهور الخلق
 لا يحيطون بعلمه ونبا عظيم اكثر الناس معرضون عن فهمه لاستيلاء الغفلة
 على القلوب . واعلم ان لكل ما يحب الرب على الربوب . وانا اجبت عن هذه الامور
 في هذا المجموع اللهم سميت به معيد النعم ومبيد النقم بحسب ما مختصرا لا ارجع فيه

DİZİN

A

- Abbas b. Mirdâs 184
Abbâsiler 172
Abdülgaflâr el-Kazvîni 150
Abdullah b. Abbas 194
Abdullah b. Mübârek 116, 132, 134
Abdullah b. Zübeyr 282
Abdüşems Vadisi 180
el-ahkâmu's-sultâniyye 46
Ahmed b. Hanbel 28, 76, 122, 150,
190, 266, 270, 290
Ahmed b. Menî' 28
Âişe 54, 186
el-Akidüt-Tahâviyye 138
Alâeddin Ali el-Mardîni 96
Ali b. Büндâr [es-Sayrafi] 220
Ali b. Ebî Tâlib 50
Ali b. el-Heysen 168, 170
el-Ansî 296
Arîf 10, 256
avcı 74, 236
Ayakkabıcı 10, 264
Aynicâlût 96

B

- Bağdat 5, 132, 186, 234
Bâkullânî 146
el-Besâir ve'z-zehâir 138
Başmakdâr 8, 74
Basra 132, 134, 166, 168, 172
Baybars 96
Begavî 148
Berîd 68
Bevvâb 10, 88, 260
Beytûlmâl 60, 120, 254
Beytûlmâl Vekili 120
Bî'rimaûne 296
Boyacı 246, 248, 250
bunduk 264, 266

C

- cami 210, 262
Câmi'ü'l-Usûl 150
Cemdâr 72
Cem'ü'l-Cevâmi' 14, 15, 138
Cerrâh b. Melih 28
Çevgândâr 72
Çomakdâr 72
Cüneyd 220, 222, 278
Cürcânî 126, 128
Cüveynî 146, 220
Cüz'ü'l-Bitâka 162

D

- damânü'd-derek 174
Dellâl 10, 260
Derbentçi 10, 262
devâdâr 56, 58
dilenci 176, 194, 266
divan 62, 64
Dîvânü'l-ceyş 70
Dımaşk 13, 14, 96, 122, 168, 186,
202, 250, 270
Dokumacı 9, 246

E

- Ebû Ali b. Hayrân 132
Ebû Ali ed-Dekkâk 156
Ebû Ali el-Merverrûzî 250
Ebû Ali er-Rûzbârî 222
Ebû Alkame 170
Ebû Alkame el-Vâsıtî 170
Ebû Amr b. el-Alâ 166
Ebû Bekir 54, 86, 138, 146, 186,
224, 268
Ebû Bekir eş-Şibli 220
Ebû Bekir es-Siddîk 224
Ebû Ca'fer et-Tahâvî 220
Ebû Dâvûd 28, 84, 98, 108, 214,
268

Ebû Hanîfe 76, 86, 118, 136, 140,
 146, 160, 190, 192, 258
 Ebû Hâtım 174
 Ebû Hayyân et-Tevhîdî 13, 86, 176,
 188, 230
 Ebû Hüreyre 28
 Ebû İshak el-İsferâyînî 146
 Ebû İshak el-Mervezî 236
 Ebû İshak eş-Şîrâzî 152
 Ebü'l-Esved ed-Düelî 152
 Ebü'l-Ferec el-Bağdâdî 178
 Ebü'l-Feth es-Sekafî 284
 Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed et-
 Tihâmî 282
 Ebü'l-Kâsım el-Cüneyd 222
 Ebü'l-Kâsım el-Kuşeyrî 36, 138,
 156, 222
 Ebü'l-Kâsım er-Râgıb 174
 Ebü'l-Muzaffer b. es-Sem'ânî 230
 Ebû Muhammed el-Cüveynî 220
 Ebû Müshir 162
 Ebû Nüvâs 192
 Ebû Ömer ed-Dihye 176
 Ebû Tâhir ez-Ziyâdî 174
 Ebû Temmâm 218
 Ebû Vâre 174
 Ebû Zür'a 174
 edebü'l-fetvâ 188
 Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat 138, 144,
 146
 Emevîler 168
 emîr 26, 58, 60, 80, 92, 94, 96,
 102, 112
 Emîr-i Âhûr 74
 Emîr-i Alem 74
 Emîr-i Şikâr 74
 Eş'arî 14, 56, 126, 138, 146, 160
 Eş'arîler 14, 136
 Eş'as b. Kays el-Kindî 28
 esmâü'r-ricâl 150
 Evzâî 216
 el-Ezkâr 138

F

Fahreddin er-Râzî 124
 Fârâbî 142
 Faslü'l-Makâl fi Hedâye'l-'Ummâl
 104
 el-Fetâvâ 138, 206, 240
 el-Fetâvâ'l-Mevsiliyye 246
 Fethüddin b. Ali Ebû Mansûr
 ed-Dimyâtî 158
 Firavun 294
 Fudayl 124
 fukaha 44, 76, 118, 122, 126, 140,
 142, 200, 252, 260

G

Gassâl 10, 256
 Gazzâlî 144, 156, 210, 240, 256

H

Haccâc 282
 Hâcib 58, 80
 Hâdimü'l-Hankâh 232
 Hâkim en-Nisâbü'rî 186
 Halep 96
 halife 15, 58, 134
 hankâh 228, 232
 Hasan-ı Basrî 282
 Hasî 76
 Hatip 208
 Havâtır 222, 224
 el-Hâvî's-Sagîr 150
 Hâzindâr 58
 Hicaz 102, 282
 el-hikmetü'l-İslâmiyye 142
 hükemâü'l-İslâm 142
 hükümdar 32, 46, 56, 64, 68, 80,
 94, 120, 218, 274
 Hz. Peygamber (s.a.) (Muhammed,
 Resulullah, Nebi) 24, 28, 30,
 56, 68, 80, 84, 100, 108, 112,
 148, 184, 194, 196, 202, 204,
 206, 208, 214, 216, 222, 224,

238, 248, 256, 258, 264, 266,
268, 272, 280, 282, 286, 290,
294, 296, 300

İ

İbn Abbas 194
İbn Abdülber 136
İbn Arafe 162
İbn Avn 134
İbn Düreyd 170
İbn Hübeyre 168
İbn Mes'ûd 84, 290
İbn Sînâ 142, 146
İbn Sîrîn 134
İbn Tağrıberdî 96
İbnü'l-Cessâs 172
İbnü'l-Cevzî 210
İbnü'l-Esîr 150
İbn Uleyye 132, 134
İbnü'l-Fil 162
İbnü'l-Heysem 168
İbnü'l-İmâm 156, 210
İbnü'l-Kavbe' 176
İbnü'r-Rif'a 118, 120
İbnü'r-Rûmî 244
İbnü's-Salâh 52, 150, 204
İbn Yûnus 266
İhyâ'u 'Ulûmî'd-Dîn 210
iktâ 58
ilel 150
ilm-i mîkât 212
imam 212
İmam Mâlik 118, 158
Irak 168, 282
Îsâ b. Ömer en-Nahvî 166, 168
İstahrî 258
İzzeddin b. Abdüsselâm 96, 246,
262

K

Kaderiyye 148
Kadı Ebû Hâmid 86

Kadı Emînleri 114
Kadı Hâcibi 114
Kadı Kâtibi 112
Kadı Nakîbi 114
Kaffâl 206, 272
Kahire 5, 11, 13, 14, 16, 28, 76, 78,
88, 96, 136, 168, 286
Kalavun 96
Kâriü'l-kürsî 210
Kâsih 264
kâtip 112
el-Kelâm alâ Enhârî Dımaşk 122
kelamcılar 122
Kellâü'l-Basra 166
keramet 224, 226
el-Keşşâf 124, 146, 148
kıssacı 210
Kütüb-i Sitte 150
kütüphaneci 206
Kutuz 96

L

Leys b. Sa'd 118
livâta 72, 164, 190, 192, 260
lugaz 180, 182

M

Mahmud b. Sebük Tegin 220
Mahmûd el-Verrâk 32
mansib 15, 16, 17, 102, 126, 130, 284
Mansûr 62, 96
medrese 16, 200, 210
meks 60
el-Melikü'l-Kâmil Muhammed b.
Ebî Bekir b. Eyyûb 176
memlük 98
Memlükler 13, 14, 17, 70, 72, 74,
76, 80, 162, 202, 236, 244
Me'mûn 194, 196
el-Mensûrât 264
Mesâbih 148
meş'aleciler 258

Meş'aleciler 258
 Meşâriku'l-Envâr 148
 Mihmandâr 66, 68
 Mısır 16, 96, 152, 176, 186, 200,
 226, 282
 Moğollar 96
 muarrif 88
 Muâviye 84
 mübtedî 196, 198
 Mücellit 242
 Mücessime 54, 138, 160
 Müderris 196
 Müezzîn 212
 Müfid 202
 müftî 16, 142, 190
 muhaddis 148, 150, 164, 172
 Muhtesib 8, 120
 Mu'îd 114
 Mu'îd 200
 mukaddem 88
 mukaddemü'l-memâlik 78
 Mükârî 10, 254
 müneccim 218
 Münşid 8, 204
 müntehî 196
 Mûsâ 30, 178, 266
 el-Mürşide 138
 Müşebbihe 144
 Müselles 190
 Müseylime 296
 Müşiddü'd-Devâvîn 62
 Müslim 28, 84, 100, 152, 214, 216, 248,
 256, 272, 280, 290, 292, 296
 Müsned 28, 122, 150, 266, 270, 290
 Müstensih 9, 240
 mütefakkih 198, 200
 el-Mu'tasımıyye 218
 Mu'tezile 54, 138, 148
 muvakki 30, 178, 266
 Muvakkit 212
 Müzehhip 242
 Müzeyyin 244

N

nahivciler 16, 122
 Nâib-i Saltanat 52
 Nakîb 82, 84
 Nasîrüddin Tûsî 144
 Nâtır 250
 nâzil isnad 150
 Nâzirü'l-Ceyş 7, 70
 Nemrut 292, 294
 Nevevî 52, 78, 88, 114, 150, 210,
 212, 234, 240, 242, 264
 Nu'mân b. Beşîr 28

Ö

Ömer b. Abdülazîz 38, 282
 Ömer (r.a.) 48, 50, 226

R

Râfî 78, 88, 120, 234, 242, 248,
 264
 reâyâ 40, 60, 76, 96, 120
 remil 218
 Resûlullah (s.a.) 56, 112, 248
 Riyâzü's-Sâlihîn 210
 Rükneddin b. el-Kavbe' 176
 Rukye 216

S-Ş

Şâddü'l-Amâir 9, 236
 Şâfî 11, 13, 14, 16, 20, 32, 42, 52,
 76, 100, 104, 106, 114, 118,
 136, 140, 146, 150, 154, 156,
 160, 174, 190, 192, 198, 200,
 230, 234, 240, 242, 246, 250,
 252, 260, 266
 Safiyyüddin el-Hindî 176
 Sâgânî 148
 sâhibü'ş-şurta 80, 170
 Saîd b. Hind 98
 Sâkî 8, 74
 Şakrâ bint Ya'kûb 132

Salahaddin es-Safedî 186
 saltanat nâibi 96
 Şam 5, 11, 13, 14, 56, 70, 88, 96,
 106, 122, 186, 200
 Şarapdâr 252
 Sarraf 254
 Saymerî 194
 Sebebü'l-İnkifâf 'an İkrâ'i'l-Keşşâf 146
 Seccân 256
 seleb 100
 Şerhu'l-Minhâc 212
 Şerhu Muhtasarı İbni'l-Hâcib 142
 Şeyhü'l-Hankâh 228
 Şeyhür-Rivâye 206
 şeyhüşşüyüh 228
 Şeyhü'z-Zâviye 232
 Seyis 262
 Şifâüs-Sekâm fi Ziyâreti Hayri'l-Enâm
 210
 sihir 214, 218
 Silahdâr 7
 Silâhü'l-Mü'min 210
 simya 218
 Sîretü Antere 240, 260
 Sır Kâtibi 13, 64
 sûfiler 16, 228, 230
 Sûfiler 220, 222, 230
 Süfyan es-Sevrî 126
 Şühûd 116
 Şühûdü'l-kıyme 118
 sultan 15, 46, 48, 52, 68, 72, 78,
 80, 84, 102, 112, 234, 280
 Sünen 150, 266
 Sürmecî 246
 Şürûtî 112

T

et-Tabakâtü'l-Kübrâ 136, 224
 Taberânî 150, 152, 286
 Taberdâr 72
 Tabip 244
 Tâceddin el-Merrâküşî 176

Tâceddin İbnü'l-Firkâh 264
 Takıyyüddin b. Dakîkul'îd 128
 Takıyyüddin es-Sübkî 13, 34, 56,
 76, 78, 100, 104, 106, 108,
 114, 118, 120, 122, 136, 142,
 146, 148, 206, 210, 222, 226,
 228, 234, 240, 242, 252, 270,
 272
 et-Takrîb ve't-Teysîr 150
 Tarihçiler 134
 Taştdâr 252
 Tavâşiyye 78
 Tebük Seferi 296
 Tekmiletü Şerhi'l-Mühezzeb 206
 et-Tenbih 266
 Terzi 248
 teshîr 216
 Tirmizî 28, 30, 108, 194, 270, 290,
 296
 tılsım 216
 Tuleyha 296
 Türk 82, 162
 Türkler [Memlük idarecileri] 40

U-Ü

el-'Udde 154
 Uhud 296
 Ulûmü'l-Hadis 150
 Üstâdüddâr 7, 60, 236
 usûlcüler 122

V

Vâiz 9, 208
 vakıf 48, 108, 114, 118, 200, 204,
 206, 260
 Vakıf Nâzırı 8, 118
 Vaktü'l-Füşha fi'l-Hükmi bi's-Sihha
 108
 vali 86, 88, 262, 282
 Varrâk 166, 242
 vezir 26, 60, 62
 Vükelâü Dâri'l-Kâdî 8, 116

Y

Ya'kûb b. İshak el-Kindî 174
Yoklama Kâtibi 8, 9, 204, 208
Yûsuf b. Ömer 30, 168

Z

Zehebî 13, 132, 134, 136, 160,
164, 172, 174, 284
ez-Zehâir 266
Zemaşerî 124, 126, 128, 146, 148
Zeydiyye 118
Zübeyir b. Bekkâr 172
Züfer b. Hüzeyl 118
Zünnûn es-Sûfî 220

